

तमसो मा ज्योतिर्गमय

SANTINIKETAN
VISWA BHARATI
LIBRARY

31

M 31

V. 2

2206

THE
DHARMA S'ASTRA
OR
THE HINDU LAW CODES.
TEXT.

'yasa, Para's'ara, Vishnu and Manu

VOL. II.

PUBLISHED FOR
THE SOCIETY FOR THE RESUSCITATION OF
INDIAN LITERATURE.

FOUNDED BY
MANMATHA NATH DUTT, (Shastri), M. A.,
Rector, Keshub Academy,
Author of the English Translations of The Rāmāyana, Mahā-
Bhārata, Śrīmadbhāgavatam, Mahānirvāna-Tantram,
Harivaṅś'sa, Agni Purānam, Mārkaṅḍeya
Purānam, &c., &c.

CALCUTTA
PRINTED AND PUBLISHED BY H. C. DASS, ELYSIUM PRESS,
FURRIAPUKUR STREET, P. O., SHAMBAZAR.

1909.

व्याससंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

वाराणस्यां सुखासीनं वेदव्यासं तपोनिधिम् ।
पप्रच्छुर्मुनयोऽभ्येत्य धर्मान् वर्णव्यवस्थितान् ॥ १
स पृष्टः स्मृतिमान् स्मृत्वा स्मृतिं वेदार्थगर्भिताम् ।
उवाचैतं प्रसन्नात्मा मुनयः श्रूयतामिति ॥ २
यत्र यत्र स्रभावेन कृष्णसारो मृगः सदा ।
चरते तत्र वेदोक्तो धर्मोऽभवितुमर्हति ॥ ३
श्रुतिस्मृतिपुराणानां विरोधो यत्र दृश्यते ।
तत्र श्रौतं प्रमाणन्तु तयोर्द्वेषे स्मृतिर्वरा ॥ ४
ब्राह्मणत्रयविश्वस्रयो वर्णा द्विजातयः ।
श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तधर्मयोग्यास्तु नेतरे ॥ ५
शूद्रो वर्णस्यतुर्योऽपि वर्णत्वाद्धर्ममर्हति ।
वेदमन्त्रस्रधास्त्राहावषट्कारादिभिर्विना ॥ ६
विप्रवह्विप्रविद्वासु क्षत्रविद्वासु विप्रवत् ।
जातकर्माणि कुर्वीत ततः शूद्रासु शूद्रवत् ॥ ७
वैश्यांसु विप्रक्षत्राभ्यां ततः शूद्रासु शूद्रवत् ।
अधमादुत्तमायान्तु जातः शूद्राधमः स्मृतः ॥ ८
ब्राह्मणां शूद्रजनितशाण्डालो धर्मवर्जितः ।
कुमारीसश्वस्त्वैकः सगोत्रायां द्वितीयकः ॥ ९

ब्राह्मण्यं शूद्रजनितश्चाण्डालस्त्रिविधः स्मृतः ।
 बर्हणी नापितो गोप आशपः कुम्भकारकः ॥ १०
 वणिक्किरात काय श्रमालाकारकुटुम्बिनः ।
 वरयो मेदवग्डा तोदासश्वपचकोलकाः ॥ ११
 एतेऽन्यजाः समाख्याता ये चान्ये च गवाशनाः ।
 एषां सभाषणा । स्नानं दर्शनादकवीक्षणम् ॥ १२
 गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तो जातकर्म च ।
 नामक्रियानिष्क्रमणेऽवाशनं वपनक्रिया ॥ १३
 कर्णवेधो व्रतादेशो वेदारम्भक्रियाविधिः ।
 केशान्तःस्नानमुद्वाहो विवाहाग्निपरिश्रहः ॥ १४
 वेताग्निसंश्रयश्चेति मंस्काराः षोडश स्मृताः ।
 नवैताः कर्णवेधान्ता मन्ववर्जं क्रियाः स्त्रियाः ॥ १५
 विवाहो मन्वतस्तस्याः शूद्रस्यामन्वतो दश ।
 गर्भाधानं प्रथमतस्तृतीये मासि पुंसवः ॥ १६
 सीमन्तश्चाष्टमे मासि जाते जातक्रिया भवेत् ।
 एकादशेऽङ्गि नामार्कस्ये वा मासि चतुर्थके ॥ १७
 षष्ठे मास्यन्नमश्रीयाञ्छूडाकर्म कुलोचितम् ।
 कृतचूडे च बाले च कर्णवेधो विधीयते ॥ १८
 विप्रो गर्भाष्टमे वर्षे चतुर् एकादशे तथा ।
 द्वादशे वैश्यजातिस्तु व्रतोपशयमर्हति ॥ १९
 तस्य प्राप्तव्रतस्यार्थं कालः स्वाह्विगुणाधिकः ।
 वेदव्रतश्चुतो ब्राह्म्यः स ब्राह्म्यः स्तोममर्हति ॥ २०
 द्वे जन्मनी द्विजातीनां मातुः स्यात् प्रथमं तयोः ।
 द्वितीयं ह्यम्बसां मातुर्ग्रहणाद्विधिवद्गुरोः ॥ २१

एवं द्विजातिमापन्नो विमुक्तो बान्धदोषतः ।
 श्रुतिस्मृतिपुराणानां भवेदध्ययनक्षमः ॥ २२
 उपनीतो गुरुकुले वसेन्नित्यं समाहितः ।
 विभ्रयाद्दण्डकौपीनोपवीताजिनमेखलाः ॥ २३
 पुण्येऽङ्गि गुर्वनुज्ञातः कृतमन्त्राहुतिक्रियः ।
 स्मत्वोङ्कारश्च गायत्रीमारभेद्देवमादितः ॥ २४
 शौचाचारविचाराद्यं धर्मशास्त्रमपि द्विजः ।
 पठेत गुरुतः सम्यक् कर्म तद्दिष्टमाचरेत् ॥ २५
 ततोऽभिवाद्य स्थविरान् गुरुञ्चैव समाश्रयेत् ।
 स्वाध्यायाद्यं तदा यत्र सर्वदा हितमाचरेत् ॥ २६
 नापक्षितोऽपि भाषेत न व्रजेत ताडितोऽपि वा ।
 विद्वेषमथ पैशुन्यं हिंसनञ्चार्कवीक्षणम् ॥ २७
 तीर्थत्रिकावृत्तौन्मादपरिवादाननङ्गियाम् ।
 अज्ञानोदत्तनादर्शस्त्रग्विलेपनयोषितः ॥ २८
 वृथाटनमसन्तोषं ब्रह्मचारी विवर्जयेत् ।
 ईषञ्चलितमध्याङ्गेऽनुज्ञातो गुरुणा स्वयम् ॥ २९
 अलोलुपश्चरैश्चैत्रं व्रतिषूत्तमहृतिषु ।
 सद्योभिन्नान्नमादाय विभवत्तदुपस्पृशेत् ॥ ३०
 कृतमाध्याङ्गिकोऽश्रीयादनुज्ञातो यथाविधि ।
 नाद्यादेकाव्रमुच्छिष्टं भुक्त्वा चाचामितामियात् ॥ ३१
 नान्यद्द्विजितमादद्यात्पन्नो द्रविणादिकम् ।
 अनिस्थामन्वितः श्राद्धे पैश्रेऽद्याद्गुरुचोदितः ॥ ३२
 एकाव्रमप्यविरोधे व्रतानां प्रथमाश्रमी ।
 भुक्त्वा गुरुमुपासीत कृत्वा सम्युत्तरादिकम् ॥ ३३

समिधोऽग्नावादर्धीत ततः परिचरेद्गुरुम् ।
 शयीत गुर्वनुज्ञातः प्रह्वस्य प्रथमं गुरोः ॥ ३४
 एवमन्वहमभ्यासी ब्रह्मचारी व्रतं चरेत् ॥
 द्वितोपवादः प्रियवाक् सम्यग्गुर्वर्थसाधकः ॥ ३५
 नित्यमाराधयेदेनमा समाम्नेः श्रुतिपहात् ।
 अनेन विधिनाधीतवेदमन्त्रो द्विजो नयेत् ॥ ३६
 श्यापानुपहसामर्थ्यमधीणाश्च सलोकताम् ।
 पयोऽमृताभ्यां मधुभिः सान्ज्यैः प्रीणन्ति देवताः ॥ ३७
 तस्माद्द्वरहर्वेदमनध्यायमृते षठेत ।
 यदङ्गं तदनध्याये गुरोर्वचनमाचरन् ॥ ३८
 व्यतिक्रमादसम्पूर्णमनहङ्गतिराचरेत् ।
 परब्रह्म च तद्ब्रह्म अनधीतमपि द्विजम् ।
 यस्तूपनयनादेतदा मृत्योर्व्रतमाचरेत् ॥ ३९
 स नैष्ठिको ब्रह्मचारी ब्रह्मसायुज्यमाप्नुयात् ।
 उपकुर्वाणको यस्तु द्विजः षड्विंशवार्षिकः ॥ ४०
 केशान्तकर्मणा तत्र यथोक्तचरितव्रतः ।
 समाप्यवेदान् वेदो वा वेदं वा प्रसभं द्विजः ।
 स्नायीत गुर्वनुज्ञातः प्रह्वत्तोदितदक्षिणः ॥ ४१
 इति श्रीवेदव्यासीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

एवं स्नातकतां प्राप्तो द्वितीयाश्रमकाङ्क्षया ।
 प्रतीक्षित विवाहार्थमनिन्द्यान्वयसम्भवाम् ॥ १

अरोगादुष्टयं शोथामशुक्लदानदूषिताम् ।
 सवर्णामसमानार्णाममाहृषितगोत्रजाम् ॥ २
 अनन्यपूर्विकां लघ्नीं शुभलक्षणसंयुताम् ।
 धृताधोवसनां गौरीं विख्यातदशपूरुषाम् ॥ ३
 ख्यातनाम्नः पुत्रवतः सदाचारवतः सतः ।
 दातुमिच्छोर्दुहितरं प्राप्य धर्मोण चोदहेत् ॥ ४
 ब्रह्मोदाहृविधानेन तदभावे परो विधिः ।
 दातृश्रेष्ठा सदृश्याय वयोविद्यान्वयादिभिः ॥ ५
 पितृवत् पितृभ्रातृषु पितृव्यज्ञातिमातृषु ।
 पूर्वाभावे परो दद्यात् सर्वाभावे स्वयं ब्रजेत् ॥ ६
 यदि सा दातृवैकल्याद्रजः पश्येत् कुमारिका ।
 भ्रूण इत्याश्च यावत्यः पतितः स्यात् तदप्रदः ॥ ७
 तुभ्यं दास्याम्यहमिति ग्रहीष्यामीति यस्तयोः ।
 कृत्वा समयमन्योन्यं भजतं न स दण्डभाक् ॥ ८
 त्यजन्नदुष्टां दण्ड्यः स्याद्दूषयंश्चाप्यदूषिताम् ॥ ९
 जटायां हि सवर्णायामन्यां वा काममुदहेत् ।
 तस्यामुत्पादितः पुत्रो न सवर्णात् ग्रहीयते ॥ १०
 उदहेत् क्षत्रियां विप्रो वैश्याश्च क्षत्रियो विशाम् ।
 स तु शूद्रो द्विजः कश्चिन्नाधमः पूर्ववर्णजाम् ॥ ११
 नानावर्णासु भार्यासु सवर्णा सहचारिणी ।
 धर्म्या धर्मेषु धर्मिष्ठा ज्येष्ठा तस्य स्वजातिषु ॥ १२
 पाटितोऽयं द्विजाः पूर्वमेकदेहः स्वयम्भूवा ।
 पतयोऽर्धेन चार्धेन पत्नयोऽभूवन्निति अतिः ॥ १३

यावन्न विन्दते जायां तावदर्धो भवेत् पुमान् ।
 नाहं प्रजायते सर्वं प्रजायतेत्यपि श्रुतिः ॥ १४
 गुर्थाता भूस्त्रिवर्गस्य वोढुं नान्येन शक्यते ।
 यतस्ततोऽन्व हं भूत्वाः स्ववशो विभ्रयाञ्च ताम् ॥ १५
 कृतदारोऽग्निपत्नीभ्यां कृतवेश्मा गृहं वसेत् ।
 स्वकृत्यं वित्तमासाद्य वैतानाग्निं न हापयेन् ॥ १६
 स्नात्ते वैवाहिके वङ्गौ श्रौतं वैतानिकाग्निषु ।
 कर्म कुर्यात् प्रतिदिनं विधिवत् प्रीतिपूर्वतः ॥ १७
 सम्यग्धर्मार्थकामेषु दम्पतिभ्यामहर्निशम् ।
 एकचित्ततया भाञ्चं समानव्रतवृत्तितः ॥ १८
 न पृथग्विद्यते स्त्रीणां त्रिवर्गविधिसाधनम् ।
 भावतो ह्यतिदेशाद्वा दूति शास्त्रविधिः परः ॥ १९
 पत्युः पूर्वं समुत्थाय देहशुद्धिं विधाय च ।
 उत्थाप्य शयनाद्यानि कृत्वा वेश्मविशोधनम् ॥ २०
 माज्जनेर्लेपनैः प्राप्य साग्निशालं स्वमङ्गलम् ।
 शोधयेदग्निकार्याणि स्निग्धान्युष्णेन वारिणा ॥ २१
 प्रोक्षणे रिति तान्येव यथास्थानं प्रकल्पयेत् ।
 हृन्द्पात्राणि सर्वाणि न कदाचिद्वियोजयेत् ॥ २२
 शोधयित्वा तु पात्राणि पूरयित्वा तु धारयेत् ।
 सदानसस्य पात्राणि वह्निः प्रक्षाल्य सर्वथा ॥ २३
 मृद्भिश्च शोधयेच्चुम्बं तत्राग्निं विन्यसेत्ततः ।
 स्नात्वा नियोगपात्राणि रसांश्च द्रविणानि च ॥ २४
 कृतपूर्वाङ्गकार्या च स्वगुरुनभिवादयेत् ।
 ताभ्यां भर्तृपितृभ्यां वा भ्रातृमातुलवान्भवेः ॥ २५

वस्त्रालङ्काररत्नानि प्रदत्तान्येव धारयेत् ।
 मनोवाक्कर्मभिः शुद्धा पतिःशानुवर्तिनी ॥ २६
 छायेवानुगता स्वच्छा सखीव हितकर्मसु ।
 दासीवादिष्टकार्येषु भार्या भर्तुः सदा भवेत् ॥ २७
 ततोऽन्नसाधनं कृत्वा पतये विनिवेश्य तत् ।
 वैश्वदेवकृतै रन्नै र्भाजनीयाश्च भोजयेत् ॥ २८
 पतिश्चैतदनुज्ञातः शिष्टमन्वाद्यमात्मना ।
 भुक्त्वा नयेदहःशेषमायश्चयविचिन्तया ॥ २९
 पुनः सायं पुनः प्रातर्गृहशुद्धिं विधाय च ।
 कृतान्नसाधना साध्वी सुभृशं भोजयेत् पतिम् ॥ ३०
 नातिवृथा स्वयं भुक्त्वा गृहनीतिं विधाय च ।
 आस्तीर्थं साधु शयनं ततः परिचरेत् पतिम् ॥ ३१
 सुप्ते पतौ तदभ्यासे स्वपेत्तद्गतमानसा ।
 अनग्ना चाप्रमत्ता च निष्कामा च जितेन्द्रिया ॥ ३२
 नौच्चैर्वदेन्न परुषं न बहून् पत्युरप्रियम् ।
 न केनचित् विवदेच्च अप्रलापविलापिनी ॥ ३३
 न चातिव्ययशीला स्यान्न धर्मार्थविरोधिनी ।
 प्रमादोन्मादरोषिर्षावञ्चनञ्चाभिमानिताम् ॥ ३४
 पैशुन्याहंसाविद्वेषमहाहङ्कारधूर्त्तताः ।
 नास्तिक्यसाहसस्तेयदम्भान् साध्वी विवर्जयेत् ॥ ३५
 एवं परिचरन्ती सा पतिं परमदैवतम् ।
 यशः शमिह यात्येव परत्र च सलोकताम् ॥ ३६
 योषितो नित्यकर्मात्तं नैमित्तिकमथोच्यते ।
 रजोदर्शनतो दोषात् सर्वमेव परित्यजेत् ॥ ३७

सर्वैरलक्षिता शीघ्रं लज्जितान्तर्गृहे वसेत् ।
 एकाम्बराहता दीना स्नानालङ्कारवर्जिता ॥ ३८
 मौनिन्यधोमुखी चक्षुःपाणिपद्मिरचञ्चला ।
 अश्रीयात् केवलं भक्तं नक्तं मृन्मयभाजने ॥ ३९
 स्वपेङ्गुमावप्रमत्ता क्षपेदेवमहद्वयम् ।
 स्नायीत च त्रिरात्रान्ते सपैलमुदिते रवौ ॥ ४०
 विलोक्य भर्तुर्वदनं शुद्धा भवति धर्मतः ।
 कृतशीचा पुनः कर्म पूर्ववच्च समाचरेत् ॥ ४१
 रजोदर्शनतो याः स्यू रात्रयः षोडशर्त्तवः ।
 ततः पुंयोजमक्लिष्टं शुद्धे चेत्ते प्ररोहति ॥ ४२
 चतस्रश्चादिमा रात्रीः पर्ववच्च विवर्जयेत् ।
 गच्छेद्युग्मासु रात्रीषु पौष्णपित्रर्चराक्षसान् ॥ ४३
 प्रच्छादितादित्यपथे पुमान् गच्छेत् सुयोषितः ।
 क्षौमालङ्कृद्वाप्रोति पुत्रं पूजितलक्षणम् ॥ ४४
 ऋतुकालेऽभिगम्यैवं ब्रह्मचर्यं व्यवस्थितः ।
 गच्छन्नपि यथाकामं न दुष्टः स्यादनन्यकृत् ॥ ४५
 भ्रूणहत्यामवाप्रोति ऋतौ भार्यापराङ्मुखः ।
 सा त्ववाप्याऽन्यतो गर्भं त्याज्या भवति पापिनी ॥ ४६
 महापातकदुष्टा च पतिगर्भविनाशिनी ।
 सद्वृत्तचारिणीं पत्नीं त्यक्त्वा पतति धर्मतः ॥ ४७
 महापातक दुष्टाऽपि नाप्रतीक्ष्यस्तया पतिः ।
 अशुद्धे क्षयमादूरं स्थितायामनु चिन्तया ॥ ४८
 व्यभिचारेण दुष्टानां पतीनां दर्शनान्दृते ।
 धिक्कृतायामवाच्यायामन्यत्र वारुयेत् पतिः ॥ ४९

पुणस्तामार्त्तवन्नाता पूर्ववद्भवहारयेत् ।
 धूर्ताश्च धर्मकामघ्नीमपुत्रां दीर्घरोगिणीम् ॥ ५०
 सुदुष्टां व्यसनासक्तामहितामधिवासयेत् ।
 अधिविन्नामपि विभुः स्त्रीणान्तु समतामियात् ॥ ५१
 विवर्णा दीनवदना देहसंस्कारवर्जिता ।
 पतिव्रता निराहारा शोच्यते प्रोषिते पतौ ॥ ५२
 मृतं भर्तारमादाय ब्राह्मणी वृद्धिमाविशेत् ।
 जीवन्ती चेत्त्यक्तकेशा तपसा शोधयेदपुः ॥ ५३
 सर्वावस्थासु नारीणां न युक्तः स्यादरक्षणम् ।
 तदेवानुक्रमात् कार्यं पितृभक्त्यादिभिः ॥ ५४
 जाताः सुरक्षिता या ये पुत्रपौत्रप्रपौत्रकाः ।
 ये यजन्ति पितृन् यज्ञैर्मोक्षप्राप्तिसहोदरैः ॥ ५५
 दाहश्रेदविलम्बेन भार्याश्चात्र व्रजन्त सा ॥ ५६
 इति श्रीविद्व्यासीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

नैमित्तिकं काम्यमिति कर्म विधा मतम् ।
 त्रिविधं तच्च वक्ष्यामि गृहस्थस्यावधार्यताम् ॥ १
 यामिन्याः पश्चिमे यामे त्यक्तनिद्रो हरिं स्मरेत् ।
 आलोक्य मङ्गलद्रव्यं कर्मावश्यकमाचरेत् ॥ २
 कृतशोचो निषेयाग्निं दन्तान् प्रक्षाल्य वारिणा ।
 स्नात्पोषाप्य द्विजः सस्यां देवादींश्चैव तर्पयेत् ॥ ३

वेदवेदाङ्गशास्त्राणि इतिहासानि चाभ्यसेत् ।
 अध्यापयेच्च सच्छिष्यान् सद्विप्रांश्च द्विजोत्तमः ॥ ४
 अनर्थं प्रापयेत्तथा क्षणमात्रे समापयेत् ।
 समर्थो हि समर्थेन नाविज्ञातः क्वचिद्दसेत् ॥ ५
 सरित्सरसि वापीषु गर्त्तप्रस्रवणादिषु ।
 स्नायीत यावदुद्धत्य पञ्च पिण्डानि वारिणा ॥ ६
 तीर्थाभावेऽप्यशक्त्या वा स्नायात् तोदैः समाह्वैः ।
 गृहाङ्गणगतस्तत्र यावदम्बरपीडनम् ॥ ७
 स्नानमव्येवैः कुर्यात् पावनैश्चापि मार्जनम् ।
 मन्त्रैः प्राणाल्लिरायम्य सौरैश्चाकं विलोकयेत् ॥ ८
 तिष्ठन् स्थित्वा तु गायत्रीं ततः स्वाध्यायमारभेत् ।
 ऋचाञ्च यजुषां साम्नामथर्वाङ्गिरसामपि ॥ ९
 इतिहासपुराणानां वेदोपनिषदां द्विजः ।
 शक्त्या सम्यक् पठेन्नित्यमल्पमप्या समापनात् ॥ १०
 स यन्नदानतपसामखिलं फलमाप्नुयात् ।
 तस्मादहरहर्वदं द्विजोऽधीयीत वाग्यतः ॥ ११
 धर्मशास्त्रेतिहासादि सर्षा शक्तितः पठेत् ।
 कृतस्वाध्यायः प्रथमं तर्पयेच्चाथ देवताः ॥ १२
 जान्वा च दक्षिणं दर्भैः प्रागग्रैः सयवैस्त्रिलैः ।
 एतैश्चाञ्जलिदानेन प्रकृतिस्थोपवीतकः ॥ १३
 समजानुदयो ब्रह्मसूत्रहार उदङ्मुखः ।
 तिर्यग्दर्भैश्च वामाग्रैर्यवैस्त्रिलविमिश्रितैः ॥ १४
 अश्लोभिर्नरक्षितैः कनिष्ठामूलनिर्गतैः ।
 हाभ्यां हाभ्यामञ्जलिभयां मनुष्यांस्तर्पयेत्ततः ॥ १५

दक्षिणाभिमुखः सद्यं जान्वा च द्विगुणैः कुशैः ।
 तिलैर्जलैश्च दक्षिण्या मूलदर्भादिनिःसृतैः ॥ १६
 दक्षिणांसोपवीतः स्यात् क्रमेणाञ्जलिभिस्त्रिभिः ।
 सन्तर्पयेद्दिव्यपितृंस्तत्परांश्च पितॄन् स्वकान् ॥ १७
 मातृमातामहांस्तद्वचीनवं हि त्रिभिस्त्रिभिः ।
 मातामहाश्च येष्यन्त्ये गोत्रिण्यो दाहवर्जिताः ॥ १८
 तनेकाञ्जलिदानेन तर्पयेच्च पृथक् पृथक् ।
 असंस्कृतप्रभृता ये प्रेतसंस्कारवर्जिताः ॥ १९
 वक्षनिष्पीडनाभ्योभिस्तेषामाप्यायनं भवेत् ।
 अतर्पितेषु पितृषु वक्षं निष्पीडयेच्च यः ॥ २०
 निराशा पितरस्तस्य भवन्ति सूरमानुषैः ।
 पयोदर्भस्त्रधाकारगोत्रनामतिलैर्भवेत् ॥ २१
 सुदत्तं तत् पुनस्तेषामेकेनापि वृथा विना ।
 अन्यचित्तेन यदत्तं यदत्तं विधिवर्जितम् ॥ २२
 अनासनास्थितेनापि तज्जलं रुधिरायते ।
 एवं सन्तर्पिताः कामैस्तर्पकास्तर्पयन्ति च ॥ २३
 ब्रह्मविष्णुशिव्यादित्यमित्रावरुण्यनामभिः ।
 पूजयेत्तद्वित्तैर्मन्त्रैर्जलमन्त्रोक्तदेवताः ॥ २४
 उपस्थाय रवेः काष्ठां पूजयित्वा च देवताः ।
 ब्रह्माग्नीश्रीषधीजीवविष्णुनामहतां हसाम् ॥ २५
 अपां यत्तेति सत्कायं नमस्कारैः अनामभिः ।
 कृत्वा मुखं समालभ्य स्नानमेवं समाचरेत् ॥ २६
 ततः प्रविश्य भवनमावसथे हुताशने ।
 पाकयन्नांश्च चतुरो विदध्याद्विधिवद्भिजः ॥ २७

अनाहितावसथाग्निरादायात्रं घृतप्लुतम् ।
 शाकलेन विधानेन जुहुयात्कौकिकेऽनले ॥ २८
 व्यस्ताभिर्याह्वतीभिश्च समस्ताभिस्ततः परम् ।
 षडभिर्देवकृतस्येति मन्त्रवद्भिर्थाक्रमम् ॥ २९
 प्राजापत्यं खिष्टकृतं हुत्वैवं दादशाहुतीः ।
 ओङ्कारपूर्वः स्वाहान्तस्यागः खिष्टविधानतः ॥ ३०
 भुवि दर्भान् समास्तीर्य वलिकर्म समाचरेत् ।
 विश्वेभ्यो देवेभ्य इति सर्वेभ्यो भूतेभ्य एव च ॥ ३१
 भूतानां पतये चेति नमस्कारेण शास्त्रवित् ।
 दद्याद्वलितयज्ञाथे पितृभ्यश्च स्वधा नमः ॥ ३२
 पात्रनिर्णयनं वारि वायव्यां दिशि निक्षिपेत् ।
 उडृत्य षोडशग्रासमात्रमन्नं घृतोक्षितम् ॥ ३३
 इदमन्नं मनुष्येभ्यो हन्तेत्युक्त्वा समुत्सृजेत् ।
 गोवनामस्वधाकारैः पितृभ्यश्चापि शक्तितः ॥ ३४
 षड्भागोऽन्नमन्त्रं दद्यात् पितृयज्ञविधानतः ।
 वेदादीनां पठेत् किञ्चिदल्पं ब्रह्ममथाप्तये ॥ ३५
 ततोऽन्यदन्नमादाय निर्गत्य भवनाद्दहिः ।
 काकेभाः स्वपचेभ्यश्च प्रक्षिपेद्ग्रासमेव च ॥ ३६
 उपविश्य गृहवारि तिष्ठेद्यावन्मूर्च्छन्तकम् ।
 अप्रमृक्तोऽतिथिं लिप्सुर्भावगुहः प्रतीक्षकः ॥ ३७
 आगतं दूरतः शान्तं भोक्तुकाममकिञ्चनम् ।
 दृष्ट्वा सन्मुखमभात्य सौकृत्य प्रशयार्चनैः ॥ ३८
 पादधावनसम्भानाभाञ्जनादिभिरर्चितः ।
 त्रिदिवं प्रापयेत् सद्यो यज्ञस्थाभाधिकोऽतिथिः ॥ ३९

कालागतोऽतिथिर्दृष्टवेदपारो गृहागतः ।
 द्वावेतौ पूजितौ स्वगं नयतोऽधस्वपूजितौ ॥ ४०
 विवाहस्रातकल्पाभृदाचार्य्यसुहृदृत्विजः ।
 अर्घ्या भवन्ति धर्म्येण प्रतिवर्षं गृहागताः ॥ ४१
 गृहागताय सत्कृत्य श्रोत्रियाय यथाविधि ।
 भक्तोपकल्पयेदेकं महाभागं विसर्जयेत् ॥ ४२
 विसर्जयेद्गव्रज्ज्व सुहृत्श्रोत्रियातिथीन् ।
 मित्रमातुलसम्बन्धिनाश्ववान् सम्पागतान् ॥ ४३
 भोजयेद्गृह्णिणो भिक्षां सत्कृतं भिक्षुकोऽर्हति ।
 स्वाद्वन्नमश्रन्नखादु ददन्नच्छत्यधोगतिम् ॥ ४४
 गर्भिण्यातरभृत्येषु बालवृद्धातुरादिषु ।
 तुभुक्षितेषु भुञ्जानो गृहस्थोऽश्नाति किल्बिषम् ॥ ४५
 मायाद्गृध्वेन्नपाकाद्यं कदाचिदनिमन्वितः ।
 निमन्वितोऽपि निन्द्येन्न प्रत्याख्यानं द्विजोऽर्हति ॥ ४६
 शूराभिश्च स्तुवाहे, अवरगदृष्टकरतस्कराः ।
 रुद्धापाविह्वलोप्रवधवन्धनजीविनः ॥ ४७
 शैलूपशौण्डिकोन्नद्धोन्मत्तब्राह्मणव्रतच्युताः ।
 नग्ननाम्निकनिर्लज्जपिशुन्यसनान्विताः ॥ ४८
 कदर्थ्यस्त्रीजितानार्थ्यपरवादकृता नराः ।
 अनीशाः कीर्तिमन्तोऽपि राजदेवस्वहारकाः ॥ ४९
 शयनासनसंसर्गवृत्तकर्मादिदूषिताः ।
 अश्रद्धानाः पतिता भ्रष्टाचारादथश्च ये ॥ ५०
 अभोज्यान्वाः स्युरन्नादो यत्र यः स्यात् सतत्समः ।
 नापि तान्ब्रह्मिन्ब्राह्मिणीरिणो दासगोपकाः ॥ ५१

शुद्राणामप्यमीषान्तु भुक्त्वा च नैव दुष्यति ।
 धर्मिणान्यो ग्यभोज्याना द्विजास्तु विदितान्वयाः ॥ ५२
 स्रष्टोपार्जितं मेध्यमाकरस्थममाक्षिकम् ।
 अखलीढमगोघ्रातमस्यष्टं शुद्रवायसैः ॥ ५३
 अनृच्छिष्टमसन्दुष्टमपर्युषितमेव च ।
 अन्धानवाह्यमवाद्यमाद्यं नित्यं सुसंस्कृतम् ॥ ५४
 क्षयरापूपसंवावपायसं शष्कुलीति च ।
 नाश्रीयाद्ब्राह्मणो मांसमनियुक्तः कथञ्चन ॥ ५५
 क्रतौ याद्दे नियुक्तो वा अनश्नन् पतति द्विजः ।
 स्रग्योपार्जितं मांसमभार्ष्यं पितृदेवताः ॥ ५६
 क्षत्रियो दादयो नं तत् क्रीत्वा वैश्योऽपि धर्मतः ।
 द्विजो जग्ध्वा वृथामांसमभार्ष्यं पितृदेवताः ॥ ५७
 निरयेष्वक्षयं वासमाप्रोत्याचन्द्रतारकम् ।
 सर्वान् कामान् समासाद्य फलमश्वमखस्य च ॥ ५८
 सुनिसाम्यमवाप्रोति गृहस्थोऽपि द्विजोत्तमः ।
 द्विजभोज्यानि गथानि महिष्याणि पयांसि च ॥ ५९
 निर्द्दशासन्धिसम्बन्धि वत्सर्वान्ति पयांसि च ।
 पलाण्डूश्चे तत्रन्ताकरक्तमूलकमेव च ॥ ६०
 गृह्णनारुणवृक्षासृग् जतुगर्भफलानि च ।
 अकालकुसुमादीनि द्विजो जग्ध्वैन्दवं चरेत् ॥ ६१
 वागदूषितमविज्ञातमन्यपीडितकार्यापि ।
 दूतेभ्योऽन्नमदत्त्वा च तदन्नं गृह्णो दहेत् ॥ ६२
 हैमराजतकांशेषु पात्रेष्वद्यात् सदा गृही ।
 तदभावे साधुगन्धलोध्रद्रुमलतासु च ॥ ६३

पलाशपद्मपत्रेषु गृहस्थो भोक्तुमर्हति ।
 ब्रह्मचारी यतिश्चैव श्रेयो वद्वोक्तुमर्हति ॥ ६४
 अभुङ्क्ष्यान्नं नमस्कारैर्भुवि दद्याद्दलित्वयम् ।
 भूपतये भुवः पतये भूतानाःपतये तथा ॥ ६५
 अपः प्राश्य ततः पश्चात् पञ्चप्राणाहुतिक्रमात् ।
 स्वाहाकारेण जुहुयाच्छेषमद्यादयथासुखम् ॥ ६६
 अनन्यचित्तो भुञ्जीत वागयतोऽन्नमकुत्सयन् ।
 आढसे रत्नमश्रीयादक्षुषं पात्रमुत्सृजेत् ॥ ६७
 उच्छिष्टमन्नमुद्धृत्य ग्रासमेकं भुवि क्षिपेत् ।
 आचान्तः साधुसङ्गेन सद्विद्यापठनेन च ॥ ६८
 वृत्तवृद्धकथाभिश्च शेषाहमतिवाहयेत् ।
 सायं सन्ध्यामुपासीत हुत्वाग्निं भृत्यसंयुतः ॥ ६९
 आपोशानक्रियापूर्वमश्रीयादन्वहं द्विजः ।
 सायमप्यतिथिः पूज्यो होमकालागतोऽनिशम् ॥ ७०
 अद्यया शक्तितो नित्यं श्रुतं हन्यादपूजितः ।
 नातिहृष्ट उपस्पृश्य प्रक्षाल्य चरणौ शुचिः ॥ ७१
 अप्रत्यगुत्तरश्चिराः शयीत शयने शुभे ।
 शक्तिमानुदिते काले स्नानं सन्ध्यां न हापयेत् ॥ ७२
 ब्राह्मे मुहूर्त्तं चोत्थाय चिन्तयेद्वितमात्मनः ।
 शक्तिमान् मतिमान् नित्यं वृत्तमेतत् समाचरेत् ॥ ७३
 इति श्रीवेदव्यासीये धर्मशास्त्रे वृत्तीयोऽध्यायः ॥ ३

चतुर्थोऽध्यायः ।

इति व्यासकृतं शास्त्रं धर्मसार समुच्चयम् ।
 आश्रमे यानि पुण्यानि मीक्षधर्माश्रितानि च ॥ १
 गृहाश्रमात् परो धर्मो नास्ति नास्ति पुनः पुनः ॥ २
 सर्वतीर्थं फलं तस्य यथोक्तं यस्तु पालयेत् ॥ ३
 गुरुभक्तो भृत्यपोषी दयावाननसूयकः ।
 नित्यजापी च होमी च सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥ ४
 स्वदारं यस्य सन्तोषः परदारनिवर्त्तनम् ।
 अप्रवादोऽपि नो यस्य तस्य तीर्थफलं गृहे ॥ ४
 परदारान् परद्रव्यं हरते यो दिने दिने ।
 सर्वतीर्थाभिषेकेण पापं तस्य न नश्यति ॥ ५
 गृहेषु सवनीयेषु सर्वतीर्थफलं ततः ।
 अन्नदस्य तयो भागाः कर्त्ता भागिन लिप्यते ॥ ६
 प्रतिश्रयं पादशौचं ब्राह्मणानाञ्च तर्पणम् ।
 न पापं संस्पृशेत्तस्य बलिभिर्क्षां ददाति यः ॥ ७
 पादोदकं पादधृतं दीपमन्नं प्रतिश्रयम् ।
 यो ददाति ब्राह्मणेभ्यो नोपसर्पति तं यमः ॥ ८
 विप्रपादोदकक्लिन्ना यावत्तिष्ठति मेदिनी ।
 तावत् पृष्करपात्रेषु पिबन्ति पितरोऽमृतम् ॥ ९
 यत् फलं कपिलादाने कार्तिक्यां ज्येष्ठपृष्करे ।
 तत् फलं ऋषयः श्रेष्ठा विप्राणां पादशौचने ॥ १०
 स्वागतेनाग्नयः प्रीता आसनेन शतक्रतुः ।
 पितरः पादशौचेन अन्नाद्येन प्रजापतिः ॥ ११

ज्ञातापि त्रोः परं तीर्थं गङ्गा गावो विशिषतः ।
 ब्राह्मणात् परमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ १२
 इन्द्रियाणि वशीकृत्य गृह एव वसेन्नरः ।
 तत्र तस्य कुरुक्षेत्रं नैमिषं पुष्कराणि च ॥ १३
 गङ्गाद्वारञ्च केदारं सन्निहत्य तथैव च ।
 एतानि सर्वतीर्थानि कृत्वा पापैः प्रमुच्यते ॥ १४
 वर्णानामाश्रमाणाञ्च चातुर्वर्णस्य भो द्विजाः ।
 दानधनं प्रवक्ष्यामि यथा व्यासेन भाषितम् ॥ १५
 यद्ददाति विशिष्टेभ्यो यच्चाश्नाति दिने दिने ।
 तच्च वित्तमहं मन्ये श्रेष्ठं कस्याभिरक्षति ॥ १६
 यद्ददाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनम् ।
 अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥ १७
 किं धनेन करिष्यन्ति देहिनोऽपि गतायुषः ।
 यद्दद्वैविमुमिच्छन्तस्तच्छरीरमशाश्वतम् ॥ १८
 अशाश्वतानि गात्राणि विभवो नैव शाश्वतः ।
 नित्यं सन्निहितोः मृत्युः कर्त्तव्यो धर्मसंग्रहः ॥ १९
 यदि नाम न धर्माय न कामाय न कौर्त्तये ।
 यत् परित्यज्य गन्तव्यं तद्धनं किं न दीयते ॥ २०
 जीवन्ति जीविते यस्य विप्र मित्राणि बान्धवाः ।
 जीवितं सफलं तस्य आत्मार्थं को न जीवति ॥ २१
 पशवोऽपि हि जीवन्ति केवलात्मोदरभराः ।
 किं कायेन सुगुप्तेन बलिना चिरजीविनः ॥ २२
 यासादद्वैमपि यासमर्थिभ्यः किं न दीयते ।
 इच्छानुरूपो विभवः कदा कस्य भविष्यति ॥ २३

अदाता पुरुषस्थागी धनं सन्त्यज्य गच्छति ।
 दातारं कृपणं मन्ये मृतोऽप्यथं न मुञ्चति ॥ २४
 प्राणनाशस्तु कर्त्तव्यो यः कृतार्थो न सो मृतः ।
 अकृतार्थस्तु यो मृत्युं प्राप्तः खरसमो हि सः ॥ २५
 अनाहृतेषु यदत्तं यच्च दत्तमयाचितम् ।
 भविष्यति युगस्यान्तस्तस्यान्तो न भविष्यति ॥ २६
 मृतवत्सा यथा गौश्च कृष्णा लोभेन दुह्यते ।
 परस्परस्य दानानि लोकयात्रा न धर्मतः ॥ २७
 अदृष्टे चाशुभे दानं भोक्ता चैव न दृश्यते ।
 पुनरागमनं नास्ति तत्र दानमनन्तकम् ॥ २८
 मातापितृषु यद्दद्याद्भ्रातृषु श्वशुरेषु च ।
 जायापत्येषु यद्दद्यात् सोऽनन्तः स्वर्गसंक्रमः ॥ २९
 पितुः शतगुणं दानं सहस्रं मातुरुच्यते ।
 भगिन्यां शतसाहस्रं सोदरे दत्तमक्षयम् ॥ ३०
 अहन्यहनि दातव्यं ब्राह्मणेषु मुनीश्वराः ।
 आगमिष्यति यत् पात्रं तत् पात्रं तारयिष्यति ॥ ३१
 किञ्चिद्देभ्यं पात्रं किञ्चित् पात्रं तपोमयम् ।
 पात्राणामुत्तमं पात्रं शूद्राङ्गं यस्य नोदरे ॥ ३२
 यस्य चैव गृहे मुखो दूरे चापि गुणान्वितः ।
 गुणान्विताय दातव्यं नास्ति मुखे व्यतिक्रमः ॥ ३३
 देवद्रव्यविनाशेन ब्रह्मस्वहरणेन च ।
 कुलान्यकुलतां यान्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च ॥ ३४
 ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति त्रिप्रो वेदविवर्जिते ।
 ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मानि ह्यते ॥ ३५

सन्निकृष्टमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत् ।
 भोजने चैव दाने च हन्याद्विपुरुषं कुलम् ॥ ३६
 यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ।
 यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥ ३७
 ग्रामस्थानं यथा शून्यं यथा कुपश्च निर्जलः ।
 यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥ ३८
 ब्राह्मणेषु च यद्दत्तं यच्च वैश्वानरे द्रुतम् ।
 तद्रत्नं धनमाख्यातं धनं श्रेष्ठं निरर्थकम् ॥ ३९
 सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणमुवे ।
 सहस्रगुणमाचार्य्यं ह्यनन्तं वेदपारगे ॥ ४०
 ब्रह्मबीजसमुत्पन्नो मन्त्रसंस्कारवर्जितः ।
 जातिमात्रोपजीवी च स भवेद्ब्राह्मणः समः ॥ ४१
 गर्भाधानादिभिर्मन्त्रैर्वेदोपनयनेन च ।
 नाध्यापयति नाधीते स भवेद्ब्राह्मणब्रुवः ॥ ४२
 अग्निहोत्री तपस्वी च वेदमध्यापयेच्च यः ।
 सकल्पं सरहस्यञ्च तमाचार्य्यं प्रचक्षते ॥ ४३
 द्रष्टृभिः पशुबन्धैश्च चातुर्मास्यैस्तथैव च ।
 अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैर्येन चेष्टं स दृष्टवान् ॥ ४४
 मीमांसते च यो वेदान् पङ्क्तिरङ्गैः सविस्तरैः ।
 इतिहासपुराणानि स भवेद्देदपारगः ॥ ४५
 ब्राह्मणा येन जीवन्ति नान्यो वर्णः कथञ्चन ।
 देदृक्पथमुपस्थाय कोऽन्यस्तं त्यक्तुमुत्सहेत् ॥ ४६
 ब्राह्मणः स भवेच्चैव देवानामपि दैवतम् ।
 प्रत्यक्षश्चैव लोकस्य ब्रह्मतेजो हि कारणम् ॥ ४७

ब्राह्मणस्य मुखं क्षेत्रं निष्कर्करमकण्टकम् ।
 वापयेत् तत्र बीजानि सा ऋषिः सार्वकामिकी ॥ ४८
 सुक्षेत्रेःवापयेद्बीजं सुपात्रे दापयेद्धनम् ।
 सुक्षेत्रे च सुपात्रे च क्षिप्तं नैव विदुष्यति ॥ ४९
 विद्याविनयसम्पन्नेःब्राह्मणे गृहमागते ।
 क्रीडन्त्योषधयः सर्वाःयास्यामः परमां गतिम् ॥ ५०
 नष्टशौचे व्रतभ्रष्टे विप्रे वेदविवर्जिते ।
 दीयमानं रुदत्यत्रं भयाह्वै दुष्कृतं कृतम् ॥ ५१
 प्रीतिपूर्णमुखं विप्रं सुभुक्तमपि भोजयेत् ।
 न च मूर्खं निराहारं षड्रात्रसुपवासिनम् ॥ ५२
 यानि यस्यःपवित्राणि कुक्षी तिष्ठन्ति भो द्विजाः ।
 तानि तस्य प्रयोज्यानि न शरीराणि देहिनाम् ॥ ५३
 यस्य देहेःसदाश्रन्ति हृथ्यानि त्रिदिवीकसः ।
 कथ्यानि चैव पितरः किम्भूतमधिकं ततः ॥ ५४
 यद्भुङ्क्तेःवेदविद्विप्रः स्वकर्मनिरतः शुचिः ।
 दातुः फलमसङ्घातं प्रतिजन्म तदक्षयम् ॥ ५५
 हृत्स्यश्वरथयानानि केचिदिच्छन्ति पण्डिताः ।
 अहं नेच्छामि मुनयः कस्यैताः शस्यसम्पदः ॥ ५६
 वेदलाङ्गलकण्ठेषु द्विजश्रेष्ठेषु सत्सु च ।
 यत् पुरा पातितं बीजं तस्यैताः शस्यसम्पदः ॥ ५७
 शतेषु जायते शूरः सहस्रेषु च पण्डितः ।
 वक्ता शतसहस्रेषु दाता भवति वा न वा ॥ ५८
 न रणे विजयाच्छूरोऽध्ययनाच्च च पण्डितः ।
 न वक्ता वाक्पटुत्वेन न दाता चार्थदानतः ॥ ५९

द्वन्द्वियाणां जये शूरो धर्मं चरति पण्डितः ।
द्वितप्रियोक्तिभिर्ब्रह्मा दाता सम्मानदानतः ॥ ६०

यद्येकपङ्क्त्यां विषमं ददाति;
स्रष्टे हाङ्गयाद्वा यदि वार्थं हेतोः ।
वेदेषु दृष्टं ऋषिभिश्च गीतं

तद्ब्रह्महत्याः सुनयोः वदन्ति ॥ ६१

उसरे वापितं बीजं भिन्नभाण्डेषु गोदुहम् ।

दुतं भस्मानि हव्यश्च मूर्खं दानमग्राश्वतम् ॥ ६२

मृतमृतकपुष्टाङ्गो द्विजः शूद्रान्नभोजने ।

अहमेवं न जनामि कां योनिं सः गर्भयति ॥ ६३

शूद्रान्नेनोदरस्थेन यदि कश्चिन्म्रियेत यः ।

स भवेत् शूकरो नूनं तस्य वा जायते कुलम् ॥ ६४

गृध्रो द्वादश जन्मानि सप्त जन्मानि शूकरः ।

श्वानश्च सप्त जन्मानि द्यूत्येवं मनुरववीत् ॥ ६५

अमृतं ब्राह्मणात्नेन दारिद्रं क्षत्रियस्य च ।

वैश्यान्नेन तुः शूद्रान्नं शूद्रान्नान्नरकं व्रजेत् ॥ ६६

यश्च भुङ्क्तेऽथ शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम् ।

दूह जन्मानि शूद्रत्वं मृतः श्वा चैव जायते ॥ ६७

यस्य शूद्रा पचेन्नित्यं शूद्रा वा गृहमेधिनौ ।

वर्जितः पितृदेवैस्तु रौरवं याति स द्विजः ॥ ६८

भाण्डसङ्करसङ्कीर्णाः नानासङ्करसङ्कराः ।

योनि सङ्करसङ्कीर्णा निरयं यान्ति मानवाः ॥ ६९

पङ्क्तिभेदी वृथापाकी नित्यं ब्राह्मणनिन्दकः ।

आदेशी वेदविज्ञेता पञ्चैते ब्रह्मघातकाः ॥ ७०

इदं व्यासकृतं नित्यमध्येतव्यं प्रवदतः ।

एतदुक्ताचारवतः पतनं नैव विद्यते ॥ ७१

इति श्रीविद्व्यासीये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पराशरसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथातो हिमशैलाग्रे देवदारुवनालये ।
व्यासमेकाग्रमासीनमपृच्छदृषयः पूरा ॥ १
मानुषाणां हितं धर्मं वर्त्तमाने कलौ युगे ।
शौचाचारं यथावच्च वद सत्यवतीसुत ॥ २
तच्छ्रुत्वा ऋषिवाक्यन्तु समिद्भाग्यकसन्निभः ।
प्रत्युवाच महातेजाः श्रुतिस्रुतिविशारदः ॥ ३
न चाहं सर्वतत्त्वज्ञः कथं धर्मं वदाम्यहम् ।
अस्मत्पितैव प्रष्टव्यं इति व्यासः सुतोऽवदत् ॥ ४
ततस्ते ऋषयः सर्वे धर्मतत्त्वार्थकाङ्क्षिणः ।
ऋषिं व्यासं पूरस्त्वत्य गता बदरिकाश्रमे ॥ ५
नानावृत्तसमाकीर्णं फलपुष्पोपशोभितम् ।
नदीप्रस्रवणाकीर्णं पुण्यतीर्थैरलङ्कृतम् ॥ ६
सुगपक्षिगणाढ्यञ्च देवतायतनाहतम् ।
यक्षगन्धर्वसिद्धैश्च नृत्यगीतसमाकुलम् ॥ ७
तस्मिन्ऋषिसभामध्ये शक्तिपुत्रं पराशरम् ।
सखासीनं महात्मानं मुनिमुख्यगणाहतम् ॥ ८
कृताञ्जलिपुटो भूत्वा व्यासस्तु ऋषिभिः सह ।
प्रदक्षिणाभिवादैश्च स्तुतिभिः समपूजयत् ॥ ९

अथ सन्तुष्टमनसा पराशरमहामुनिः ।
 आह सुखागतं ब्रूहीत्यासीनो मुनिपुङ्गवः ॥ १०
 व्यासः सुखागतं ये च ऋषयश्च समन्ततः ।
 कुशलं कुशलेत्युक्त्वा व्यासः पृच्छत्यतः परम् ॥ ११
 वदि जानासि मे मक्तिं स्नेहाद्वा भक्तवत्सल ।
 धर्मं कथय मे तात अनुपाद्यो ह्यहं तव ॥ १२
 श्रुता मे मानवा धर्मा वासिष्ठाः काश्यपास्तथा ।
 गार्गीया श्रौतमाश्चैव तथा चौशनसाः स्मृताः ॥ १३
 अत्रे विष्णोश्च सांवर्त्ता दाक्षा आङ्गिरसास्तथा ।
 शातातपाश्च हारीता याज्ञवल्करकृताश्च ये ॥ १४
 कात्यायनकृताश्चैव प्राचेतसकृताश्च ये ।
 आपस्तम्बकृता धर्माः शङ्खस्य लिखितस्य च ॥ १५
 श्रुता ह्येते भवत्प्रोक्ता श्रौतार्थास्तेन विस्मृताः ।
 अस्मिन् मन्वन्तरे धर्माः कृतत्रेतादिके युगे ॥ १६
 सर्वे धर्माः कृते जाताः सर्वे नथाः कलौ युगे ।
 चातुर्वर्ष्यसमाचारं किञ्चित् साधारणं वद ॥ १७
 व्यासवाक्यावसाने तु मुनिमुख्यः पराशरः ।
 धर्मस्य निर्णयं प्राह सूक्ष्मं स्थूलञ्च विस्तरात् ॥ १८
 शृणु पुत्र प्रवक्ष्ये ऽहं शृण्वन्तु ऋषयस्तथा ।
 कल्पे कल्पे क्षयोत्पत्तौ ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ १९
 श्रुतिः स्मृतिः सदाचारा निर्णेतव्याश्च सर्वदा ।
 न कश्चिद्देवकर्त्ता च वेदस्मर्त्ता चतुर्मुखः ।
 तथैव धर्मं स्मरति मनुः कल्पन्तरान्तरे ॥ २०

अथे कृतयुगे धर्मास्त्रेतायां द्वापरे परे ।
 अन्ये कलियुगे नृणां युगरूपानुसारतः ॥ २१
 तपः परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते ।
 द्वापरे यज्ञमित्यचूर्णनमेकं कलौ युगे ॥ २२
 कृते तु मानवो धर्मस्त्रेतायां गौतमः स्मृतः ।
 द्वापरे शङ्खलिखितौ कलौ पराशरः स्मृतः ॥ २३
 त्यजेद्देशं कृतयुगे त्रेतायां ग्राममुत्सृजेत् ।
 द्वापरे कुलमेजन्तु कर्त्तारश्च कलौ युगे ॥ २४
 कृते सम्भाषणात् पापं त्रेतायाश्चैव दर्शनात् ।
 द्वापरे चात्रमादाय कलौ प्रतति कर्मणा ॥ २५
 कृते तु तत्क्षणाच्छापस्त्रेतायां दशभिर्दिनैः ।
 द्वापरे मासमात्रेण कलौ संबत्सरेण तु ॥ २६
 अभिगम्य कृते दानं त्रेतास्वाह्वय दीयते ।
 द्वापरे याचमानाय सेवया दीयते कलौ ॥ २७
 अभिगम्योत्तमं दानमाह्वयश्चैव मध्यमम् ।
 अधमं याचमानं स्यात् सेवादानञ्च जिष्फलम् ॥ २८
 कृते चास्थिगताः प्राणास्त्रेतायां मांससंस्त्रिताः ।
 द्वापरे रुधिरं यावत् कलावन्नादिषु स्थिताः ॥ २९
 धर्मो जितो ह्यधर्मिण जितः सत्योऽनृतेन च ।
 जिता भृत्यैस्तु राजानः स्त्रीभिश्च पुरुषा जिताः ॥ ३०
 सीदन्ति चाग्निहोत्राणि गुरुपूजा प्रणश्यति ।
 कुंमार्थश्च प्रसूयन्ते तस्मिन् कलि युगेसदा ॥ ३१
 युगे युगे च ये धर्मास्तत्र तत्र च ये द्विजाः ।
 तेषां निम्ना न कर्त्तव्या युगरूपा हि ते द्विजाः ॥ ३२

युगे युगे च सामर्थ्यं शेषं मुनिविभाषितम् ।
 पराशरेण चाप्युक्तं प्रायश्चित्तं प्रधीयते ॥ ३३
 अहमद्येव तद्धर्ममन्यस्मृत्य ब्रवीमि वः ।
 चातुर्वर्ण्यसमाचारं ऋणध्वं मुनिपुङ्गवाः ॥ ३४
 पराशरमतं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ।
 चिन्तितं ब्राह्मणार्थाय धर्मसंस्थापनाय च ॥ ३५
 चतुर्णामपि वर्णानामाचारो धर्मपालकः ।
 आचारभ्रष्टदेहानां भवेद्धर्मः पराश्रुतः ॥ ३६
 षट्कर्मभिरतो नित्यं देवतातिथिपूजकः ।
 इतशेषन्तु भुञ्जानो ब्राह्मणो नावसीदति ॥ ३७
 सख्या दानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् ।
 वैश्वदेवातिथेयश्च षट्कर्मनि दिने दिने ॥ ३८
 प्रियो वा यदि वा द्वेषो मूर्खः पण्डित एव वा ।
 वैश्वदेव तु सम्प्राप्तः सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥ ३९
 दूराध्वानं पथिश्रान्तं वैश्वदेवे उपस्थितम् ।
 अतिथिं तं विजानीयात्प्रतिथिः पूर्वमागतः ॥ ४०
 न पृच्छेद्दोत्रचरणं न स्वाध्यायव्रतानि च ।
 हृदयं कल्पयेत् तस्मिन् सर्वदेवमयो हि सः ॥ ४१
 नैकग्रामीणमतिथिं विप्रं साङ्गतिवं तथा ।
 अनित्यं द्यागतो यस्मात् तस्मादतिथिरुच्यते ॥ ४२
 अपूर्वः सुव्रती विप्रो अपूर्वा वातिथिस्तथा ।
 वेदाभ्यासरतो नित्यं त्रयोऽपूर्वा दिने दिने ॥ ४३
 वैश्वदेवे तु सम्प्राप्ते भिक्षुके गृहमागते ।
 उद्धृत्य वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्ता विसर्जयेत् ॥ ४४

यती च ब्रह्मचारी च पक्वान्स्वामिनावुभौ ।
 तयोरब्रमदत्त्वा च भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ४५
 यतिहस्ते जलं दद्याद्द्वैचं दद्यात् पुनर्जलम् ।
 तद्द्वैचं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम् ॥ ४६
 वैश्वदेवकृतान् दोषाञ्छक्तो भिक्षुर्द्युपोहितम् ।
 न हि भिक्षुकृतान् दोषान् वैश्वदेवो व्यपोहति ॥ ४७
 अकृत्वा वैश्वदेवन्तु भुञ्जते ये द्विजातयः ।
 सर्वे ते निष्कृता स्त्रियाः पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥ ४८
 शिरोवेष्टन्तु यो भुङ्क्ते यो भुङ्क्तेःदक्षिणामुखः ।
 वामपादे करं न्यस्य तद्वै रत्नांसि भुञ्जते ॥ ४९
 यतपे काश्चनं दत्त्वा ताम्बुलं ब्रह्मचारिणे ।
 चौरिभ्योऽप्यभियं दत्त्वा दातापि नरकं व्रजेत् ॥ ५०
 पापो वा यदि चाण्डालो विप्रघ्नः पितृघातकः ।
 वैश्वदेवे तु साम्नासः सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥ ५१
 अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृह्णात् प्रतिनिवर्तते ।
 पितरस्तस्य नाशन्ति दशवर्षशतानि च ॥ ५२
 न प्रसज्यातिगो विप्रो ह्यतिथिं वेदपारगम् ।
 अद्ददन्नमावन्तु भुक्त्वा भुङ्क्ते तु किंस्विषम् ॥ ५३
 ब्राह्मणस्य मुखं तेषां निरुदकमकण्टकम् ।
 व्यापयेत् सर्वबीजानि सा कृषिः सर्वकामिका ॥ ५४
 सुक्षेत्रे वापयेद्बीजं सुपुत्रे दापयेद्द्वनम् ।
 सुक्षेत्रे च सुपुत्रे च यत्क्षिप्तं नैव नश्यति ॥ ५५
 अनृता ह्यनधीयाना यत्र भैक्षचरा द्विजाः ।
 तं ग्रामं दण्डयेद्राजा चौरभक्तप्रदो हि सः ॥ ५६

क्षत्रियो हि प्रजा रक्षन् शत्रुपाणिः प्रचण्डवत् ।
 विजित्य परसैन्यानि क्षितिं धर्मिण पालयेत् ॥ ५७
 न श्रीः कुलक्रमायाताः स्वरुपाङ्गिखितापि या ।
 खड्गेनाक्रम्य भुञ्जीत वीरभोग्या वसुधरा ॥ ५८
 पुष्यं पुष्यं विचिनुयाम्भूलच्छेदं न कारयेत् ।
 मालाकार इवोद्याने न तथाङ्गारकारकः ॥ ५९
 लोडकर्म तथा रत्नं गवाञ्च प्रतिपालनम् ।
 वाणिज्यं कृषिकर्माणि वैश्यवृत्तिरुदाहृता ॥ ६०
 शूद्राणां द्विजशुश्रूषा परो धर्मः प्रकीर्तितः ।
 अन्यथा कुरुते किञ्चित् तद्वेत् तस्य निष्फलम् ॥ ६१
 लवणं मधु तैलञ्च दधि तक्रं घृतं पयः ।
 न इत्येच्छूद्रजातीनां कुर्यात् सर्वस्य विक्रयम् ॥ ६२
 अविज्ञेयं मद्यमांसमभक्ष्यस्य च भक्षणम् ।
 अगम्यागमनञ्चैव शूद्रोऽपि नरकं व्रजेत् ॥ ६३
 कपिलाक्षीरपानेन ब्राह्मणीगमनेन च ।
 वेदाक्षरविचारेण शूद्रस्य नरकं भ्रवम् ॥ ६४
 इति पाराशरे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

अतः परं गृहस्थस्य धर्माचारं कलौ युगे ।
 धर्मं साधारणं शक्यं चातुर्वर्ण्याश्रमागतम् ॥ १
 सम्यक्त्वाभ्यर्हं भूयः पाराशर्यप्रचोदितः ।
 षट्कर्मेनिरतो विप्रः कृषिकर्माणि कारयेत् ॥ २

हलमष्टगव्यं घर्षणं षड्गवं मध्यमं स्रुतम् ।
 चतुर्गवं नृशंशानां द्विगवं वृषघातिनाम् ॥ ३
 क्षधितं वृषितं श्रान्तं बलीवद् न योजयेत् ।
 हीनाङ्गं व्याधितं क्लीवं वृषं विप्रो न वाहयेत् ॥ ४
 स्थूलाङ्गं नीरुजं वृषं वृषभं षण्डवर्जितम् ।
 वाहयेद्दिवसस्यार्धं पश्चात् स्नानं समाचरेत् ॥ ५
 जप्यं देवार्चनं होमं स्वाध्यायञ्चैवमभ्यसेत् ।
 एकद्वित्रिचतुर्विंशान् भोजयेत् स्नातकान् द्विजः ॥ ६
 स्वयं क्रष्टे तथा क्षेत्रे घान्यैश्च स्वयमर्जितैः ।
 निर्गमेत् पञ्चवज्रानि क्रतुदीक्षाञ्च कारयेत् ॥ ७
 तिला रसा न विक्रेया विक्रेया घान्यतः समाः ।
 विप्रस्यैवंविधा वृत्तिस्तृणकाष्ठादिविक्रयः ॥ ८
 संवत्सरेण यत् पापं मत्स्यघाती समाप्नुयात् ।
 अयोमुखेन काष्ठेन तदैकाहिन लाङ्गली ॥ ९
 पाशको मत्स्यघाती च व्याधः शाकुनिकस्तथा ।
 अदाता कर्षकश्चैव पञ्चैते समभागिनः ॥ १०
 कण्ठनी पेघणी चुक्ली उदकुम्भोऽथ मार्जनी ।
 पञ्च सूना गृहस्थस्य अहन्यहनि वर्तते ॥ ११
 हृक्षांश्चित्त्वा महीं भित्त्वा हत्वा तु भृगकीटकान् ।
 कर्षकः खलु यज्ञेन सर्वपापात् प्रमुच्यते ॥ १२
 यो न दद्याद्द्विजातिभ्यो राशिमूलमुपागतः ।
 स चौरः स च पापिष्ठो ब्रह्मघ्नं तं विनिर्दशेत् ॥ १३
 रात्रे दत्त्वा तु षड्भागं देवानाञ्चैकविंशकम् ।
 विप्राणां त्रिंशद्भागं क्षुधिकर्ता न लिप्यते ॥ १४

क्षत्रियोऽपि कृषिं कृत्वा द्विजान् देवांश्च पूजयेत् ।
 वैश्यः शूद्रः सदा कुर्यात् कृषिवाणिज्यशिल्पकान् ॥ १५
 विकर्म कुर्वते शूद्रा द्विजसेवाविवर्जिताः ।
 भवन्त्यत्यायुषस्ते वै पतन्ति नरकेषु च ।
 चतुर्णामपि वर्णानामेष घर्म्मः सनातनः ॥ १६
 इति पाराशरे घर्म्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

अतः शुद्धिं प्रवक्ष्यामि जनने मरणे तथा ।
 दिनत्रयेण शुध्यन्ति ब्राह्मणाः प्रेतसूतके ॥ १
 क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पञ्चदशाहकैः ।
 शूद्रः शुध्यति मासेन पराशरवचो यथा ॥ २
 उपासने तु विप्राणामङ्गशुद्धिस्तु जायते ।
 ब्राह्मणानां प्रसूतौ तु देहस्यर्षो विधीयते ॥ ३
 जाते विप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः ।
 वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥ ४
 एकाहा षुध्यते विप्रो योऽग्निवेदसमन्वितः ।
 त्र्यह्यात् केवलवेदस्तु द्विहीनो दशभिर्द्दिनैः ॥ ५
 जन्मकर्मपरिभ्रष्टः सन्धोपासनवर्जितः ।
 नामधारकविप्रस्य दशाहं सूतकं भवेत् ॥ ६
 एकपिण्डास्तु दायादाः पृथग्दारनिकेतनाः ।
 जन्मन्यपि विपत्तौ च भवेत् तेषांच सूतकम् ॥ ७
 उभयत्र दशाहानि कुलस्यास्रं न भुञ्जते ।
 दानं प्रतिग्रहो ह्ये मः स्वाध्यायश्च निवर्त्तते ॥ ८

प्राप्नोति सूतक्रं गोत्रे चतुर्थपुरुषेण तु ।
 दायान्निच्छेदमाप्नोति पञ्चमो वात्मधंशजः ॥ ९
 चतुर्थे दशरात्रं स्यात् षष्ठिशा पुंसि पञ्चमे ।
 षष्ठे चतुरहाच्छुद्धिः सममे तु दिनत्रयम् ॥ १०
 पञ्चभिः पुरुषैर्युक्ता अथावेयाः सगोत्रिणः ।
 ततः षट्पुरुषाद्याश्च आह्वे भोज्याः सगोत्रिणः ॥ ११
 भृग्वग्निमरणे चैव देशान्तरश्चते तथा ।
 बाले प्रेते च सत्यासे सद्यःशौचं विधीयते ॥ १२
 दशरात्रेष्वतीतेषु त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते ।
 ततः संवत्सरादूर्ध्वं सचेलं ज्ञानमाचरेत् ॥ १३
 देशान्तरश्चतः कश्चित् सगोत्रः श्रूयते यदि ।
 न त्रिरात्रमहोरात्रं सद्यः स्नात्वा विशुध्यति ॥ १४
 आ त्रिपक्षात् त्रिरात्रं स्यादा षण्मासाच्च पक्षिणी ।
 अहः संवत्सरादर्वाक सद्यःशौचं विधीयते ॥ १५
 अजातदन्ता ये बाला ये च गर्भाद्विनिःसृताः ।
 न तेषामग्निसंस्कारो नाशौचं नोदकक्रिया ॥ १६
 यदि गर्भा विपद्येत स्रवते वापि योषिताम् ।
 यावन्मासंश्चितो गर्भा दिनं तावत् स सूतकः ॥ १७
 आ चतुर्थाद्भवेत् स्रावः पातः पञ्चमषष्ठयोः ।
 अत ऊर्ध्वं प्रसूतिः स्याद्दशाहं सूतकं भवेत् ॥ १८
 प्रसूतिकाले सम्प्राप्ते प्रसवे यदि योषिताम् ।
 जीवापत्ये तु गोत्रस्य श्चते मातुश्च सूतकः ॥ १९
 रात्रावेव समुत्पन्ने श्चते रजसि सूतके ।
 पूर्वमेव दिनं ग्राह्यं यावन्नोदयते रावः ॥ २०

दन्तजातेऽनुजाते च कृतचूडे च संस्थिते ।
 अग्निसंस्कारणं तेषां त्रिरात्रं सूतकं भवेत् ॥ २१
 आ दन्तजननात् सद्य आ चूडानैयिकी अता ।
 त्रिरात्रमा वतात् तेषां दशरात्रमतःपरम ॥ २२
 गर्भे यदि विपत्तिः स्याद्दशाहं सूतकं भवेत् ।
 जीवन् जातो यदि प्रेतः सद्य एव विशुध्यति ॥ २३
 स्त्रीणां चूडात्र आदानात् संक्रमात् तदधःक्रमात् ।
 सद्यःशौचमथैकाहं त्रिरहः पितृवन्धुषु ॥ २४
 ब्रह्मचारी गृहे येषां ह्ययते च हुताशने ।
 सम्पक न च कुर्वन्ति न तेषां सूतकं भवेत् ॥ २५
 सम्पर्काद्दुष्यति विप्रो नान्यो दोषोऽस्ति ब्राह्मणे ।
 सम्पर्केषु निवृत्तस्य न प्रेतं नैव सूतकम् ॥ २६
 शिल्पिनः कारुका वैद्या दासीदासाश्च नापिताः ।
 श्रोत्रियाश्चैव राजानः सद्यःशौचाः प्रकीर्त्तिता ॥ २७
 सत्रती मन्त्रपूतश्च आहिताग्निश्च यो द्विजः ।
 रात्रश्च सूतकं नास्ति यस्य चेच्छति पार्थिवः ॥ २८
 उद्यतो निधने दाने आर्त्तां विप्रो निमन्वितः ।
 तदेव ऋषिभिर्दृष्टं यथाकालेन शुध्यति ॥ २९
 प्रसवे गृहमधी तु न कुर्यात् सङ्करं यदि ।
 दशाहा ऋध्यते माता अवगाह्य पिता शुचिः ॥ ३०
 सर्वेषां श्रावमाशौचं मातापित्रोर्द्दशाहिकम् ।
 सूतकं मातुरेव स्यादुपसृश्य पिता शुचिः ॥ ३१
 यदि पत्रां प्रसृतायां सम्पर्कं कुरुते द्विजः ।
 सूतकन्तु भवेत् तस्य यदि विप्रः षडङ्गवित् ॥ ३२

सम्पक्काज्जायते दोषो नान्यो दोषोऽस्ति ब्राह्मणे ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन सम्पकं वर्जयेद्द्विजः ॥ ३३
 विवाहोत्सवयज्ञेषु त्वन्तरा मृतसूतकं ।
 पूर्वसङ्कल्पितं द्रव्यं दीयमानं न दुष्यति ॥ ३४
 अन्तरा तु दशाहस्य पुनर्भरणजन्मनि ।
 तावत् स्यादशुचिर्ग्रीयो यावत् तत् आदनिर्द्दयम् ॥ ३५
 ब्राह्मणार्थं विपन्नानां वन्दिगोप्रहणे तथा ।
 आहवेषु विपन्नानामेकरात्रन्तु सूतकम् ॥ ३६
 द्वाविमौ पुरुषौ लौके सूर्यमण्डलभेदकौ ।
 परिव्राड्योगयुक्तश्च रणे चाभिमुखे हतः ॥ ३७
 सत्र यत्र हतः शूरः शत्रुभिः परिवेष्टितः ।
 अक्षयान् लभते लोकान यदि क्लीबं न भाषते ॥ ३८
 जितेन लभते लक्ष्मीं मृतानापि सुराङ्गनाः ।
 क्षणविध्वंसिकेऽमुष्मिन् काचन्ता मरणे रणे ॥ ३९
 अस्तु भस्मेषु सैन्येषु विद्रवत्सु समन्ततः ।
 परिव्राता यदा गच्छेत् स च क्रतुफलं लभेत् ॥ ४०
 यस्य च्छेदक्षतं गात्रं शरशक्त्यष्टिमुद्गरैः ।
 देवकन्यास्तु तं वीरं गायन्ति रसयान्ति च ॥ ४१
 वराङ्गनासहस्राणि शूरमाप्रोधात् हतम् ।

यं वज्रसङ्घैस्तपसा च विद्यया
स्वर्गेषिणो वात्र यथैव विप्राः ।

तथैव यान्त्येव हि तत्र वीराः

प्राणान् सुयुद्धेन परित्यजन्तः ॥ ४४

अनाथं ब्राह्मणं प्रेतं ये वहन्ति द्विजातयः ।

पदे पदे यज्ञफलमानुपूर्वात्तभन्ति ते ॥ ४५

असगोत्रमबन्धुश्च प्रेतीभुतश्च ब्राह्मणम् ।

नीत्वा च दाहयित्वा च प्राणायामेन शुध्यति ॥ ४६

न तेषामशुभं किञ्चिद्विजानां शुभकर्माणि ।

जलावगाहनात् तेषां शुद्धिं स्मृतिरितीरिता ॥ ४७

अनुगम्येच्छया प्रेतं ज्ञातिमज्ञातिमेव वा ।

स्नात्वा चैव तु स्पृष्ट्वाग्निं घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ ४८

क्षत्रियं स्तमन्नानदुब्राह्मणो योऽनुगच्छति ।

एकाहमशुचिर्भूत्वा पंचगव्येन शुध्यति ॥ ४९

शवं च वैश्यमज्ञानादुब्राह्मणो योऽनुगच्छति ।

कृत्वाशौचं द्विरात्रं च प्राणायामान् षडाचरेत् ॥ ५०

प्रेतीभुतन्तु यः शूद्रं ब्राह्मणो ज्ञानदुर्वलः ।

नयन्तमनुगच्छेत् त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ॥ ५१

त्रिरात्रे तु ततः पूर्वे नदीं गत्वा समुद्रगाम् ।

प्राणायामशतं कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ ५२

विनिर्वर्त्य यदा शूद्रा उदकान्तमुपस्थिताः ।

द्विजैस्तदानुगन्तव्या इति धर्माविदो विदुः ॥ ५३

तन्माह्विजो घृतं शूर्द्रं न स्पृशेन्न च दाहयेत् ।
 दृष्टे सूर्यावलोकनेन शुद्धिरेषा पुरातनी ॥ ५४
 इति पराशरे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

अतिमानादति क्रोधात् स्नेहाद्वा यदि वा भयात् ।
 उद्वधीयात् स्त्री पुमान् वा गतिरेषा विधीयते ॥ १
 पूयशोणितसम्पूर्णं अश्वे तमसि मञ्जति ।
 षष्टिं वर्षसहस्रानि नरकं प्रतिपद्यते ॥ २
 नाशौचं नोदकं नाग्निं नाशुपातंच कारयेत् ।
 बोढारोऽग्निप्रदातारः पाशच्छेदकरास्तथा ॥ ३
 तमकृच्छ्रेण शुध्यन्तीत्येवमाह प्रजापतिः ।
 गोभिर्हतं तयोद्बन्धं ब्राह्मणेन तु घातितम् ॥ ४
 संस्पृशन्ति च ये विप्रा बोढारश्चाग्निदाश्च ये ।
 अयेऽपि वानुगन्तारः पाशच्छेदकराश्च ये ॥ ४
 तमकृच्छ्रेण शध्यन्ति कुथ्यर्वाङ्गणभोजनम् ।
 अनहुत्सहितां गांश्च दद्युर्विप्राय दक्षिणाम् ॥ ५
 त्यहमुष्णं पिबेदापस्त्राहमुष्णं पयः पिबेत् ।
 त्यहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥ ७
 यो वै समाचरेद्विप्रः पतितादिष्वकामतः ॥ ८
 मासार्द्धं मासमेकं वा मासद्वयमथापि वा ।
 अर्द्धार्द्धमर्द्धमेकं वा तदूर्द्धं चैव तत्समः ॥ ९

त्रिरात्रं प्रथमे पक्षे द्वितीये कृच्छ्रमाचरेत् ।
 तृतीये चैव पक्षे तु कृच्छ्रः सान्तपनं चरेत् ॥ १०
 चतुर्थ दशरात्रं स्यात् पराकः पंचमे मतः ।
 कुर्याच्चान्द्रायणं षष्ठे सप्तमेः त्वैन्दवद्वयम् ॥ ११
 शत्रुार्थमष्टमे चैव षण्माशात् कृच्छ्रमाचरेत् ।
 षष्ठसङ्गाप्रमाणेन दुर्गर्णान्यपि दक्षिणा ॥ १२
 ऋतुस्नाता तु या नारी भर्तारं नोपसर्पति ।
 सा मृता नरकं याति विधवा च पुनः पुनः ॥ १३
 ऋतौ स्नातान्तु यो भार्यां सन्निधौ नोपगच्छति ।
 घोरायां भ्रूणहत्यायां युज्यते नात्र संशयः ॥ १४
 अदुःशपतितां भार्यां यौवने यः परित्यजेत् ।
 सपञ्च भवेत् स्त्रीत्वं वैधव्यं च पुनः पुनः ॥ १५
 दरिद्रं व्याधितं मूर्खं भर्तारं या न मन्यते ।
 सा मृता जायते व्याली वैधव्यं च पुनः पुनः ॥ १६
 ओत्रवाताहतं बीजं यथा क्षेत्रे प्ररोहति ।
 क्षेत्री तद्गमते बीजं न बीजी भागमर्हति ॥ १७
 तद्वत् परन्वियाः पुत्रौ द्वौ सुतौ कुण्डगोलकौ ।
 पत्न्या जीवति कुण्डः स्यात्स्वतेः भर्त्तरि गोलकः ॥ १८
 औरसः क्षेत्रजश्चैव दत्तः कृत्रिमकः सुतः ।
 दद्यान्माता पिता वापि स पुत्रो दत्तको भवेत् ॥ १९
 परिवृत्तिः परिवेत्ता यथा च परिविद्यते ।
 सर्वे ते नरकं यान्ति दाढयाजकपंचमाः ॥ २०
 दाराग्निहोत्रसंयोगं यः कुर्यादश्रजे सति ।
 परिवेत्ता स परिविद्येयः परिवृत्तिस्तु पूर्वजः ॥ २१

द्वौ कृच्छ्रो परिवृत्तिस्तु कन्यायाः कृच्छ्र एव च ।
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ दातुश्च होता चान्द्रायणं चरेत् ॥ २२
 कुञ्जवामनषण्डेषु गग्ददेषु जङ्घेषु च ।
 जाताम्बे बधिरे मूके न दोषः परिवेदने ॥ २३
 पितृव्यपुत्रः सापत्न्याः परनारीसुतस्तथा ।
 दाराग्निहोत्रसंयोगे न दोषः परिवेदने ॥ २४
 ज्येष्ठो भ्राता यदि तिष्ठेदाधामं नैव चिन्तयेत् ।
 अनुज्ञातस्तु कुर्वीत शङ्खस्य वचनं यथा ॥ २५
 नष्टे ष्टे प्रव्रजिते क्लीबे च पतिते पतौ ।
 पंचास्वापत्सु नारीणां पतिरन्यो विधीयते ॥ २६
 स्त्रीं भर्तारि या नारी ब्रह्मचर्यं व्यवस्थिता ।
 सा ष्टता लभते स्वर्गं यथा ते ब्रह्मचारिणः ॥ २७
 तिस्रः शौच्यर्द्धकोटी च यानि रोमाणि मानवे ।
 तावत् तलं वीत् स्वर्गं भर्तारं यानुगच्छति ॥ २८
 व्यालप्रतप्ती यथा व्यालं कित् दुद्धरते बलात् ।
 एवमुद्धृत्य भर्तारं तेनैव सह मोदते ॥ २९

इति पराशरे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

श्वश्रु क्राम्यां शृगालाद्यैर्यदि दृष्टस्तु ब्राह्मणः ।
 स्नात्वा जपित गायत्रौ पवित्रां वेदमातरम् ॥ १
 गवां शृङ्गोदके स्नातो महानद्यास्तु सङ्गम ।
 स मुद्रदर्शनाद्वापि शुद्धा दृष्टः शुचिर्भवेत् ॥ २

वेदविद्याव्रतस्नातः शुना दष्टस्तु ब्राह्मणः ।
 सहिरस्योदके स्नात्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ ३
 सव्रतस्तु शुना दष्टस्त्रिरात्रं समुपोषितः ।
 घृतं कुशोदकं पीत्वा व्रतशेषं समापयेत् ॥ ४
 अत्रतः सव्रतो वापि शुना दष्टो भवेद्विजः ।
 प्रणिपत्य भवेत् पुतो विप्रैश्चानुनिरीक्षितः ॥ ५
 शुनाघ्रातावलीढस्य नखैर्विलिखितस्य च ।
 अङ्गिः प्रक्षालनाच्छुद्धिरग्निना चोपचूलनम् ॥ ६
 शुना च ब्राह्मणी दष्टा जम्बुकेन वृकेण वा ।
 उदितं सोमनक्षत्रं दृष्ट्वा सद्यः श्चिर्भवेत् ॥ ७
 ह्यणपक्षे यदा सोमो न दृश्येत कदाचन ।
 यां दिशं व्रजते सोमस्तां दिशं चावलोकयेत् ॥ ८
 असदूब्राह्मणके ग्रामे शुना दष्टस्तु ब्राह्मणः ।
 वृषं प्रदक्षिणीकृत्य सद्यः स्नानाद्विशुध्यति ॥ ९
 चण्डालेन श्वपाकेन गोभिर्विप्रैर्हृतो यदि ।
 आहिताग्निर्हृतो विप्रो विषेणात्महतो यदि ॥ १०
 दहेत्तं ब्राह्मणं विप्रो लोकाग्नौ मन्त्रवर्जितम् ।
 स्पृष्ट्वा चोह्यं च दग्धा च सपिण्डेषु च सर्पिषा ॥ ११
 प्राजापत्यं चरेत् पञ्चाद्विप्राणामनुशासनात् ।
 दग्धास्थीनि पुनर्गृह्यं च्छीरैः प्रक्षालयेद्विजः ॥ १२
 पुनर्हृत्स्वकाग्नौ तन्मन्त्रेण च पृथक् पृथक् ।
 आहिताग्निर्विजः कश्चित् प्रवसन् कालचोदितः ॥ १३
 देहनाशमनुप्राप्तस्तस्याग्निर्वर्त्तते गृहे ।
 त्रीताग्निहोत्रसंस्कारः श्रूयतामृषिसत्तमाः ॥ १४

अष्टाजिनं समास्तीर्य कुशैश्च पुरुषाकृतिम् ।
 षट्शतानि शतं चैव पलाशानां च वृन्तकम् ॥ १५
 चत्वारिंशच्छिरे दद्यात् षष्ठिं कण्ठे विनिर्द्दिशेत् ।
 वाहुभ्यां च शतं दद्याद्गुलीषु दशैव तु ॥ १६
 शतं चोरसि सन्दद्यात् त्रिंशच्चैवोदरे न्यसेत् ।
 अटौ वृषणयोर्द्द्यात् पंच मेद्रे च विन्यसेत् ॥ १७
 एकविंशतिमूरुभ्यां जामुजङ्घे च विंशतिम् ।
 पादाङ्गुल्योः शतार्धं च पत्राणि च तथा न्यसेत् ॥ १८
 शम्यां शिश्रे विनिक्षिप्य अरणीं वृषणे तथा ।
 जुह्वं दक्षिणहस्तेन वामहस्ते तथोपसत् ॥ १९
 कर्णे चोदूखलं दद्यात् षष्ठे च मूषलं ततः ।
 निक्षिप्योरसि वृषदं तण्डुलाज्यतिलान् मुखे ॥ २०
 श्रोत्रे च प्रोक्षणीं दद्यादाज्यस्थालीं च चक्षुषोः ।
 कर्णे नेत्रे मुखे घ्राणे हिरण्यशकलं क्षिपेत् ॥ २१
 अग्निहोत्रोपकरणं गात्रे शेषं प्रविन्यसेत् ।
 असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति च घृताहुतीः ॥ २२
 दद्यात् पुत्रोऽथवा भ्राता ह्यन्ये वापि स्वधर्मणः ।
 यथा दहनसंस्कारस्तथा कार्यं विचक्ष्णैः ॥ २३
 ईदृशन्तु विधिं कुर्याद्ब्रह्मलोके गतिर्ध्रुवम् ।
 ये दहन्ति द्विजास्तन्तु ते यान्ति परमां गतिम् ॥ २४
 अन्यथा कुर्वते किञ्चिदात्मबुद्धिप्रबोधिताः ।
 भवन्त्यल्पायुषस्ते वै पतन्ति नरके ध्रुवम् ॥ २५

इति पराशरे धर्मशास्त्रे पंचमोऽध्यायः ॥ ५

षष्ठोऽध्यायः ।

अतपरं प्रवक्ष्यामि प्राणिहत्यासु निष्कृतिम् ।
 पराशरेण पूर्वोक्तं मन्वर्थेऽपि च विस्तृताम् ॥ १ ॥
 हंससारसत्रौचांश्च चक्रवाकं सकुक्कुटम् ।
 नीलपादांश्च शरभमहोरात्रेण शुध्यति ॥ २ ॥
 मला क्वाटिष्ठिभानां च शुकपारावतादिनाम् ।
 घ्राटिनां च बक्रानां च शुध्यते नक्तभोजनात् ॥ ३ ॥
 भासकाककपोतानां सारीति त्ति रिघातकः ।
 अन्तर्जले उभे सस्ये प्राणायामेन शुध्यति ॥ ४ ॥
 सृध्रस्ये न सस्ये प्राणायामेन शुध्यति ॥ ५ ॥
 अपकाशी दिनं तिष्ठेत् त्रिकालं माहृताशनः ॥ ६ ॥
 वल्गुणीचटकानां च कोकलास्त्रञ्जरीटकान् ।
 खावकान् रक्तपादांश्च शुध्यन्ते नक्तभोजनात् ॥ ७ ॥
 कारण्डवचकोराणां पिङ्गलात्पुररस्य च ।
 भरद्वाजनिहन्ता च शुध्यते शिवपूजनात् ॥ ८ ॥
 मेढ्राण्डश्येनभासं च पारावतकपिञ्जलात् ।
 पृथिव्यात्पुत्रात्पुत्रात्पुत्रात्पुत्रात्पुत्रात्पुत्रात्पुत्रात् ॥ ९ ॥
 शुकपारावतादिनां च शुकपारावतादिनाम् ।
 घ्राटिनां च बक्रानां च शुध्यते नक्तभोजनात् ॥ १० ॥
 भासकाककपोतानां सारीति त्ति रिघातकः ।
 अन्तर्जले उभे सस्ये प्राणायामेन शुध्यति ॥ ११ ॥
 सृध्रस्ये न सस्ये प्राणायामेन शुध्यति ॥ १२ ॥
 अपकाशी दिनं तिष्ठेत् त्रिकालं माहृताशनः ॥ १३ ॥
 वल्गुणीचटकानां च कोकलास्त्रञ्जरीटकान् ।
 खावकान् रक्तपादांश्च शुध्यन्ते नक्तभोजनात् ॥ १४ ॥
 कारण्डवचकोराणां पिङ्गलात्पुररस्य च ।
 भरद्वाजनिहन्ता च शुध्यते शिवपूजनात् ॥ १५ ॥
 मेढ्राण्डश्येनभासं च पारावतकपिञ्जलात् ।
 पृथिव्यात्पुत्रात्पुत्रात्पुत्रात्पुत्रात्पुत्रात्पुत्रात् ॥ १६ ॥

अजगवयतुरङ्गानां महिषोद्भिनिपातने ।
 शुध्यते सगरात्रेण विप्राणां तर्पणेन च ॥ १२
 अङ्गं रुरुं वराहं च अज्ञानादयस्तु घातयेत् ।
 अफालकृष्टमश्रीयादहोरात्रेण शुध्यति ॥ १३
 एवं चतुष्पदानां च सर्वेषां वनचारिणाम् ।
 अहोरात्रोषितस्त्रिष्टेज्जपत् वै जातवेदसम् ॥ १४
 शिल्पिनं कारुकं शूद्रं स्त्रियं वा यस्तु घातयेत् ।
 प्राजापत्यद्वयं कुर्याद् दृषेकादश दक्षिणा ॥ १५
 वैश्यं वा क्षत्रियं वापि निर्दोषमभिघातयेत् ।
 सोऽतिकृच्छ्रद्वयं कुर्याद्दोत्रिंशदक्षिणां ददेत् ॥ १६
 वैश्यं शूद्रं क्रियासक्तं विकर्मस्थं द्विजोत्तमम् ।
 हत्वा चान्द्रायणं कुर्याद्दद्याद्दोत्रिंशदक्षिणाम् ॥ १७
 क्षत्रियेणापि वैश्येन शूद्रेणैवतरेण वा ।
 चण्डालवधसम्प्राप्तः कृच्छ्राद्धेन विशुध्यति ॥ १८
 चौरः श्वपाकचाण्डाला विप्रेणापि हता यदि ।
 अहोरात्रोपशामेन प्राणाशामेन शुध्यति ॥ १९
 श्वपाकं वापि चाण्डालं विप्रः सम्भाषते यदि ।
 द्विजसम्भाषणं कुर्याद्द्वयती वा सकृज्जपेत् ॥ २०
 चाण्डालैः सह सुप्तन्तु त्विरात्रमुपवासयेत् ।
 चाण्डालैकपथं गत्वा गावतीम्भरणाच्छुचिः ॥ २१
 चण्डालदर्शनेनैप आदित्यमवलोकयेत् ।
 चण्डालस्पर्शने चैव सचेलं स्नानमाचरेत् ॥ २२
 चण्डालस्वातवापीषु पीत्वा सलिलमयजः ।
 अज्ञानाच्चैव नक्तने त्वहोरात्रेण शुध्यति ॥ २३

चण्डालभागण्डसंसृष्टं पीत्वा कूपगतं जलम् ।
 गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्र च्छ्विमाप्नुयात् ॥ २४
 चण्डालोदकभागण्डे तु अज्ञानात् पिवते जलम् ।
 तत्क्षणात् क्षिपते यस्तु प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ २५
 यश्चि न क्षिपते तोयं शरीरे यस्य जीर्यति ।
 प्रजापत्यं न दातव्यं लच्छं सान्तपनं चरेत् ॥ २६
 चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु क्षत्रियः ।
 तच्छ्विन्तु चरेद्दैत्यः पाण्डुं शूद्रस्य दापयेत् ॥ २७
 भाण्डस्थमन्यजनान्तु जलं दधि पयः पिवेत् ।
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्वः शूद्रश्चैव प्रमादतः ॥ २८
 ब्रह्मकूर्चापवासेन द्विजातीनान्तु निष्कृतिः ।
 शूद्रस्य चोपवासेन तथा दानेन शक्तिः ॥ २९
 ब्राह्मणो ज्ञानतो भूङ्क्ते चण्डालान्नं कदाचन ।
 गोमूत्रयावकाहाराद्दशरात्रेण शुध्यति ॥ ३०
 एकैकं ग्रासमग्नीयाद्गोमूत्रयावकस्य च ।
 दशाहं नियमस्यस्य व्रतं तत्र विनिर्दिशेत् ॥ ३१
 अविज्ञातश्च चण्डालः सत्तिष्ठेत् तस्य वैश्वनि ।
 विज्ञाते तूपसत्रस्य द्विजाः कुर्वन्त्यनुग्रहम् ॥ ३२
 ऋषिवक्त्राच्छ्रुता धर्माद्यायन्ते वेदपावनाः ।
 पतन्तमुदरेयुस्ते धर्मज्ञं पांपसङ्कटात् ॥ ३३
 दध्ना च सर्पिषा चैव क्षीरगोमूत्रयावकम् ।
 भुञ्जीत सह सर्वैश्च तिस्रभ्यमवगाहनम् ॥ ३४
 त्राहं भुञ्जीत दध्ना च त्राहं भुञ्जीत सर्पिषा ।
 त्राहं क्षीरेण भुञ्जीत एकैकेन दिनत्रयम् ॥ ३५

भावदुष्टं न भुञ्जीयान्नोच्छिष्टं क्लमिदूषितम् ।
 विपलं दधिदुग्धस्य पलमेकन्तु सर्पिषः ॥ ३६
 भक्षणा तु भवेच्छुद्धिरुभयोस्तास्त्रकांक्षयोः ।
 जलशौचेन वस्त्राणां परित्यागेन सन्ध्यम् ॥ ३७
 कुसुमगुडकार्पासलवणं तैलसर्पिषी ।
 द्वारे कृत्वा तु धान्यानि गृहे दद्याद्द्वाराशनम् ॥ ३८
 एवं शुद्धस्ततः पश्चात् कुर्व्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 त्रिंशतं वा वृषच्चैकं दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ॥ ३९
 पुनर्लेपनया तेन होमजप्येन शुध्यति ।
 आधारेण च विप्राणां भूमिदोषो न विद्यते ॥ ४०
 रजकी चर्मकारी च लुब्धकस्य च पुक्कसी ।
 चातुर्वर्ग्यगृहे यस्य ह्यज्ञानादधितिष्ठति ॥ ४१
 ज्ञात्वा तु निष्कृतिं कुर्व्यात् पूर्यात्तस्याहमेव च ।
 गृहदाहं न कुर्वीतायन्यत् सर्वञ्च कारयेत् ॥ ४२
 गृहस्याभ्यन्तरे गच्छेच्चाण्डालो यस्य कस्यचित् ।
 तस्माद्गृहाद्विनिःसृत्य गृहभाण्डानि वर्जयेत् ॥ ४३
 रसपूर्णान्तु यद्भाग्डं न त्यजेच्च कदाचन ।
 गोरसेन तु सन्निश्चैर्जलैः प्रोक्षेत् समन्ततः ॥ ४४
 ब्राह्मणस्य व्रणद्वारे पृथग्योनितसम्भवे ।
 क्लमिरुत्पद्यते यस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ४५
 गवां मूत्रपुरीषेण दग्ना क्षीरेण सर्पिषा ।
 त्वहं स्नाता च पीत्वा च क्लमिदुष्टः शुचिर्भवेत् ॥ ४६
 क्षत्रियोऽपि सुवर्णस्य पञ्चमाषान् प्रदापयेत् ।
 गोदक्षिणान्तु वैश्यस्याप्युपवासं विनिर्दिशेत् ॥ ४७

शुद्राणां नोषवासः स्याच्छूद्रो दानेन शुध्यति ।
 ब्राह्मणांस्तु नमष्कृत्य पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४८
 अच्छिद्रमिति यद्वाक्यं यजन्ति क्षितिदेवताः ।
 प्रणम्य शिरसा धार्यमग्निष्टोमफलं हि तत् ॥ ४९
 व्याधिव्यसनिश्रान्ते दुर्भिक्षे डामरे तथा ।
 उपवासो व्रतो होमो द्विजसम्पादितानि वा ॥ ५०
 अथवा ब्राह्मणास्तुष्टाः स्वयं कुर्वन्त्यनुग्रहम् ।
 सर्वकर्मसमाप्नोति द्विजैः संवर्द्धितार्पणं वा ॥ ५१
 दुर्भिक्षेऽनुग्रहः कार्यस्तथा वै वालट्टद्वयोः ।
 अतोऽन्यथा भवेद्दोषस्तस्मान्नानुग्रहः स्मृतः ॥ ५२
 स्नेहादा यदि वा लोभाद्भयाद्ज्ञानतोऽपि वा ।
 कुर्वन्त्यनुग्रहं ये वै तत्पापं तेषु गच्छति ॥ ५३
 शरीरस्यात्यये प्राप्ते वदन्ति नियमन्तु ये ।
 महत्कार्यापरोधेन न स्वस्थस्य कदाचन ॥ ५४
 स्वस्थस्य मूढा कुर्वन्ति नियमन्तु वदन्ति ये ।
 ते तस्य विघ्नकर्तारः पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥ ५५
 स एव नियमस्त्याज्यो ब्राह्मणं योऽवमन्यते ।
 वृथा तस्योपवासः स्यान्न स पुण्येन युज्यते ॥ ५६
 स एव नियमो ग्राह्यो यं यं कोऽपि वदेद्विजः ।
 कुर्याद्वाक्यं द्विजानाञ्च अकुर्वन् ब्रह्महा भवेत् ॥ ५७
 उपवासो व्रतञ्चैव स्नानं तीर्थं जपस्तपः ।
 विभ्रैः सम्पादितं यस्य सम्पन्नं तस्य तद्भवेत् ॥ ५८
 व्रतच्छिद्रं तपश्छिद्रं यच्छिद्रं यज्ञकर्मणि ।
 सर्व भवति निश्छिद्रं ब्राह्मणैरूपपादितम् ॥ ५९

ब्राह्मणा जङ्गमं तीर्थं निर्जनं सर्वकामदम् ।
 तेषां वाक्योदकेनैव शुध्यन्ति मलिना जनाः ॥ ६०
 ब्राह्मणा यानि भाषन्ते भाषन्ते तानि देवताः ।
 सर्वदेवमया विप्रा न तद्वचनमन्यथा ॥ ६१
 अन्नाद्ये कीटसंयुक्ते मक्षिकाकीटदूषिते ।
 अन्तरा संस्पृशेच्चापस्तदन्नं भक्षना स्पृशेत् ॥ ६२
 भुञ्जानो हि यदा विप्रः पादं हस्तेन संस्पृशेत् ।
 उच्छिष्टं हि स वै भुङ्क्ते योभुङ्क्ते मृतभाजने ॥ ६३
 पादुकास्थो न भुञ्जीत पर्यङ्गे संस्थितोऽपि वा ।
 गुना चाण्डान्दृष्टो वा भोजनं परिवर्ज्येत् ॥ ६४
 पलात्रञ्च निषिद्धं यदन्नमृद्धिं तथैव च ।
 यथा पराशरस्योक्तं तथैवाहं वदामि वः ॥ ६५
 रिक्तं द्रोणादकस्यान्नं वा क्खानोऽघातितम् ।
 केनैतच्छुध्यते यन्नं प्राणैः कस्यो निवेदयेत् ॥ ६६
 काकखानावलीढन्तु द्रोणान्नं न पारित्यजेत् ।
 वेदवशाद्वापिद्विप्रैर्धनशास्त्रानुपालभैः ॥ ६७
 प्रस्थो द्वात्रिंशद्द्रोणः स्मृतो द्विप्रश्च आदकः ।
 ततो द्रोणादकस्यान्नं श्रुतिस्मृति ॥ ६८
 काकखानावलीढन्तु नशाश्रितं ॥ ६९
 स्वल्पमन्नं त्यजेद्द्विप्रः शुद्धिर्द्रोणादके भवेत् ॥ ७०
 अन्नस्योद्भृत्य तन्मात्रं यच्च नोपहृतं भवेत् ।
 सुवर्णादिकमभ्युक्ष्य हुताग्नेनैव तापयेत् ॥ ७०

इताशनेन संभ्रष्टं सुवर्णसलिलेन च ।

विप्राणां ब्रह्मघोषेण भौज्यं भवति तत्क्षणात् ॥ ७१

इति पाराशरे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमाऽध्यायः ।

अथातो द्रव्यसंशुद्धिः पराशरवचो यथा ।

दारवाण्यान्तु पात्राणां तक्षणाच्छुद्धिरित्यते ॥ १

मार्जनादयन्नपात्राणां पाणिना यन्नकर्मणि ।

चामसानां ग्रहाणाञ्च शुद्धिः प्रक्षालनेन तु ॥ २

चक्षणाञ्च सुवाणाञ्च शुद्धिरूपेण वारिणा ।

भक्षणा शुध्यते कांस्थं ताम्ना स्नेन शुध्यति ॥ ३

रजसा शुध्यते नारी विकलं या न गच्छति ।

नदी वेगेन शुध्येत लेपो यदि न दृश्यते ॥ ४

वापीकूपतडागेषु दूषितेषु कथंचन ।

उद्धृत्य वै घटशतं पंचगव्येन शुध्यति ॥ ५

अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा तु रोहिणी ।

दशवर्षा भवेत् कन्या अत ऊर्ध्वं रजस्वला ॥ ६

प्राप्ते तु द्वादशे वर्षे यः कन्यां न प्रयच्छति ।

मासि मासि रजस्तस्याः पिवन्ति पितरः स्वयम् ॥ ७

माता चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च ।

त्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥ ८

यस्तां समुद्दिहत् कन्यां ब्राह्मणोऽज्ञानमोहितः ।

असन्धाथो ह्यपाङ्क्तैवः स विप्रो वृषलीपति ॥ ९

यः करोत्येकरात्रेण वृषलीसिवनं द्विजः ।

स भैक्षभुग्जपन्नित्यं त्रिभिर्दर्वैर्विशुध्यति ॥ १०

अप्तं गते यदा सूर्य्यं चाण्डालं पतितं स्त्रियम् ।

सूतिकां स्पृशतश्चैव कथं शुद्धिर्विधीयते ॥ ११

जातवेदं सुवर्णञ्च सोमभागं विलोक्य च ।

ब्राह्मणानुगतश्चैव स्नानं कृत्वा विशुध्यति ॥ १२

स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी ब्राह्मणी तथा ।

तावत् तिष्ठेन्निराहारा त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ १३

स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी क्षत्रिया तथा ।

अर्द्धकच्छं चरेत् पूर्वा पादमेकमनन्तरा ॥ १४

स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी वैश्यजा तथा ।

पादोनंचैव पृर्वायाः परायाः कच्छपादकम् ॥ १५

स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी शूद्रजा तथा ।

कच्छेण शुध्यते पूर्वा शूद्रा दानेन शुध्यति ॥ १६

स्नाता रजस्वला या तु चतुर्थ्यं हनि शुध्यति ।

कुर्याद्रजोनिवृत्तौ तु दैवपितृप्रदिकर्म च ॥ १७

रोगेण यद्रजः स्त्रीणामन्वहस्तु प्रवर्त्तते ।

नाशचिः सा ततस्तनेन तत् स्याद्वै कारिकं मतम् ॥ १८

प्रथमं हनि चाण्डाली द्वितीयं ब्रह्मघातिनी ।

तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थ्यं हनि शुध्यति ॥ १९

आतुरे स्नाने चत्पन्ने दशकृत्वो ह्यनातुरः ।

स्नात्वा स्नात्वास्पर्शेदेनं ततः शुध्येत्स आतुरः ॥ २०

उच्छिष्टोच्छिष्टसंसृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ।

उपोथ रजनीमेकं पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २१

अनुच्छिष्टेन शूद्रेण स्यर्षं स्नानं विधियते ।
 उच्छिष्टेन च संस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ २२
 भक्षणा शुध्यते कांक्षं सुरया यत्र लिप्यते ।
 सुरामात्रेण संस्पृष्टं शुध्यतेऽग्न्य, पलेपनैः ॥ २३
 गवाष्टातानि कांक्षानि श्वक्राक्षोपहतानि च ।
 शुध्यन्ति दशभिः क्षारैः शूद्रोच्छिष्टानि यानि च ॥ २४
 गण्डूषं पादशौचं च कृत्वा वै कांक्षभाजने ।
 यत्सासान् भुवि निक्षिप्य उद्धृत्य पुनराचरेत् ॥ २५
 चायसेष्वपमारेण सीसस्याग्नौ विशोधनम् ।
 दन्तमस्थि तथा शृङ्गं रौप्यं सोवर्णभाजनम् ॥ २६
 मणिपापानशङ्काश्च एतान् प्रक्षालयेज्जलैः ।
 पाषाणं तु पुनर्वृष्टिरेषा शुद्धिरुदाहृता २७
 षड्भाग्युददहनाच्छुद्धिर्धान्यानां मर्जनादपि ॥ २८
 अङ्गिस्तु प्रोक्षणं शौचं बहूनां धान्यवाससाम् ।
 प्रक्षालनेन खन्यानामङ्गिः शौचं विधीयते ॥ २९
 वेणुवल्कलपाषाणां क्षौमकार्पाशवाससाम् ।
 और्णानां नेप्रपट्टानां जलाच्छौचं विधीयते ॥ ३०
 तुलिकाद्युपधानानि पीतरक्ताक्षराणि च ।
 शोषयित्वा कर्कतापेन प्रोक्षयित्वा शुचिर्भवेत् ॥ ३१
 मुञ्जोपस्करसूर्पाणां श्राणस्य फलचर्मणाम् ।
 टणकाष्ठादिराजुनामुदकप्रोक्षणं मतम् ॥ ३२
 मारजारमक्षिकाकीट-पतङ्गशुषिदुर्गुराः ।
 मेधामेधं सशक्यैव नोच्छिष्टान् सत्वरप्रपीत ॥ ३३

भूमिं स्पृष्ट्वागतं तोयं यथाप्यन्योन्यविप्रुषः ।
 भूक्तोच्छिष्टं तथा स्नेहं नोच्छिष्टं मनुरव्रवीत् ॥ ३४
 ताम्बुलेक्षुफले चैव भुक्तस्नेहानुलेपने ।
 मधुपर्कं च सोमे च नोच्छिष्टं मनुरव्रवीत् ॥ ३५
 रथ्याकर्मतोयानि नावः पत्यास्तृणानि च ।
 मरुता कृणुं शुध्यन्ति पक्केष्टकचितानिच ॥ ३६
 अदुष्टाः सस्तता धारा वातोद्भूताश्च रेणवः ।
 स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च न दुष्यन्ति कदाचन ॥ ३७
 क्षुते निष्टीवने चैव दन्तोच्छिष्टे तथागृते ।
 पतितानाश्च सभाषे दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् ॥ ३८
 अग्निरापश्च वेदाश्च सोमसूर्यानिनास्तथा ।
 एते सर्वेऽपि विप्राणां श्रोत्रे तिष्ठन्ति दक्षिणे ॥ ३९
 प्रभासादीनि तीर्थानि गङ्गाद्याः सरितस्तथा ।
 विप्रस्य दक्षिणे कर्णे साविध्यं मनुरव्रवीत् ॥ ४०
 देशभङ्गे प्रवासे वा ध्याधिषु व्यसनेष्वपि ।
 रत्नेदेव स्वदेहादि पश्चाद्धर्मं समाचरेत् ॥ ४१
 येन केन च धर्मेण ऋदुना दारुणेन च ।
 उद्धरेद्दीनमात्मानं समर्थो धर्ममाचरेत् ॥ ४२
 आपत्काले तु सम्प्राप्ते शौचाचारं न चिन्तयेत् ।
 स्वयं समुद्धरेत् पश्चात् स्वस्थो धर्मं समाचरेत् ॥ ४३
 इति पाराशरे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

गवां बन्धनयोक्त्रे तु भवेन्मृत्युरकामतः ।
 अकामात् कृतपापस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १
 वेदवेदाङ्गविदुषां धर्मशास्त्रं विजानताम् ।
 स्वकर्मरतविप्राणां स्वकं पापं निवेदयेत् ॥ २
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि उपस्थानस्य लक्षणम् ।
 उपस्थितो हि न्यायेन व्रतादेशनमर्हति ॥ ३
 सद्यो निःसंशये पापे न भुञ्जीतानुपस्थितः ।
 भुञ्जानो वर्द्धयेत् पापं पर्षदयत्र न विद्यते ॥ ४
 संशये तु न भोक्तव्यं यावत् कार्यविनिश्चयः ।
 प्रमादश्च न कर्त्तव्यो यथैवासंशयस्तथा ॥ ५
 कृत्वा पापं न गूहेत गुह्यमानं विवर्द्धते ।
 स्वल्पं वाथ प्रभृतं वा धर्मविद्भ्रगो निवेदयेत् ॥ ६
 ते हि पापे कृते वेद्या हन्तारश्चैव पाप्मनाम् ।
 व्याधितस्य यथा वैद्या बुद्धिमन्तो रुजापहाः ॥ ७
 प्रायश्चित्ते समुत्पन्ने ज्ञीमान् सत्यपरायणः ।
 मुहुरार्जवसम्पन्नः शुद्धिं गच्छेत मानवः ॥ ८
 सचेलं वाग्यतः स्नात्वा क्लिन्नवासाः समाहितः ।
 क्षत्रियो वाथ वैश्यो वा ततः पर्षदमाव्रजेत् ॥ ९
 उपस्थाय ततः शीघ्रमार्त्तिमान् धरणीं व्रजेत् ।
 गात्रैश्च शिरसा चैव न च किञ्चिदुदाहरेत् ॥ १०
 सावित्त्राश्वापि गायत्र्याः सम्योपास्यग्निकार्य्ययोः ।
 अज्ञानात् कृषिकर्त्तारो ब्राह्मणा नामधारकाः ॥ ११

अत्रतानाममन्त्राणां जातिमात्रोपजीविनाम् ।
 सहस्रशः समेतानां परिषत्त्वं न विद्यते ॥ १२
 यद्वदन्ति तमोमूढा मूर्खा धर्ममतद्विदः ।
 तत् पापं शतधा भूत्वा तदङ्कुरधिगच्छति ॥ १३
 अज्ञात्वा धर्मशास्त्राणि प्रार्थञ्चित्तं ददाति यः ।
 प्रार्थञ्चिती भवेत् पृतः किल्बिषं परिषद्व्रजेत् ॥ १४
 चत्वारो वा त्रयो वापि यद्व्रूयद्देवपारगाः ।
 स धर्मं हृति विज्ञेयो नेतरैस्तु सहस्रशः ॥ १५
 प्रमाणमार्गं मार्गन्तो ये धर्मं प्रवदन्ति वै ।
 तेषामुद्विजते पापं सभूतगुणवादिनाम् ॥ १६
 यथाश्मनि स्थितं तोयं मरुतार्कणं शुध्यति ।
 एवं परिषदादेशान्नाशयेदिव दुष्कृतम् ॥ १७
 नैव गच्छति कर्त्तारं नैव गच्छति पर्षदम् ।
 मारुतार्काहिसंयोगात् पापं नश्यति तोयवत् ॥ १८
 अनाहिताग््नयो येऽन्ये वेदवेदाङ्गपारगाः ।
 पञ्च त्रयो वा धर्मज्ञाः परिषत् सा प्रकीर्त्तिता ॥ १९
 मुनीनामात्मविद्यानां द्विजानां यज्ञयाजिनाम् ।
 वेदव्रतेषु स्नातानामकोऽपि परिषद्भवेत् ॥ २०
 पञ्च पूर्वं मया प्रोक्तास्तेषाञ्चैव त्वसम्भवे ।
 स्वर्त्तन्तिपरितुष्टा ये परिषत् सा प्रकीर्त्तिता ॥ २१
 अत ऊर्ध्वन्तु ये विप्राः केवलं नामधारकाः ।
 परिषत्त्वं न तेषां वै सहस्रगुणितेष्वपि ॥ २२
 यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो ऋगः ।
 ब्राह्मणास्त्वनधीयानास्त्रयस्ते नामधारकाः ॥ २३

ग्रामस्थानं यथा भून्धं यथा कूपस्तु निर्जलः ।
 यथा हुतमनमौ च अमन्त्रो ब्राह्मणस्तथा ॥ २४
 यथा षण्डोऽफलं स्त्रीषु यथा गौरुघराफला ।
 यथा चाज्ञेऽफलं दानं तथा विप्रोऽवृचोऽफलः ॥ २५
 चित्रं कर्म यथानेकैरङ्गैरुन्मील्यते शनैः ।
 ब्राह्मण्यमपि तद्वत् स्यात् संस्कारैर्विधिपूर्वकैः ॥ २६
 प्रायश्चित्तं प्रयच्छन्ति ये द्विजा नामधारकाः ।
 ते द्विजाः पापकर्माणाः समेता नरकं ययुः । २७
 ये पठन्ति द्विजा वेदं पञ्चयज्ञरत्नाश्च ये ।
 चैलोक्यं धारयन्त्येते पञ्चेन्द्रियरताश्च याः ॥ २८
 सम्प्रणीतः श्मशानेषु दीप्तोऽग्निः सर्वभक्षकः ।
 तथैव ज्ञानवान् विप्रः सर्वभक्षश्च दैवतम् ॥ २९
 अमेथ्यानि च सर्वाणि प्रक्षिपन्तुऽदके यथा ।
 तथैव किंस्विषं सर्वं प्रक्षेप्तव्यं द्विजेऽमले ॥ ३०
 गायत्रीरहितो विप्रः शूद्रादप्यशुचिर्मवेत् ।
 गायत्रीब्रह्मतत्त्वज्ञाः सम्पूज्यन्ते द्विजोत्तमाः ॥ ३१
 दुःशीलोऽपि द्विजः पूज्यो न शूद्रो विजितेन्द्रियः ।
 कः परित्यज्य दुष्टं गां दुष्टेच्छीलवतीं खरीम् ॥ ३२
 धर्मशास्त्ररथारुढा वेदखड्गधरा द्विजाः ।
 क्रीडार्थमपि यद्ब्रूयुः स धर्म परमः स्मृतः ॥ ३३
 चातुर्वेदोऽविकल्पी च अङ्गविद्वर्म्मपाठकः ।
 प्रपञ्चाश्रमिणो मुख्याः परिषत् स्युर्दशावराः ॥ ३४
 राज्ञाश्चानुमते चैव प्रायश्चित्तं द्विजो वदेत् ।
 स्वयमेव न वक्तव्या प्रायश्चित्तस्य निष्कृतिः ॥ ३५

ब्राह्मणांश्च व्यतिक्रम्य राजा यत् कर्तुमिच्छति ।
 तत् पापं शतधा भूत्वा राजानमुपगच्छति ॥ ३६
 प्रायश्चित्तं सदा दद्याद्देवतायतनाग्रतः ।
 आत्मानं पावयेत् पश्चाज्जपन् वै वेदमातरम् ॥ ३७
 सशिखं वपनं कृत्वा तिस्रभ्यमवगाहनम् ।
 गवां गोष्ठे वसेद्रात्रो दिवा ताः समनुव्रजेत् ॥ ३८
 उष्ट्रे वर्षति शीते वा मारुते वाति वा भृशम् ।
 न कुर्वीतात्मनस्त्राणं गौरकृत्वा तु शक्तिः ॥ ३९
 आत्मनो यदि वान्धेषां गृहे चेत्यथवा खले ।
 भक्षयन्तो न कथयेत् पिवन्तं चैव वत्सकम् ॥ ४०
 पिवन्तीषु पिवेत् तोयं संविशन्तीषु संविशेत् ।
 पतितां पङ्कमग्नां वा सर्वप्राणैः समुद्धरेत् ॥ ४१
 ब्राह्मणार्थं गवार्थं वा यस्तु प्राणान् परित्यजेत् ।
 मुच्यते ब्रह्महत्याद्यैर्गोमा गोब्राह्मणस्य च ॥ ४२
 गोबधस्यानुत्पेण प्राजापत्यं विनिर्द्दिशेत् ।
 प्राजापत्यन्तु यत् कृच्छ्रं विभजेत् तच्चतुर्विधम् ॥ ४३
 एकाहमेवभक्ताशी एकाहं नक्तभोजनः ।
 अयाचित्ताशे कामहरेकाहं मारुताशनः ॥ ४४
 दिनद्वयं चैकभक्तो द्विदिनं नक्तभोजनः ।
 दिनद्वयमयाची स्यात् त्रिदिनं मारुताशनः ॥ ४५
 त्रिदिनं चैकभक्ताशी त्रिदिनं नक्तभोजनः ।
 दिनत्रयमयाची स्यात् त्रिदिनं मारुताशनः ॥ ४६
 चतुरहस्तेकभक्ताशी चतुरहं नक्तभोजनः ।
 चतुर्दिनमयाची स्ताच्चतुरहं मारुताशनः ॥ ४७

प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णं कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 विप्राय दक्षिणां दद्यात् पवित्राणि जपेद्द्विजः ।
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु गोघ्नः शुद्धो न संशयः ॥ ४८
 इति पाराशरे धर्मशास्त्रे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

गवां संरक्षणार्थाय न दुष्येद्रोधबन्धयोः ।
 तद्वधन्तु न तत् विद्यात् कामाकामकृतं तथा ॥ १
 अंगुष्ठमात्रः स्थूलो वा बाहुमात्रः प्रमाणतः ।
 आर्द्रस्तु सपलाशश्च दण्ड इत्यभिधीयते ॥ २
 दण्डादूर्ध्वं यदन्येन प्रहरेद्वा निपातयेत् ।
 प्रायश्चित्तं चरेत् प्रोक्तं द्विगुणं गोघ्नतंचरेत् ॥ ३
 रोधबन्धनयोक्त्राणि घातनंच चतुर्विधम् ।
 एकपादं चरेद्द्रीधे हिपादं बन्धने चरेत् ॥ ४
 योक्त्रेषु पादद्वौनं स्याच्चरेत् सवं निपातने ।
 गोचरे च गृहे वापि दुर्गेष्वपि समेष्वपि ॥ ५
 नदीष्वपि समुद्रेषु खातेऽप्यथ दरीमुखे ।
 दग्धदेशे स्थिताः गावस्तन्नाद्रोध उच्यते ॥ ६
 योक्त्रडामकडोरैश्च घण्टाभरणभुषणैः ।
 गृहे वापि वने वापि वद्धा स्थाङ्गैर्मृता यदि ॥ ७
 तदेव बन्धनं विद्यात् कामाकामकृतंच यत् ।
 मृत्तौ खे शकटे पङ्क्तौ भारे वा पौडितो नरैः ॥ ८

गोपतिर्द्व्युमाप्रोति योक्तो भवति तदधः ।
 मत्तः प्रमत्त उन्मत्तश्चेतनो वाप्यचेतनः ॥ ८
 कामाकामकृतक्रोधो दण्डैर्हन्यादथोपलैः ।
 प्रहता वा हता वापि तद्दि हेतुर्निपातने ॥ १०
 मूर्च्छितः पतितो वापि दण्डेनाभिहतः स तु ।
 उल्लितस्तु यदा गच्छेत् पञ्च सप्त दशैव वा ॥ ११
 ग्रासं वा यदि गृह्णीयात्तोयं वापि पिवेद्दृयदि ।
 पूर्वव्याध्युष्टृष्टन्दश्चेत् प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ १२
 पिण्डस्थे पादमेकस्तु द्वौ पादौ गर्भसम्भिते ।
 पादोनं व्रतमूद्दिष्टं हत्वा गर्भमचेतनम् ॥ १३
 पादेऽङ्गरोमपवनं द्विपादे श्मश्रुणोऽपि च ।
 त्रिपादे तु शिखावर्जं सशिखन्तु निपातने ॥ १४
 पादे वस्त्रयुगंचैव द्विपादे कांस्यभाजनम् ।
 पादोने गोदण्डं दद्याच्चतुर्थं गोद्वयं स्मृतम् ॥ १५
 निष्पन्नसर्वगात्रन्तु दृश्यते वा सचेतनम् ।
 अङ्गप्रत्यङ्गसम्पन्ने द्विगुणं गोव्रतं चरेत् ॥ १६
 पा पाणेनैव दण्डेन गावो येनाभिघातितः ।
 शृङ्गभङ्गे चरेत् पादं द्वौ पादौ तेन घातने ॥ १७
 श्वाङ्गुलैः छच्छपादन्तु द्वौ पादावस्तिभङ्गने ।
 त्रिपादंचैव कर्णं तु चरेत् सर्वं निपातने ॥ १८
 शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च कटिभङ्गे तथैव च ।
 यदि जीवति षण्मासान् प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ १९
 व्रणभङ्गे च कर्त्तव्यः स्नेहाभ्यङ्गस्तु पाणिना ।
 यवसखापहर्त्तव्यो यावद्दृढबलो भवेत् ॥ २०

चावत् सम्पूर्णसर्वाङ्गस्तावत् तं पोषयेन्नरः ।
 गोक्षपं ब्राह्मणह्याग्रे नमस्कृत्य विवर्जयेत् ॥ २१
 यद्यसम्पूर्णसर्वाङ्गो हीनदेहो भवेत् तदा ।
 गोघातकस्य तस्याङ्गं प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥ २२
 काष्ठलोष्टकपाप्राणैः शस्त्रेणैवोद्धृतो बलात् ।
 ध्यापादयति यो गान्तु तस्य शुद्धिं विनिर्दिशेत् ॥ २३
 चरेत् सान्तपनं काष्ठे प्राजापत्यन्तु लोष्टके ।
 तप्तकृच्छ्रन्तु पाषाणे शस्त्रे चैवातिकृच्छ्रकम् ॥ २४
 पञ्च सान्तपने गावः प्राजापत्ये तथा त्रयः ।
 तप्तकृच्छ्रे भवन्त्यष्टावतिकृच्छ्रे त्रयोदश ॥ २५
 प्रमापणे प्राणभृतां दद्यात् तत्प्रतिरूपकम् ।
 तस्यानु रूपं मूर्च्छं वा दद्यादित्यववीन्मनुः ॥ २६
 अन्यत्राङ्गनलक्ष्मभ्यां वहने दोहने तथा ।
 सायं संयमनार्थन्तु न दुष्येद्रोधबन्धयोः ॥ २७
 अतिदाहेऽतिवाहे च नासिकाभेदने व्रथा ।
 नदीपर्वतसञ्चारे प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥ २८
 अतिदाहे चरेत् पादं द्वौ पादौ वाहने चरेत् !
 नासिके पादहीनन्तु चरेत् सर्वं निपातने ॥ २९
 दहनाच्च विपद्येत अवहो वापि यन्वितः ।
 उक्तं पराशरेणैव श्लोकपादं यथाविधि ॥ ३०
 रोधबन्धनयोक्तञ्च भारप्रहरणं तथा ।
 दुर्गप्रेरणयोक्तञ्च निमित्तानि वधस्य षट् ॥ ३१
 बन्धपाशसुगुमाङ्गो म्रियते यदि गोपशुः ।
 भवने तस्य नाशस्य पापे कृच्छ्राद्विमर्हति ॥ ३२

न नारिकेलैर्न च शालवालै-
 र्न चापि मौञ्जैर्न च बन्धनमृङ्गलैः ।
 एतैस्तु यत्रो न निबन्धनेया
 बद्धास्तु तिष्ठैत् परशुं गृहीत्वा ॥ ३३

कुशैः काशैश्च बध्नीयाद्गोपशुं दक्षिणामुखम् ।
 पाशलग्नाग्निदग्धेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३४
 यदि तत्र भवेत् काण्डं प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ।
 जपित्वा पावनीं देवीं मुच्यते तत्र किल्बिषात् ॥ ३५
 प्रेरयन् कूपवापीषु वृक्षकेटेषु पातयन् ।
 गवाशनेषु विक्रीणं स्ततः प्राप्नोति गोवधम् ॥ ३६
 आराधितस्त यः कश्चिद्भिन्नकक्षो यदा भवेत् ।
 श्वणं हृदयं भिन्नं मग्नो वा कूपसङ्कटे ॥ ३७
 कुपाद्युत्क्रमणे चैव भग्नो वा ग्रीवपादयोः ।
 स एव म्रियते तत्र त्रीन् पादांस्तु समाचरेत् ॥ ३८
 कूपखाते तटीवग्धे नदीवन्धे प्रपासु च ।
 पानीयेषु विपन्नानां प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३९
 कूपखाते तटीखाते दीर्घखाते तथैव च ।
 अध्येषु धर्मखातेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ४०
 वेश्मद्वारे निवासेसु यो नरः खातमिच्छति ।
 स्वकार्यगृहखातेषु प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥ ४१
 निशि बन्धनिरूढेषु सर्पव्याघ्रहतेषु च ।
 अग्निविद्युद्दिपन्नानां प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ४२
 ग्रामघाते शरौधेण वेश्मवन्धनिपातने ।
 अतिवृष्टिहतानाञ्च प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ४३

संग्रामे प्रहतानाञ्च ये दग्धा वेश्मकेषु च ।
 दावाग्निग्रामघाते वा प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ४४
 यन्त्रिता गौश्चिकित्सार्थं मूढगर्भविमोचने ।
 यत्रे कृते विपद्यते प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ४५
 व्यापन्नानां बहूनाञ्च वन्धने रोधनंऽपि वा ।
 भिषङ्गिथ्यापचारे च प्रायश्चित्तं विनिर्द्दिश्यते ॥ ४६
 गोवृषाणां विपत्तौ च यावन्तः प्रेक्षका जनाः ।
 न वारयन्ति तां तेषां सर्वेषां पातकं भवेत् ॥ ४७
 एको हतो यैर्बहुभिः समेतै-
 र्न ज्ञायते यस्य हतोऽभिधानात् ।
 दिव्येन तेषामुपलभ्य हन्ता
 निवर्त्तनीयो नृपसन्नियुक्तैः ॥ ४८
 एका चेद्बहुभिः कापि दैवाद्वापादिता भवेत् ।
 पादं पादञ्च हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक् पृथक् ॥ ४९
 हतेषु रुधिरं दृश्यं व्याधिग्रम्यं कृशो भवेत् ।
 नाना भवति दृष्टेषु एवमन्वेषणं भवेत् ॥ ५०
 मनुना चैवमेकेन सर्वशास्त्राणि जानता ।
 प्रायश्चित्तन्तु तेनोक्तं गोषु चान्द्रायणं चरेत् ॥ ५१
 केशानां रक्षणार्थाय द्विगुणं गोव्रतं चरेत् ।
 द्विगुणे व्रत आदिष्टे दक्षिणा द्विगुणा भवेत् ॥ ५२
 राजा वा राजपुत्रो वा ब्राह्मणो वा बहुश्रुतः ।
 अकृत्स्न वपनं तस्य प्रायश्चित्तं विनिर्द्दिश्यते ॥ ५३
 यस्य न द्विगुणं दानं केशञ्च परिरक्षितः ।
 तत् पापं तस्य तिष्ठेत् बक्ता च नरकं व्रजेत् ॥ ५४

यत् किञ्चित् क्रियते पापं सर्वं केशेषु तिष्ठति ।
 सर्वान् केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेदंगुलिद्वयम् ॥ ५५
 एवं नारीकुमारीणां शिरसोमुण्डनं स्मृतम् ।
 न स्त्रियाः केशवपनं न दुरे शयनाशनम् ॥ ५६
 न च गोष्ठे वसेद्रात्रौ न दिवा गा अनुव्रजेत् ।
 नदीषु सङ्गमे चैव अरण्येषु विशेषतः ॥ ५७
 न स्त्रीणामजिनं व्यासो व्रतमेवं समाचरेत् ।
 त्विसन्ध्यं स्नानमित्युक्तं सुराणामर्चनं तथा ॥ ५८
 बभ्रुमध्ये व्रतं तासां कृच्छ्रचान्द्रायणादिकम् ।
 गृहेषु नियतं तिष्ठेच्छुचिर्नियममाचरेत् ॥ ५९
 इह यो गोवधं कृत्वा प्रच्छादयितुमिच्छति ।
 स याति नरकं घोरं कालमृतमसंशयम् ॥ ६०
 विमुक्तो नरकात् तस्मान्मर्त्यलोके प्रजायत ।
 क्लीबो दुःखी च कुष्ठी च सप्तजन्मानि वै नरः ॥ ६१
 तस्मात् प्रकाशयेत् पापं स्वधर्मं सततं चरेत् ।
 खोवालभृत्यगोविप्रेष्वतिकोपं विवर्जयेत् ॥ ६२
 इति पाराशरे धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

दशमोऽध्यायः ।

चातुर्गुणस्य सर्वत्र हीयं प्रोक्ता तु निष्कृतिः ।
 अगम्यागमने चैव शुद्धौ चान्द्रायणं चरेत् ॥ १
 एकैकं ज्ञास्येत् पिण्डं कृणो शुक्ले च वर्द्धयेत् ।
 अमावस्यां न भुञ्जीत एष चन्द्रायणो विधिः ॥

कुङ्कुठाण्डप्रमानन्तु ग्रासञ्च परिकल्पयेत् ।
 अन्यथाऽभायदुष्टस्य न धर्मो नैव शुध्यति ॥ ३
 प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णं कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम् ।
 गोद्वय वस्त्रयुग्मञ्च दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ॥ ४
 चाण्डालीञ्च श्वपाकीञ्च ह्यभिगच्छति यो द्विजः ।
 तिरात्रमुपवासी स्याद्विप्राणामनुशासनात् ॥ ५
 सशिखं वपनं कुर्याद् प्राजापत्यत्रयं चरेत् ।
 ब्रह्मकूञ्चं ततः कृत्वा कुर्याद्ब्राह्मणतर्पणम् ॥ ६
 गायत्रीञ्च जपेन्नित्यं दद्याद्गोमिथुनद्वयम् ।
 विप्राय दक्षिणां दद्याच्छुद्धिमाप्नोत्यसंशयम् ॥ ७
 क्षत्रियोश्चापि वैश्यो वा चण्डालीं गच्छते यदि ।
 प्राजापत्यद्वयं कुर्याद्दद्याद्गोमिथुनं तथा ॥ ८
 श्वपाकमथचण्डालीं शूद्रो वै यदि गच्छति ।
 प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं दद्याद्गोमिथुनं तथा ॥ ९
 मातरं यदि गच्छेत भगिनीं पूत्रिकां तथा ।
 एतास्तु मोहतो गत्वा त्रीन् कृच्छ्रांस्तु समाचरेत् ॥ १०
 चान्द्रायणत्रयं कुर्याच्छिशुच्छेदेन शुध्यति ।
 मातृष्वसृगमं चैव आत्मभेदिदर्शनम् ॥ ११
 अन्नानात् तान्तु यो गच्छेत् कुर्याच्चान्द्रायणद्वयम् ।
 दशगोमिथुनं दद्याच्छुद्धिः पराशरोऽब्रवीत् ॥ १२
 पितृदारान् समाह्वय्य मातुरासाञ्च भ्रातृजाम् ।
 गुरूपत्नीं क्षुषाञ्चैव भ्रातृभार्यां तथैव च ॥ १३
 मातृलानीं सगोत्राञ्च प्राजापत्यत्रयं चरेत् ।
 गोद्वयं दक्षिणां दत्त्वा शुध्यते नात्र संशयः ॥ १५

पशुवेद्यादि-गमने महिष्युष्ट्रीकपीस्तथा ।
 खरीञ्च शकरीं गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ १५
 गोगामी च त्रिरात्रेण गामेकं ब्राह्मणे ददत् ।
 महिष्युष्ट्रीखरीगामी त्वहोरात्रेण शुध्यति ॥ १६
 डामरे समरे वापि दुर्भिन्ने वा जनक्षये ।
 वन्दिग्राहे भयार्त्ते वा सदा स्वस्त्रीं निरीक्षयेत् ॥ १७
 चाण्डालैः सह सम्पकं या नारी कुरुते ततः ।
 विप्रान् दश वरान् गत्वा स्वकं दोषं प्रकाशयेत् ॥ १८
 आकण्ठसम्मिते कूपे गोमयोदककर्द्धमे ।
 तत्र स्थिता निराहारा त्वेकरात्रेण निष्कृमेत् ॥ १९
 सशिखं वपनं कृत्वा भुञ्जीथादूयावकौदनम् ।
 त्रिरात्रमुपवासित्वं ह्येकरात्रं जले वसेत् ॥ २०
 शङ्खपुष्पीलतामूलं पत्रञ्च कुसुमं फलम् ।
 सुवर्णं पंचगव्यञ्च क्षार्यायित्वा पिवेज्जलम् ॥ २१
 एकभक्तं चरेत् पश्चादूयावत् पुष्पवती भवेत् ।
 व्रतं चरति यदूयावत् तावत् संवसते वहिः ॥ २२
 प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णं कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम् ।
 गोद्वयं दक्षिणां दद्याच्छुद्धिः पराशरोऽब्रवीत् ॥ २३
 चातुर्वर्ण्यस्य नारीणां कृच्छ्रचान्द्रायणव्रतम् ।
 यथा भूमिस्तथा नारी तस्मात् तां न तू दूषयेत् ॥ २४
 बन्दिग्राहेण या भुक्ता कृत्वा बह्वा वलाङ्गयात् ।
 कृत्वा सान्तपनं कृच्छ्रं शुध्येत् पराशरोऽब्रवीत् ॥ २५
 सकृद्भुक्ता तु या नारी नेच्छन्ती पापकर्मभिः ।
 प्राजापत्येन शुध्येत ऋतुप्रस्रवणेन तु ॥ २६

पतत्यर्धं शरीरस्य यस्य भार्या सुरां पिवेत् ।
 पतितार्धशरीरस्य निष्कृतिर्न विधीयते ॥ २७
 गायत्रीं जपमानस्तु कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥ २८
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
 एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सान्तपनं स्मृतम् ॥ २९
 जारेण जनयेद्गर्भं गर्भं त्यक्ते मृते पतौ ।
 तां त्यजेदपरे राष्ट्रे पतितां पापकारिणीम् ॥ ३०
 ब्राह्मणी तु यदा गच्छेत् परपुंसा समन्विता ।
 सा तु नष्टा वनिर्दिष्टा न तस्यागमनं पुनः ॥ ३१
 कामान्नोहादूयदा गच्छेत् त्यक्त्वा वन्धुन् सूतान् पतिम् ।
 सा तु नष्टा परे लोके मानुषेषु विशेषतः ॥ ३२
 दशमे तु दिने मासे प्रायश्चित्तं न विद्यते ।
 दशाहं न त्यजेन्नारी त्यजेन्नष्टश्रुता तथा ॥ ३३
 भर्ता चैव चरेत् कृच्छ्रं कृच्छ्रार्धश्चैव वानधवा ।
 तेषां भुक्त्वा च पीत्वा च अहोरात्रेण शुध्यति ॥ ३४
 ब्राह्मणी तु यदा गच्छेत् परपुंसा विवर्जिता ।
 गत्वा पुंसां शतं याति त्यजेद्युस्तान्तु गोद्विणः ॥ ३५
 पुंसो यदि गृहं गच्छेत् तद्गृहं गृहं भवेत् ।
 पितृमातृगृहं यच्च जारस्यैव तु तद्गृहम् ॥ ३६
 उल्लिख्य तद्गृहं पश्चात् पंचगव्येन शुध्यति ।
 त्यजेन्धन्यपात्राणि वस्त्रं काष्ठं च शोधयेत् ॥ ३७
 सन्भारान् शोधयेत् सर्वान् गौकेशैश्च फलोद्भवान् ।
 ताम्नाणि पंचगव्येन कांस्यानि दश भस्मांभः ॥ ३८

प्रायश्चित्तं चरेद्द्विप्रौ ब्राह्मणैरुपमादितम् ।
 गोद्वयं दक्षिणां दद्यात् प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ३६
 इतरेषामहोरात्रं पंचगव्येन शोधनम् ।
 सपुत्रः सहभृत्यश्च कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम् ॥ ४०
 आकाशं वायुरग्निश्च मेध्यं भूमिगतं जलम् ।
 न दुष्यन्तीह दर्भाश्च यज्ञेषु चमसास्तथा ॥ ४१
 उपवासैर्व्रतैः पुण्यैः स्नानसन्ध्यार्चनादिभिः ।
 जपैर्होमैस्तथा दानैः शुध्यन्ते ब्राह्मणाः सदा ॥ ४२
 इति पाराशरे धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ।

अमध्यरेतो गोमांसं चाण्डालान्नमथापि वा ।
 यदि भुक्तान्तु विप्रेण कृच्छ्रं चान्द्रायणं चरेत् ॥ १
 तथैव क्षत्रियो वैश्यस्तदर्शन्तु समाचरेत् ।
 शूद्रोऽप्येवं यदा भुङ्क्ते प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ २
 पंचगव्यं पिवेच्छूद्रो ब्रह्मकूर्चं पिवेद्द्विजः ।
 एकद्वित्रिचतुर्गाश्च दद्याद्दिप्रादनुक्रमात् ॥ ३
 शूद्रान्नं सूतकस्यान्नमभोव्यत्यान्नमेव च ।
 शङ्कितं प्रतिपिद्धान्नं पूर्वाच्छिष्टं तथैव च ॥ ४
 यदि भुक्तान्तु विप्रेण अज्ञानादापदापि वा ।
 ज्ञात्वा समाचरेत् कृच्छ्रं ब्रह्मकूर्चन्तु पावनम् ॥ ५
 व्यालैर्न कुलमाज्जारैरन्नमुच्छिष्टितं यदा ।
 तिलदर्भादिकैः प्रोच्य शुध्यते नात्र संशयः ॥ ६

शुद्रोऽप्यभोज्यं भुक्तान्नं पंचगव्येन शुध्यति ।
 क्षत्रियो वापि वैश्यश्च प्राजापत्येन शुध्यति ॥ ७
 एरूपङ्क्त्युपविष्टानां विप्राणां सह भोजने ।
 यथेकोऽपि त्यजेत् पात्रं शेषमन्नं न भोजयेत् ॥ ८
 मोहाद्वा लोभतस्तत्र पङ्क्तावुच्छिष्टभोजने ।
 प्रायश्चित्तं चरेद्विप्रः कृच्छ्रं सान्तपनन्तथा ॥ ९
 पीयूषश्चेतलशुनवृन्ताकफलगृञ्जनम् ।
 पलाण्डुं वृक्षनिर्यासं देवस्वं कवकानि च ॥ १०
 उद्रीक्षीरमविक्षीरमन्नानाङ्गुञ्जते द्विजः ।
 त्रिरात्रमुपवासी स्यात् पंचगव्येन शुध्यति ॥ ११
 मण्डूकं भक्षयित्वा च मूषिकमांसमेव च ।
 ज्ञात्वा विप्रस्त्वहोरात्रं यावकान्नेन शुध्यति ॥ १२
 क्षत्रियो वापि वैश्यो वा क्रियावन्तौ शुचिव्रतौ ।
 तद्गृहेषु द्विजैर्भोज्यं हव्यकव्येषु नित्यशः ॥ १३
 घृतं तैलं तथा क्षीरं गुडं तैलेन पाचितम् ।
 गत्वा नदतटे विप्रो भुञ्जीयाच्छुद्रभोजनम् ॥ १४
 अन्नानाङ्गुञ्जते विप्राः सूतके षटकेऽपि वा ।
 प्रायश्चित्तं कथं तेषां वर्णं वर्णं विनिर्दिशेत् ॥ १५
 गायत्राश्च सहस्रेण शुद्धः स्याच्छूद्रसूतके ।
 वैश्यः पंचसहस्रेण त्रिसहस्रेण क्षत्रियः ॥ १६
 ब्राह्मणश्च यदा भुङ्क्ते प्राणायामेन शुध्यति ।
 अथवा वामदेव्येन सान्ना चैकेन शुध्यति ॥ १७
 शुष्कान्नं गोरसं स्नेहं शुद्रवेश्मन आगतम् ।
 पक्वं विप्रगृहे पृतं भोज्यं तन्मनुरववीत् ॥ १८

आपतकाले तु विप्रैश्च भुक्तं शूद्रगृहे यदि ।
 मनस्तापेन शुष्येत दुपदां वा शतं लभेत् ॥ १९
 दासनापितगोपालकुलमिवाहसीरिणः ।
 एते शूद्रेषु भोज्यान्वा यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥ २०
 शूद्रकन्यासमुत्पन्नो ब्राह्मणेन तु संस्कृतः ।
 संस्कृतस्तु भवेद्दासो ह्यसंस्कारैस्तु नापितः ॥ २१
 क्षत्रियाच्छूद्रकन्यायां समुत्पन्नस्तु यः सूतः ।
 स गोपाल इति ज्ञेयो भोज्या विप्रैर्न संशयः ॥ २२
 वैश्यकन्यासमुत्पन्नो ब्राह्मणेन तु संस्कृतः ।
 आर्धकः स तु विज्ञेयो भोज्यो विप्रैर्न संशयः ॥ २३
 भाण्डस्थितमभोज्येषु अलं दधि घृतं ययः ।
 अकामस्तु यो भुङ्क्ते प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ २४
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वाप्युपसर्पति ।
 ब्रह्मकूर्चोपवासेन यदा वर्णस्य निष्कृतिः ॥ २५
 शूद्राणां नोपवासं स्याच्छूद्रो दानेन शुद्ध्यति ।
 ब्रह्मकूर्चमहोरात्रं श्रपाकमपि शोधयेत् ॥ २६
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पि कुशोदकम् ।
 निर्दिष्टं पञ्चगव्यन्तु पवित्रं पापनाशनम् ॥ २७
 गोमूत्रं कृष्णवर्णायाः श्वेताया गोमयं हरेत् ।
 पयश्च ताम्रवर्णाया रक्ताया दधि चोच्यते ॥ २८
 कपिलाया घृतं ग्राह्यं सर्वं कापिलमेव वा ।
 गोमूत्रस्य पलं दद्याद्ब्रह्मस्त्रिपलमुच्यते ॥ २९
 आज्यस्यैकपलं दद्याद्द्रुडाक्षान्तु गोमयम् ।
 क्षीरं सप्तपलं दद्यात् पलमेकं कुशोदकम् ॥ ३०

गायत्र्या गृह्य गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् ।
 आप्यायस्त्रेति च क्षीरं दधिक्राव्रेति वै दधि ॥ ३१
 तेजोसि शुक्रमित्याख्यं देवस्यत्वा कुशोदकम् ।
 पञ्चगव्यस्यैवा पूतं स्थापयेदग्निसन्निधौ ॥ ३२
 आपोहिष्ठेति चालोष्य मानस्तोत्रेति मन्त्रयेत् ।
 समावरास्तु ये दर्भा अच्छिन्नाग्नाः शुक्रात्स्वपः ॥ ३३
 एभिर्द्वृत्स्य होतव्यं पञ्चगव्यं यथाविधि ।
 दूरावती दूदं विष्णुर्मानस्तोत्रे च शंवती ।
 एतैर्द्वृत्स्य होतव्यं हुतशेषं स्वयं पिवेत् ॥ ३४
 चालोष्य प्रणवेनैव निर्माथ्य प्रणवेन तु ।
 उदृत्य प्रणवेनैव पिवेच्च प्रणवेन तु ॥ ३५
 यत्स्वगच्छिगतं पापं देहे तिष्ठति देहिनाम् ।
 ब्रह्मकृच्चो दहेत् सर्वं यथैवाग्निरिवेत्स्वनम् ॥ ३६
 पिवतः पतितं तोयं भाजने मुखनिःसृतम् ।
 अपेयं तद्विज्ञानीयाद्भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३७
 कूपे च पतितं दृष्ट्वा श्वशृगालौ च मर्कटम् ।
 अस्थिचर्मादि पतितं पीत्वामेध्या अपो द्विजः ॥ ३८
 नारन्तु कूपे काकश्च विड्भूराहखरोष्टकम् ।
 गावयं सौप्रतीकश्च मयूरं खड्गकं तथा ॥ ३९
 वैयाघ्रमांसं सैहं वा कुण्ठं यदि मज्जति ॥ ४०
 तडागस्थाय दुष्टस्य पीतं स्यादुदकं यदि ।
 प्रायश्चित्तं भवेत् पुंसः क्रमशैतेन सर्वशः ॥ ४१
 विप्रः शुभेस्त्रिरात्रेण क्षत्रियस्तु दिनद्वयात् ।
 एकाहेन तु वैश्यस्तु शद्रो नक्तेन शुध्यति ॥ ४२

परपाकनिवृत्तस्य परपाकरतस्य च ।
 अपचस्य च भुक्त्वात् द्विजसाम्नाययणं चरेत् ॥ ४३
 अपचस्य च यद्दान दातुं चास्य कुतः फलम् ।
 दाना प्रतिग्रहीता च द्वौ तौ निरयगामिणौ ॥ ४४
 गृह्णीत्वान्निं समारोप्य पञ्चयज्ञान वर्त्तयेत् ।
 परपाकनिवृत्तोऽसौ मुनिभिः परिकीर्त्तितः ॥ ४५
 पञ्चयज्ञं स्वयं कृत्वा परात्रेनोपजीवति ।
 सततं प्रातरुत्थाय परपाकरतो हि सः ॥ ४६
 गृहस्थधर्मयो विप्रो ददाति परिवर्जितः ।
 ऋषिभिर्धर्मतत्त्वज्ञैरपचः परिकीर्त्तितः ॥ ४७
 युगे युगे च ये धर्मास्तेषु धर्मेषु ये द्विजाः ।
 तेषां निन्दा न कर्त्तव्या युगरुपाहि ब्राह्मणाः ॥ ४८
 झङ्गारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वङ्गारञ्च गरीयसः ।
 ज्ञात्वा तिष्ठन्नहःशेषमभिवाद्य प्रसादयेत् ॥ ४९
 ताडयित्वा तृण्येनापि कण्ठे वावह्य वाससा ।
 विवादेनापि निर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥ ५०
 अपवर्ग्यं त्वहोरात्रं त्रिरात्रं क्षितिपातने ।
 अतिलक्ष्णं रुधिरं कृच्छ्रमन्तरशोणिते ॥ ५१
 नवाहमतिकृच्छ्रं स्यात् पाणिपूरान्नभोजनम् ।
 त्रिरात्रमुपवासः स्यादतिकृच्छ्रः स उच्यते ॥ ५२
 सर्वेषामेव पापानां सङ्करे समुपस्थिते ।
 शतसहस्रमभ्यस्ता गायत्रीशोधनं परम् ॥ ५३

इति पराशरे धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः ।

दुःस्वप्नं यदि पश्येत् तु वान्ते वा क्षुरकर्मणि ॥
 मैथुने प्रोतधूमे च स्नानमेव विधीयते ॥ १
 अन्नानात् प्राश्य विष्णुत्वं सुरां वा पिवते यदि ॥
 पुनःसंस्कारमर्हन्ति तयो वर्णा द्विजातयः ॥ २
 अजिनं मेखला, दण्डो भैक्षचर्या व्रतानि च ।
 निवर्त्तन्ते द्विजातीनां पुनःसंस्कारकर्मणि ॥ ३
 स्त्रीशूद्रस्य तु शुद्धार्थं प्राजापत्यं विधीयते ।
 पंचगव्यं ततः कृत्वा स्नात्वा पीत्वा विभुष्यति ॥ ४
 जलाग्निपतने श्रेष्ठ प्रवर्ध्यानाशकेषु च ।
 प्रत्यवसितमेतेषां कथं प्राविधिधीयते ॥ ५
 प्राजापत्यद्वयेनापि तीर्थाभिगमनेन च ।
 वृषैकादशदानेन वर्णां शुद्धान्तं ते त्रयाः ॥ ६
 ब्राह्मणस्य प्रदद्यान्नि वनं गत्वा चतुःप्रथम् ।
 सधियं वपनं कृत्वा प्राजापत्यव्ययं चरेत् ॥ ७
 गोद्वयं दक्षिणां दद्याच्छुद्धिः स्वायम्भूजोऽब्रवीत् ॥
 मुच्यते तेन पापेन ब्राह्मणत्वं च गच्छति ॥ ८
 स्नानानि पंच पुण्यानि कीर्त्तितानि मनीषिभिः ।
 आग्नेयं वाक्यं ब्राह्मं वायव्यं दिव्यमथ च ॥ ९
 आग्नेयं भस्मना स्नानमवगाह्य तु वाक्यम् ।
 आपोहिष्ठेति तद् ब्राह्मं वायव्यं रजसा स्मृतम् ॥ १०
 यत्तु सातपथर्षेण स्नानं तद्विद्यमुच्यते ।
 तत्र स्नाने भु गङ्गायां स्नातो भवति मानवः ॥ ११

स्नाकार्थं विप्रमायान्तं देवाः पितृगणैः सह ।
 गडुभृता हि गच्छन्ति तृषार्त्ताः सलिलार्थिनः ॥ १२
 निराशास्ते निवर्तन्ते वस्त्रनिष्पीडने कृते ।
 तस्मान्न पीडयेद्वस्त्रमकृत्वा पितृतर्पणम् ॥ १३
 विधूनोति हि यः केशाम् स्नातः प्रस्रवतो द्विजः ।
 आचामेदा जलस्थऽपि सं वाह्यः पितृदैवतैः ॥ १४
 शिरः प्रावर्त्तकं वद्वा मुक्तकच्छशिखोऽपि वा ।
 विना यज्ञोपवीतेन आचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ १५
 जले स्थलस्थो नाचामेज्जलस्थश्च बहिःस्थले ।
 उभे स्मृष्ट्वा समाचान्त उभयत्र शुचिर्भवेत् ॥ १६
 स्नात्वा पीत्वा क्षुते सुप्ते भुक्ते रथ्योपसर्पणे ।
 आचान्तः पुनराचामेदासो विपरिधाय च ॥ १७
 क्षुते निष्ठीवने चैव दन्तोच्छिष्टे तथाक्षुते ।
 पतितानांच सन्भाषे दक्षिणं श्वशं स्पृशत् ॥ १८
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च सोमः सूर्याऽनिलस्तथा ।
 ते सर्वे ह्यपि तिष्ठन्ति कर्णं विप्रस्य दक्षिणे ॥ १९
 दिवाकरकरै पूतं दिवास्नानं प्रशक्यते ।
 अप्रशस्तं निशि स्नानं राहोरन्यत्र दर्शनात् ॥ २०
 मरुतो वसवो रुद्रा आदित्याश्चादिदेवताः ।
 सर्वे सोमं विलीयन्ते तस्मात् स्नानन्तु तद्ग्रहे ॥ २१
 खलयज्ञे विवाहे च संक्रान्तौ ग्रहणेषु च ।
 सर्वथ्या दानमेतेषु नान्यत्वेति विनिश्चयः ॥ २२
 पुत्रजन्मानि यज्ञे च तथा चात्ययकर्मणि ।
 राहोश्च दर्शने दानं प्रशस्तं नान्यथा निधि ॥ २३

मङ्गानिश्चा तु विघ्ने वा मध्यस्थप्रहरद्वयम् ।
 प्रदोषपश्चिमौ यावौ दिनवत् स्नानमाचरेत् ॥ २४
 चैतदृष्टञ्चितिस्य च चण्डालः सोमविक्रयी ।
 एतांस्तू ब्राह्मणः स्यूष्टा सवासा जलमाविशेत् ॥ २५
 अस्थिसञ्चयनात् पूर्वं रुदित्वा स्नानमाचरेत् ।
 अन्तर्हृद्याहे विप्रश्च पूर्वमाचमनं भवेत् ॥ २६
 सर्वं नङ्गासमं तोयं राहुग्रस्ते दिवाकरे ।
 सोमग्रहे तथैवोक्तं स्नानदानादिकर्मसु ॥ २७
 कुशपूतन्तु यत् स्थानं कुशेनोपसृष्टे द्विजः ।
 कुशेनोद्गततोयं यत् सोमधानसमं स्मृतम् ॥ २८
 अग्निकार्यात् परिभ्रष्टाः सन्ध्योपासनवर्जिताः ॥
 वेदंचैवानधीयानाः सर्वे ते वृषलाः स्मृताः ॥ २९
 अस्माद्दृष्टफलभीतेन ब्राह्मणेन विशेषतः ।
 अध्येतव्योऽप्येकदेशो यदि सर्वं न शक्यते ॥ ३०
 शूद्राश्चरसपुष्टस्याप्यधीयानश्च नित्यशः ।
 जपतो जुह्वतो वापि गतिरुक्ता च विद्यते ॥ ३१
 शूद्रान्नं शूद्रसम्पकं शूद्रेण तु सहासनम् ।
 शूद्रान्ज्ञानागमश्चापि ज्वलन्तमपि पातयेत् ॥ ३२
 अतस्तकपुराङ्गो द्विजः शूद्रान्नभोजने ।
 अहं तां न विजामामि कां कां योनिं गमिष्यति ॥ ३३
 गृध्रो द्वादश जन्मानि दश जन्मानि शूकरः ।
 श्योनौ सप्त जन्म स्यादित्थेवं ममुरत्रवीत् ॥ ३४
 दक्षिणार्थन्तु यो विप्रः शूद्रश्च जुहुयाद्विः ।
 ब्राह्मणस्तु भवेच्छूद्रः शूद्रस्तु ब्राह्मणो भवेत् ॥ ३५

भौनव्रतं समाश्रित्य आसीनो न वदेद्दिग्गः ।
 बुद्धानो हि वदेद्दुस्तु तद्वचं परिवर्जयेत् ॥ ३६
 अर्धं भुक्ते तु यो विप्रस्तस्मिन् पात्रे जलं पिबेत् ।
 इतं दैवञ्च पितृञ्च आत्मानं चोपघातयेत् ॥ ३७
 भाजनेषु च तिष्ठत्सु स्तस्त्रि कुर्वन्ति ये द्विजाः ।
 न देवास्तृप्तिमायान्तिः निराशाः पिबन्स्तथा ॥ ३८
 गृहस्थस्तु ब्रह्म युक्तो धर्ममेवानुचिन्तयेत् ।
 योग्यधर्मार्थसिद्धार्थं न्यायवर्त्ती सुबुद्धिमान् ॥ ३९
 न्यायोपाज्जितवित्तेन कर्त्तव्यं ज्ञानरक्षणम् ।
 अन्यायेन तु यो जीवेत् सर्वकर्मवह्निष्कृतः ॥ ४०
 अग्निषित् कपिला सती राजा भिक्षुर्महोदधिः ।
 दृष्टमात्रं पुनन्त्येते तस्मात् पश्येत्तु नित्यशः ॥ ४१
 अरणिं कृष्णमाज्जारं चन्दनं सुमणिं घृतम् ।
 तिलान् कृष्णजिनं कृष्णं गृहे चैतानि रक्षयेत् ॥ ४२
 गवां शतं सैकदृषं यत्र तिष्ठत्ययन्त्रितम् ।
 तत् क्षेत्रं दशगुणितं गोधर्मं परिकीर्त्तितम् ॥ ४३
 ब्रह्महत्यादिभिर्मर्त्यो मनोवाक्कायकर्मजैः ।
 एतद्गोधर्मदानेन मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ ४४
 कुटुम्बिने दरिद्राय श्रीत्रियाय विशेषतः ।
 यद्दानं दीयते तस्मै तदायुर्हृदिकारकम् ॥ ४५
 आ षोडशदिनादर्वाक् स्नानमेव रजस्वला ।
 अतं ऊर्ध्वं त्रिरात्रं स्याद्दुश्चर्या मुनिरव्रवौत् ॥ ४६
 युगं यगद्द्वयं चैव वियुगं च चतुर्युगम् ।
 चाण्डालमृत्तिकोदक्यम्पतितानामधः क्रमात् ॥ ४७

ततः सन्निधिमात्रेण सचेतं ज्ञानमाचरेत् ।
 ज्ञात्वावलोकयेत् सूर्यमज्ञानात् स्पृश्यते यदि ॥ ४८
 बापीकूपतडागेषु ब्राह्मणो ज्ञानदुर्लभः ।
 तोयं पिबति वक्त्रेण श्वयोनौ जायते ध्रुवम् ॥ ४९
 यस्तु क्रुद्धः पुमान् भार्यां प्रतिज्ञायाप्यगम्यताम् ।
 पुनरिच्छति तां गन्तुं विप्रमध्ये तु आवयेत् ॥ ५०
 ग्रान्तः क्रुद्धस्तमोभ्रान्त्या क्षुत्पिपासाभयार्दितः ।
 दानं पुण्यमकृत्वा च प्रायश्चित्तं दिनत्रयम् ॥ ५१
 उपस्पृशेत् त्रिषवणं महानद्युपसङ्गमे ।
 शीर्णान्ते चैव गां दद्याद् ब्राह्मणान् भोजयेद्दश ॥ ५२
 दुराचारस्य विप्रस्य निषिद्धाचरणस्य च ।
 अन्नं भुक्त्वा द्विजः कुर्याद्दिनमेकमभोजनम् ॥ ५३
 सदाचारस्य विप्रस्य तथा वेदान्तवादिनः ।
 भुक्त्वान्नं मुच्यते पापादहीरावन्तु वै नरः ॥ ५४
 जर्हीच्छिष्टमघोच्छिष्टमन्तरीक्षस्यतौ तथा ।
 कृच्छ्रत्रयं प्रकुर्वीत अशौचमरणे तथा ॥ ५५
 कच्छे देव्यद्युतश्चैव प्राणायामशतत्रयम् ।
 पुण्यतीर्थनार्द्रेशिरः ज्ञानं द्वादशसङ्ख्याया ।
 द्वियोजनं तीर्थयात्रा कृच्छ्रमेवं प्रकल्पितम् ॥ ५६
 गृहस्थः कामतः कुर्याद्रेतसः सेचनं भुवि ।
 सहस्रन्तु जपेद्देव्याः प्राणायामैस्त्रिभिः सह ॥ ५७
 चातुर्वेद्योपपन्नस्तु विधिवद्ब्रह्मघातके ।
 समुद्रसेतुगमने प्रायश्चित्तं विनिर्द्दिशेत् ॥ ५८

सेतुबन्धपथे भिक्षां चातुर्वर्ण्यात् समाचरेत् ।
 वर्जयित्वा विकर्मस्थान्शुक्लोपानद्विवर्जितः ॥ ५८
 अहं दुष्कृतकर्मा वै महापातककारकः ।
 गृहद्वारेषु तिष्ठामि भिक्षार्थो ब्रह्मघातकः ॥ ६०
 गोकुलेषु वसञ्चैव ग्रामेषु नगरेषु च ।
 तथा वनेषु तीर्थेषु नदीप्रस्रवणेषु च ॥ ६१
 एतेषु स्थापयन्नेनः पुण्यं गत्वा तु सागरम् ।
 दशयोजनविस्तीर्णं शतयोजनमायतम् ॥ ६२
 रामचन्द्रसमादिष्टं नलसञ्चयनञ्चितम् ।
 सेतुं दृष्ट्वा समुद्रस्य ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ ६३
 यजेत वाश्वमेधेन राजा तु पृथिवीपतिः ।
 पुनः प्रत्यागतो वैश्व वासार्थमुपसर्पति ॥ ६४
 सपुत्रः सह भृत्यैश्च कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 गाश्चैकशतं दद्याच्चतुर्विंशेषु दक्षिणाम् ॥ ६५
 ब्राह्मणानां प्रसादेन ब्रह्महा तु विमुच्यते ।
 सवनस्थां स्त्रियं हत्वा ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ॥ ६६
 मद्यपश्च द्विजः कुर्यान्नदीं गत्वा समुद्रगाम् ।
 चान्द्रायणे ततश्चीर्णं कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम् ॥ ६७
 अनुडुत्सहितां गाञ्च दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ॥ ६८
 अपहृत्य सुवर्णन्तु ब्राह्मणस्य ततः स्वयम् ।
 गच्छेन्मुषलमादाय राजाभ्यासं वधाय तु ॥ ६९
 ततः शुद्धिमवाप्नोति राज्ञासौ मुक्त एव च ।
 कामकारकृतं यत् स्यान्नान्यथा बधमर्हति ॥ ७०

आसनादयनादयानात् सभाषात् सहभोजनात् ।

संक्रामन्ति हि पापानि तैलविन्दुरिवाम्भसि ॥ ७१

चान्द्रायणं यावकञ्च तुलापुरुष एव च ।

गवाञ्चैवानुगमनं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ७२

एतत् पाराशरं शास्त्रं श्लोकानां शतपञ्चकम् ।

द्विनवत्या समायुक्तं धर्मशास्त्रस्य संग्रहः ॥ ७३

यथाध्ययनकर्माणि धर्मशास्त्रमिदं तथा ।

अध्येतव्यं प्रयत्नेन नियतं स्वर्गगामिणा ॥ ७४

इति पाराशरे धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

विष्णुसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अज्ञरात्रां व्यतीतायां प्रवुद्धो पद्मसम्भवे ।
विष्णुः सिसृक्षुर्भूतानि ज्ञात्वा भूमिं जलानुगाम् ॥ १
जलक्रीडारुचि शुभं कल्पादिषु यथा पुरा ।
वराहमास्थितो रूपमुज्जहार वसुध्वराम् ॥ २
देवपादो यूषदंष्ट्रः क्रतुदन्तश्चितीमुखः ।
अग्निजिह्वो दर्भरोमा ब्रह्मशीर्षो महातपा ॥ ३
अहोरात्रेक्षणो दिव्यो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः ।
आज्यमासः श्रुवातुण्डः सामघोषमहास्वनः ॥ ४
धर्मसत्यमयः श्रौमान् क्रमविक्रमसत्कृतः ।
प्रायश्चित्तमयो वीरः पशुजानुर्महादृषः ॥ ५
उग्दात्रन्वो होमलिङ्गो वीजौषधिमहाफलः ।
वेद्यन्तरात्मा मन्त्रस्फिग्विकृतः सोमशोणितः ॥ ६
वेदिस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकथ्यादिवेगवान् ।
प्राग्बंशक्रामो द्युतिमात् नानादीक्षाभिरन्वितः ॥ ७
दक्षिणाहृदयो योगमहामन्त्रमयो महान् ।
उपाकर्मार्ष्टरुचिरः प्रवर्थावर्त्तभूषणः ॥ ८
नानाच्छन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः ।
क्षयापत्नीसहायोऽसौ मणिशृङ्ग इवोदितः ॥ ९

महो सागरपर्ब्बन्तां सशैलवनकाननाम् ।
 एकार्णवजलभ्रष्टामेकार्णवगतः प्रभु ॥ १०
 दंष्ट्राग्रेण समुद्रत्थ लोकानां हितकाम्यया ।
 आदिदेवो महायोगो चकार जगतीं पुनः ॥ ११
 एवं यज्ञवराहो भूत्वा भूतहितार्थिना ।
 उद्धृता पृथिवी सर्वा रसातलगता पुरा ॥ १२
 उद्धृत्य निश्चले स्थाने स्थापिता च तथा स्वके ।
 यथास्थानं विभज्यापस्तङ्गता मधुसूदनः ॥ १३
 सामुद्राश्च समुद्रेषु नादेयाश्च नदीषु च ।
 पल्वलेषु च पाल्वल्यः सरःसु च सरोवराः ॥ १४
 पातालसप्तकं चक्रे लोकानां सप्तकं तथा ।
 द्वीपानामुदधीनांच स्थानानि विविधानि च ॥ १५
 स्थानपालाल्लोकपालान्नदीशैलवनस्पतीन् ।
 ऋषींश्च सप्तधर्मज्ञान् वेदान् साङ्गान् सुरासुरान् ॥ १६
 पिशाचोरगगन्धर्वयक्षराक्षसमानुपान् ।
 पशुपक्षिष्टगाद्यांश्च भूतग्रामं चतुर्विधम् ।
 मन्वेन्द्रचापशम्पाद्यान् यज्ञांश्च विविधांस्तथा ॥ १७
 एवं वराहो भगवान् कृत्वेदं सचराचरम् ।
 जगज्जगाम लोकानामविज्ञातां तदा गतिम् ॥ १८
 अविज्ञातां गतिं याते देवदेवे जनाईने ।
 वसुधा चित्तया मास का धृतिर्म्म भविष्यति ॥ १९
 पृच्छामि कस्ययं गत्वा स मे वक्ष्यत्यसंशयम् ।
 मद्गीयां वहते चित्तां नित्यमेव महामुनिः ॥ २०

एऽं सा निश्चयं कृत्वा देवी स्त्रीरुपधारिणी ।
 जगाम कश्यपं द्रष्टुं दृश्यांस्ताञ्च कश्यपः ॥ २१
 नीलपङ्कजपत्राक्षीं शारदेन्दुनिभाननाम् ।
 अलिसङ्घालकां शुभ्रां बन्धुजीवाधरां शुभा ॥ २२
 सुभ्रूं सुसूक्ष्मदशनां चारुनासां नतभ्रुवम् ।
 कम्बकण्ठीं संहतोरुं पीनोरुजघनस्थनीम् ॥ २३
 विरेजतुस्तनौ यस्याः समौ पीनौ निरन्तरौ ।
 शक्रेभकुम्भसङ्काशौ श्यातकुम्भसमद्युती ॥ २४
 ऋणालकोमलौ बाहू करौ किशलयोपमौ ।
 रुक्मस्तम्भनिभावूरु गूढे श्लिष्टे च जानुनो ॥ २५
 जङ्घे विरोमे सुषमे पदावतिमनोरमौ ।
 जघनञ्च घनं मध्यं यथा केशरिणः शिशोः ॥ २६
 प्रभायुता नखास्ताम्रा रूपं सर्वमनोहरम् ।
 कुर्वाणां वीक्षितैर्नित्यं नीलोत्पलयुता दिशः ॥ २७
 कुर्वाणां प्रभया देवीं तथा वितिमिरा दिशः ।
 सुसूक्ष्मशुक्लवसनां रत्नोत्तमविभूषिताम् ॥ २८
 पदन्यासैर्वसुमतीं सपद्मामिव कुर्वतीम् ।
 रूपयौवनसम्पन्नां विनीतवदुपस्थिताम् ।
 समीपमागतां दृष्ट्वा पूजयामास कश्यपः ॥ २९
 उवाच तां वरारोहे विज्ञातं हृद्गतं मया ।
 धरे तव विशालाक्षि गच्छ देवि जनार्दनम् ।
 स ते वक्ष्यत्यशेषेण भाविनी ते यथा स्थितिः ॥ ३०
 क्षीरोदे वसतिस्तस्य मया ज्ञाता शुभानने ।
 ध्यानयोगेन चार्वाङ्गि तज्ज्ञानं तत्प्रसादतः ॥ ३१

दृश्यवमुक्ता सम्पूज्य कश्चपं वसुधा ततः ।
 प्रययौ केशव द्रष्टुं क्षीरोदमथ सागरम् ॥ ३२
 सा ददर्शाद्यतनिधिं चन्द्ररश्मिमनोहरम् ।
 पवनक्षोभसञ्जातवीचीशतसमाकुलम् ॥ ३३
 हिमवच्छतसङ्काशं भूमण्डलमिवापरम् ।
 वोचो हस्तैर्धवलितैराह्वयानमिव क्षितिम् ॥ ३४
 तैरेव शुभ्रतां चन्द्रे विदधानमिवानिशम् ।
 अन्तरस्थेन हरिणा विगताशेषकल्मषम् ।
 यस्मात् तस्मात् तु विभ्रन्तं सुशुभ्रां तनुमूर्जिताम् ॥ ३५
 पाण्डरं खगमागम्यमधोभुवनवर्त्तिनम् ।
 इन्द्रनीलकडाराद्यं विपरीतमिवाम्बरम् ॥ ३६
 फणावलीसमुद्भूतवनसङ्घसमाचितम् ।
 निम्नांकमिव शशाहर्विस्तीर्णं तमतीव हि ॥ ३७
 तं दृष्ट्वा तत्र मध्यस्थं ददृशं केशवालयम् ।
 अनिर्दृश्यपरीमाणमनिर्दृश्यद्विसंयुतम् ॥ ३८
 शेषपर्यङ्कगं तस्मिन् ददर्श मधुसूदनम् ।
 शेषाह्निफणरत्नांशुदुर्विभाव्यमुखाब्जम् ॥ ३९
 शशाङ्कशतसङ्काशं सूर्यायुतसमप्रभम् ।
 पीतवाससमक्षोभं सर्वरत्नविभूषितम् ॥ ४०
 मुकुटेनार्कवर्णेन कुण्डलाभ्यां विराजितम् ।
 संवाह्यमानाङ्घ्रियुगं लक्ष्म्या करतलैः शुभैः ।
 शरीरधारिभिः शक्तैः सेव्यमानं समन्ततः ॥ ४१
 तं दृष्ट्वा पुण्डरीकाक्षं ववन्दे मधुसूदनम् ।
 जानुभ्यामवनीं गत्वा विज्ञापयति चाप्यथ ॥ ४२

उद्धृताहं त्वया देव रसातलतलं गता ।
 स्वे स्थाने स्थापिता विष्णो लोकानां हितकाम्यया ॥ ४३
 तत्राधुना मे देवेश का धृतिर्वै भविष्यति ।
 एवमुक्तस्तदा देव्या देवो वचनमब्रवीत् ॥ ४४
 वर्णाश्रमाचाररताः शास्त्रैकतत्परायणाः ।
 त्वां धरे धारयिष्यन्ति तेषां त्वङ्गार आहितः ॥ ४५
 एवमुक्त्वा वसुमती देवदेवमभाषत ।
 वर्णानामाश्रमाणांच धर्मान् वद सनातनान् ।
 त्वत्तोऽहं श्रोतुमुच्छामि त्वं हि मे परमा गतिः ॥ ४६
 नमस्ते देवदेवेश देवारिवलसूदन ।
 नारायण जगन्नाथ शङ्खचक्रगदाधर ॥ ४७
 पद्मनाभ हृषीकेश महाबलपराक्रम ।
 अतीन्द्रिय सुदुष्पार देव शार्ङ्गधनुर्धर ॥ ४८
 वराह भीम गोविन्द पुराण पुरुषोत्तमः ।
 हिरण्यकेश विश्वाक्ष यज्ञमूर्त्तिं निरञ्जन ॥ ४९
 क्षेत्र क्षेत्रज्ञ लोकेश सलिलान्तरशायक ।
 मन्त्र मन्त्रब्रह्मचिन्म्य वेदवेदाङ्गविग्रह ५०
 जगतोऽख्य समग्रस्य सृष्टिसंहारकारक ।
 सर्वधर्मज्ञ धर्माङ्ग धर्मयोने वरप्रद ॥ ५१
 विश्वक्सेनासृत व्योम मधुकैटभसूदन ।
 वृहतां वृंहणाज्ञेय सर्व सर्वार्थप्रद ॥ ५२
 वरेण्यानघ जीमुताव्यय निर्वाणकारक ।
 आप्यायन अपांस्थान चैत्याधार मिष्टि य ॥ ५३

सप्तशीर्षाध्वरगुरो पुराण पुरुषोत्तम ।
 ध्रुवाक्षर सुमृच्छेश भक्तवत्सल पावन ॥ ५४
 त्वं गतिः सर्वदेवानां त्वं गतिर्ब्रह्मवादिनाम् ।
 तथा विदितवेद्यानां गतिस्त्वं पुरुषोत्तम ॥ ५५
 प्रपन्नास्मि जगन्नाथ ध्रुवं वाचस्पतिं प्रभुम् ।
 सुब्रह्मण्यमनाष्टुष्टं वसुखिलं वसुप्रदम् ॥ ५६
 महायोगवलोपेतं षष्ट्रिगभं धृतार्चिषम् ।
 वासुदेवं महात्मानं पुण्डरीकाक्षमच्युतम् ॥ ५७
 सुरासुरगुरुं देवं विभुं भूतमहेश्वरम् ।
 एकव्युहं चतुर्बाहुं जगत्कारणकारणम् ॥ ५८
 ब्रूहि मे भगवन् धर्मांश्चातुर्वर्ण्यस्य श्वाश्वतान् ।
 आश्रमाचारसंयुक्तान् सरहस्यान् ससंग्रहान् ॥ ५९
 एवमुक्तस्तु देवेशः पुनः क्षौणीमभाषत ।
 शृणु देवि धरे धर्मांश्चातुर्वर्ण्यस्य श्वाश्वतान् ।
 आश्रमाचारसंयुक्तान् सरहस्यान् ससंग्रहान् ॥ ६०
 ये तु त्वां धारयिष्यन्ति सन्तस्ते षां परायणान् ।
 निषणा भव वामोरु काञ्चनेऽस्मिन् वरासने ॥
 सुखासीना निवोध त्वं धर्मान्निगदतो मम ।
 शश्रुवे वैष्णवान् धर्मान् सुखासीना धरा तदा ॥ ६२
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चेति वर्णाश्चत्वारः ॥ १ ॥
 तेषामाद्या द्विजातयस्त्रयः ॥ २ ॥ तेषां निषेकाद्यः श्मशान-
 जान्तो मन्त्रवत्क्रियासमूहः ॥ ३ ॥ तेषांच धर्माः—ब्राह्मण-
 स्थापनापनमः ; क्षत्रियस्य शस्त्रनित्यता ; वैश्यस्य पशु-
 पालनम् ; शूद्रस्य द्विजातिशुश्रूषा ; द्विजानां यजना-
 ध्ययने ॥ ४ ॥

अथैतेषां वृत्तयः—ब्राह्मणस्य याजनप्रतिग्रहौ ; क्षत्रि-
 यस्य क्षत्रित्वाणम् ; कृषिगौरववाणिज्यकुसीदयोनि-
 प्रोषणानि वैश्यस्य ; शूद्रस्य सर्वाश्रयानि ॥ ५ ॥ आपद्य
 नन्तरा वृत्तिः ॥ ६

क्षमा सत्यं दमः शौचं दानमिन्द्रियसंयमः ।

अहिंसा गुरुशुश्रूषा तीर्त्थानुसरणं दया ॥ ७

आर्जवं लोभशून्यत्वं देवब्राह्मणपूजनम् ।

अनभ्यन्त्रया च तथा धर्माः सामान्य उच्यते ॥ ८

इति वैष्णवे धर्माशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

अथ राजधर्माः ॥ १ ॥ प्रजापरिपालनम्, वर्णाश्रमाणां
 स्वे स्वे धर्मा व्यवस्थापनम् ॥ २ ॥ राजा च जाङ्गलं पशव्यं
 गृह्योपेतं देशमाश्रयेत् वैश्यशूद्रप्रायश्च ॥ ३ ॥ तत्र धन्व-
 १०

महीवारिवृक्षगिरिदुर्गाणामन्यतमं दुर्गमाश्रयेत् ॥ ४ ॥ तत्र
 स्वस्वग्रामाधिपान् कुर्यात् । दशाध्यक्षान् ॥ शताध्यक्षान् ।
 देशाध्यक्षाञ्च ॥ ५ ॥ ग्रामदोषाणां ग्रामाध्यक्षः परिहारं
 कुर्यात् ॥ ६ ॥ अशक्तो दशग्रामाध्यक्षाय निवेदयत् ॥ ७ ॥
 सोऽप्यशक्तः शताध्यक्षाय । सोऽप्यशक्तो देशाध्यक्षाय ।
 देशाध्यक्षोऽपि सर्वात्मना दोषमुच्छिन्यात् ॥ ८ ॥ आकर-
 शुक्लतरनागवनेष्वाप्तान् नियुञ्जीत । धर्मिष्ठान् धर्मकार्येषु ।
 निपुणानर्थकार्येषु । शूरान् संग्रामकर्मसु । उग्रानुग्रेषु ।
 घण्टान् स्त्रीषु ॥ ९ ॥ प्रजाभ्यो वल्यर्थं संवत्सरेण धान्यतः
 षष्ठमंशमादद्यात् । सर्वशत्येभ्यश्च ॥ १० ॥ द्विकं शतं पशु-
 हिरण्येभ्यो वस्त्रेभ्यश्च ॥ ११ ॥ मांसमधुघृतौषधिगन्धपुष्प-
 मूलफल-रसदारुपत्राजिनस्त्रिङ्गाण्डाश्मभाण्डैर्दलेभ्यः षष्ठ-
 भागम् ॥ १२ ॥ ब्राह्मणेभ्यः करादानं न कुर्यात्, ते हि राज्ञो
 धर्मकरदाः ॥ १३ ॥ राजा च प्रजाभ्यः सुकृतदुष्कृतपठश-
 भाक् ॥ १४ ॥ स्वदेशपण्याञ्च शुक्लाशं दशममादद्यात्,
 परदेशपण्याञ्चविंशतितमम् ॥ १५ ॥ शुक्लस्थानमपक्रामन्
 सर्वापहारमाप्नुयात् ॥ १६ ॥ शिल्पिनः कर्मजीविनश्च शूद्राश्च
 मामेनैकं रात्रः कर्म कुर्युः ॥ १७ ॥ स्वाम्यमात्यदुर्गकोश-
 दण्डराष्ट्रमित्राणि प्रकृतयः ॥ १८ ॥ तदूषसांश्च हन्यात् ॥
 १९ ॥ स्वराष्ट्रपरराद्रयोश्च चारचक्षः स्यात् ॥ २० ॥ साधूनां
 पूजनं कुर्यात् ॥ २१ ॥ दुःसांश्च हन्यात् ॥ २२ ॥ शत्रुमितो-
 दासीनमध्यमेषु सामभेददानदण्डान् यथाह यथाकालं
 प्रयुञ्जीत ॥ २३ ॥ सन्धिविग्रहयानासनसंशयद्वैधीभावांश्च
 यथाकालमाश्रयेत् ॥ २४ ॥ चैत्रे मार्गशीर्षे वा यातां

यायात् । परस्य व्यसने वा ॥ २५ ॥ परदेशावाप्तौ तद्देश-
 धर्मान् नोच्छिन्यात् ॥ २६ ॥ परेनाभियुक्तश्च सर्वात्मना
 स्वं राष्ट्रं गोपायेत् ॥ २७ ॥ नास्ति राज्ञां समरे तनुत्याग-
 सदृशो धर्मः ॥ २८ ॥ गोब्राह्मणवृषतिमित्तधनदारजीवित-
 रक्षणादूये हतास्ते स्वर्गभाजः । वर्णसङ्घरक्षणाथं च ॥ २९ ॥
 राजा परपुरावाप्तौ तु तत्र तत्कुलीनमभिषिञ्चेत् ॥ ३० ॥
 न राजकलमुच्छिन्यात् अन्यत्राकुलीनराजकुलात् ॥ ३१ ॥
 सृगयाक्षस्त्रीपानेष्वभिरतिं न कुर्यात् ॥ ३२ ॥ आद्यद्वाराणि
 नोच्छिन्यात् ॥ ३३ ॥ नापात्रवर्षी स्यात् ॥ ३४ ॥ आकरेभ्यः
 सर्वमादद्यात् ॥ ३५ ॥ निधिं लब्ध्वा तद्वर्षं ब्राह्मणेभ्यो दद्यात्,
 द्वितीयमर्षं कोशे प्रवेशयेत् ॥ ३६ ॥ निधिं ब्राह्मणो लब्ध्वा
 सर्वमादद्यात् ॥ ३७ ॥ क्षत्रियश्चतुर्थमंशं राज्ञे दद्यात् चतुर्थ-
 मंशं ब्राह्मणेभ्योऽर्धमादद्यात् ॥ ३८ ॥ वैश्यश्चतुर्थमंशं राज्ञे
 दद्यात् ब्राह्मणेभ्योऽर्धमंशमादद्यात् ॥ ३९ ॥ शूद्रस्यावाप्तं
 द्वादशधा विभज्य पंचांशान् राज्ञे दद्यात् पंचांशान् ब्राह्म-
 णेभ्योऽंशद्वयमादद्यात् ॥ ४० ॥ अनिवेदिनविज्ञातस्य सर्व-
 मपहरेत् ॥ ४१ ॥ स्वनिहिताद्राज्ञे ब्राह्मणवर्जं द्वादशमंशं
 दद्युः ॥ ४२ ॥ परनिहितं स्वनिहितमिति ब्रुवंस्तत्सं दण्ड-
 मावहेत् ॥ ४३ ॥ बालानाथस्त्रौधनानि च राजा परि-
 पालयेत् ॥ ४४ ॥ चौरहृतं धनमवाप्य सर्वमेव सर्वर्षेभ्यो
 दद्यात् ॥ ४५ ॥ अनवाप्य च स्वकोशादेव दद्यात् ॥ ४६ ॥
 शान्तिस्वस्थयनैर्देवोपघातान् प्रशमयेत् ॥ ४७ ॥ परचक्रोप-
 घातान्श्च शस्त्रनित्यतया ॥ ४८ ॥ वेदेतिहासधर्मशास्त्रार्थ-
 कुशलं कुलीनमव्यङ्गं तपस्विनं पुरोहितं च वरयेत् ॥ शचीन-

लुब्धानवहिताञ्छक्तिसम्पन्नान् सर्वाथेषु च सहायान् । ४९ ।
 स्वयमेव व्यवहारान् पश्येद्विद्वद्ब्रह्मणैः सार्द्धम् । ५० ।
 व्यवहारदर्शने ब्राह्मणं नियुञ्ज्यात् । ५१ । जन्मकर्मव्रतो-
 पेनाश्च राज्ञा सभासदः कार्य्या रिपौ मित्रे च ये समाः
 कामक्रोधभयलोभादिभिः कार्य्यार्थिभिरनाहार्य्याः । ५२ ।
 राजा च सर्वकार्य्येषु सांवत्सराधीनः स्यात् । ५३ । देव-
 ब्राह्मणान् सततमेव पूजयेत् । ५४ । वृद्धसेवी भवेत् । यज्ञ-
 याजी च । ५५ । न चास्य विषये ब्राह्मणः क्षुधाचूर्त्तौऽव-
 सीदेत् । न चान्योऽपि सत्कर्मनिरतः । ५६ । ब्राह्मणेष्वस्य
 भुवं प्रतिपादयेत् । ५७ । तेषां येषांच प्रतिपादयेत् स्वंश्यान्
 अन्तरप्रमाणं दानञ्चेदोपवर्णनंच पटे ताम्रपट्टे वा लिखितं
 स्वमुद्राङ्कितंचागामिवृषविज्ञापनाथं दद्यात् । ५८ । पर-
 दत्तांच भुवं नापहरेत् । ५९ । ब्राह्मणभ्यः सर्वदायान्
 प्रयच्छेत् । ६० । सर्वतस्वात्मानं गोपायेत् । ६१ । सुदर्शनश्च
 स्यात् । विषघ्नागदमन्त्रधारी च । नापरीक्षितमुपयुञ्ज्यात् ।
 ६२ । स्मितपूर्वाभिभाषी स्यात् । ६३ । वक्ष्येऽपि भ्रुकुटीमाचरेत्
 । ६४ । अपराधानुत्पंच दण्डं दण्डेषु दापयेत् । ६५ ।
 सम्यग् दण्डप्रणयनं कुर्यात् । ६६ । द्वितीयमपराधं न
 कस्यचित् क्षमते स्वधर्ममपालयन् नादण्डौ नाम्नास्ति
 राज्ञः ।

यत्र श्यामो लोहिताक्षो दण्डश्चरति निर्भयः ।

प्रजास्तत्र विवर्द्धन्ते नेता चेत् साधु पश्यति ॥ ६७

स्वराष्ट्रे न्यायदण्डः स्याद भृशदण्डश्च शत्रुषु ।

सुहृत् स्वजिह्वः सिग्धेषु ब्राह्मणेषु क्षमान्वितः ॥ ६८

एवं वृत्तस्य वृषतेः शिलोच्छेनोनापि जीदतः ।
 विस्तीर्यते यशो लोके तैलविन्दुरिवाश्रसि ॥ ६८
 प्रजासुखे सुखी राजा तदुःखे यश्च दुःखितः ।
 स कीर्तियुक्तो लोकेऽस्मिन् प्रेत्य स्वर्गं महीयते ॥ ७०
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

जालस्थ्याः॥मरीचिगतं रजस्वसंशुसंज्ञकम् । १ । तद्वृ-
 ष्टकं लिङ्गा । २ ॥ तत्रयं राजसर्षपः । ३ । तत्रयं गौर-
 सर्षपः । ४ । तत्पट्कं यवः । ५ । तत्रयं क्षणालम् । ६ ॥
 तत्पञ्चकं मापः । ७ । तद्वादशमक्षार्द्धम् । ८ । अक्षार्द्धमेक-
 सचतुर्मापकं सुवर्णः । ९ । चतुसुवर्णको निष्कः । १० ।
 द्वे कृणाले समधृते रुष्यमापकः । ११ । तत्पोडशकं धरणम् ।
 १२ । ताम्रकार्षिकः कार्षापणः । १३ ।
 पणानां द्वे शते साहं प्रथमः साहसः स्मृतः ।
 मध्यमः पञ्च विज्ञेयः सहस्रन्त्वेव चोत्तमः ॥ १४
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

अथ महापातकिनो ब्राह्मणवर्जं सर्वं वध्याः । १ । न-
 शारीरो ब्राह्मणस्य दण्डः । २ । स्वदेशाद्ब्राह्मणं कृताङ्गं
 विवासयेत् । ३ । तस्य च ब्रह्महत्यायामग्निरस्कं पुरुषं
 ललाटे कुर्यात् । ४ । सुराध्वजं सुरापानं । ५ । श्वपदं

स्त्रिये । ६ । भगं गुरुतल्पगमने । ७ । अन्यत्रापि वध्यकर्मणि
 तिष्ठन्तं समग्रधनमक्षतं विवासयेत् । ८ । कूटशासनकर्तृश्च
 राजा हन्यात् । ९ । कूटलेख्यकारांश्च । १० । गरदाग्निद-
 प्रसह्यतस्करान् स्त्रीवालपुरुषघातिनश्च । ११ । ये च धान्यं
 दशम्यः कुम्भेभ्योऽधिकमपहरेयुः । १२ । धरिसभेयानां
 शतादभ्यधिकम् । १३ । ये चाकुलीना राज्यमभिकामयेयुः ।
 १४ । सेतुभेदकांश्च । १५ । प्रसह्यतस्कराणाञ्चावकाशभुक्त-
 प्रदांश्च । १६ । अन्यत्र राजाशक्तेः । १७ । स्त्रियमशक्त-
 भर्तृकां तदतिक्रमणीं च । १८ । हीनवर्णाऽधिकवर्णस्य
 येनाङ्गेनापराधं कुर्यात् तदेवास्य शातयेत् । १९ । एका-
 सनोपवेशी कन्यां कृताङ्गो निर्वास्यः । २० । निष्ठीव्योष्ठ-
 द्वयविहीनः कार्यः । २१ । अवशर्द्धयिता च गुदहीनः । २२ ।
 आक्रोशयिता च विजिह्वः । २३ । दर्पेण धर्मापदेशकारिणो
 राजा तप्तमासेचयेत् तैलमास्ते । २४ । द्रोहेण च नाम-
 जातिग्रहणे दशाङ्गुलोऽस्य शङ्कुर्निखेयः । २५ । श्रुतदेश-
 जातिकर्मणामन्यथावादी कार्षापणशतहयं दण्ड्यः । २६ ।
 काणखञ्जादीनां तथावाद्यपि कार्षापणद्वयम् । २७ । गुरु-
 नाक्षिपत् कार्षापणशतम् । २८ । परस्य पतनीयाक्षेपे कृते
 तत्तमसाहसम् । २९ । उपपातकयुक्ते मध्यमम् । ३० ।
 द्वौ विद्यद्वहानां क्षेपे जातिपूगानां च । ३१ । ग्रामदेशयोः
 प्रथमसाहसम् । ३२ । न्यङ्गतायुक्ताक्षेपे कार्यपणशतम् । ३३ ।
 मातृयुक्ते तूत्तमम् । ३४ । सवर्णाक्रोशने द्वादशपणान्
 दण्ड्यः । ३५ । हीनवर्णाक्रोशने षड् दण्ड्यः । ३६ । यथा-
 कालमुत्तमसवर्णाक्षेपे तत्प्रमाणो दण्डः । ३७ । त्रयो वा

कार्षापणाः । ३८ । शुष्कवाक्याभिधाने त्वेवमेव । ३९ ।
 पारजयी सवर्णागमने तूत्तमसाहसं दण्डः । ४० । हीन-
 वर्णागमने मध्यमम् । ४१ । गोगमने च । ४२ । अन्यागमने
 वध्यः । ४३ । पशुगमने कार्षापणशतं दण्डः ॥ ४४ ॥
 दोषमनाख्याय कन्यां प्रयच्छंश्च । ४५ । तांच विभ्रयात् । ४६ ।
 अदुष्टां दुष्टामिति सुववृत्तमसाहसम् । ४७ । गजाश्वोद्भ-
 गोघाती त्वेककरपादः कार्य्यः । ४८ । त्रिमांसविक्रयी च ।
 ४९ । ग्राम्यपशुघातो कार्षापणशतं दण्डः । ५० । पशु-
 स्वामिने तन्मूल्यं दद्यात् । ५१ । आरथ्यपशुघाती पंचाशतं
 कार्षापणान् । ५२ । पक्षिघाती मत्स्यघाती च दश कार्षा-
 पणान् । ५३ । कीटोपघाती च कार्षापणम् । ५४ । फलोप-
 गमद्रुमच्छेदी तूत्तमसाहसम् । ५५ । पुष्पोपगमद्रुमच्छेदी
 मध्यमम् । ५६ । वल्लीगुल्मलताच्छेदी कर्षापणशतम् । ५७ ।
 टणच्छेद्येकम् । ५८ । सर्वे च तत्स्वामिनां तदुत्पत्तिम् ।
 ५९ । हस्तेनावगोरयिता दश कार्षापणाम् । ६० । पादेन
 त्रिंशतिम् । ६१ । काष्ठेन प्रथमसाहसम् । ६२ । पाषाणेन
 मध्यमम् । ६३ । शस्त्रेणोत्तमम् । ६४ । पादकेशांशुककर-
 लुण्ठने दश पणान् दण्डः । ६५ । शोणितेन विना दुःख-
 मुत्पादयिता द्वात्रिंशत्पणान् । ६६ । सह शोणितेन
 चतुःषष्टिम् । ६७ । करपाददन्तभङ्गे कर्णनासाविकर्त्तने
 मध्यमम् । ६८ । चेशभोजनवाग्रोमे प्रहारदाने च । ६९ ।
 नेत्रकन्धरावाहुसकथ्यंसभङ्गे चोत्तमम् । ७० । उभयनेत्र-
 भेदिनं राजा यावज्जीवं बन्धनान्न विमूचेत् । ७१ । तादृश-
 मेव वा कुर्यात् । ७२ । एकं बहूनां विघ्नतां प्रत्येकमुक्ता-

दण्डाद्दिगुणः । ७३ । उत्क्रोशत्तमनभिधावनां तत्समीप-
 वर्तिनां संसरताश्च । ७४ । सर्वं च पुरुषपीडाकरास्त-
 दुथानव्ययं दद्वः । ७५ । ग्राम्यपशुपीडाकराश्च । ७६ ।
 गोऽश्वोद्भ्रगजापहार्यैकपादकरः कार्य्यः । ७७ । अजावाप-
 हार्यैककरश्च । ७८ । धान्यापहार्यैकादशगुणं दण्डः ।
 ७९ । शस्त्रापहारी च । ८० । सुवर्णरजतवस्त्राणां पञ्चाशत-
 स्वभ्यधिकमपहरन् विकरः । ८१ । तदूनमेकादशगुणं
 दण्डः । ८२ । सूत्रकार्पाशगोमयगुडदधिक्षीरतक्रतुण लवण-
 मृद्भक्षपक्षिमत्स्य-घृततैल-मांस-मधुवैदल-वेणुमृत्त्रयलौह-
 दण्डानामपहर्ता मूल्यात् त्रिगुणं दण्डः । ८३ । पक्वान्ना-
 नाश्च । ८४ । पुण्यहरितगुल्मवल्लीलतापर्णानामपहरणे पंच
 क्षणालान् । ८५ । शाकमूलफलानां च । ८६ । रत्नापहार्यु-
 त्तमसाहसम् । ८७ । अनुक्तद्रव्याणामपहर्ता मूल्यसमम् ।
 ८८ । स्तेनाः सर्वमपहृतं धनिकस्य दाप्याः । ८९ । तत-
 स्तेषामभिहितदण्डप्रयोगः । ९० । येषां देयः पन्थास्तेषाम-
 पयदायी कार्पाणानां पंचविंशतिं दण्डः । ९१ । आस-
 नार्हत्यासनमदद्वच्च । ९२ । पूजार्हमपूजयंश्च । ९३ । प्राति-
 वेश्यब्राह्मणे निमन्त्रणातिक्रमे च । ९४ । निमन्त्रयित्वा
 भोजनादायिनश्च । ९५ । निमन्त्रितस्तस्तथत्युक्तवानभुञ्जानः
 सुवर्णमाषकं निमन्त्रयितुश्च द्विगुणमन्नम् । ९६ । अभक्षेण
 ब्राह्मणदूषयिता षोडश सुवर्णान् । ९७ । जाल्यपहारिणा
 शतम् । ९८ । सुरया वध्यः । ९९ । क्षत्रियं दूषयितुस्तदर्द्धम् ।
 १०० । वैश्यं दूषयितुस्तदर्द्धमपि । १०१ । शूद्रं दूषयितुः
 प्रथमसाहसम् । १०२ । कामकारेणास्पृश्यस्त्रैवर्षिकं स्पृशन्

वैश्वः । १०३ । रजस्वलां शिफाभिस्ताडयेत् । १०४ ।
 पथ्युद्यानौदकसमीपेऽशुचिकारी पणशतम् । १०५ । तच्चा-
 पा स्यात् । १०६ । गृहभूकुड्याद्यपमेत्ता मध्यमसाहसं
 दण्डः । १०७ । तंच योजयेत् । १०८ । गृहे पीडाकरं
 द्रव्यं प्रक्षिपन् पणशतम् । १०९ । साधारण्यापलापी च ।
 ११० । योषितस्याप्रदाता च । १११ । पितृपुत्राचार्य-
 याज्यर्विजामन्योन्यापतितत्यागी च । ११२ । न च तान्
 जह्यात् । ११३ । मूद्रप्रव्रजितां देवे पित्रे भोजकश्च । ११४ ।
 अयोग्यकर्मचारी च । ११५ । समुद्रगृहभेदकः । ११६ ।
 अनियुक्तः शपथकारी । ११७ । पशूनां पुंस्वोपघातकारी ।
 ११८ । पितापुत्रविरोधे तु साक्षिणां दशपणो दण्डः ।
 ११९ । यस्तयोश्चान्तरः स्यात् तस्योत्तमसाहसम् । १२० ।
 तुलामानकूटकर्मकर्त्तश्च । १२१ । तदकूटे कूटवादिनश्च ।
 १२२ । द्रव्याणां प्रतित्पविक्रयिकस्य च । १२३ । सन्तूय
 वणिजां पण्यमनर्घणावरुन्धताम् । १२४ । प्रत्येकं विक्रीण-
 षाञ्च । १२५ । गृहीतमूल्यं पण्यं यः क्रेतुर्व दद्यात् तस्यासौ
 सोदयं दायः । १२६ । राजा च पणशतं दण्डः । १२७ ।
 क्रीतमक्रीणतो वा हानिः सा क्रेतुरेव स्यात् । १२८ ।
 राजविनिषिद्धं विक्रीणतस्तदपहारः । १२९ । तारिकः
 स्थलजं शुल्कं गृह्णन् दश पणान् दण्डः । १३० । ब्रह्म-
 चारिवानप्रस्यभिच्चुर्पिणीतीर्थानुसारिणां नाविकः शुल्क-
 माददानश्च । १३१ । तच्च तेषां दद्यात् । १३२ । द्युते कूटाक्ष-
 देविनां करच्छेदः । १३३ । उपधिदेविनां सन्दंशच्छेदः ।
 १३४ । ग्रन्थिभेदकानां करच्छेदः । १३५ । दिवा पशूनां

वृकाद्युपघाते पाले त्वनायति पालदोषः ॥ १३६ । विनष्ट-
 पणमूल्यञ्च स्वामिने दद्यात् ॥ १३७ । अननुज्ञातां दुहन्
 पंचविंशतिकार्षापणान् दण्डाः ॥ १३८ । महिषी चेच्छस्त्र-
 नाशं कुर्यात् तत्पालकस्वष्टौ माषकान् दण्डाः ॥ १३९ ।
 अपानायाः स्वामौ ॥ १४० । अश्वस्तूष्ट्री गर्हभो वा ॥ १४१ ।
 गौश्चेत् तदर्धम् ॥ १४२ । तदर्धमजाविकम् ॥ १४३ । भक्ष-
 यित्वोपविष्टेषु द्विगुणम् ॥ ११४ । सर्वत्र स्वामिने विनष्टशस्त्र-
 मूल्यञ्च ॥ १४५ । पथि ग्रामे विव्रीतान्ते न दोषः ॥ १४६ ।
 अनावृते च ॥ १४७ । अल्पकालम् ॥ १४८ । उत्सृष्टवृषभ-
 क्षतिकानाञ्च ॥ १४९ । यस्तूत्तमवर्णान् दास्ये नियोजयेत्
 तयोत्तमसाहसो दण्डः ॥ १५० । त्यक्तप्रव्रज्यो राज्ञो दास्यं
 कुर्यात् ॥ १५१ । भृतकश्चापूर्णाकाले मृतिं त्यजन् सकलमेव-
 मूल्यं दद्यात् ॥ १५२ । राज्ञे च पणशतं दद्यात् ॥ १५३ ।
 तद्दोषेण यद्विनश्येत् तत् स्वामिने । अन्यत्र दैवोपघातात् ॥
 १५४ । स्वामी चेद्भृतकमपुण्ये काले जह्यात् तस्य सर्वं
 मूल्यं दद्यात् ॥ १५५ । पणशतञ्च राजनि । अन्यत्र भृतका-
 दोषात् ॥ १५६ । यः कन्यां पूर्वदत्तामन्यस्मै दद्यात् स चौर-
 वच्छास्यः । वरदोषं विना ॥ १५७ । निर्दोषां परित्यजन्
 पत्नीञ्च ॥ १५८ । अजानानः प्रकाशं यः परद्रव्यं क्रीणी-
 यात् तत्र तस्यादोषः ॥ १५९ । स्वामी द्रव्यमाप्रयात् ॥ १६० ।
 यद्यप्रकाशं हीनमूल्यञ्च क्रीणीयात् तदा ब्रूता विक्रेता च
 चौरवच्छास्यौ ॥ १६१ । गणद्रव्यापहर्त्ता विवाह्यः ॥ १६२ ।
 तत्संविदं यश्च लङ्घयेत् ॥ १६३ । निक्षेपापहार्यर्थवृद्धि-
 सहितं धनं धनिकस्य दाप्यः ॥ १६४ । राज्ञा चौरवच्छास्य ।

१६५ । यश्चानिच्छिभं निच्छिभमिति ब्रूयात् । १६६ । सीमा
 भेत्तारमुत्तमसाहसं दण्डयित्वा पुनः सीमां लिङ्गान्वितां
 कारयेत् । १६७ । जातिभ्रंशकरस्याभक्ष्यस्य भक्षयिता
 विवात्यः । १६८ । अभक्ष्य याविक्रेयस्व च विक्रयी । १६९ ।
 देवप्रतिमाभेदकश्चोत्तमसाहसं दण्डनीयः । १७० । भिषङ्-
 मिथ्याचरद्भुक्तमेषु पुरुषेषु । १७१ । मध्यमेषु मध्यमम् । १७२ ।
 तिर्यक्च प्रथमम् । १७३ । प्रतिश्रुतस्याप्रदायी तदापयित्वा
 प्रथमसाहसं दण्डाः । १७४ । कूटसान्निषां सर्वस्वापहारः
 कार्यः । १७५ । उत्कोचोपजीविनां सभ्यानाञ्च । १७६ ।
 गोचर्ममात्राधिकां भुवमन्यसाधिकृतां तस्मादनिष्क्रोधा
 न्यस्य यः प्रयच्छेत् स वध्यः । १७७ । जनाञ्छेत् षोडश
 सुवर्णान् दण्डाः ॥ १७८

एकोऽश्रीयाद्वयदुत्पन्नं नरः संवत्सरं फलम् ।

गोचर्ममात्रा सा क्षौणीस्तोका वा यदि वा बहुः ॥ १७९

ययोर्निच्छिभ आधिस्तौ विवदेतां यदा नरी ।

यस्य भुक्तिः फलं तस्य वलात्कारं विना कृता ॥ १८०

सागमेन च भोगेन भुक्तं सम्यग्यदा भवेत् ।

आहर्त्ता लभते तत्र नापहार्यन्तु तत् क्वचित् ॥ १८१

पित्वा भुक्तन्तु यद्द्रव्यं भुक्त्याचारेण धर्म्मतः ।

तस्मिन् प्रेते न वाचोऽसौ भुक्त्याप्राप्तं हि तस्य तत् ॥ १८२

त्रिभिरेव च या भुक्ता पुरुषैर्भूर्यथाविधि ।

लेख्याभावेऽपि तां तत्र चतुर्थं समवाप्नुयात् ॥ १८३

नखिनां दंष्ट्रिणाञ्चैव शृङ्गिणामाततायिनाम् ।

हस्त्यश्वानां तथान्येषां वधे हन्ता न दोषभाक् ॥ १८४

गुरुं वा बालदृष्टौ वा ब्राह्मणं वा बहुश्रुतम् ।
 आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन् ॥ १८५
 नाततायिवधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन ।
 प्रकाशं वा प्रकाशं वा मनुस्तन्मन्युश्छति ॥ १८६
 उद्यतासिविषाग्निञ्च शापोद्यतकरं तथा ।
 आथर्वणेन हन्तारं पिशुनंचैव राजसु ॥ १८७
 भार्यातिक्रमिणंचैव विद्यात् सप्ताततायिनः ।
 यशोवित्तहरानन्यानाहुर्धर्मार्थहारकान् ॥ १८८
 उद्देशतस्ते कथितो धरे दण्डविधिर्मया ।
 सर्वेषामपराधानां विस्तरादन्तिविस्तरः ॥ १८९
 अपराधेषु चान्येषु ज्ञात्वा जातिं धनं वयः ।
 दण्डं प्रकल्पयेद्राजा समन्त्रा ब्राह्मणै सह ॥ १९०
 दण्डं प्रमोचयन् दण्डाद्द्विगुणं दण्डमावहत् ।
 नियुक्तश्चाप्यदण्डानां दण्डकारी नराधमः ॥ १९१
 यस्य चौरः पुरे नास्ति नान्यस्त्री गो न दुष्टवाक् ।
 न साहसिकदण्डघ्नौ स राजा शक्रलोकभाक् ॥ १९२
 इति वैश्वे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

अथोत्तमर्णांऽधमर्णाद्वयथादत्तमर्थं गृह्णीयात् ॥ १ ॥
 द्विकं त्रिकं चतुष्कं पञ्चकश्च शतं वर्णानुक्रमेण प्रतिमासम् । २ ।
 सर्वं वर्णा वा स्वप्रतिपन्नां वृद्धिं ददुः । ३ । अकृतामपि

वत्सरातिक्रमेण यथाविहिताम् । ४ । आध्युपभोगे वृद्ध-
 भावः । ५ । दैवराजोपघातादृते विनष्टमाधिमुत्तमर्णां
 दद्यात् । ६ । अन्तवृद्धौ प्रविष्टायामपि । ७ । न स्थावर-
 माधिष्ठते वचनात् । ८ । गृहीतधनप्रवेशार्थमेव यत् स्थावरं
 दत्तं तद्गृहीतधनप्रवेशे दद्यात् । ९ । दीयमानं प्रयुक्त-
 मर्थमुत्तमर्णांस्यागृह्यतस्ततः परं न वर्द्धते । १० । हिरण्यस्य
 परा वृद्धिर्द्विगुणा । ११ । धान्यस्य त्रिगुणा । १२ । वस्त्रस्य
 चतुर्गुणा । १३ । रसस्याष्टगुणा । १४ । सन्ततिः स्त्रीपशू-
 नाम् । १५ । किण्वकार्पाससूत्रचर्म्यायुधेषुकाङ्गाराणाम-
 चया । १६ । अनुक्तानां द्विगुणा । १७ । प्रयुक्तमर्थं यथा-
 कथञ्चित् साधयन् न राज्ञो वाच्यः स्यात् । १८ । साध्यमान-
 श्चेद्राजानमभिगच्छेत् तत्समं दण्डाः । १९ । उत्तमर्णां-
 श्चेद्राजानमियात् तद्विभावितोऽधमर्णां राज्ञे धनदशभाग-
 सम्मितं दण्डं दद्यात् । २० । प्राप्तार्थञ्चोत्तमर्णां विंशति-
 तममंशम् । २१ । सर्वापलाप्येकदेशविभावितोऽपि सर्वं
 दद्यात् । २२ । तस्य च भावनास्तिस्रो भवन्ति लिखितं
 साक्षिणः समयक्रिया च । २३ । ससाक्षिकमाप्तं ससाक्षि-
 कमेव दद्यात् । २४ । लिखितार्थं प्रदिष्टे लिखितं पाठयेत् ।
 २५ । असमग्रदाने लेख्यासन्निधाने चोत्तमर्णां स्वलिखितं
 दद्यात् । २६ । धनग्राहिणि प्रीते प्रव्रजिते द्विदशसमाः
 प्रवसिते वा तत्पुत्रपौत्रैर्धनं देयम् । २७ । नातः परम-
 नीषुभिः । २८ । सपुत्रस्य वा पुत्रस्य वा ऋकथग्राही ऋणं
 दद्यात् । २९ । निर्धनस्य स्त्रीग्राही । ३० । न स्त्री पतिपुत्र-
 कृतम् । ३१ । न स्त्रीकृतं पतिपुत्रौ । ३२ । न पिता पुत्र-

कृतम् । ३३ । अविभक्तैः कृतवृणं यस्तिष्ठेत् स दद्यात् । ३४ ।
 पैतृकवृणमविभक्तानां भ्रातॄणां च । ३५ । विभक्ताश्च दारा-
 वृणमंशम् । ३६ । गोपशौण्डिकशैलुषरजकव्याधस्त्रीणां
 षतिर्हृद्यात् । ३७ । वाक्प्रतिपन्नं कुटुम्बिना देयम् । ३८ ।
 कस्यचित् कुटुम्बार्थं कृतं च । ३९ ।

यो गृहीत्वा ऋणं सर्वं श्वो दात्यामीति सामकम् ।

न दद्यात्लोभतः पश्चात्तथा वृद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४० ॥

दर्शने प्रत्यये दाने प्रातिभाष्यं विधीयते ।

आद्यौ तु वितथे दाप्यावितरस्य सुता अपि ॥ ४१ ॥

बहवश्चेत् प्रतिभुवो दद्युस्तेऽथ यथाकृतम् ।

अर्थोऽविशेषिते त्वेषु धानकच्छन्दतः क्रिया ॥ ४२ ॥

वमर्थं तभूर्हृद्याङ्गनिकेनोपपीडितः ।

ऋणिकस्तं तभुवं द्विगुणं दातुमर्हति ॥ ४३ ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

अथ लेख्यं त्रिविधम् । १ । राजसाक्षिकं ससाक्षिक-
 मसाक्षिकं च । २ । राजाधिकरणे तन्नियुक्त-कायस्थकृतं
 तद्व्यक्त-करचिह्नितं राजसाक्षिकम् । ३ । यत्र कचन येन
 केनचिन्निखितं साक्षिभिः स्वहस्तचिह्नितं ससाक्षिकम् । ४ ।
 स्वहस्तलिखितमसाक्षिकम् । ५ । तद्वलात्कारितमप्रमाणम् ।
 ६ । उपधिहृताश्च सर्व एव । ७ । दूषितकर्मदुष्टसाध्यङ्कितं

तत् संसाक्षिकमपि । ८ । तादृग्विधेन लिखितं च । ९ ।
स्त्रीवालाखतन्वमत्तोन्मत्तभीतताडितकृतं च । १० । देशाचा-
राविरुद्धं व्यक्ताधिकृतलक्षणमुलपक्रमाक्षरं प्रमाणम् । ११ ।

वर्णौश्च तत्कृतैश्चिह्नैः पत्रैरेव च युक्तिभिः ।

सन्दिग्धं साधयेत्ते ख्यं तद्व्युक्तिप्रतिरूपितैः ॥ १२

यवर्था घनिको वापि साक्षी वा लेखकोऽपि वा ।

स्मियते तत्र तल्लेख्यं तत् स्वहस्तैः प्रसाधयेत् ॥ १३

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

अथासाक्षिणः । १ । न राजशोत्रियप्रव्रजितकितव-
त करपराधीन स्त्रीवालसाहसिकातिवृद्धमत्तोन्मत्ताभिश्चस्तप-
तितक्षु नृणार्त्तव्यसनिरागान्धाः । २ । रिपुमितार्थसम्बन्धि-
षिकर्महृदोपसहायाश्च । ३ । अनिर्दिष्टस्तु साक्षित्वे
यश्चोपेत्य ब्रूयात् । ४ । एकश्चासाक्षी । ५ । स्त्रियसाहस-
वाग्दण्डपारुष्यसंग्रहणेषु साक्षिणो न परीक्ष्यस्थाः । ६ ।
अथ साक्षिणः । ७ । कुलजा वृत्तवित्तसम्पन्ना यज्वानस्त-
पस्विनः पुत्रिणो धर्मज्ञा अधीयानाः सत्यवन्तस्त्रैविद्य-
वृद्धाश्च । ८ । अभिहितगुणसम्पन्न उभयानुमत एकोऽपि । ९ ।
द्वयोर्विद्वद्भानयोर्व्यस्य पूर्ववादस्तस्य साक्षिणः प्रष्टव्याः । १० ।
आधस्य कार्यवशाद्दूयत्त पूर्वपक्षस्य भवेत् तत्रप्रतिवादि-
नोऽपि । ११ । उद्दिष्टसाक्षिणि षटे देशान्तरगते वा तदभि-

हितज्ञातारः प्रमाणम् । १२ । समक्ष्यदर्शनात् साक्षी
 श्रवणाद्वा । १३ । साक्षिणश्च सत्येन पृथक्ते । १४ । वर्निनां
 यत्र बध्नतावृत्त्येन । १५ । तत्पावनाय कृपाण्डोभिर्द्विजो-
 ऽग्निं जुहुयात् । १६ । शूद्र एकाङ्गिकं गोदशकस्य ग्रासं
 दद्यात् । १७ । स्वभावविकृतौ मुखवर्णविनाशेऽसम्बन्धप्रलापे
 च कूटसाक्षिणं विद्यात् । १८ । साक्षिणश्चाह्वयादित्यादये
 कृतशपथान् पृच्छेत् । १९ । ब्रूहीति ब्राह्मणं पृच्छेत् । २० ।
 सत्यं ब्रूहीति राजन्यम् । २१ । गोवीजकांचनैर्वैश्व्यम् ॥ २२ ।
 सर्वमहापातकैस्तु शूद्रम् । २३ । साक्षिणश्च श्रावयेत् । २४ ।
 ये महापातकिनो लोका ये चोपपातकिनस्ते कूटसाक्षिणा-
 मपि । २५ । जननभरणान्तरे कृतसुकृतहानिश्च । २६ ।
 सत्येनादेत्यस्तपति । २७ । सत्येन भाति चन्द्रमाः । २८ ।
 सत्येन वाति पवनः । २९ । सत्येन भूर्धारयति । ३० ।
 सत्येनापस्तिष्ठन्ति । ३१ । सत्येनाग्नितिष्ठति । ३२ । खंच
 सत्येन । ३३ । सत्येन देवाः । ३४ । सत्येन यज्ञाः । ३५ ।

अश्वमेधसहस्रञ्च सत्यञ्च तुलया धृतम् ।

अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशिष्यते ॥ ३६ ॥

जानन्तोऽपि हि ये साक्ष्ये तूष्णीम्भूता उपासते ।

ते कूटसाक्षिणां पापैस्तुला दण्डेन वाप्यथ ।

एवं हि साक्षिणं पृच्छेद्दण्डानुक्रमतो वृषः ॥ ३७

यस्योचुः साक्षिणः सत्यां प्रतिज्ञां स जयी भवेत् ।

अन्यथावादिनो यस्य ध्रुवस्तस्य पराजयः ॥ ३८

बहुत्वं प्रतिगृह्णीयात् साक्षिद्वैधे नराधिपः ।

समेषु च गुणोत्कृष्टान् गुणद्वैधे द्विजोत्तमान् ॥ ३९

यस्मिन् यस्मिन् विवादे तु कूटसाक्ष्यदृश्यं वदेत् ।
तत्तत् साध्यं निवर्तेत कृतं चाप्यकृतं भवेत् ॥ ४०

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

अथ सप्तम्यतिथयः । राजद्रोहसाहसेषु यथाकामम् ।
जिघ्रक्षेतिथे वर्षप्रभासात् । सर्पिषोवर्षजातेषु मूर्खं कनकं
जापयेत् । नरकं गन्तव्यं मूर्खं दूर्ध्वं परं शपयेत् । द्विकण-
लान्तितामसम् । त्रिकणुशीलं रजतकरम् । चतुःकणुलोने
सुगणितम् । पञ्चकणुतीक्ष्णीतामृतमहीकरम् । सुवर्णा-
ह्नि कोशा देवः मूर्खश्च । ततः परं यथाहं घटागुग्द-
क्षितिवान्मन्वन्तमम् । द्विगुणेषु यथाभिहितं समयक्रिया
वैश्वस्य । त्रिगुणे राजन्यस्य । कोशवज्जं चतुर्गुणे ब्राह्मणस्य ।
न ब्राह्मणं प्रशंसं वदथात् । अथवर्षाभिकालसमयनिवन्धन-
क्रियातः । कोशस्थानं ब्राह्मणं सीतोद्भूतमहीकरमेव ।
प्राग्दृष्टदीपं स्वर्णेष्वर्धं दिव्यानामन्यतममेव कारयेत् ।
सत्सु विहितं सधरितं न जहत्स्वर्धेषु । अभियोक्ता वर्ष-
ये क्षीर्षम् । अभियुक्तश्च दिव्यं कुक्षीत् । राजद्रोहसाहसेषु
विनापि शोषं वर्धनात् । स्त्रीब्राह्मणविकलासमर्थरोगिणां
तुला देवा । सा च न वाति वायौ । न कुष्ठप्रसमर्थलोह-
काराणामग्निर्द्वयः । शरद्वृष्टीमयोश्च । न कुष्ठिपैत्तिक-
ब्राह्मणानां विषं देवम् । प्राष्टपि च । न श्रेष्ठव्याध्वर्हितानां

भीरुणां श्वासकासिनामम्बुजीविनाञ्चोदकम् । हेमन्तशिशिर
यीञ्च । न नास्तिकेभ्य कोशो देवः । न देशे व्याधिमरकोप-
सृष्टे च ॥ १—३२ ॥

सचैलं स्नातमाह्वय सूर्योदय उपोषितम् ।

कारयेत् सर्वदिव्यानि देवब्राह्मणसन्निधौ ॥ ३३

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥

दशमोऽध्यायः ।

अथ धटः । चतुर्हस्तोच्छ्रितो द्विहस्तायतः । तत्र सार-
वृक्षोद्भवा पञ्चहस्तायतोभयतः शिखा तुला । ताञ्च सुवर्ण-
कारकां त्यकाराणामन्यतमो विभृयात् । तत्र चैकस्मिन्
शिख्ये पुरुषमारोपयेद्द्वितीये प्रतिमानं शिलादि । प्रतिमान-
पुरुषौ समधुतौ सुचिद्भित्तौ कृत्वा पुरुषमवतारयेत् । धटञ्च
समयेन गृह्णीयात् । तुलाधारञ्च ॥ १—८ ॥

ब्रह्मघ्नां ये स्मृता लोका ये लोकाः कूटसाक्षिणाम् ।

तुलाधारस्य त्वे लोकास्तुलां धारयतो मृषा ॥ ९

धर्मपर्यायवचनैर्धट इत्यभिधीयसे ।

त्वमेव धट जानीषे न विदुर्यानि मानुषाः ॥ १०

व्यवहाराभिश्चस्तोऽयं मानुषस्तुल्यते त्वयि ।

तदेनं संशयादन्माहर्मतन्नातुमर्हसि ॥ ११

ततस्वारोपयेच्छिख्येभूय एवाथ तं ननम् ।

तुलितो यदि वर्डेत ततः स धर्मतः शुचिः ॥ १३

शिक्ष्यच्छेदाक्षभङ्गेषु भूयस्वारोपयेन्नरम् ।

एवं निःसंशयं ज्ञानं यतो भवति निर्णयः ॥ १४

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १०

एकादशाऽध्यायः ।

अथाग्निः । षोडशाङ्गुलं तावदन्तरं मण्डलसप्तक
कुर्यात् । ततः प्राङ्मुखस्य प्रसारितभुजद्वयस्य सप्ताश्वत्य-
यत्राणि करयोर्दद्यात् । तानि च करद्वयसहितानि सूत्रेण
वेष्टयेत् । ततस्तत्राग्निवर्णं लोहपिण्डं पञ्चाशत्पलिकं सम-
न्यसेत् । यमादाय नातिद्रुतं नातिविलम्बितं मण्डलेषु
कुर्वन् व्रजेत् । ततः सप्तमं मण्डलमतीत्य भूमौ लोहपिण्डं
जज्ञात् ॥ १-७ ॥

यो हस्तयोः क्वचिद्गन्धस्तमशुद्धं विनिर्द्दिशेत् ।

न गन्धः सर्वथा यस्तु स विशुद्धो भवेन्नरः ॥ ८

भयद्वा पातायेद्यस्तु दग्धो वा न विभाव्यते ।

पुनश्चं हारयेन्नोहं समयस्याविशोधनात् ॥ ९

करौ त्रिचदितष्टीहस्तस्यादावेव लक्षयेत् ।

अभिमन्त्रास्यकरयोर्लोहपिण्डं ततो न्यसेत् ॥ १०

त्वमग्ने सर्वभूतानामन्तश्चरसि सान्निवत् ।

त्वमेवान्ने विजानीये न विदुर्यानि मानवाः ॥ ११

व्यवहाराभिश्चस्तोऽयं मानुषः शुद्धिमिच्छति ।

तदेनं संशयादस्माद्धर्मतस्त्रातुमर्हसि ॥ १२

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ॥ ११

द्वादशोऽध्यायः ।

अयोदशम् । पद्मशैवालदुग्धग्राहकत्वजरीषादिर्वाज-
तेऽश्वसि । तत्रानाभिजनकाराणदीपितः पुष्पखान्यस्य
जाबुनी गृहीत्वाभिमन्त्रितभक्षः प्रविशेत् । तत्समकालञ्च
नातिरूरुद्वुना यमुपा पुष्पोष्पः शरकेः बुख्यात् ।
तत्रापरः पुरुषो जयेन शरमानयेत् ॥ १—५ ॥

तन्मध्ये यो न दृश्येत स मृदः परिकीर्तितः ।

अथवा त्वविष्णुः स्यादेवाङ्ग-वापि दर्शने ॥ ६ ॥

त्वमश्वः सङ्गतागामन्तश्चरसि सावित्रवत् ।

त्वमेवाश्वो विजायीषे न भवदुर्वाणि कुरुषुः ॥ ७ ॥

व्यवहाराभिशतोऽर्षं जायुषास्त्वपि जयति ।

तदेनं संशयादकाङ्क्षितत्वात्तुमर्हसि ॥ ८ ॥

इति वैश्वे धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ।

अथ विषम् । विषाव्यहेयानि सर्पानि । ऋते तिस्रा-
चलोद्भवा आह्वीत् । तत्र च यवसप्तकं घृतघृतमभिशङ्गाथ
दद्यात् ॥ १—४ ॥

विषं वेगक्रमापेनं सुखेन यदि जीयते ।

विशुद्धं तमति ज्ञात्वा दिवसान्ते विसर्जयेत् ॥ ५ ॥

विषत्वादिषमत्वाच्च क्रूरं त्वं सर्वदेहिजाम् ।
 त्वमेव विष जानीषि न विदुष्यानि मामुपाः ॥ ६
 व्यञ्जाराभिश्चक्षीर्ष्यं सालुपः शक्तिमिति ।
 तदेनं संशयादस्माद्वसंतस्नातुमर्हसि ॥ ७

इति वैश्वदेवधर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः ।

अथ शीघ्रः । उपासुं देवतं सन्तु मयि तत्स्नानोदकात्
 प्रसृतित्रयं पिबेत् । इदं यथा य कृतमिति व्याहरन्
 देवताभिमुखः ॥ १-३ ॥

य य पश्येत्सिद्धिं प्राप्नुयान् सप्तमाद्याद्यपि वा ।

सोऽपि शिवोऽपि ताराणां राजात् । कदापि वा ॥ ४

तत्र पुत्रं विद्यापीडाम् । तत्र पुत्रं विषये वै ।

द्विष्टे च पुत्रं मुख्यं सत्पुत्रं प्राप्नुयान् वृषः ॥ ५

इति वैश्वदेवधर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ।

अथ द्वादश पुत्रा भवन्ति । स्त्री क्षेत्रे संस्कृतायामुत्-
 पादितः स्वयमौरसः प्रथमः ।^{१२} मिदुक्तायां सपिण्डिनोत्तम-
 वर्णन वोत्पादितः क्षेत्रजो द्वितीयः । पुत्रिकापुत्रसृतीयः ।^{१४}
 यस्तस्याः पुत्रः स मे पुत्रो भवेद्विदित या पित्रा दत्ता सा

पुत्रिका । पुत्रिकाविधिना प्रतिवादितापि भ्रातृविहीना
 पुत्रिकैव । पौनर्भवश्चतुर्थः । अक्षता भयःसंस्कृता पुनर्भूः ।
 भूयस्त्वसंस्कृतापि परपूर्वा । कानीनः पञ्चमः । पितृगृहे-
 ऽसंस्कृतयैवोत्पादितः । स च पाणिग्राहस्य । गृहे च गूढोत्-
 पन्नः षष्ठः । यद्य तल्पजस्तस्यासौ । सहोदः सप्तमः ।
 गर्भिणी या संस्क्रियते तस्या पुत्रः । स च पाणिग्राहस्य ।
 दत्तकश्चाष्टमः । स च मातापितृभ्यां यस्य दत्तः । क्रीतश्च
 नवमः । स च येन क्रीतः स्वयमुपगतो दशमः । स च
 य औपगतः । अपविहस्वेकादशः । पित्रा मात्रा च परि-
 त्यक्तः । स च येन गृहीतः । यत्र कचनोत्पादितश्च द्वादशः ।
 एतेषां पूर्वः श्रेयान् । स एव दायहारः । स चान्दान्
 विभृयात् । अनूढानां स्ववित्तानुरूपेण संस्कारं कुर्यात् ।
 पतितक्लीवाचिकित्स्यरोगविकलास्त्वभागहारिणः । ऋक्य-
 ग्राहिभिस्ते भर्त्तव्याः । तेषाञ्चौरसाः पुत्रा भागहारिणः ।
 न तु पतितस्य पतनीये कर्मणि कृते त्वनन्तरोत्पन्नाः ।
 प्रतिलोमासु स्त्रीषु चीत्पद्माश्चाभागिनः । तत्पुत्राः पैता-
 महेऽप्यर्थे । अंशग्राहिभिस्ते भरणीयाः । यश्चार्थहरः स
 पिण्डदायी । एकोढानर्थामप्येकस्याः पुत्रः सर्वासां पुत्र
 एव । भ्रातृणामेकजातानां च । पुत्रः पितृवित्तालाभेऽपि
 पिण्डं दद्यात् ॥ १-४२ ॥

पुत्रान्नो नरकाद्वयस्मात् पितरं त्रायते सुतः ।

तस्मात् पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयम्भूवा ॥ ४३

ऋणमस्मिन् सन्नयति अष्टतत्त्वं च गच्छति ।

पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्चैज्जीवतो सुखम् ॥ ४४

पुत्रेण लोकान् जयति पौत्रेणनेत्यमश्रुते ।
 अथ पुत्रस्य पौत्रेण ब्रह्मस्याप्रोः पिष्टपम् ॥ ४५
 पौत्रदौहित्योलोके विशेषो नान्यथ श्रुते ।
 दौहित्योऽपि ह्यपुत्रं तं सन्तारयति पौत्रवत् ॥ ४६
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चदश्याध्यायः ॥ १५

षोडशोऽध्यायः ।

समानवर्णासु पुत्राः सवर्णा भवन्ति । अनुलोमास्तु
 मातृवर्णाः । प्रतिलोमास्वार्यविगर्हिताः । तत्र वैश्यापुत्रः
 शूद्रेणायोगवः । पुत्रसमागधौ क्षत्रियापुत्रौ वैश्यशूद्राभ्यां ।
 चाण्डालवैदेहकसूताश्च ब्राह्मणीपुत्राः शूद्रविक्षत्रियैः ।
 सङ्करसङ्कराश्चासङ्केपयाः । रङ्गावतरणमायोगवानाम् ।
 व्याधता पुत्रसानाम् । स्तुतिक्रिया मागधानाम् । बध्य-
 घातित्वं चाण्डालानाम् । स्त्रीरक्षा तञ्जीवगं च दैदेह-
 कानाम् । अश्वसारथ्यं सूतानाम् । चाण्डालानां वहि-
 र्यामनिवसनं ऋतचेलधारणमिति विशेषः । सर्वेषां च
 समानजातिभिर्यवहारः । स्वपितृवित्तानुहरणञ्च ॥ १—१६ ॥

सङ्करे जातयस्त्वेताः पितृमातृप्रदर्शिताः ।
 प्रच्छन्ना वा प्रकाशा वा वेदितव्याः स्वकर्मभिः ॥ १७
 ब्राह्मणार्थं गवार्थं वा देहत्यागोऽनुपस्कृतः ।
 स्त्रीवालाभ्युपपत्तौ च बाह्यानां सिद्धिकारणम् ॥ १८
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ॥ १६

सप्तदशोऽध्यायः ।

पिता चेत् पुत्रान् विभजेत् तत्र त्रैलोक्या स्वयंपुत्रोऽर्थे ।
 पैतामहं त्वथे पिष्टपुत्रप्रोक्तुं स्थापित्वम् । पिष्टविभक्ता
 विभागात्तरात्पुत्रत्रयसां दशः । अपुत्रजनं पद्मभिर्गामि ।
 तदभावेदुहितगामि । तदभावे पिष्टगामि । तदभावे
 माष्टगामि । तदभावे स्थातिगामि । तदभावे आष्टपुत्रा-
 गामि । तदभावे सप्तगामि । तदभावे सकुल्यगामि ।
 तदभावे सप्तशशिगामि । तदभावे ब्राह्मणधनवर्ज-
 राजगामि । ब्रह्मसर्वा ब्राह्मणानाम् । वानप्रस्थोधन-
 मावायां वहीयात् । मिथीया ॥ १-१ ॥

संसृष्टजस्तु संसृष्टी सोदरश्च तः सोदरः ।

दद्याप हरेद्यं जातञ्च स्वतः स्व ॥ १७

पिष्टमाष्टपुत्रात्राष्टदशमध्यं प्रपातम् ।

आविदेर्दानं बंधुदत्तं दत्तं कन्यायै च कर्मिणि

स्त्रीधनम् ॥ १८

ब्राह्मणेषु च पुत्रं विमाहृष्वप्रजापगतीतायां तद्गर्भुः ।
 त्रिषु च पिता हरेत् । सर्वेष्वपि प्रजापतायां तदनं तद्-
 दुहितगामि ॥ १९—२१ ॥

पतौ जीवति यः स्त्रीभिरनारो वृत्तो भवेत् ।

न तं भजेरन् दायादा भजमानाः पतन्ति ते ॥ २२

अनेनपिष्टसाणाश्च पिष्टतो भजमानाः ।

यस्य यत् पिष्टं रिक्तं स तद्दुह्यीत नेतरः ॥ २३

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ।

ब्राह्मणस्य चतुर्षु वर्णेषु चेत् पुत्रा भवेयुस्ते पैतृकस्यैव
 पञ्चधा विभजेयुः । तत्र ब्राह्मणीपुत्रश्चतुरोऽंशानादद्यात् ।
 क्षत्रियापुत्रस्त्रीन् । द्वावंशौ वैश्यापुत्रः । शूद्रापुत्रस्वेकम् ।
 अथ चेच्छूद्रापुत्रवर्जं ब्राह्मणस्य पुत्रवयं भवेत् तदा तद्वनं
 नवधा विभजेयुः । वर्णानुक्रमेण चतुस्त्रिदिभागीकृतानंशा-
 नादद्युः । वैश्यवर्जमष्टधाकृतं चतुरस्त्रीनेकश्चादद्युः ।
 क्षत्रियवर्जं सप्तधाकृतं चतुरो-द्वावेकश्च । ब्राह्मणवर्जं
 षड्धाकृतं त्रीन् द्वावेकश्च । क्षत्रियस्य क्षत्रियावैश्याशूद्रा
 पुत्रेष्वयमेव विभागः । अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणक्षत्रियौ पुत्रौ
 स्यातां तदा सप्तधा-कृताद्वनाद्ब्राह्मणश्चतुरोऽंशानादद्यात् ।
 त्रीन् राजन्यः । अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणवैश्यातदा षड्-
 धाविभक्तस्य चतुरोऽंशान् ब्राह्मण आदद्यात् । द्वावंशौ
 वैश्यः । अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणशूद्रौ पुत्रौ स्यातां तद्वनं
 पञ्चधा विभजेयाताम् । चतुरोऽंशान् ब्राह्मणस्वादद्यात् ।
 एकं शूद्रः । अथ ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य वा क्षत्रियवैश्या
 स्यातां तदा तद्वनं पञ्चधा विभजेयाताम् । त्रीनंशान्
 क्षत्रियस्वादद्यात् । द्वावंशौ वैश्यः । अथ ब्राह्मणस्य
 क्षत्रियस्य वा क्षत्रियोशूद्रौ पुत्रौ स्यातां तदा तद्वनं चतुर्धा
 विभजेयाताम् । त्रीनंशान् क्षत्रियस्वादद्यात् । एकं
 शूद्रः । अथ ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य वैश्यस्य वा वैश्यशूद्रौ
 पुत्रौ स्यातां तदा तद्वनं त्रिधा विभजेयाताम् । द्वावंशौ

वैश्यस्त्वादद्यात् । एकं शूद्रः । अथैकपुत्रा ब्राह्मणस्य
 ब्राह्मणद्वितियवैश्याः सर्वहराः । द्वितियस्य राजन्यवैश्याः ।
 वैशस्य वैश्यः । शूद्रः शूद्रस्य । द्विजातीनां शूद्रस्त्वेकः
 पुत्रोऽर्द्धहरः । अपुत्रऋक्यस्य या गतिः सात्वार्यस्य
 द्वितीयस्य । मातरः पुत्रभागानुसारेण भागहारिण्यः ।
 अनृदाश्च दुहितरः । समवर्णाः पुत्राः समानंशानादद्युः ।
 ज्येष्ठाय श्रेष्ठमुद्धारं दद्युः । यदि द्वौ ब्राह्मणीपुत्रौ स्यातामेकः
 शूद्रापुत्रस्तदा नवधाविभक्तस्यार्थस्य ब्राह्मणीपुत्रावष्टौ भागा-
 नादद्यातामेकं शूद्रापुत्रः । अथ शूद्रापुत्रादुभौ स्यातामेको
 ब्राह्मणीपुत्रस्तदा षड्धाविभक्तस्यार्थस्य चतुतोऽंशान् ब्राह्मण-
 स्वादद्याद्दुद्वावंशौ शूद्रापुत्रौ । अनेन क्रमेणान्यत्वाप्यंश-
 कल्पना भवति ॥ १—४० ॥

विभक्ताः सहजीवन्तो विभजेरन् पुनर्यदि ।

समस्तत्रः विभागः स्याज्जैत्रं तत्र न विद्यते ॥ १

अनुपपन्नं पितृद्रव्यं श्रमेण यदुपार्जयेत् ।

स्वयमीहितलक्षं तत्राहामो दातुमर्हति ॥ ४२

पैतृकन्तु यदा द्रव्यमनवाप्तं यदाप्रयात् ।

न तत् पुत्रैर्भजेत् सार्द्धमहामः स्वयमर्जितम् ॥ ४३

वत्तं पत्रमलङ्कारः कृतात्रमुदकं स्त्रियः ।

योगत्वेनं प्रकारश्च न विभाज्यञ्च पुस्तकम् ॥ ४४

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे ऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ।

अतं द्विजं न शूद्रेण निर्हारेयुः । न शूद्रं द्विजेन ।
 पितरं मातरञ्च पुत्रा निर्हारेयुः । न द्विजं पितरमपि शूद्राः ।
 ब्राह्मणमनाथं ये ब्राह्मणा निर्हरेन्ति । ते स्वर्गलोकाभाजः ।
 निर्हृत्य च वाश्ववं प्रेतं सत्कृत्या प्रदक्षिणेन क्षितामभि-
 गम्यासु सवाससो निमज्जनं कुर्युः । प्रेतस्योदकनिर्घणं
 कृत्वैकं पिण्डं कुशेषु दद्युः । परिवर्तितवाससश्च निख-
 पत्वाणि विदथ्य ह्यार्य्यश्मनि पदन्यासं कृत्वा गृहं प्रविशेयुः ।
 अक्षतांश्चाग्नी क्षिपेयुः । चतुर्थे दिवसेऽस्थिसंचयं कुर्युः ।
 तेषांच गङ्गाभसि प्रक्षेपः । यावत् सङ्ग्रामस्थि पुरुषस्य
 गङ्गाभसि तिष्ठति तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोकमधितिष्ठति ।
 यावद्दशौचं तावत् प्रेतस्योदकं पिण्डमेकंच दद्युः । क्रीतल-
 आशनाश्च भवेयुः । अमांसाशनाश्च । स्थण्डिलशायिनश्च ।
 पृथक्शायिनश्च । ग्रामान्निष्वस्य शौचान्ते कृतश्मश्रुकर्मा-
 णान्ति लक्कैः सर्षपकल्कैर्वा स्नाताः परिवर्तितवाससो
 गृहं प्रविशेयुः । तत्र शान्तिं कृत्वा ब्राह्मणानांच पूजनं
 कुर्युः । देवाः परोक्षदेवाः प्रत्यक्ष देवा ब्राह्मणाः ।
 ब्राह्मणैर्जीका धार्यन्ते ॥ १—२१ ॥

ब्राह्मणानां प्रसादेन दिवि तिष्ठन्ति देवताः ।

ब्राह्मणाभिहितं वाक्यं न मिथ्याजयते क्वचित् ॥ २२

यद्ब्राह्मणा स्तुष्टतमा वदन्ति तद्देवताः प्रत्यभिनन्दयन्ति ।

तुेषु तुष्टाः सततं भवन्ति प्रत्यक्षदेवेषु परोक्षदेवाः ॥ २॥

दुःखान्वितानां मृतबान्धवाना-
 माखासनं कुर्युरदीनसत्त्वाः ॥
 वास्ये तु र्यूर्मि तथाभिधास्ये
 वाख्यान्वहं तानि मनोऽभिरामे ॥ २४

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः १९

विंशोऽध्यायः ।

युद्धन्तरायणं तद्दहैवानाम् । दक्षिणायनं रात्रिः ।
 संवत्सरोऽहोरात्रः । तत्रिंशता मासः । मासा द्वादश
 वर्षम । द्वादशवर्षगतानि दिव्यानि कलियुगम् । द्विगुणानि
 द्वापरम् । त्रिगुणानि त्रेता । चतुर्गुणानि कृतयुगम् ।
 द्वादशवर्षसहस्रानि दिव्यानि चतुर्युगम् । चतुर्युगाणामेक-
 सप्ततिर्धन्वन्तरम् । चतुर्युगसहस्रं च कल्पः । स च पिता-
 महस्याहः । तावती चाह्यरात्रिः । एवंविधेनाहोरात्रेण
 मासवर्षगणनया संख्यैव ब्रह्मणो वर्षशतमायुः । ब्रह्मायुषा
 च परिच्छिन्नः पौरुषो दिवसः । तस्यान्ते महाकल्पः ।
 तावत्येवाह्य निशा । पौरुषाणामहोरात्राणामतीतानां
 संख्यैव नास्ति । न च भविष्याणाम् । अनाद्यन्तत्वात्
 कालस्य ॥ १—२१ ।

एवमस्मिन् निरातस्वे काले सततयायिनि ।

न तद्भूतं प्रपश्यामि स्थितिर्यस्य भवेद्द्रुवा ॥ २२

गङ्गायाः शिक्ता धारास्तथा वर्षति वासवे ।

शक्या गणयितुं लोके न व्यतीताः पितामहाः ॥ २३

चतुर्दश विनश्यन्ति कल्पे कल्पे सुरेश्वराः ।
 सर्वलोकप्रधानाश्च मनवश्च चतुर्दश ॥ २४
 ब्रह्मनीन्द्रसहस्राणि दैत्येन्द्रनियुतानि च ।
 विनशानीह कालेन मनुजेष्वथ का कथा ॥ २५
 राजर्षयश्च बहवः सर्वे समुदिता गुणैः ।
 देवा ब्रह्मर्षयश्चैव कालेन निधनं गताः ॥ २६
 ये समर्था जगत्यस्मिन् सृष्टिसंहारकारिणः ।
 तेऽपि कालेन लीयन्ते कालो हि बलवत्तरः ॥ २७
 आक्रम्य सर्वः कालेन परलोकं च नीयते ।
 कर्मपाशवशो जन्तुः का तत्र परिवेदना ॥ २८
 जातस्य हि भ्रुवो मृत्युभ्रुवं जन्म मृतस्य च ।
 अर्थं दुष्परिहार्यं किन् नास्ति लोके सहायता ॥ २९
 शाचन्तो नोपकुर्वन्ति मृतस्येह जना यतः ।
 अता न रादिदत्तव्यं हि क्रियाः कार्याः स्वयं क्लितः ॥ ३०
 सुकृतं दुष्कृतंचोभौ सहायो यस्य गच्छतः ।
 बान्धवैस्तस्य किं कार्यं शोचद्भिरथवा न वा ॥ ३१
 बान्धवानामशौचे तु स्थितं प्रेतो न विन्दति ।
 अतस्त्वभ्येति तानेव पिण्डतोयप्रदायिनः ॥ ३२
 अर्वाक् सपिण्डीकरणात् प्रेतो भवति यो मृतः ।
 प्रेतलोकगतस्यान्नं सोदकुम्भं प्रयच्छत ॥ ३३
 पितृलोकगतस्यान्नं श्राद्धे भुङ्क्ते स्वधामयम् ।
 पितृलोकगतश्चास्य तस्माच्छ्राद्धं प्रयच्छत ॥ ३४
 देवत्वे यातनास्थाने तिर्यग्योनौ तथैव च ।
 मानुष्ये च तथाप्रोति श्राद्धं दत्तं स्वबान्धवैः ॥ ३५

प्रेतश्च आहकत्तुश्च पुष्टिश्चाह्वे कृते ध्रुवम् ।
 तन्माच्छ्राद्धं सदा काश्यं शोकं त्यक्त्वा निरर्थकम् ॥ ३६
 एतावदेव कर्त्तव्यं सदा प्रेतस्य बन्धुभिः ।
 नोपकर्त्तव्यं नरः शोकात् प्रेतस्यात्मन एव वा ॥ ३७
 दृष्ट्वा लोकमनाक्रन्दं म्रियमाणांश्च बान्धवान् ।
 धर्ममेकं सहायाथं वरयथ्वं सदा नराः ॥ ३८
 मृतोऽपि बान्धवः शक्तो नानुगन्तुं नरं मृतम् ॥
 जायावज्जं हि सर्वस्य याम्यः पत्न्या विरुध्यते ॥ ३९
 धर्म एकोऽनुयात्येनं यत्र क्वचनगामिनम् ।
 नन्वसारे वृलोकैऽस्मिन् धर्मं कुरुत मा चिरम् ॥ ४०
 श्वःकार्यमद्यङ्कुर्वीत पूर्वाह्ने चापराल्हिकम् ।
 न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं वास्य न वाकृतम् ॥ ४१
 क्षेत्वापण्यगृहासक्तमन्यत्र गतमानसम् ।
 वृक्षीवीरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति ॥ ४२
 न कान्तस्य प्रियः कश्चिद्देष्यश्चास्य न विद्यते ।
 आयुष्ये कर्मणि क्षीणे प्रसह्य हरते जनम् ॥ ४३
 नाप्राप्तकालो म्रियते विद्धः शरशतैरपि ।
 कुशाग्रे णापि संसृष्टः प्राप्तकालो न जीवति ॥ ४४
 नौषधानि न मन्त्राश्च न होमा न पुनर्जपाः ।
 त्वायन्ते मृत्युनोपेतं जरया वापि मानवम् ॥ ४५
 आगामिनमनर्थे हि प्रविधानशतैरपि ।
 न निवारयितुं शक्तस्तत्र का परिवेदना ॥ ४६
 यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् ।
 तथा पूर्वकृतं कर्म कर्त्तारं विन्दते ध्रुवम् ॥ ४७

अथ्यक्तादीनि भृतानि व्यक्तमध्यानि चाप्यथ ।
 अथ्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिवेदना ॥ ४८
 देहिनोऽस्मिन् यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ।
 तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥ ४९
 गृह्णातीह यथावस्त्रं त्यक्त्वा पूर्वधृताम्बरम् ।
 गृह्णात्येवं नवं देहं देही कर्मनिबन्धनम् ॥ ५०
 नैनं किन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।
 न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥ ५१
 अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोथ एव च ।
 नित्यः सततगः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥ ५२
 अथ्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमधिकार्योऽयमुच्यते ।
 तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हथ ॥ ५३
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः ।

अथाशौचव्यपगमे सुस्नातः सुप्रक्षालितपाणिपादः
 स्वचान्तस्त्रेवंविधान् ब्राह्मणान् यथाशक्तुदङ्गुलान् गन्ध-
 माख्यवस्तालङ्कारादिभिः पूजितान् भोजयन्तु । एकवन्मन्त्रानू-
 हृतैकोद्दिष्टे । उच्छिष्टसन्निधादेकमेव तन्नामगोत्राभ्यां दिग्दं
 निर्वपेत् । भुक्तवत्सु ब्राह्मणेषु दक्षिणयाभिः पूजितेषु प्रेत-
 नामगोत्राभ्यां दन्ताक्षय्योदकश्चतुरङ्गुल-पृथ्वीस्तावदन्तरास्ता-
 वदधः खाता धितस्थायतास्त्रिस्रः कर्षुः कूर्यात् । कर्षुसमीपे

चान्नित्रयनुपसमाधाय परिस्तीर्य तत्रैकैकस्मिन्नाहुतिद्वयं
 जुहुयात् । सोमाय पितृमते स्वधा नमः । अग्नये कव्य-
 वाहनाय स्वधा नमः । यमायाङ्गिरसे स्वधा नमः ।
 स्थानत्रये च प्राग्वत्पिण्डनिर्वपणं कुर्यात् । अन्नदधिघृत-
 मधुमांसैः कर्षुत्रयं पृथिव्यैतत्त इति जपेत् । एवं च्यताहे
 प्रतिमासं कुर्यात् । संवत्सरान्ते प्रेताय तत्पित्रे तत्पिता-
 महाय तत्प्रपितामहाय च ब्राह्मणान् देवपूर्वान् भोजयेत् ।
 अत्राग्नौकरणमावाहनं पाद्यं च कुर्यात् । संसृजतु त्वा
 पृथिवीसमानौव इति च प्रेतपाद्यपात्रे पितृपाद्यपात्रत्रये
 योजयेत् । अश्विष्टसन्निधौ पिण्डचतुष्टयं कुर्यात् । ब्राह्म-
 णांश्च स्वाचान्तान् दत्तदक्षिणांश्चानुद्भज्य विसर्जयेत् ।
 ततः प्रेतपिण्डं पाद्यपात्रोदकदत् पितृत्रये निदधात् ।
 कर्षुत्रयसन्निकर्षेऽप्येवमेव । सपिण्डीकरणं मार्सिकार्थ-
 वद्द्वादशाहं श्राद्धं कृत्वा तयोदशेऽङ्गि वा कुर्यात् । मन्त्र-
 बज्जं हि शूद्राणां द्वादशेऽङ्गि । संवत्सराभ्यन्तरे यद्यधि-
 मासी भवेत् तदा मार्सिकार्थं दिनसप्तं ददयेत् ॥ १—२१ ॥

सपिण्डीकरणं स्त्रीणां कार्यमेवं तथा भवेत् ।

यावज्जीवं तथा कुर्याच्छ्राद्धन्तु प्रतिवत्सरम् ॥ २२

अर्वाक् सपिण्डीकरणं यस्य संवत्सरात् कृतम् ।

तस्याप्यद्वं सोदकुम्भं दद्याद्वषं द्विजन्त्रे ॥ २३

इति वैशाखे धर्मशास्त्रे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः ।

ब्राह्मणस्य सपिण्डानां जननमरणयोर्द्वाहमशौचम् ।
द्वादशाहं राजन्यस्य । मासं शूद्रस्य । सपिण्डता च पुरुषे
सप्तमे विनिवर्त्तते । अशौचे होमदान प्रतिग्रहस्वाध्याया
निवर्त्तन्ते । नाशौचे कस्यचिदन्नमश्नीयात् । ब्राह्मणा-
दीनामशौचे यः सक्तदेवान्नमश्नाति तस्य तावदशौचं यावत्
तेषाम् । अशौचापगमे प्रायश्चित्तं कुर्यात् । सर्वर्ष्याशौचे
द्विजो शुक्ला स्रवन्तीमासाद्य तन्निमग्नस्त्रिरघमर्षणं जप्तो-
त्तीर्थं गायत्राष्टसहस्रं जपेत् । क्षत्रियाशौचे ब्राह्मणस्त्वेत-
देवोपोषितः कृत्वा शुध्यति । वैश्याशौचे राजन्यश्च । ब्राह्मण-
स्त्रिरात्रौपोषितश्च । ब्राह्मणाशौचे राजन्यः क्षत्रियाशौचे
वैश्यः स्रवन्तीमासाद्य गायत्रीशतपञ्चकं जपेत् । वैश्यश्च
ब्राह्मणाशौचे गायत्राष्टशतं जपेत् । शूद्राशौचे द्विजो
शुक्ला प्राजापत्यव्रतं चरेत् । शूद्रश्च द्विजाशौचे छान-
माचरेत् । शूद्रः शूद्राशौचे स्नातः पञ्चगव्यं पिबेत् । पत्नीनां
दासानामानुलौक्येन स्वामिनस्तुल्यमशौचम् । सृते स्वामि-
न्यात्मीयम् । ह्योनवर्णानामधिकवर्णेषु सपिण्डेषु तदाशौच-
व्यपगमे शुद्धिः । ब्राह्मणश्च क्षत्रियश्च शूद्रेषु सपिण्डेषु षड्-
रात्रविरात्रैकरात्रैः । क्षत्रियश्च विंशूद्रयोः षड्-
रात्रविरात्राभ्याम् । वैश्यश्च शूद्रेषु षड्-रात्रेण । मासतुल्यै-
रहोरात्रैर्गर्भस्रावे । जातवृते सृतजाते वा कुलस्य सद्यः
शौचम् ॥ अदन्तजाते वाले प्रोते सद्य एव । नात्याग्नि-

संस्कारो मोदकक्रिया । दन्तजाते त्वहृतचूडे त्वहोरात्रेण ।
 हृतचूडे त्वसंस्कृते त्विरात्रेण । ततः परं यथोक्तकालेन ।
 स्नायां विवाहः संस्कारः । संस्कृतासु स्त्रीषु नाशौचं भवति
 पितृपक्षे । तत्प्रसवमरणे चेत् पितृगृहे स्यातां त्विरात्रञ्च ।
 जननाशौचमध्ये यद्यपरं जननाशौचं स्यात् तदा पूर्वा-
 शौचव्यपगमे शब्दिः । रात्रिशेषे दिनद्वयेन । प्रभाते दिन-
 त्वयेण । मरणाशौचमध्ये ज्ञातिमरणोऽप्येवम् । श्रुत्वा
 देशान्तरस्थो जननमरण शेषेण शुध्येत् । व्यतीतेऽशौचे
 संवत्सरान्तस्त्वोकरात्रेण । ततः परं स्नानेन । आचार्य्य
 मातामहे च व्यतीते त्विरात्रेण ॥ १-४१ ॥

अनौरसेषु पुत्रेषु जातेषु च हृतेषु च ।

परपूर्वासु भार्यासु प्रसूतासु वृतासु च ॥ ४२

आचार्य्य पत्नी पुत्रीपाथ्याय-मातुल-श्वशुरश्वशुर्य्यरुहा
 ध्यायिश्चित्तेष्वतीतेष्वोकरात्रेण । स्वदेशराजनि च ।
 असपिण्डे स्ववेश्मनि हृते च । स्वगम्यनाशकाम्बुसंग्राम-
 विद्यद्द्रुपहतानां नाशौचम् । न राज्ञां राजकर्मणि । न
 व्रतिनां व्रते । न सतिषां सत्रे । न कारुणां कारुकर्मणि ।
 न राजाज्ञाकारिणां तदिच्छया । न देवप्रतिष्ठाविवाहयोः
 पूर्वसम्भूतयोः । न देशविप्लवे । आपद्यपि च कष्टायाम् ।
 आत्मत्यागिनः पतिताश्च नाशौचोदकभाजः । पतितस्य
 दासी हृतेऽङ्घ्रि पादाभ्यां घटमपवर्जयेत् । उद्वन्धनवृत्तस्य यः
 पाशं चिन्द्यात् स तप्तकच्छेण शुध्यति । आत्मघातिनां संस्कर्त्ता
 च । तद्दशुपातकारो च । सर्वस्यैव प्रेतस्य बानधैः सहाशु-
 पातं कृत्वा ज्ञानेन । अकृते त्वस्थिसद्ये सपैलस्नानेन ।

द्विजः शूद्रप्रेतानुगमनं कृत्वा स्रवन्तीमासाद्य तन्निमग्न-
स्त्रिरवमर्षणं जघोत्तीर्थं गायत्राष्टसहस्रं जपेत् । द्विज
प्रेतस्थाष्टशतम् । शूद्रः प्रेतानुगमनं कृत्वा स्नानमाचरेत् ।
चिताधूमसेवने सर्वे वर्णाः स्नानमाचरेयुः । मैथुने दुःखप्र-
रुधिरोपगतऋणै बमनविरकयोश्च । श्मश्रुकर्मणि कृते
च । श्वस्पर्शश्च स्पृष्ट्वा रजस्वलाचाण्डालयूपांश्च । भक्ष्यर्वर्जं
पंचनखशवं तदस्थि सस्त्रेहंच । सर्वेष्वेतेषु स्नानेषु पृथं बसं
नाप्राक्षालितं विभृयात् । रजस्वला चतुर्थ्यंस्त्रि स्नाना
च्छुध्यति । रजस्वला हीनवर्णां रजस्वलां स्पृष्ट्वा न ताव-
दश्रीयाद्दुयावन्नशुद्धा । सर्वर्णामधिकवर्णां वा स्पृष्ट्वा स्नात्वा-
श्रीयात् । क्षुवा सुगं भोजनाध्ययनेपुः पीत्वा स्नात्वा
निशीष्य वासः परिधाय रथ्यामाक्रम्य मूत्रपुरीषे कृत्वा
पंचनखास्थस्त्रेहं स्पृष्ट्वा चाचामेत् । चाण्डालम्बेच्छ-
सश्वाषण्डे च । नामेरधस्तात् प्रवाहृषु च कायिकैर्मलैः सुराभि-
र्मदौर्वोपहतो मृत्तोयैस्तदङ्गं प्रक्षाल्य शुध्यति । अन्यतोप-
हतो मृत्तोयैस्तदङ्गं प्रक्षाल्य स्नानेन । वक्तोपहतसूपोष्य
स्नात्वा पंचगव्येन । दशनच्छदोपहतश्च ॥ ०१-०८ ॥

वसा शुक्रमसृष्टज्जा मूत्रविकर्णविड् नखाः ।

श्लेष्माशुद्रूपिका स्वेदो द्वादशैते चृणां मलाः ॥ ८०

गौडी माध्वो च पेषी च विज्ञेया त्रिविधा सुराः ।

यथैवैका तथा सर्वा न पातव्या द्विजातिभिः ॥ ८१

माधूकमैक्ष्णं टाङ्गं कौलं खज्जूरपानसे ।

रुद्धिकारसमाध्वीके मैरेवं नारिकेलजम् ॥ ८२

अमेध्यानि दशैतानि मद्यानि ब्राह्मणस्य च ।
 राजन्यस्यैव वैश्वस्य स्पृष्टै तानि नन्दुष्यतः ॥ ८३
 गुरोः प्रेतस्य शिष्यस्तु पितृमेधं समाचरन् ।
 प्रेताहारैः समं तत्र दशरात्रेण शुध्यति ॥ ८४
 आचार्यं स्वमुपाध्यायं पितरं मातरं गुरुम् ।
 निर्हृत्य तु व्रतो प्रेतान्न व्रतेन वियुज्यते ॥ ८५
 आदिष्टी नोदकं कुर्यादा व्रतस्य समापनात् ।
 समाप्ते तूदकं कृत्वा त्विरात्रेण विशुध्यति ॥ ८६
 ज्ञानं तपोऽग्निराचारो सृष्टनोवार्थ्युपाञ्जनम् ।
 वायुः कार्मा कालो च शुद्धिकर्तृणि देहिनाम् ॥ ८७
 सर्षपामेव शौचानामन्नशौचं परं स्मृतम् ।
 योऽन्ने शुचिः स हि शुचिर्न षडारिशुचिः शुचिः ॥ ८८
 क्षान्त्या शुध्यन्ति विद्वांसो दानेनाकार्यकारिणः ।
 प्रच्छन्नपापा जप्येन तपसा वेदवित्तमाः ॥ ८९
 षट्तोयैः शुध्यते शोध्यं नदी वेगेन शुध्यति ।
 रजसा स्त्री मनोदुष्टा सत्रासेन द्विजोत्तमाः ॥ ९०
 अग्निर्गात्राति शुध्यन्ति मनः सत्येन शुध्यति ।
 विद्यातपोभ्यां भूयाद्वा बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति ॥ ९१
 एष शौचस्य ते प्रोक्तः शारीरस्य विनिर्णयः ।
 नानाविधानां द्रव्याणां शुद्धेः शृणु विनिर्णयम् ॥ ९२
 इति वैशाखे धर्मशास्त्रे हाविंशोध्यायः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

शारीरैर्मलैः सुराभिर्मद्यैर्वा यदुपहतं तदन्तः शोथ-
 इतम् । अत्यन्तोपहतं सर्वं लोहभाग्दमनी प्रक्षिप्तं
 शब्धेत् । मणिसवमश्ममयमजश्च सप्तरात्रं महीनिखनेन ॥
 शृङ्गादन्तास्थिमयं तक्षणेन । दारुं च्छेद्यश्च जघ्नात् ।
 अत्यन्तोपहतस्य वैखल्यस्य यत् प्रक्षालितं सद्दुविरज्येत् ॥
 तच्छिन्यात् । सौवर्णराजताजमणिसयानां निर्लेपानामृदिः
 शद्धिः । अश्ममयानां चमसनां ग्रहाणाञ्च । चरुञ्चक्षुवा-
 ष्यामुष्णेनाभसा । यज्ञकर्मणि यज्ञपात्राणां पाणिना
 सन्मार्जनेन । स्फाशूर्पशकटमुषलोलूखलानां प्रोक्षणेन ।
 शयनयानासनाञ्च । बहूनाञ्च । धान्याजिनरज्जुतान्तव-
 धैदलसूत्रकार्पासवाससाञ्च । शाकमुलफलपुष्पानाञ्च । तृण-
 काष्ठशुक्लपलाशानाञ्च । एतेषां प्रक्षालनेन । अल्पानाञ्च ।
 ऊषैः कौषेयाविक्रयोः । अरिष्टकैः धुतपानाम् । श्रीफलै-
 रंशुपट्टानाम् । गौरसर्षपैः क्षौमाणाम् । शृङ्गास्थिदन्त-
 मयानाञ्च । पद्माक्षैर्द्वग्लोमिकानाम् । ताम्बरीतिक्पुसीः
 समयानामस्तोदकेन । भस्मना कांस्यलोहयोः । तक्षणेन
 दारवाणाम् । गोवालैः फलसम्भवानाम् । प्रोक्षणेन
 संहतानाम् । उत्पथनेन द्रवाणाम् । गुडादीनामिक्षुविका-
 राणां प्रभृतानां गृहनिहितानां वार्यग्निदानेन । सर्वलव-
 णानाञ्च । पुनःपाकेन च्छन्मयानाम् । द्रव्यवत् कृतशौचानां
 देवतादीनां भूयः प्रतिउपनेन । असिद्धस्यान्नस्य वाक्प्राक्-

मुपहतं तन्मात्रं परित्यज्य शेषस्य कण्ठनप्रक्षालने कुर्यात् ।
द्रोणाभ्यधिकां सिद्धमन्नमुपहतं न दुष्यति । ततोपहतमात्र-
मपात्रं गायत्र्याभिमन्त्रितं सुवर्णाभः । प्रक्षिपेत् । वस्तस्य
प्रदर्शयेदग्नेश्च ॥ १—३७ .

पक्षिजम्बुं गयाव्रातमवधूतमवक्षुतम् ।

दुषितं केशकीटैश्च हृदः क्षेपेण शुष्यति ॥ ३८

यात्रागैत्यमेध्याक्ताह्नृधो लेपश्च तत्कृतः ।

तावन्मृदारि देयं स्यात् सर्वासु द्रव्यशुद्धिषु ॥ ३९

अजाश्वं मुखतो मेध्यं न गौरं नरज्जा मलाः ।

पथ्यानश्च विरुध्यन्ति सोमसूर्यां शुमारुतैः ॥ ४०

रथ्याकर्द्धमतोयानि स्पृष्टान्यन्यत्रवायसैः ।

माहृतेनैव शुष्यन्ति पक्केष्टकाचितानि च ॥ ४१

प्राणिनामथ सर्वेषां हृद्भिर्हृद्भिश्च कारयेत् ।

अत्यतोपहतानां च शौचं नित्यमतन्द्रितः ॥ ४२

भूमिष्टमुदकं पुण्यं वैट्णं यत्र गोर्भवेत् ।

अथ्याम वेदमध्येन तद्वदेव शिलागतम् ॥ ४३

अतपश्चनखात् कूपादत्यतोपहतातं तथा ।

अपः समुहरेत् सर्वाः शेषं वस्त्रेण शोधयेत् ॥ ४४

बद्धिप्रज्वालनं कुर्यात् कूपे पक्केष्टकाचिते ।

पक्षगर्थं न्यसेत् पश्चात्ततोयसमुद्भवे ॥ ४५

जलाशयेष्वथालेषु स्यावरेषु वसुन्धरे ।

कूपवत् कथिता शुद्धिर्महत्सु च न दुषणम् ॥ ४६

त्रीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन् ।

अहृष्टमग्निर्निर्णिक्तं यच्च वाचा प्रशस्यते ॥ ४७

नित्यं शुद्धः कारुहस्तः पण्यं यच्च प्रसारितम् ।
 ब्राह्मणात्तरितं भैक्ष्यमाकराः सर्व एव च ॥ ४८
 नित्यमास्यं शुचि स्त्रीणां धकुनिः फलपातने ।
 प्रसवे च शुचिर्भूतसः श्वा ऋगग्रहणे शुचिः ॥ ४९
 श्वभिर्हतं य यन्नासं शुचि तत् परिकीर्तितम् ।
 क्रव्याद्विष्व हतस्यान्यैश्चाण्डालाद्यैश्च दस्युभिः ॥ ५०
 ऊङ्गं नाभयोनि खानि तानि भेधानि निर्द्दशतू ।
 यान्यधस्तान्यभेधानि देहाच्चैव मलाश्रुताः ॥ ५१
 मक्षिका विप्रुषण्डाया गौर्गजाश्वमरीचयः ।
 रजोभूर्वायुरग्निश्च मार्जारश्च सदा शुचिः ॥ ५२
 नोच्छिष्टं कुर्वते मुख्या विप्र षोऽङ्गे पतन्ति याः ।
 न श्मश्रूणि गतान्यास्यं न दन्तान्तरवेष्टितम् ॥ ५३
 स्पृशन्ति विन्दवः पादौ य आचामयतः परान् ।
 भौमिक्नैस्ते समाज्ञेया न तैरप्रयतो भवेत् ॥ ५४
 उच्छिष्टेन तु संस्पृशो द्रव्यहस्तः कथंचन ।
 अग्निधायैव तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ॥ ५५
 मार्जनोपाङ्गनैर्वैश्व प्रोक्षणेन च पुस्तकम् ।
 सग्मार्ज्जनेनाङ्गनेन सेकेनोङ्गे खनेन च ॥ ५६
 दानेन च भुवः शुद्धिर्वासेनाप्यथवा गवाम् ।
 गावः पवित्रं मङ्गल्यं गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥ ५७
 गावो वितन्वते यज्ञं गावः सर्वाघसूदनाः ।
 गोमूत्रं गोमयं सर्पिः क्षीरं दधि च रोचना ॥ ५८
 षडङ्गमेतत् परमं मङ्गल्यं सर्वदा गवाम् ।
 शृङ्गोदकं गवां पुण्यं सर्वाघविनिमूदनम् ॥ ५९

नवां कण्डूयनं चैव सर्वकल्पपनाशनम् ।

गवां प्रासप्रदानेन स्वर्गलोके भक्ष्यते ॥ ६० ॥

गवां हि तीर्थे वसतीह गङ्गा

पुष्टिस्तथासां रजसि प्रवृत्ता ।

लक्ष्मीः करीषे प्रणती च धर्म-

स्तासां प्रणामं सततं च कुर्यात् ॥ ६१ ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः ।

अथ ब्राह्मणस्य वर्णानुक्रमेण चतस्रो भार्या भवन्ति ।
 तिस्रः क्षत्रियस्य । द्वे वैश्यस्य । एका शूद्रस्य । तासां
 सवर्णाविदने पाणिग्राह्यः । असवर्णाविदने शरः क्षत्रिय-
 कन्यया । प्रतोदो वैश्यकन्यया । वसनदशान्तः शूद्रकन्यया ।
 न समोत्रां न समानार्धप्रवरां भार्यां विन्देत । मात-
 तश्चा पंचमात् पुरुषात् पितृतश्चा सप्तमात् । नाकुलीनाम् ।
 न च बाधिताम् । नाधिकाङ्गीम् । न हीनाङ्गीम् । नाति-
 कपिलाम् । न वाचाटाम् । अथाष्टौ विवाहा भवन्ति ।
 ब्राह्मोदैव आर्षः प्राजापत्यो गन्धर्व आसुरो राक्षसः
 पेशाचश्चेति । आह्वय गुणवते कन्यादानं ब्राह्मः । यज्ञस्य-
 ऋत्विजे दैवः । गोमिथुनग्रहणेनार्षः । प्रार्थितप्रदानेन
 प्राजापत्यः । द्वयोः सकामयोश्चातापितरहितो वीगो
 गान्धर्वः । क्रयेणासुरः । युद्धहरणेन राक्षसः । सुप्त-

धर्मत्ताभिगमनात् पशाचः । एतेष्वाद्याश्चत्वारो धर्मगाः ।
गान्धर्वाऽपि राजन्यानाम् । ब्राह्मीपुत्रः पुरुषानेकांशतिं
पुनीते । दैवीपुत्रश्चतुर्दश । आर्षापुत्रश्च सप्त । प्राजापत्य-
श्चतुरः । ब्राह्मेण विवाहेन कन्यां ददद्ब्रह्मलोकं गमयति ।
दैवेन स्वर्गम् । आर्षेण वैष्णवम् । प्राजापत्येन देवलोकम् ।
गान्धर्वेण गन्धर्वलोकं गच्छति । पिता पितःमहो भ्राता
स ह्युच्यते मातामहो माता चेति कन्याप्रदाः । पूर्वाभावे
प्रकृतिस्थ परः परः ॥ १—३८ ॥

ऋतुत्रयमुपास्यैव कन्या कुर्यात् स्वयंवरम् ।

ऋतुत्रये व्यतीति तु प्रभवत्यात्मनः सदा ॥ ४०

पितृवेश्मनि या कन्या रजः पश्यत्यसंस्कृता ।

सा कन्या टपली ज्ञेया हरंस्तां न विदुष्यति ॥ ४१

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

अथ स्त्रीणां धर्माः । भर्तुः समानव्रतचारित्वम् ।
श्वश्रुश्वशुरगुरुदेवतातिथिपूजनम् । सुसंस्कृतोपस्करता ।
अमुक्तहस्तता । सुगुप्तभाण्डता । मूलक्रियास्वनभिरतिः ।
मङ्गलाचारतत्परता । भर्तुरि प्रवसितेऽप्रतिकर्मक्रिया ।
परगृहेश्वनभिगमनम् । द्वारदेशगवाक्षकेष्वनवस्थानम् ।
सर्वकर्मस्वस्वतन्त्रता । वाच्ययौवनवाङ्मेषुपि पितृभर्तृ-
पुत्राधीनता । मृते भर्तुरि ब्रह्मचर्यं तदन्वारोहणं वा ॥
१—१४ ॥

नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषितम् ।
 पतिं शुश्रूयते यत्तु तेन स्वर्गं महीयते ॥ १५
 पत्न्यौ जीवति या योषिदुपवासव्रतं चरेत् ।
 आयुः सा हरते भर्तुर्नरकश्चैव गच्छति ॥ १६
 हते भर्तारि साध्वी स्त्री ब्रह्मचर्य्यं व्यवस्थिता ।
 स्वर्गं गच्छत्यपुत्रापि यथा ते ब्रह्मचारिणः ॥ १७
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः ।

सवर्णासु बहुभार्यासु विद्यमानासु ज्येष्ठया सह धर्म-
 कार्यं कुर्यात् । मिश्रासु च कनिष्ठयापि समानवर्णया ।
 समानवर्णया अभावे त्वनन्तरयैवापदि च । न त्वेव द्विजः
 शूद्रया ॥ १—४ ॥

द्विजस्य भार्या शूद्रा तु धर्मार्थं न भवेत् कश्चित् ।
 रत्नार्थमेव सा तस्य रागात्स्य प्रकीर्तिता ॥ ५
 हीनजातिस्त्रियं मोहादुद्वहन्तो द्विजातयः ।
 कुलान्येव नयन्त्याशु ससन्तानानि शूद्रताम् ॥ ६
 दैवपितृप्रातिथेयानि तत्प्रधानानि यस्य तु ।
 नाश्रान्ति पितृदेवास्तु न च स्वर्गं स गच्छति ॥ ७
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः ।

गर्भस्य स्पष्टज्ञाने निषेककर्म । सन्दनात् पुरा पुंस-
 वनम् । षष्ठेऽष्टमे वा सीमन्तोन्नयनम् । जाते च दारके
 जातकर्म । अशौचव्यपगमे नामधेयम् । माङ्गल्यं ब्राह्मणस्य ।
 बलवत् क्षत्रियस्य । धनोपेतं वैश्यस्य । जुगुप्सितं शूद्रस्य ।
 चतुर्थे मास्यदित्यदर्शनम् । षष्ठेऽन्नप्राशनम् । तृतीयेऽव्दे
 चूडाकरणम् । एता एव क्रियाः स्त्रीणाममन्त्रकाः । तासां
 समन्त्रको विवाहः । गर्भाष्टमेऽव्दे ब्राह्मणस्योपनयनम् ।
 गर्भकादशे रात्रिः । गर्भद्वादशे विश्वः । तेषां मुञ्चव्यावस्व-
 जमथ्यो मौञ्जाः । कार्पासश्याविकान्युपवीतानि वासांसि
 च । मार्गवैयाघ्रवास्तानि चर्माणि । पालाशखादिरौह-
 स्वरा दण्डाः । केशान्तललाटनासादेशतुत्याः । सर्व एव
 वा । अकुटिलाः सत्वचश्च । भवदाद्यं भवन्मध्यं भवदन्तश्च
 भैक्षचरणम् ॥ १—२५ ॥

आषेडशाद्ब्राह्मणस्य सावित्री नातिवर्त्तते ।

आ द्वाविंशत् क्षत्रवन्धोरा चतुर्विंशतेर्विश्वः ॥ २६

अत ऊर्ध्वं त्रयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृता ।

सावित्रीपतिता व्रात्या भवत्यार्यविगर्हिताः ॥ २७

यद्व्यत्य विहितं चर्म यत् सूत्रं या च मेखला ।

यो दण्डो यच्च वसनं तत्तदस्य व्रतेष्वपि ॥ २८

मेखलामजिनं दण्डमुपवीतं कमण्डलुम् ।

अप्सु प्रास्य विनष्टानि गृह्णीतान्यानि मन्त्रवत् ॥ २९

इति वैशाखे धर्मशास्त्रे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः ।

अथ ब्रह्मचारिणां गुरुकुलवासः । सन्ध्याद्योपासनम् ।
 पूर्वां सन्ध्यां जपेत् तिष्ठन् पश्चिमासासीनः । कालद्वयमभि-
 धेत्तान्निर्गन्धं करणम् । अस्सु दण्डवन्मज्जनम् । आहता-
 ध्यानम् । गुरोः प्रियहिताचरणम् । मेखलादण्डाजिनो-
 पवीतधारणम् । गुरुकुलवर्जं गुणवत्सु भैक्षचरणम् ।
 गुर्वनुज्ञातो भैक्षाभ्यवहरणम् । श्राद्धकृतलवणशक्तपर्यषित-
 शूल्य-गीत-स्त्रीऽमधुमांसाञ्जनोच्छृष्टं-प्राणि-हिंसाञ्जीलपरि-
 वर्जनम् । अत्रःशय्या । गुरोः पूर्वोत्थानं चरमं संवेशनम् ।
 कृतसन्ध्योपासनञ्च गुर्वभिवादनं कुर्यात् । तस्य च व्यत्यस्त-
 करः पादावुपस्पृशेत् । दक्षिणं दक्षिणेनेतरमितरेण । स्वञ्च
 नामाभिवादान्ते भोःगद्दन्तं निवेदयेत् । तिष्ठन्नासीनः
 शयानोभुञ्जानः पराङ्मुखश्च नास्याभिभाषणं कुर्यात् ॥
 १-२८ ॥

आसीन य शितः कुर्याभिगच्छंस्तु गच्छतः ।

आगच्छतः प्रत्युत्तम्य पश्चाद्वाःस्तु धावतः ॥ १८

पराङ्मुखस्या भिमुखः । दूरस्थस्यान्तिकमुपेत्य । शयानस्य
 प्रणम्य । तस्य च चक्षुर्षिषे न यथेऽसनः स्यात् । न
 चायं केवलं नाम व्रूयात् । गतिचेशाभाषितादिकं नास्यानु-
 कुर्यात् । यत्रास्य निन्दापरीवादौ स्यातां न तत्र तिष्ठेत् ।
 नास्यैकासनो भवेत् । ऋते शिलाफलकनौयानेभ्यः । गुरो
 गर्तौ सन्निहिते गुरुवदन्ते । अनिर्दिष्टो गुरुणा स्वान्

गुरुन् नाभिवादयेत् । बाले समानवयसि वार्ष्पापके गुरुपुत्रे
गुरुवद्वर्त्तत । नाथपादौ प्रक्षालयेत् । नाच्छृमश्रीयात् ।
एवं वेदं वेदौ वेदान् वा स्वीकुर्यात् । ततो वेदाङ्गानि ।
यत्स्वनधोतवेदोऽन्यत्र श्रमं कुर्यादसौ ससन्तानः शूद्रत्वमेति ।
मातुरग्रे विजननं द्वितीयं मौञ्जीवन्धनम् । तत्रास्य माता
सावित्री भवति पिता त्वाचार्यः । एतेनैव तेषां द्विजत्वम् ।
प्राङ्मौञ्जीवन्धनाद्द्विजः शूद्रसमो भवति । ब्रह्मचारिणा
मुण्डेन जटिलेन वा भाव्यम् । वेदस्वीकरणाद्द्विजं गुर्वनु-
ज्जातस्तत्र वरं दत्त्वा स्नायात् । ततो गुरुकुल एव वा
जन्मनः शेषं नयेत् । तत्राचार्यं प्रोक्ते गुरुवद्गुरुपुत्रे वर्त्तत ।
गुरुदारेषु सवर्षेषु वा । तदभावेऽग्निशुश्रूषुर्नैष्ठिको ब्रह्मचारि
स्यात् ॥ २०—४६ ॥

एवं चरति यो विप्रो ब्रह्मचर्यमतन्दितः ।

स गच्छत्युत्तमं ध्यानं न चेह जायते पुनः ॥ ४७

कामतो रेतसः सकं व्रतस्थस्य द्विजन्मनः ।

अतिक्रमं व्रतस्याहुर्धर्मज्ञा ब्रह्मवादिनः ॥ ४८

एतस्मिन्नेनसि प्राप्ते वसित्वा गर्दभाजिनम् ।

सप्तागारं चरेद्भैक्षं स्वकर्म परिकीर्त्तयन् ॥ ४९

तेभ्यो लब्धेन भैक्षेण वर्त्तयन्नेककालिकम् ।

उपस्पृशंश्चिषवणभब्देन स विशुध्यति ॥ ५०

स्वप्ने सिक्त्वा ब्रह्मचारी द्विजः शुक्रसकामतः ।

स्नात्वा कर्त्तव्यं त्रिः पूनर्म्नामिदं च जपेत् ॥ ५१

अकृत्वा भैक्षचरणमसमिध्य च पावमम् ।

अनागुरः सप्तरात्रमवकीर्णव्रतं चरेत् ॥ ५२

तच्चैदत्थदियात् सूर्यः शयानं कामकारतः ।

निम्नोचेद्वाप्यविज्ञानाज्जपद्गुपवसेद्दिनम् ॥ ५३

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे ऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ।

यस्तूपनीयव्रतादेशं कृत्वा वेदमध्यापयेत् तमाचार्यं
विद्यात् । यस्त्वेनं मूल्येनाध्यापयेत् तमुपाध्यायमेकदेशं
वा । यो यस्य यज्ञे कर्माणि कुर्यात् तच्छत्विकं विद्यात् ।
नापरीक्षितं याजयेत् । नाध्यापयेत् । नोपनयेत् ॥ १-६ ॥

अधर्माण्य च यः प्राह यन्वाधर्माण्य पृच्छति ।

तयोरन्यतरः प्रैति विद्वेषं वाधिगच्छति ॥ ७

अधर्माधौ यत्र न स्यातां शुश्रूषा वापि तद्विधा ।

तत्र विद्या न वप्तव्या शुभं बीजमिवोषरे ॥ ८

विद्या ह वै ब्राह्मणमजागाम

नोपाय मा शेषधिस्ते ऽहमस्मि ।

असूयकायानृजवेऽयताय

न मां ब्रूया वीर्यवतौ तथा स्याम् ॥ ९

यमेद विद्याः शुचिमप्रमत्तं

मेधाविनं ब्रह्मचर्योपपन्नम् ।

वस्ते नद्रुह्येत् कतमच्च नाह

तस्मै मां ब्रूया निधिपाय ब्रह्मन् ॥ १०

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

त्रिंशोऽध्यायः ।

श्रावण्यां प्रौष्ठपदां वा च्छन्दांस्युपाकृत्याइपञ्चमान्
 मासानधीयीत । ततस्तेषामुत्सर्गं वहिः कुर्यान्नानुपाकृ-
 तानाम् । चत्सर्गोपाकर्मणोर्मध्ये वेदाङ्गध्ययनं कुर्यात् ।
 नाधीयीताहोरात्रं चतुर्दश्यष्टमीषु च । नत्वन्तरग्रह-
 सूतके । नेन्द्रप्रयागे । न वाति चण्डपवने । नाकालवर्ष-
 विद्युत्स्तनितेषु । न भूकम्पोल्कापातदिग्दाहंषु । नान्तःश्वे ।
 ग्रामे । न शस्त्रसम्पाते । न श्वश्रुगालगर्हभनिर्हादेषु ।
 न वादित्रवद्धे । न शूद्रपतितयोः समीपे । न देवतायतन-
 श्मशानचतुष्पथरथ्यासु । नोदकान्तः । न पीठोपहित-
 पादः । न हस्त्यश्वोद्गनौगोयानेषु । न वान्तः । न विरिक्तः ।
 नाजीर्णा । न पञ्चनखान्तरागमने । न राजश्रोत्रिय-
 गोवाह्मणव्यसने । नोपाकर्मणि । नोत्सर्गे । न सामध्या-
 नादृग्यजुषी । नापररात्रमधीत्य शयीत । अभियुक्तो-
 ऽप्यन्यध्यायेष्वध्ययनं परिहरेत् । यस्मादनध्ययनाधीतं नेह
 नामत्र फलदम् । तद्यध्ययनेनायुषः क्षयो गुरुशिष्ययोश्च ।
 तस्मादनध्यायवज्जं गुरुणा ब्रह्मलोककामेन विद्या सञ्छिष्य-
 च्छेत्रेषु वप्तव्या । शिष्येण ब्रह्मरभावसानयोर्गुरोः पादोप-
 संग्रहणं कार्यम् । प्रणवश्च व्याहर्त्तव्यः । तत्र च यदृचोऽधीते
 तेनास्याज्येना पितृणां तृप्तिर्भवति । यद्व्यजुंषि तेन मधुना ।
 यत् सामानि तेन पयसा । यद्वायुं तेन मांसेन । यत्
 पुराणेतिहासवेदाङ्गवर्गशास्त्राख्यधीते तेनास्यान्नेन । यत्

विद्यामासाद्यासिँल्लोके तथा जीवेन्न सा तस्य परलोके
फलप्रदा भवेत् । यश्च विद्याया यशः परेषां हन्ति ।
अनुज्ञातश्चान्यस्मादधीयानान्न विद्यामादद्यात् । तदादानमस्य
ब्रह्मस्ते यं नरकाय भवति ॥ १—४२ ॥

लौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव वा ।

आददीत यतो ज्ञानं न तं दृष्ट्वेत् कदाचन ॥ ४३

उत्पादकब्रह्मदावीर्गरीयान् ब्रह्मदः पता ।

ब्रह्मजन्म हि विप्रस्य प्रेत्य चेह च शाश्वतम् ॥ ४४

कामान्माता पिता चैनं यमुत्पादयतो मियः ।

सभूर्तिं तस्य तां विद्यादूयदूयोनाविह जायते ॥ ४५

आचार्यस्तस्य यां जातिं विधिवद्वेदपारगः ।

उत्पादयति सावित्रा सा सप्ता साजरामराः ॥ ४६

य आट्णोत्पावितथेन कर्णा-

वदुःखं कुर्वन्नसृतं संप्रयच्छन् ।

तं वै मत्सेत् पितरं मातरंच

तस्मै न दृष्ट्वेत् कृतमस्य जानन् ॥ ४७

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

एकत्रिंशोऽध्यायः ।

तत्रः पुरुषस्यातिगुरवो भवन्ति । माता पिता
आचार्यश्च । तेषां नित्यमेव गुपृषणा भवित्यव्य । यत् ते
ब्रूयुस्तत् कुर्यात् । तेषां प्रियहितमाचरेत् । न तैरननुज्ञातः
क्वचिदपि कुर्यात् ॥ १—६ ॥

एत एव त्रयो वेदा एत एव त्रयः सुराः ।

एत एव त्रयो लोका एत एव त्रयोऽग्नयः ॥ ७

पिता गार्हपत्योऽग्निर्दक्षिणाग्निर्माता गुरुराहवनीयः ।

अनादृतान् यस्यैते सर्वास्तस्याफलाः क्रियाः ॥ ८—९ ॥

इदं लोकं मातृभक्ता पितृभक्ता तु मध्यगम् ।

गुरुशुश्रूषया त्वेवं ब्रह्मलोकं समश्नुतु ॥ १०

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

हात्रिंशोऽध्यायः ।

राजर्षिं कृशोत्रिणा धर्मप्रतिब्रेष्युपाध्यायपितृव्यमातामह-
मातुलश्वशुरज्येष्ठभ्रातृसम्बन्धिनश्चाचार्यवत् । पत्न्य एतेषां
सवर्णाः । मातृवसा पित्रवसा ज्येष्ठा स्वसा च । श्वशुर-
पितृव्यमातुर्नर्त्तजां कनीयसां प्रत्ययानन्वेवाभिवादनम् ।
ह्येनवर्णानां गुरुपत्नीनां दूरादभिवादनं न दादोपसंस्-
र्शनम् । गुरुपत्नीनां भावात्सादनाङ्गनकेशसंयजन-पाद-
प्रक्षालनादीनि न कुर्यात् । अहंस्तुतापि परपत्नी
भगिनीति वाच्या मुनीति सातेति वा । न च गुरुणा त्वभिति
ब्रूयात् । तदतिक्रमे विराटारो दिवसात्ते तं प्रसाद्या-
श्रीयात् । न च गुरुणा सह विवृञ्च कथां कुर्यात् । नैव
चास्य परीवादम् । न चानाभिप्रेतम् ॥ १—१२ ॥

गुरुपत्नी तु युवतिर्नाभिवाद्येह पाठ्योः ।

पूष्णिंशतिवर्षे च गुरुदीर्घे पिजानता ॥ १३

कामन्तु गुरुपत्नीनां युवतीनां युवा भुवि ।
 विधिवहन्दनं कुर्यादसावहमिति ब्रुवन ॥ १४
 विप्रोथ पादग्रहणमन्वहञ्चाभिवादनम् ।
 गुरुदारेषु कुर्वीत सतां धर्ममनुस्मरन् ॥ १५
 वित्तं बभ्रुर्भय कर्म विद्या भवति पञ्चमी ।
 एतानि मानस्थानानिगरीयो यद्व्यदुत्तरम् ॥ १६
 ब्राह्मणं दशवर्षं चतुशतवर्षञ्च भूमिपम् ।
 पितापुत्रो विजानीयाद्ब्राह्मणस्तु तयोः पिता ॥ १७
 विप्राणां ज्ञानतो ज्यैष्ठं क्षत्रियाणान्तु वीर्यतः ।
 वैश्यानां धान्यधनतः शूद्राणामेव जन्मनः ॥ १८
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

त्रयोस्त्रिंशोऽध्यायः ।

अथ पुरुषस्य कामक्रोधलोभाख्यं रिपुत्रयं सुघोरम्
 भवति । परिग्रहप्रसङ्गाद्विगेषेण गृहाश्रमिणः । तेनाय
 माक्रान्तोऽतिपातकसहापातक्रानुपातश्लेषपातकेषुः प्रवर्त्तते ।
 जातिभ्रंशकरेषु सङ्करीकरणेष्वपात्रीकरणेषु च । मलाबर्हषु
 प्रकीर्णकेषु च ॥ १—५ ॥

त्रिविधं नरक्षयेहं क्षारं नाशनमात्मनः ।

कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्रयं त्यजेत् ॥ ६

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रयोस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

मातृगमनं दुहितृगमनं स्रुषागमनमित्यतिपातकानि ॥ १

अतिपातकिनस्त्वेते प्रविशेयुहुं ताशनम् ।

न ह्यस्या निष्कृतिस्तेषां विद्यते हि कथंचन ॥ २

इति वैशाखे धर्मशास्त्रे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

ब्रह्महत्या सुरापानं ब्राह्मणसुवर्णहरणं गुरुदारगमन-
मिति महापातकानि । तत्संयोगश्च । संवत्सरेण पतति
पतितेन सह चरन् । एकयानभोजनाशनशयनैः । दौन-
सौवभौखसम्बन्धात् सद्य एव ॥ १—५ ॥

अखभेदेन शष्येयुर्माहापातकिनस्त्वमे ।

पृथिव्यां सर्वतीर्थानां तथानुसरणेन वा ॥ ६

इति वैशाखे धर्मशास्त्रे पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

षड्त्रिंशोऽध्यायः ।

थागस्य स्य क्षत्रियस्य वैश्यस्य च रजस्वलायाश्चान्तर्वद्रा-
श्चात्रिगोत्रायाश्चाविज्ञातस्य गर्भस्य शरणागतस्य च घातनं

ब्रह्महत्यासमानीति । कौटसाद्यः सुहृद्वध एतौ सुगोपाल-
समौ । ब्राह्मणस्य सुस्यपारस्यं मित्रमापारस्यं दुर्गर्हणीय-
समम् । प्रितुष्यभाताभक्तभातुतमपरः प्रपन्नार्थभक्तजन गुरु-
दारगमनसमम् । पितृष्यामृमाहवदशकप्रभनंच । अत्रि-
यत्विगुणाध्यात्मित्वपदुःसिपजनंच । सुखः सख्यः सुगोलाया
उत्तमवर्णायाः कुसार्था अश्वजाया राजस्यभावाः प्रव्राज-
ताया निक्षिप्तायाश्च ॥ १--७ ॥

अनुपातकिनस्त्वते महापातकिनो यथा ।

अखमेधेन शुध्यन्ति तीर्थानुसरणेन पा ॥ ८

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षड्विंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः ।

अमृतवचनमुत्कृषे । राजगामि च वैश्वानरम् । गुरोश्चा-
लीकृनिर्मथः । वेदनित्वा । अधीतस्य च त्यागः । अग्नि-
माहपितृसुतदारणांच । अमोज्यत्वाभव्यभक्त्यणम् । परस्वा-
पहरणम् । परदाराभिगमनम् । अथान्ययाजनम् । विकसी-
जीवमंच । असत्प्रतिग्रहश्च क्षत्रविद्भूद्रगोवधः । अतिक्रिय-
विक्रयः । परिवृत्तितानुजेन जेष्ठस्य । परिवेदनम् । तस्य च
कन्यादानम् । याजनंच । व्रात्यता । मृतकाध्यापनम् । मृता-
श्चाध्ययनादानम् । सर्वाकरेवधिकारः । महायन्त्रप्रवर्तनम् ।
द्रुमगुल्मवल्लीलतौषधीनां हिंसा । स्त्रीजीवनम् । अभिचार-
मलकर्मसु प्रवृत्तिः । आत्मार्थं क्रियारम्भः । अनाहिता-

ग्निता । देवर्षिपितृऋषानामनपक्रिया । असच्छास्त्रा-
भिगमनम् । नास्ति कृता । कूशीलवता । मद्यपस्त्रीनि-
षेवणम् । इत्युपपातज्ञानि ॥ १—३४ ॥

उपपातकिनस्त्वेते कुर्युश्चान्द्राचरणं नराः ।

पराकृच्च तथा कुर्युर्यजेयुर्गामखिन वा ॥ ३६

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

अष्टत्रिंशोऽध्यायः ।

ब्राह्मणस्य रुजाकरणम् । अत्रेयमद्ययोर्प्रातिः ।
जैह्वगम् । पशुषु मैथुनाचरणम् । पुंसि च । इति जाति-
भ्रंशकराणि ॥ १—६ ॥

जातिभ्रंशकरं कर्म कृतवान्यतममिच्छया ।

कुर्यात् सान्तपनं कृच्छ्रं प्राजापत्यमनिच्छया ॥ ७

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

याम्यारण्यानां पशूनां हिंसा सङ्करीकरणम् ॥ १

सङ्करीकरणं कृत्वा मासमग्नीति यावक्तुम् ।

कृच्छ्रातिकृच्छ्रमथवा प्रायश्चित्तन्तु कारयेत् ॥ २

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

चत्वारिंशोऽध्यायः ।

निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं कुसीदजीवनमसत्य-
भाषणं शूद्रसेवनमित्यपात्रीकरणम् ॥ १

अपात्रीकरणं कृत्वा तसकृच्छेन प्रथ्यति ।

शीतकृच्छ्रेण वा भूयो महासान्त्पनेन वा ॥ २

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

एकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

पक्षिणां जलचराणां जलजानांच घातनम् । कृमि-
कीठानांच । मद्यानुगतभोजनम् । इति मलाबहानि ॥ १—४

मलिनीकरणेभ्यु तसकृच्छं विशोधनम् ।

कृच्छ्रातिकृच्छ्रमद्यवा प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ५

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

यद्भुक्तं तत्प्रकीर्णम् ॥ १

प्रकीर्णपातके ज्ञात्वा गुह्यत्वमथ लाघवम् ।

प्रायश्चित्तं बुधः कर्त्याद्ब्राह्मणानुमतः सदाः ॥ २

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अथ नरकाः । तस्त्रिस्रम् । अन्धातामिस्रम् । रौरवम् ।
 महारौरवम् । कालसूत्रम् । महानरकम् । सञ्जीवनम् ।
 अवीचिः । तपनम् । सम्प्रतापनम् । सहातकम् । काको-
 लम् । कण्डुलम् । कुट्टानम् । पूतिश्चत्तिकम् । लोहशङ्कुः ।
 ऋचीपम् । विपमपत्यानम् । कण्टकशाल्मलिः । दीपनदी ।
 असिपत्नवनम् । लोहचारकमिति । एतेष्वकृतप्रायश्चित्ता
 अतिपातकिनः पर्यायेण कल्पं पश्यन्ते । महापातकिनो
 मन्वन्तरम् । अनुपातकिनश्च । उपपातकिनश्चतुर्युगम् ।
 कृतसङ्घरीकरणाश्च । कृतापातीकरणाश्च । कृतमलिनी-
 करणाश्च । प्रकीर्णकपातकिनश्च बहून् वर्षयुगान् ॥ १—३२

कृतपातकिनः सर्वे प्राणत्यागादनन्तरम् ।

याम्यं पत्यानमासाद्य दुःखमश्नन्ति दारुणम् ॥ ३३ ।

यमस्य पुङ्खैर्घोरैः कथमाणा यतस्ततः ।

सुकृच्छ्रेणानुकारेण नीयमानाश्च ते यथा ॥ ३४

श्लभिः शृगालैः क्रव्यादैः काककङ्कवकादिभिः ।

अग्नितुण्डैर्भक्ष्यमाणा भुजङ्गैर्वृश्चिकैस्तथा ॥ ३५

अग्निना दह्यमानाश्च तुद्यमानाश्च कण्टकैः ।

क्रकचैः पाक्ष्यमानाश्च पीड्यमानाश्च क्षणया ॥ ३६

क्षुधया व्यथ्यमानाश्च धारैर्व्याघ्रगणैस्तथा ।

पूयशोणितगन्धेन मुर्च्छमाना पदे पदे ॥ ३७

परान्नपानं लिप्सन्तस्ताद्यमानाश्च किङ्करैः ।
 काककङ्कवकादीनां भीमानां सदृशाननैः ॥ ३८
 क्वचित् काथ्यन्ति तैलेन ताद्यन्ते मुषलैः क्वचित् ।
 आयसीषु च वक्ष्यंते शिलासु च तथा क्वचित् ॥ ३९
 क्वचिद्वान्तमथाश्रन्ति क्वचित् पृथमसृक् क्वचित् ।
 क्वचिद्विष्टां क्वचिन्धांसं पृथगन्धि सुदारुणम् ॥ ४०
 अश्वकारेषु तिष्ठन्ति दारुणेषु तथा क्वचित् ।
 छर्मिर्मर्मक्ष्यमाणाश्च वह्नितण्डैश्च दारुणैः ॥ ४१
 क्वचिच्छीतेन बाध्यन्ते क्वचिद्दामेध्यमध्यगः ।
 परस्परमथाश्रन्ति क्वचित् प्रेताः सुदारुणाः ॥ ४२
 क्वचिद्भूतेषु ताद्यन्ते लखमानास्तथा क्वचित् ।
 क्वचित् क्षिप्यन्ति वायुधैरुत्कृत्यन्ते तथा क्वचित् ॥ ४३
 कण्ठेषु दन्तपादाश्च भुजङ्गाशोऽपि क्षिताः ।
 पीड्यमानास्तथा यन्त्रैः क्षणमाणाश्च जानुभिः ॥ ४४
 भग्नष्टम्भशिरोश्रीवाः सचीकण्ठाः सुदारुणाः ।
 कूटागारप्रमाणैश्च शरीरैर्वातनाक्षमैः ॥ ४५
 एवं पातकिनः पापमनुभूय रुदुःक्षिताः ।
 तिर्यग्यौनौ प्रपद्यन्ते दुःखानि विविधानि च ॥ ४६
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

अथ पापात्मनां नरकेष्वनुत्तदुःखानां तिर्यग्योनयो
भवन्ति । अतिपातकिनां पर्यायेण सर्वाः स्थावरयोनयः ।
महापातकिनांच कृमियोनयः । अनुपातकिनां पक्षि-
योनयः । उपपातकिनां जलजयोनयः । कृतजातिभ्रंश-
कराणां जलचरयोनयः । कृतसंङ्घरीकरणकर्मणां ऋग-
योनयः । कृतापावीकरणकर्मणां पश्ययोनयः । कृतमलिनी-
करणकर्मणां मनुष्येष्वसृश्ययोनयः । प्रकीर्णेषु प्रकीर्णा
हिंसाः क्रव्यादा भवन्ति । अभोज्यान्नाभक्ष्याशी कृमिः ।
स्तेनः श्येनः । प्रकृष्टवर्मापहारी विलेशयः । आखु-
र्धान्यहारी । इंसः कांठ्यापहारी । जलं हृत्वाभिलषवः ।
मधु दंशः । पयः काकः । रसं श्वा । घृतं नकुलं ।
मांसं गृध्रः । वसां मदगुः । तैलं तैलपायिकः । लवणं
वीचिवाक् । दधि बलाका । कोशेयं हृत्या भवति तित्तिरिः ।
क्षौमं दहूरः । कार्पास तान्तवं क्रौञ्चः । गोधा गाम् ।
वाग्गुदोगुडम् । कुच्छुन्दरिर्गन्धान् । पत्रशाकं वर्ही ।
कृतान्नं श्वावित् । अकृतान्नं शल्लकः । अग्निः बकः ।
गृहकार्थ्युपस्करम् । रक्तवासांसि जयञ्जीवकः । गजं
कूर्मः । अश्वं व्याघ्रः । फलं पुष्पं वा मर्कटः । ऋक्षः
स्त्रियम् । धानमुद्गः । पशूनजः ॥१—४३

यद्वा तद्वा परद्रव्यमपहृत्य बलाकरः ।

अश्वं याति तिर्यक्त्वं जधा चैवाहुतं हविः ॥ ४४

स्त्रियोऽप्येतेन कल्पेन हृत्वा दोषमवाप्नुयुः ।

एतेषामेव जन्तूनां भार्यात्ममुपयान्ति ताः ॥ ४५ ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अथ नरकासुभूतदुःखानां तिर्यक्तमुर्त्तीनां मनुष्येषु लक्षणानि भवन्ति । कुष्ठप्रतिपातकी । ब्रह्महा यन्त्री । सुरापः श्यावदन्तकः । सुवर्णहारी कुनखः । गुरुतल्पगो दुर्धमा । पूतिनासः पिशुनः । पूतिवक्त्रः सूचकः । धान्यचौरोऽङ्गहीनः । मिश्रचौरोऽतिरिक्ताङ्गः । अन्नापहारकस्वामवावी । वागपहारको मूकः । वस्त्रापहारकः श्वित्री । अखापहारकः पङ्कुः । देवब्राह्मणाक्रोशको मुकः । लोलजिह्वो गरदः । उन्मत्तोऽग्निदः । गुरुप्रतिकूलोऽपश्मारी । गोघ्नस्वभ्रः । दीपापहारकश्च । काणश्च दीपनिर्वापकः । त्रपुष्पामरसीसकविक्रयीः रजकः । एकशफविक्रयी च्छगभ्याधः । कुण्डाशी भगाद्यः । घाण्टिकः स्तेन । वार्धूलिको भ्रामरी । मिष्टाश्लेकाकी वातगुल्मी । समयभेत्ता खल्वाटः । श्लीपद्यवकीर्णी । परवृत्तिघ्नो दरिद्रः । परबीडाकरी दीर्घरोगी ॥ १—३१ ॥

एवं कर्मविशेषेण जायन्ते लक्षणान्विताः ।

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

वामना बधिरा मूका दुर्बलाश्च तथापरै ।

तस्मात् सर्वं प्रयत्नेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ६३

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

अथ छच्छ्राणि भवन्ति । त्राहं नाश्रीयात् । प्रत्यहं च
त्रिषवणं स्नानमाचरेत् । त्रिः प्रतिस्नानमपस्थ मज्जनम् ।
मग्नस्त्रिरवमर्षणं जपेत् । दिवास्थितस्तिष्ठेत् । रात्रा
वासिनः । कर्मणोऽन्ते पयस्विनीं दद्यात् । इत्यवमर्षणम् ।
त्राहं सायं त्राहं प्रातस्त्यहमयाचितमश्रीयादेष प्राजापत्यः ।
त्राहमुष्णाः पिवेदपस्त्यहमुष्णं घृतं त्राहमुष्णं पयस्त्यहश्च
नाश्रीयादेष तमकच्छः । एष एव शीतैः शीतकच्छः कच्छाति-
कच्छः । पयसा दिवसैः कविंशतिक्षपणम् । उदकसक्तुनां मासा-
भ्यवहारेणोदककच्छः । विसाभ्यवहारेण मूलकच्छः । विष्णा-
भ्यवहारेण श्रीफलकच्छः । पद्माक्षैर्वा । निराहारस्य द्वावशा-
हेन पराकः । गोमूत्रगोमयक्षीरदधिसर्पिःकुशोदकान्येकदि-
वसमश्रीयाद्द्वितीयमुपवसेदेतत् सान्तपनम् । गोमुत्रादिभिः
प्रत्यहाभ्यस्तैर्महान्तपनम् । त्राहाभ्यस्तैश्चातिसान्तपनम् ।
पिण्याकाचामतक्रोदकसक्तुनामुपवासान्तरितोऽभ्यवहारस्तु-
लापुरुषः । कुशपलाशोद्म्बरपद्मशङ्खपुष्पोवटब्रह्मसुवर्चलापत्रैः
क्षयितस्याश्वस प्रत्येकं पानेन पर्णकच्छः ॥ १—२३

कच्छ्राण्येतानि सर्वाणि कुर्वीत कृतपावनः ।

नित्यं त्रिषवणस्नायोऽधःशायी जितेन्द्रियः ॥ २४

स्त्रीशूद्रपतितानां च वर्जयेत्तन्निभाषणम् ।

पवित्राणि जपेन्नित्यं जुहुयाच्चैव शक्तितः ॥ १५

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अथ चान्द्रायणम् । ग्रासानविकारानश्रीयात् । तांश्च-
कलाभितृद्धौ क्रमेण वद्वेदेनौ हसयेदमावास्यां नाश्रीयादेष
चान्द्रायणो यवमध्यः । पिपीलिकामध्यो वा । यस्या-
मामावस्या मध्ये भवति स पिपीलिका मध्यः । यद्य
पौर्णमासी स यवमध्यः । अश्रीग्रासान् प्रतिदिवसं मास-
मश्रीयात् स यतिचान्द्रायणः । सायं प्रातश्चतुरश्वतुरः स
शिशुचान्द्रायणः । यथा कथञ्चित् षष्ठोनां त्रिंशतीं मासेना-
श्रीयात् स सामान्यचान्द्रायणः ॥ १-६ ॥

व्रतमेतत् पुरा भूमि कृत्वा समर्षयोऽमलाः ।

प्राप्तवन्तः परं स्थानं ब्रह्मा रुद्रस्तथैव च ॥ १०

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अथ कर्मभिरात्मकृतैर्गुरुमात्मानं मन्येतात्माधिं प्रसृति-
यावकं श्रपयेत् । न ततोऽग्नी जुहुयात् । न चात्र बलिकर्म ।

अशृतं श्रयमाणं शृतञ्चाभिमन्त्रयेत् । श्रयमाणे रक्षां
 कुर्यात् । ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनां ऋषिर्विप्राणां
 महिषो मृगाणां श्येनो गृध्राणां स्वधित्तिर्नानां सोमः
 पवित्रमत्येति रेभन्निति दर्भान् यधाति । शृतञ्च तमश्रीयात्
 पात्रे निषिञ्च । ये देवा मनोजाता मनोबुधः सुदक्षा
 दक्षपितरः ते नः पान्तु ते नीऽयन्तु तेभ्यो नमस्तेभ्यः
 स्नाहेत्यात्मनि जहुयात् । अयाचासो नाभिमालभेत । स्नाताः
 प्रीता भवत यूयमापोऽस्माकमुदरे यवाः । ता अस्मभ्यमनमी
 वा अपक्षा अनागसः सन्तु देवीरथवा कृता वृध इति ।
 त्विरात्रं मेधावी । पङ्क्त्वात्रं पादहत् । सहरात्रं पीत्वा
 महापातङ्गिनामन्यतमः पुनाति । द्वादशरात्रेण पर्वपुरुष-
 कृतमपि पापां निर्दहति । द्वासं पीत्वा सर्वपापानि ।
 गोनिहारमुक्तानां यवाणामक्षत्रिंशतिरात्रम् ॥ १-१६ ॥

यवोऽसि धाव्यराजोऽसि वाक्यो मधुसंयुतः ।
 निशीदः सर्वपापानां पवित्रर्क्षाप्रतिः स्मृतम् ॥ १७
 घृतमेव मधु यवा आपो वा अस्तं यवाः ।
 सर्वं पुनौत मे पापां यन्मे किञ्चन दुष्कृतम् ॥ १८
 वाचा कृतं कर्ककृतं मनसा च विचिन्तितम् ।
 अलक्ष्मीं कालकर्णीञ्च नाशयिष्वं यवा मम ॥ १९
 श्वशूकरावलीढञ्च उच्छिष्टोपहतञ्च यत् ।
 मातापितोरशुश्रूषां पुनीध्वञ्च यवा मम ॥ २०
 गणान्नं गणिकान्नञ्च शूद्रान्नं श्राद्धमृतकम् ।
 क्षौरस्थान्नं नवश्राद्धं पुनीध्वञ्च यवा मम ॥ २१

बालधूर्तमधर्मश्च राजद्वार कृतं च यत् ।
 सूर्यस्तैस्तैः न्यमत्रात्प्रमयाज्यस्य च याजनम् ।
 ब्राह्मणानां परीवादं पुनीध्वं च यवा मम ॥ २१
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे ऽष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ।

मार्गशीर्षशुक्लैकादश्यामुपोषितो द्वादश्यां भगवन्तं
 बासुदेवमर्चयेत् । पु यधूपानुलेपनदीपनैवेद्यैर्ब्राह्मणतर्पणैश्च ।
 व्रतमेतत् संवत्सरं कृत्वा पापेभ्यः पृतो भवति । यावज्जीवं
 कृत्वा खेतद्दीपमाप्नोति । उभयपक्षद्वादशीष्वेवं स्वर्गलोकं
 प्राप्नोति । यावज्जीवं कृत्वा विष्णोर्लोकमाप्नोति । एवमेव
 पंचदशीष्वपि ॥ १—७ ॥

ब्रह्मभूतममावास्यां पौर्णमास्यां तथैव च ।
 योगभृतं परिचरं केशवं महदाप्र यात् ॥ ८
 दृश्येते संहितौ यस्यां दिवि चन्द्रवृहस्पती ।
 पौर्णमासी तु महती प्रोक्ता संवत्सरे तु सा ॥ ९
 तस्यां दानोपवासाद्यमक्षयं परिकीर्तितम् ।
 तथैव द्वादशी शुक्ला या स्याच्छ्रवणसंयुता ॥ १०
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनपञ्चाशोऽध्यायः । ४९ ॥

पञ्चाशोऽध्यायः ।

वने पर्णकृटीं कृत्वा वसेत् । त्रिषवणं स्यात् । स्वकर्म
 चाचक्षाणो ग्रामे भैक्ष्यमाचरेत् । तृणशायी च स्यात् ।
 एतन्महाव्रतम् । ब्राह्मणं हत्वा द्वादशसंवत्सरं कुर्यात् ।
 यागस्थं क्षत्रियं वा । गुर्विणीं रजस्वलां वा । अग्निगोत्रां
 वा नारीम् । मित्रं वा । नृपतिवधे महाव्रतमेव द्विगुणं
 कुर्यात् । पादोनं क्षत्रियवधे । अर्द्धं वैश्यवधे । तद्वर्द्धं
 शूद्रवधे । सर्वेषु श्वशिरोध्वजी स्यात् । सर्वेषु जीवेषु क्षमी
 स्यात् । मासमेकं कृतवापनो गवानुगमनं कुर्यात् ।
 आसीनास्वासीत । स्थितासु स्थितः स्यात् । अवसत्रां-
 चोद्धरेत् । भयेभ्यश्च रक्षेत् । तासां शीतादित्वाणमकृत्वा
 नात्मनः कुर्यात् । गोमुञ्जेषु स्यात् गौरसैश्च वर्त्तेत ।
 एतन्नौब्रतं गोवधे कुर्यात् । गजं हत्वा पंच नीलान् वृषभान्
 दद्यात् । तुरगं वासः । एकहायममनडाहं खरवधे ।
 मेघाजवधे च । सुवर्णकृष्णलमुद्गवधे । श्वानं हत्वा त्रिरात्र-
 मुपवसेत् । हत्वा मूषकमाज्जीरनकुलमण्डुकदुण्डुभाज-
 गराणामन्यतममुपोषितः कृसरानं भोजयित्वा लोहदण्डं
 दक्षिणं दद्यात् गोधोलुककाकम्पवधे त्रिरात्रमुपवसेत् ।
 हंसवकवलाकमद्गुवानरश्वेनभासचक्रवाकाणामन्यतमं हत्वा
 ब्राह्मणाय नां दद्यात् । सर्पं हत्वा अश्वो काणायसीम् ।
 घण्टं हत्वा पलालभारकम् । धराहं हत्वा वृत्तकुम्भम् ।
 तित्तिरिं तिलद्रोणम् । शुकं शिवावनं वत्सम् । क्रौञ्चं

त्रिहायणम् । क्रव्यादष्टगवधे पयस्विनीं गां दद्यात् । अक्र-
व्यादष्टगवधे वत्सतरीम् । अनुक्तष्टगवधे त्रिरात्रं पयसा
वर्त्तते । पक्षिवधे नक्ताशी स्यात् । रुष्यमापकं वा दद्यात् ।
हत्वा जलचरमुपवसेत् ॥ १—४५ ॥

अस्थन्वतान्तु सत्त्वानां सहस्रस्य प्रमापणे ।
पूर्णे चानस्थनस्थान्तु शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ॥ ४६
किञ्चिद्देव तु विप्राय दद्यादस्थिमतां वधे ।
अनस्थांचैव हिंसायां प्राणायामेन शुध्यति ॥ ४७
फलदानान्तु उक्षाणां वेदने जप्यष्टकशतम् ।
गुल्मवह्नीलतानांच पुष्पितानांच वीरुधाम् ॥ ४८
अत्राद्यजानां सत्त्वानां रसजानांच सर्वशः ।
फलपुष्पोद्भवानांच घृतप्राशो विशोधनम् ॥ ४९
कृशजानामोषधीनां जातानांच स्वयं वने ।
वृथालभे तु गच्छेद्गां दिनमेकं पयोव्रतः ॥ ५०
दूति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पंचाशोऽध्यायः ॥ ५० ॥

एकपञ्चाशोऽध्यायः ।

सुतापः सर्वकर्मवर्जितः कृष्णान् वर्षमश्रीयात् । मलानां
मद्यानांच अन्यतमस्य प्राशनं चान्द्रायणं कुर्यात् । लशुन-
पलाण्डुगृह्णन् नैतन्नन्निवड्वरं दद्यात्स्यसङ्कुटपानरगोमांस-
भक्षणे च । सर्वेष्वेतेषु द्विजानां यज्ञानि काले भूयः संस्कारं
कुर्यात् । वपनसेखलादण्डभैक्ष्यार्थ्यान्नतामि पुनः संस्कार-
कर्मणि वर्जनीयानि । यज्ञतश्चक्रवर्गाचारुङ्गदून्मवर्जं

यं च न खमांसाशने समरात्रं मूपवसेत् । गणगणिकास्तेन-
 गायनात्रानि भुक्त्वा समरात्रं पयसा वर्त्तते । तच्चकार्त्तं
 च म्रिकर्त्तं च । वाङ्मयिककदर्थ्यदीक्षितबहनिगडाभिश्चस्तपगटा-
 नां च । पुंश्चलोदाश्लिकचिकित्सकलुब्धकक्रूरोग्रोच्छिष्टभोजि-
 नां च । अवीरास्त्रीसुवर्णकारसपत्नपतितानां च । पिशुनामृत-
 वादिक्षतधर्मात्मरसविक्रयिणां च । शैलूपतन्तुवायकृतघ्न-
 रजकानां च । कर्मकारनिषादरङ्गावतारिविणशस्त्रविक्रयि-
 णां च । श्वजीविशौण्डिकतैलिकचैलनिर्णयकानां च । रज-
 स्वला सहोपपतिविश्मनां च । भ्रूणघ्नावेक्षितमुदक्यासंसृष्टं
 पतत्रिणावलीढं शुना संस्पृष्टं गवाघ्रातं च । कामतः पदा
 स्पृष्टमवक्षुतम् । मत्तक्रुडातुराणां च । नाश्चितं वृथा-
 मांसं च । पाठीनरोहितराजीवसिंहतुण्डशकुलवर्जं सर्व-
 मत्स्यमांसाशने त्रिरात्रमुपवसेत् । सर्वजलजमांसाशने च ।
 अपः सुराभाण्डस्थाः पीत्वा समरात्रं शङ्खपुष्पीशृतं पयः
 पिबेत् । मद्यभाण्डस्थाश्च पञ्चरात्रम् । सोमपः सुरापस्या-
 घ्रायास्य-गन्धमुदकमग्नस्त्रिरघमर्षणं जघ्ना घृतप्राशनो भवेत् ।
 खरोष्ट्रकाकमांसाशने चान्द्रायणं कुर्यात् । प्राश्याघ्रातं
 सूनास्थं शुष्कमांसञ्च । क्रव्यादष्टगपक्षिमांसाशने तप्तकच्छम् ।
 कर्त्तविक्रमवचक्रवाकहंसरज्जुदालसारसदात्थूहशुकसारिका-
 बकबलाकाकोकिलखञ्जरीटाशने त्रिरात्रमुपवसेत् । एक-
 शक्रोभयदन्ताशने च । तित्तिरिकपिञ्जललावकवर्त्तिका-
 मयूरवर्जं सर्वपक्षिमांसाशने चाहीरात्रम् । कीटाशने दिन-
 मेकं ब्रह्मसुवर्चलां पिबेत् । शुनां मांसाशने च । कृत्वाक-
 कवकाशने सान्तपनम् । यवगोमूमपयोविकारं छेदात्तं

शुक्रं खाण्डवं च वर्जयित्वा पथ्युषितं तत्प्राशयोपवेशत् ।
 प्रथनामेध्यप्रभवान्नोहितांश्च दृक्षानिर्यासान् । शालुकटथा-
 कसरसंयावपायसापूपशष्कुलीदेवान्नानि हवीषि च । गोऽ-
 जामहिषीवर्जं सर्पयांसि च । अनिर्द्देशानि तान्यपि ।
 स्यन्दिनीसन्धिनीविवत्साक्षीरं च । अमेध्यभुजश्च । दधिवर्जं
 क्वेवलानि च शुक्रानि । ब्रह्मचर्याश्रमी आहभोजने प्राजा-
 पत्यम् । दिनमेकस्रोदके वसेत् । मधुमांसाशने प्राजापत्यम् ।
 विडालकाकनकुलाखूच्छिष्टभक्षणे ब्रह्मसुवर्चलां पिवेत् ।
 श्वोच्छिष्टाशने दिनमेकमुपोषितः पञ्चगव्यं पिवेत् । पंचनख-
 विण्मूत्राशने सप्तरात्रम् । आमशाद्याशने त्रिरात्रं पयसा
 वर्तेत । ब्राह्मणः शूद्रोच्छिष्टाशने सप्तरात्रम् । वैश्योच्छिष्टा-
 शने पंचरात्रम् । राजन्योच्छिष्टाशने त्रिरात्रम् । ब्राह्मणो-
 च्छिष्टाशने त्वेकाहम् । राजन्यः शूद्रोच्छिष्टाशी पंचरात्रम् ।
 वैश्योच्छिष्टाशी त्रिरात्रम् । वैश्यः शूद्रोच्छिष्टाशी च ।
 चाण्डालाश्च भुक्त्वा त्रिरात्रमुपवसेत् । सिद्धं भुक्त्वा
 पराकः ॥ १—५८ ॥

असंस्कृतान् पशून् मन्त्रैर्नाद्याद्विप्रः कथञ्चन ।

मन्त्रैस्तु संस्कृतानद्याच्छाश्वतं विधिमास्थितः ॥ ५९

यावन्ति पशुरोमानि तावत् कृत्वेह मारणम् ।

दृथापशुघ्नः प्राप्नोति प्रेत्य चेह च निष्कृतिम् ॥ ६०

वशाथं पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयम्भुवा ।

यज्ञोहिभूत्यै सर्वस्य तस्मादयज्ञे वधोऽवधः ॥ ६१

न तादृशं भवत्येनो मृगहन्तुर्धनार्थिनः ।

यादृशं भवति प्रेत्य दृथामांसानि खादतः ॥ ६२

चोपध्यः पशवो वृक्षास्तिर्भ्यश्च पक्षिणस्तथा ।
 यन्नार्थं निधनं प्राप्ताः प्राप्नुवन्त्युत्थिता पुनः ॥ ६३
 मधुपर्कं च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि ।
 अत्रैव पशवो हिंसा नान्यात्रेति कथंचन ॥ ६४
 यन्नार्थेषु पशून् हिंसन् वेदतत्त्वार्थविदूढिजः ।
 चात्मानंच पशूँश्चैव गमयत्युत्तमां गतिम् ॥ ६५
 गृहे गुरावरण्ये वा निवसन्नात्मवान् हिजः ।
 नावेदविहितां हिंसामापद्यपि समाचरेत् ॥ ६६
 या वेदविहितां हिंसा नियतास्त्रिंश्वराचरे ।
 अहिंसामेव तां विद्याद्देदादमी हि निर्दभौ ॥ ६७
 योऽहिंसकानि भूतानि हिनस्त्यात्मसुखेच्छया ।
 स जीवंश्च मृतश्चैव न कश्चित् सुखमेधते ॥ ६८
 यो बन्धनबधक्लेशान् प्रणिनां न चिकीर्षति ।
 स सर्वस्य हितप्रप्सुः सुखमत्यन्तमग्रते ॥ ६९
 यद्ग्रायति यत् कुरुते रतं बध्नाति यत्र च ।
 तद्वाप्नोति यत्रे न यो हिनस्ति न किंचन ॥ ७०
 नाकृत्वा प्रणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते कश्चित् ।
 न च प्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसं विषर्जयेत् ॥ ७१
 समुत्पत्तिंच मांसस्य बधवनधी च देहिनाम् ।
 प्रसमीक्ष्य निवर्त्तत सर्वमांसस्य भक्षणात् ॥ ७२
 न भक्षयति यो मांसं विधिं हित्वा पिशाचवत् ।
 स लोके प्रियतां याति ध्याधिभक्ष न पीद्यते ॥ ७३
 अबुमन्ता विशसिता निहन्ता क्रयविक्रयी ।
 संस्कर्त्ता चोपहर्त्ता च खादकश्चेति घातकाः ॥ ७४

स्वमांसं परमांसेन यो वर्धयितुमिच्छति ।
 अनभ्यर्च्य पिबन् देवांस्ततोऽन्यो नास्त्यपुण्यकृत् ॥ ६५
 वर्षं वर्षेऽश्वमेधेन यो यजेत शतं समाः ।
 मांसानि च न खादेद्व्यस्तस्य पुण्यफलं समम् ॥ ७६
 फलमूनाशनैर्द्विभ्यैर्मून्यन्नानां च भोजनैः ।
 न तत् फलमवाप्नोति यन्मांसपरिवर्जनात् ॥ ७७
 मांसं स भक्षयितामुत्र यस्य मांसमिहाज्ञाहम् ।
 एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ७८
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

द्विपञ्चाशोऽध्यायः ।

सुवर्णस्तेयकृद्राज्ञे कर्माचक्षाणो मुषलमर्पयेत् । बधात्
 त्वागाहा प्रयतो भवति । महाव्रतं हादशाब्दानि वा
 कुर्यात् । निक्षेपापहारी च । धान्यधनापहारी च कृच्छ्र-
 मब्दम् । मनुष्यस्त्रीकूपनेत्रवापीनामपहरणे चन्द्रायणम् ।
 द्रव्याणामल्पसाराणां सान्त्वनम् । भोक्ष्यभोज्यपानशय्या-
 सनपुत्रमूनफलानां पञ्चगव्यपानम् । दृणकाष्ठद्रुमशुष्कान्न-
 गुडवस्त्रचर्मामिषाणां त्रिरात्रमुपवसेत् । मणिमुक्ताप्रबाल-
 तांश्चरजतायःकांस्यानां हादशाहं कथानश्रीयात् । कार्पास-
 कीदृजोर्णाद्यपहरणे त्रिरात्रमुपवसेत् । पक्षिगन्धौषधिरज्जु-
 वैदलनामपहरणे दिनमुपवसेत् ॥ १—१३ ॥

दन्वेवापहृतं द्रव्यं धनिकस्याप्युपायतः ।

प्रायश्चित्तं ततः कुर्यात् कल्पघञ्जापनुत्तये ॥ १४

यदूयत् परेभ्य आदद्यात् पुरुषन्तु निरङ्गुशः ।
 तेन तेन बिहीनः स्यादूयत्वयत्राभिजायते ॥ १५
 जीवितं धर्माकामौ च धने यत्नात् प्रतिष्ठितौ ।
 तस्मात् सर्वाप्रयत्नेन धनहिंसां विवर्जयेत् ॥ १६
 प्राणिहिंसापरो यस्तु धनहिंसापरस्तथा ।
 महादुःखमवाप्नोति धनहिंसापरस्तयोः ॥ १७

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ।

अथागम्यागमने महाव्रतविधानेनाढ्यं चीरवासा वने
 प्राजापत्यं कुर्यात् । परदारगमने च । गोव्रतं गोगमने च ।
 पुंस्ययोनावाकाशेऽसु दिवा गीयानि च सवासाः स्नान-
 माचरेत् । चाण्डालीगमने तत्साम्यमवाप्नुयात् । अन्नानत-
 चान्द्रायणद्वयं कुर्यात् । पशुवेद्यागमने प्राजापत्यम् ।
 सल्लङ्घिता स्त्री यत् पुरुषस्य परदारे तद्व्रतं कुर्यात् ॥ १—८ ॥

यत्करोत्येकरात्रेण वृषलीसवनाद्विजः ।

तद्वैश्वदेवमुज्जपन नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥ ९ ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

चतुःपंचाशोऽध्यायः ।

यः पापान्मा येन सह संयुज्यते स तस्यैव प्रायश्चित्तं
 कुर्यात् । अतःचनखात् कृपादत्यन्तोपहृताक्षोदकं पीत्वा
 ब्राह्मणविरात्रमुपवसेत् । द्वाहं राजन्यः । एकाहं वैश्यः ।
 बृहो मरुम् । सर्वे चान्ते व्रतस्य पंचगव्यं पिबेद्युः ॥ १-६ ॥

पंचगव्यं पिबेच्छुद्धो ब्राह्मणस्तु सुरां पिबेत् ।

उभौ तौ नरकं यातो महारौरवसंज्ञितम् ॥ ७

पर्वाभारोम्यवर्ज्यश्चतावगच्छन् पत्नीं विरात्रमुपवसेत् ।
 कूटब्राह्मीब्रह्महत्याव्रतं धरेत् । अनुदकमूत्रपुरीषकरणे
 सचैल्लक्षणं महाव्याहृतिहोमश्च । सूर्याभ्युदितनिर्मुक्तः सचै-
 ल्लक्षणः सावित्राष्टशतमावर्तयेत् । श्वश्रुगालविड्वराहकुर-
 वानरवायसपुंश्वलीभिर्दृष्टः स्रवतीमासाद्य षोडश प्राणायाम-
 मान् कुर्यात् । वेदान्युत्सादी त्रिषवणस्त्रायघःशायी संवत्-
 सरं स्रुद्धभैक्ष्येण वर्त्तत । समुत्कर्षावृते गुरोश्चालीक-
 निर्वन्धे तदात्रेपणे च मासं पयसा वर्त्तत । नास्तिको
 नास्तिकवृत्तिः कृतघ्नः कूटव्यवहारी ब्राह्मणवृत्तिघ्नश्चैवे
 संवत्सरं भैक्ष्येण वर्त्तेरन् । परिवृत्तिः परिवेत्ता यया च
 परिविद्यते दाता याजकश्च चान्द्रायणं कुर्यात् । प्राणि-
 भूपुण्यसोमविक्रयी तप्तकच्छं कुर्यात् । आर्द्रयोपदिगन्धपुष्प-
 फलमूत्रचर्मवैत्रैदलतुषकपालकेशभस्मास्थिगोरसपिण्याक-
 विबतैलविक्रयी प्राजापत्यम् । श्लेष्मजतुमधूच्छिष्टशङ्खपु-
 ष्कलिषीसकण्ठलोहोदुग्धरखड्गपात्रविक्रयी चान्द्रायणं

कुर्यात् । रक्तवस्त्ररङ्गरत्नगन्धगुडमधुरसोर्षाविक्रयी तिरात-
सुपवसेत् । मांसलवणलाक्षाक्षीरविक्रयी चान्द्रायणं कुर्यात् ।
तंच भूयश्चोपनयेत् । उद्रेण खरेण वा गत्वा नमः ज्ञात्वा
सुप्ता भुक्त्वा प्राणायामत्रयं कुर्यात् ॥ १—२३ ॥

जपित्वा त्रीणि सावित्राः सङ्घ्राणि समाहितः ।
मांसं गोष्ठे पयः पीत्वा सुच्यतेऽसत्प्रतिग्रहात् ॥ २४

अथाज्ययाजनं कृत्वा परेषामन्यकर्म च ।

अभिचारमहीनंच त्रिभिः कृच्छ्रैर्यथोच्यते ॥ २५

येषां द्विजानां सावित्री नानूच्येत कथाविधिः ।

तांश्चारयित्वा त्रीन् कृच्छ्रान् यथाविध्युपनाययेत् ॥ २६

प्राथञ्चित्तं चिकीर्षन्ति विकर्मस्थास्तु ये द्विजाः ।

ब्राह्मण्याच्च परित्यक्तास्तेषामप्येतदादिषुत् ॥ २७

यद्गृहर्हितेनाज्जयन्ति कर्मण्या ब्राह्मण्या धनम् ।

तस्योत्सर्गेण शुध्यन्ति जप्येन तपसा तप्या ॥ २८

वेदोदितानां नित्यानां कर्मण्यां समतिक्रमे ।

ज्ञातकत्रतलोपे च प्राथञ्चित्तमभोजनम् ॥ २९

अवगूर्यचरेत् कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने ।

कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्यात् विप्रस्योत्प्राप्त्युपश्रितम् ॥ ३०

एनस्त्रिभिरनिर्घ्नैर्नाथां कञ्चित् समाचरेत् ।

कृतनिर्घ्ननाशैताम जुगुप्सेत धर्मवित् ॥ ३१

वातघ्नांश्च कृतघ्नांश्च विशुद्धानपि धर्मतः ।

शरणागतहन्तृंश्च स्त्रीहन्तृंश्च न संवसेत् ॥ ३२

अथीतिर्षस्य वर्षांश्च दालो वाप्यूनघोडशः ।

प्राथञ्चित्ताडमर्हन्ति स्त्रियो रोगिण एव च ॥ ३३

अनुक्तनिष्कृतीनां च पापानामपनुत्तये ।

शक्तिं चावेक्ष्य पापं च प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥ ३४

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४

पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ।

अथ रहस्यप्रायश्चित्तानि भवन्ति । सप्तमीमासाद्य
स्नातः प्रत्यहं षोडश प्राणायामान् कृत्वैककालं हविष्याग्नी
मासेन ब्रह्महा पृतो भवति । कर्मणोऽन्ते पर्यस्त्रिणीं गां
द्रुद्यात् । व्रतेनावमर्षणेन च सुरापः पृतो भवति । गायत्री-
दशसाहस्रजपेन सुवर्णस्तेयवृत् । विरात्रोपोषितः पुरुष-
सूक्तजपहोमाभ्यां गुरुतल्पगः ॥ १-६ ॥

यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापापनोदनः ।

तथाधमर्षणं सूक्तं सर्वपापापनोदनम् ॥ ७

प्राणायामं द्विजः कुर्यात् सर्वपापापनुत्तये ।

दह्यन्ते सर्वपापाणि प्राणायामैर्द्विजस्य तु ॥ ८

सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।

विपठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥ ९

अकारं चाप्युकारं च मकारं च प्रजापतिः ।

वेदत्रयान्निरदुहडूभुवःस्वरितीति च ॥ १०

त्रिभ्य एव च वेदेभ्यः पाद पादमट्टदुहत् ।

तद्वत्पुत्रोऽस्त्राः सावित्र्याः परमेष्ठी प्रजापतिः ॥ ११

एतदक्षरमेतां च जपन् व्याहृतिपूर्विकाम् ।

सभ्ययोर्वेदविदुषो वेदगुण्येन यज्यते ॥ १२

संहस्रकृत्वस्त्वभ्यस्य वहिरेतत्त्रिकं द्विजः ।
 मन्तोऽप्येनसो मासात् त्वचेवाहिर्विमुच्यते ॥ १३
 एतत्रयविसंयुक्ता काले च क्रियया स्तया ।
 विप्रक्षत्रियविड्जातिर्गर्हणां याति साधुषु ॥ १४
 ओङ्कारपूर्विकास्त्रिसो महाव्याहृतयोऽव्याः ।
 त्रिपदा चैव गायत्री विज्ञेयं ब्रह्मणो मुखम् ॥ १५
 योऽधीते हन्यहन्येतां वीणि वर्षाण्यतन्द्रितः ।
 स ब्रह्म परमभ्येति वायुभूतः खमूर्निमान् ॥ १६
 एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः ।
 सावित्रास्तु परं नास्ति मौनात् सत्यं विशिष्यते ॥ १७
 क्षरन्ति सर्वत्रैदिक्यो जुहोति यजति क्रियाः ।
 अक्षरन्त्वक्षयं ज्ञेयं ब्रह्मा चैव प्रजापतिः ॥ १८
 विधियत्राज्जपयत्रो विशिष्टो दशभिर्गुणैः ।
 उपांशु स्याच्छतगुणः साहस्रो मानसः स्मृतः ॥
 ये पात्रयत्राश्चत्वारो विधियत्रसमन्विता ।
 सर्वेति जपयत्रस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ २०
 जप्येनैव तु संसिध्येद्ब्राह्मणो नात्र संशयः ।
 कुर्यादन्यत्रवा कुर्यान्नैतो ब्राह्मण उच्यते ॥ २१
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पंचपंचाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

षट्पञ्चाशोऽध्यायः ।

अथातः सर्ववेदपवित्राणि भवन्ति । येषां जपैश्च होमैश्च
द्विजातयः पापेभ्यः पयन्ते । अघमर्षणम् । देवकृतम् ।
शुद्धवत्यः । तरत्समन्दीयम् । कृष्णण्डरः । पावमान्यः ।
दुर्गासावित्री । अतिषड्गाः । पदस्तोमाः । सामानि व्याहृ-
तयः । भारुण्डानि । चन्द्रसाम् । पुरुषव्रते सामनी ।
आव्लिङ्गम् । वार्हस्पत्यम् । गोसूक्तम् । आश्वसूक्तम् ।
सामनी चन्द्रसूक्ते च । यतर्हद्रियम् । अथर्वाशिरः । त्रिसु-
पर्णम् । महाव्रतम् । नारायणीम् । पुरुषसूक्तं च ॥ १—२६ ॥

वीर्याज्यदोहानि रथन्तरं च

अग्निव्रतं वामदेवं वृहच्च ।

एतानि गीतानि पुनन्ति जन्तून्

जातिस्मरत्वं लभते य इच्छेत् ॥ २७

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ।

अथ त्याज्याः । वात्याः । पतिताः । त्रिपुरुषं मातृतः
पितृतश्चाशुडाः । सर्वा एवाभोज्याश्चाप्रतिग्राह्याः । अप्रति-
ग्राह्येभ्यश्च प्रतिग्रहप्रसङ्गं वर्जयेत् । प्रतिग्रहेण ब्राह्मणानां
ब्राह्मणं तेजः प्रणश्यति । द्रव्याणां वाविक्राय प्रतिग्रहविधिं
यः प्रतिग्रहं कुर्यात् स दाता सह निसृजति । प्रतिग्रह-

समर्थश्च यः प्रतिग्रहं वर्जयेत् स दाढलोकमाप्नोति ।
एधोदकमूलफलाभयामिषमधुशय्यासनगृहपुष्पदधिशाकां
श्चाभ्युद्यतान् न निणुदेत् ॥ १-१० ॥

आह्वयाभ्युद्यतां भिक्षा पुरस्तादनुचोदिताम् ।
ग्राह्यां प्रजापतिर्मेने अपि दुष्कृतकर्मणः ॥ ११
नाश्रन्ति पितरस्तस्य दशवर्षाणि पंच च ।
न च हव्यं वहत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते ॥ १२
गुरुन् भृत्यानुज्जिह्वीर्परच्चिष्यन् पितृदेवताः ।
सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्न तु तृप्येत् स्वयं ततः ॥ १३
एतेश्वपि च कार्येषु समर्थस्तत्प्रतिग्रहे ।
नादद्यात् कुलटाषण्डपतितेभ्यस्तथा द्विषः ॥ १४
गुरुषु त्वभ्यतीतेषु विना वा तैर्गृहे वसन् ।
आत्मनो वृत्तिमन्विच्छन् गृह्णीयात् साधुतः सदा ॥ १५
आर्द्धिकः कुनभित्रंच दासगोपालनापिताः ।
एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निर्षदयेत् ॥ १६
इति वैश्वे धर्मज्ञान्ते सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ।

अथ गृहाश्रमिणस्त्रिविधोऽर्थो भवति । शुक्लः श्व
लोऽसितश्च । शुक्लेनार्थेन यदैहिकं करोति तद्देवत्वमा-
सादयति । यच्छ्वलेन तन्मानुष्यम् । यत् कृष्णेन तत्
तिर्य्यक्तम् । स्ववृत्त्यपार्जितं सर्वं सर्वेषां शुक्लम् । अनन्तर-
वृत्तुपात्तं श्वबलम् । अन्तरितवृत्तुपात्तंच कृष्णम् ॥१-८॥

क्रमागतं प्रीतिदायः प्राप्तं च सह भार्यया ।
 अविशेषेण सर्वेषां धनं शुकं प्रकीर्त्तितम् ॥ ९
 उत्क्रोचशुक्लसम्प्राप्तमविक्रीयस्य विक्रयैः ।
 कृतोपकारादाप्तं च श्वलं समुदाहृतम् ॥ १०
 पार्श्विकद्यूतचौर्याप्तप्रतिरूपकसाहसैः ।
 व्याजेनोपार्जितं यच्च तत् कृणुं समुदाहृतम् ॥ ११
 यथाविधेन द्रव्येण यत्किञ्चित् कुरुते नरः ।
 तथाविधमवाप्नोति स फलं प्रेत्य चेह च ॥ १२
 इति वैश्वदेवधर्मशास्त्रेऽष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

एकोनषष्टितमोऽध्यायः ।

गृहाश्रमी वैवाहिकाम्नौ पाकयज्ञान् कुर्यात् । सायं
 प्रातश्चान्निहीतम् । देवताभ्यो जुहुयात् । चन्द्रार्कसन्निकर्ष-
 विप्रकर्षयोर्द्दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेत । प्रत्ययनं पशुना ।
 शरदूग्रीष्मयोश्चाग्रयणेन । व्रीहियवयोर्वा पाके । त्रैवार्षि-
 काभ्यधिकान्नः । प्रत्यब्दं सोमेन । वित्ताभावे दूष्ट्या वैश्व-
 नर्या । शूद्रान्नं यागं परिहरेत् । यज्ञार्थं भिक्षितमवाप्तमर्थं
 सकलमेव वितरेत् । सायं प्रातश्च देवं जुहुयात् । भिक्षां च
 भिक्षवे दद्यात् । अर्च्चितभिक्षादानेन गोदानफलमवाप्नोति ।
 भिक्षुभावे तन्मात्रं गवां दद्यात् । वज्रौ वा प्रक्षिपेत् ।
 भुक्तोऽप्यग्ने विद्यमाने न भिक्षुकः प्रत्याचक्षीत । कण्डनी
 पेपणी चुल्ली कुम्भ उपस्कर इति पंचसूना गृहस्थस्य ।
 तन्निष्कृत्यर्थांश्च ब्रह्मदेवभूतपितृनरयज्ञान् कुर्यात् । स्वाध्यायो

ब्रह्मयज्ञः । होमा दैवः । वलिर्भूतः । पितृतर्पणं पितराः ।
नृत्यञ्चार्तिथिपूजनम् ॥ १—२५ ॥

देवतातिथिभृत्यानां पितृणामात्मनस्तथा ।

न निर्वपति पंचानामुच्छसन् न स जीवति ॥ २६

ब्रह्मचारी यतिमिच्छुर्जीवन्तेऽपि गृहाश्रमात् ।

तस्माद्भ्यागतानेतान् गृहस्थो नावमानयेत् ॥ २७

गृहस्थ एव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः ।

ददाति च गृहस्थस्त तस्माज्ज्येष्ठो गृहाश्रमी ॥ २८

ऋषयः पितरो देवाः भृतान्प्रतिव्यस्तथा ।

आशासते कुटुम्बिभ्यस्तस्माज्ज्येष्ठो गृहाश्रमी ॥ २९

त्रिवर्गसेवां सततावदानं, सुरार्चनं ब्राह्मणपूजनंच ।

स्वाध्यायसेवां पितृतर्पणंच, कृत्वा गृही शक्रपदं प्रयाति ।

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

षष्टितमोऽध्यायः ।

ब्राह्मे मुहूर्ते उथाय मूत्रपुरीषोत्सर्गं कुर्यात् । दक्षि-
णाभिमुखो रात्रौ दिवा चादङ्मुखः सम्ययोश्च । नाप्रच्छा-
दितायां भूमौ । न फालकृशायाम् । न छायायाम् । नचो-
षरे । न शादले । न ससत्त्वे । न गर्ते । न वल्मीके । न
पथि । न रथ्यायाम् । न पराश्रचौ । नोद्यानि । नोद्यानो-
दकसमीपयो । नाङ्गारे । न भस्मनि । न गोमये । न
गोव्रजे । नाकाशे । नादके । न प्रत्यनिलानलेन्द्रकस्त्रा-
गुरुब्राह्मणानांच । नैवावगुण्ठितशिराः । लोष्ट्रेष्टकाभिः

परिष्वज्य गुदं गृहीतशिशुञ्चोत्थायाद्भिर्मङ्गिञ्चोद्धृताभिर्गन्ध-
लेपक्षयकरं शौचं कुर्यात् ॥ १—२४ ॥

एका त्रिङ्गे गुदे तिस्रस्तथैकत्र करे दश ।

उभयोः समः दातव्या षट्स्त्रिस्तु पादयोः ॥ २५

एतच्छौचं ऋहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ।

त्रिगुणं च वनस्थाना यतीनां च चतुर्गुणम् ॥ २६

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

एकषष्टितमोऽध्यायः ।

अथ पालाशं दन्तधावनं नाद्यात् । नैवश्लेष्मान्तकारिष्ट-
विभीतकधवधन्वनजम् । न च बन्धुकनिर्गुण्डीः शिशुतिल्व
तिन्दुकजम् । न च कोविदारशमीपीलुपिप्पलेङ्गुदगुगुलु-
जम् । न पारिभद्रकान्त्रिकामोचकशाल्मलीशणजम् । न मधु-
रम् । नारुम् । नोडुंशुष्कम् । न शुषिरम् । न पृतिगन्धि ।
न पिच्छिलम् । न दक्षिणापराभिमुखः । अद्याच्चोदङ्मुखः
प्राङ्मुखो वा । वटासनार्कखदिरकरञ्जवदरसर्ज्जनिम्बारि-
मेदापामार्गमालताककुम्भिल्वानामन्यतमम् । कषायं तित्तं
कटुकं च ॥ १—१५ ॥

कनीन्यग्रसमस्थौल्यं सकूर्च्चं द्वादशाङ्गुलम् ।

प्रातर्भुत्वा च यतवागमक्षयेदन्तधावनम् ॥ १६

प्रक्षाल्य भुक्त्वा तज्जघ्नाच्छुचौ देशे प्रयत्नतः ।

अमावास्यां न चाश्रीयादन्तकाष्ठं कदाचन ॥ १७

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

द्विषष्टितमोऽध्यायः ।

अथ द्विजातीनां कनोनिशामूले प्राजापत्यं नाम तीर्थम् । अङ्गुष्ठमूले ब्राह्मम् । अङ्गुल्यग्रे दैवम् । तर्जनी-
मूले पित्राम् । अनन्युणाभिरफ्रेनिलाभिर्नशूद्रैककराव-
र्जिताभिरक्षाराभिरद्भिः शुचौ देशे स्वासीनोऽन्तर्जानुः
प्राङ्मुखश्चाद्भ्रुवो वा तमनाः सुमनाश्चाचामत् । ब्राह्मेण
तीर्थेन विराचामत् । द्विः प्रमृज्यात् । खान्यद्भिर्मूर्ध्नि
हृदयं स्पृशेत् ॥ १—८ ॥

हृत्कण्ठतालुगाभिस्तु यथासङ्गं द्विजातयः ।

शुद्धेरन् स्त्री च शूद्रश्च सकृत् स्पृशाभिरन्ततः ॥ ८

इति वैश्वदेवस्मृत्यास्त्रे द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

त्रिषष्टितमोऽध्यायः ।

अथ योगक्षेमार्थमीश्वरमुपगच्छेत् । नैकोऽध्वानं
प्रपद्येत । नाधार्मिणैः सार्द्धम् । न वृषलैः । न द्विषद्भिः ।
नातिप्रत्यघसि । नातिसायम् । न सभ्ययोः । न मध्याह्ने ।
न सन्निहितपानीयम् । नातितुर्णम् । न रात्रौ । न सन्ततं
व्यालव्याधितात्तैर्वाहनैः । न ह्रीनाङ्गैः । न दीनैः । न
गोभिः । नादालैः । यवसोदके बाह्वनामात्मादत्त्वात्मनः
क्षतृणापनोदने न कुर्यात् । न चतुष्पथमधितिष्ठेत् । न
रात्रौ वृक्षमूलम् । न शून्यालयम् । न तृणम् । न पशूनां

वनधनागारम् । न केशपुष्पफलास्त्रिभस्माङ्गरान् । न
 कार्पासास्त्रि । चतुष्पथं प्रदक्षिणीकुर्यात् । देवतार्चाञ्च ।
 प्रज्ञातांश्च वनस्पतीन् । अग्निब्राह्मणगणिकापूर्णाकुम्भादर्श-
 च्छवध्वजपताकाशीटक्षवर्द्धमाननव्यावर्त्तांश्च । तालवृन्त-
 चामराश्व-गजाजगोदधिक्षीर-मधुसिऽर्थाकांश्च । वीणा-
 चन्दनायुधार्द्रगोमय पुष्प-शाक-गोरोचना दूर्वाप्ररोहांश्च ।
 उष्णीषालङ्कार-मणि-कनक-रजत-वस्त्रासन-यानामिषांश्च ।
 भृङ्गारोडृतोर्वरारज्जुवद्धैकपशुकुमारीमीनांश्च दृष्ट्वा प्रयाया-
 दिति । अथ मत्तोन्मत्तश्चङ्गान् दृष्ट्वा निवर्त्तत । वान्तविरिक्त
 मुण्डितमलिन-वसनजटिलवामनांश्च ॥ कापायित्रजित-
 मलिनांश्च । तैलगुडशुष्कगोमयेश्चनटणपलाशभस्माङ्गरांश्च ।
 लवणक्लीवासवनपुंसककार्पासरज्जुनिगडमुक्तकेशांश्च । वीणा-
 चन्दनार्द्रशाकोष्णीपालङ्कारणकुमारीः प्रस्थानकालेऽभिनन्द-
 येदिति । देवब्राह्मणगुरुबभ्रुदीक्षितानां ऋष्यां नाक्रामत् ।
 निहूतवान्तरुधिरविन्मूत्रस्रानोदकानि च । न वत्सतन्त्रीं
 लङ्घयेत् । प्रवर्षति न धावेत् । न वृथा नदीं तरेत् । न
 देवताभ्य पित्रभ्यश्चोदकमप्रदाय । न बाहुभ्याम् । न
 भिन्नया नावा । न कच्छ (कूल) मधितिष्ठेत् । त कूपमबलो-
 कयेत् । न लङ्घयेत् ॥ १—५० ॥

दृढभारिवृषस्रात स्त्रीरोगिवरचक्रिणाम् ।

मन्या देवो वृषस्वेषां मान्यः स्रातश्च भृषतेः ॥ ६३ ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

चतुःषष्टितमोऽध्यायः ।

परनिपानेषु न स्नानमाचरेत् । आचरेत् पञ्चपिण्ड-
 शुद्ध्यापस्तथापदि । नाजीर्णं । न चातुरः । न नग्नः ।
 न रात्रौ । राहुदर्शनवर्जम् । न सभ्ययोः । प्रातः-स्नाय-
 क्कण्ठिणप्रस्तां प्राचीमवलोक्य स्नायात् । स्नातः शिरो
 नावधूनेत् । नाङ्गेभ्यस्तायमुद्धरेत् । न तैलवत् संस्पृशेत् ।
 नाप्रक्षालितं पूर्वधृतं वसनं विभृयात् । स्नातः सोष्णीषो
 धौतवाससी विभृयात् । न स्नेच्छास्त्रजपवितैः सह
 सन्भाषणं कुर्यात् । स्नायात् प्रस्रवण-देषखातसरोवरेषु ।
 उद्धृताद्भूमिष्ठमूदकं पुण्यं, स्थावरात् प्रस्रवत्, तस्मात्सादेयं,
 तस्मादपि साधुपरिगृहीतं, सर्वत एव गाङ्गम् । सतोयैः
 स्नतमलापकर्पाऽसू निमज्जगपोहिष्ठेति कृतिस्तृभिरण्यवर्णा
 इति चतस्रभिरिदमापः प्रवहत इति च तीर्थमभिसन्वसेत् ।
 ततोऽसू निमग्नस्त्रिरघमर्षणं जपेत् । तद्विष्णोः परमं
 पद्मिति वा । द्रुपदां सावित्रीं वा । युञ्जते मन इत्यनुवाक्यं
 वा । पुरुषसूक्तं वा । स्नातश्चार्द्रवासा देवपितृर्षणमन्त्रः स्य
 एव कुर्यात् । परिवर्तितवासाश्चेत् तीर्थमुत्तार्य । अकृत्वा
 देवपितृर्षणं स्नानशार्द्रं न पीडयेत् । स्नात्वाचम्य विधि-
 बधुपसृशेत् । पुरुषसूक्तेन प्रत्यृचं पुरुषाय पुष्पाणि दद्यात् ।
 उदकाञ्जलिं पश्चात् । आदावेव दिव्येन तीर्थेन देवतानां
 कुर्यात् । तदनन्तरं पितृणां पितृणाम् । तत्रादौ स्व-
 श्यानां तर्षणं कुर्यात् । ततः सम्बन्धिनान्श्यानाम् । ततः

सुहृदाम् । एवं नित्यस्त्रायी स्यात् । स्नातश्च पवित्राणि
यथाशक्ति जपेत् । विशेषतः सावित्रीन्त्ववश्यं जपेत् । पुरुष-
सूक्तञ्च । नैताभ्यामधिकमस्ति ॥ १—३६ ॥

स्नातोऽधिकारी भवति दैवे पित्रो च कर्मणि ।
पवित्राणां तथा जप्ये दाने च विधिनोदिते ॥ ४०
अलक्ष्मीः कालकर्णी च दुःस्वप्नं दुर्विचिन्तितम् ।
अस्मात्त्रेणाभिषिक्तस्य नश्यन्त इति धारणा ॥ ४१
याम्यं हि यातनादुःखं नित्यस्त्रायी न पश्यति ।
नित्यस्त्रानेन पूयन्ते येऽपि पापकृतो नराः ॥ ४२
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुःषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६४

पंचषष्ठितमोऽध्यायः ।

अथातः सुस्नातः सुप्रक्षालितपाणिपादः स्वाचान्ती
देवतार्चायां स्थले वा भगवन्तमनादिनिधनं वासुदेवमभ्य-
र्चयेत् । अश्विनोः प्राणस्तौत इति जीवादानं दत्त्वा युञ्जते
मन इत्यनुवाकेनावाहनं कृत्वा जानुभ्यां पाणिभ्यां शिरसा
च नमस्कारं कुर्यात् । आपोद्दिठेति तिसृभिरर्घ्यं निवे-
दयेत् । हिरण्यवर्णा इति चतसृभिः पाद्यम् । शन्न आपो
धन्वन्या इत्याचमनीयम् । इदमापः प्रवहत इति स्नानीयम् ।
रथे कक्षेषु वृषभराजा इत्यनुलेपनालङ्कारौ । युवा सुवासा
इति वासः । पुष्यावतीगिति पुष्पम् । धूरसि धूपमिति
धूपम् । तेजोऽसि शुक्रमिति दीपम् । दधिक्वा इति मधु-
पर्कः । हिरण्यगर्भ इत्यष्टाभिर्नैवेद्यम् ॥ १—१३ ॥

चामरं व्यजनं मात्रं ह्यत्रं पानासने तथा ।

सावित्रेणैव तत्सर्वं देवाय विनिवेदयेत् ॥ १४

एवमभ्यर्च्य च जपेत् सूक्तं वै पौरुषं ततः ।

तेनैव जुहुयादाज्यं य इच्छेच्छाश्वतं पदम् ॥ १५

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

षट्षष्ठितमोऽध्यायः ।

न नक्तं गृहीतेनोदकेन देवपितृकं कुर्यात् । चन्दन-
खगमदागुरुदारुकपर्परकुङ्कुमजातीफलवर्जमनुलेपनं न
दद्यात् । न वासो नीलीरक्तम् । न मणिसुवर्णयोः प्रतिरूप-
मलङ्करणम् । नोग्रगन्धि । नागन्धि । न कण्टकिजम् ।
कण्टकिजमपि शुक्लं सुगन्धिकं दद्यात् । रक्तमपि कुङ्कुमं
जलजंच दद्यात् । न धूपार्थं जीवजातम् । न घृततैलं विना
किंचन दीपार्थं । नाभक्ष्यं नैवेद्यार्थं । न भक्ष्ये अथजाम-
हिषीक्षीरे । पंचनखमत्स्यवराहमांसानि च ॥ १—१४ ॥

प्रयतश्च शुचिभूत्वा सर्वमेव निवेदयेत् ।

तन्मनाः समना भूत्वा त्वराक्रोधविवर्जितः ॥ १५

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

सप्तषष्ठितमोऽध्यायः ।

अथाग्निं परिसमुद्य पथ्युच्य परिस्तीर्थं परिषिच्य सर्भतः
पाकादग्रमुद्धृत्य जुहुयात् । वासुदेवाय सङ्घर्षणाय प्रद्युम्नाया-

निरुद्धाय पुरुषाय सत्त्वायाच्युताय वासुदेवाय । अथाग्नये
 सोमाय मित्राय वरुणाय इन्द्रायेन्द्राग्निभ्यां विश्वेभ्यो देवेभ्यः
 प्रजापतये अशुमत्यै धन्वन्तरये वास्तोष्पतये अग्नये । स्वष्टि-
 कृते च । ततोऽन्न शेषेण बलिमुपहरेत् । भक्ष्योपभक्ष्याभ्याम् ।
 अभितः पूर्व्याग्नेः । अम्बानामासीतिदुलानामासीति ।
 नितनीनामासीति चुपुणिकानामासीति सर्वांसाम् ।
 नन्दिनि सुभगे सुमङ्गलि भद्रकालीति स्वस्थिवभिप्रदक्षिणम् ।
 स्यूषायां ध्रुवायां श्रियै । चिरस्वस्त्यै वनस्पतिभ्यश्च । धर्मा-
 धर्मयोर्द्वारे सत्यवे च । उद्धाने वरुणाय । विष्णवे इत्त्रलु-
 खले । मरुद्गा इति हृदि । उपरिगरणे वैश्रवणाय राज्ञे
 भूतेभ्यश्च । इन्द्रायेन्द्रपुरुषेभ्य इति पूर्वाङ्गं । यमाय यम-
 पुरुषेभ्य इति दक्षिणाङ्गं । वरुणाय वरुणपुरुषेभ्य इति
 पश्चाङ्गं । सोमाय सोमपुरुषेभ्य इत्युत्तराङ्गं । ब्रह्मणे ब्रह्म-
 पुरुषेभ्य इति मध्ये । ऊर्ध्वमाकाशाय । दिवाचरेभ्यो भूतेभ्य
 इति स्वष्टिले । नक्तंचरेभ्य इति नक्तम् । ततो दक्षिणाग्रेषु
 दर्भेषु पित्रे पितामहाय प्रपितामहाय मात्रे पितामह्यै
 प्रपितामह्यै स्वनामगोत्राभ्याश्च पिण्डनिर्वपणं कुर्यात् ।
 पिण्डानांचाहुलेपनपुण्यधूपनैवेद्यादि दद्यात् । उदककल-
 समुपनिधाय स्वस्त्ययनं वाचयेत् । श्वकाकश्वपचानां भुवि
 निर्वपेत् । भिक्षांच दद्यात् । अतिधिपूजनं च परं फलमधि-
 तिष्ठेत् । सायमतिधिं प्राप्तं प्रयत्नेनार्चयेत् । अनायित-
 मतिधिं गृहे न वासयेत् । यथा वर्णानां ब्राह्मणः प्रभुर्यथा
 स्त्रीणां भर्ता तथा गृहस्थस्यातिधिः । तत्पूजायां स्वर्ग-
 माप्नोति ॥ १—३२ ॥

अतिथिर्यं च भग्नाशो गृह्णात् प्रतिनिवर्त्तते ।
 तस्मात् सुकृतमादाय दुष्कृतन्तु प्रयच्छति ॥ ३३
 एकरात्रं हि निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः ।
 अनित्या हि स्थितिर्यस्मात् तस्मादतिथिरुच्यते ॥ ३४
 नैकाश्रामीणमतिथिं विप्रं साङ्गतिकं तथा ।
 उपस्थितं गृहे विद्याङ्गार्या यत्राग्नयोऽपि वा ॥ ३५
 यदि त्वतिथिधर्मिण्य क्षत्रियो गृहमागतः ।
 भूक्तवत्सु च विप्रेषु कामं तमपि भोजयेत् ॥ ३६
 वैश्यशूद्रावपि प्राप्तौ क्रुद्ध्वेऽतिथिधर्मिणौ ।
 भोजयेत् सह भृत्यैस्तावानृशंभ्यं प्रयोजयन् ॥ ३७
 इतराण्यपि सख्यादीन् सम्प्रीत्या गृहमागतान् ।
 प्रकृतान्नं यथाशक्ति भोजयेत् सह भार्यया ॥ ३८
 सुवासिनीं कुमारीं च रोगिणीं गुर्विणीं तथा ।
 अतिथिभ्योऽग्र एतान् भोजयेद्विचारयन् ॥ ३९
 अदत्त्वा यस्तु एतेभ्यः पूर्वं भुङ्क्तेऽविचक्षणः ।
 स भुञ्जानो न जानाति श्वगृध्रैर्जग्धिमात्मनः ॥ ४०
 भुक्तवत्सु च विप्रेषु भृत्येषु स्त्रेषु चैव हि ।
 भुञ्जीयातां ततः पश्चाद्वशिष्टन्तु दम्पतीः ॥ ४१
 देवान् पितॄन् मनुष्यांश्च भृत्यान् गृह्याश्च देवताः ।
 पूजयित्वा ततः पश्चाद्गृहस्थः शेषभुग्भवेत् ॥ ४२
 अर्घं स केवलं भुङ्क्ते यः पचत्यात्मकारणात् ।
 यन्नशिष्टाशनं ह्येतत् सतामन्नं विधीयते ॥ ४३
 स्वाध्यायेनाग्निहोत्रेण यज्ञेन तपसा तथा ।
 न चाप्नोति गृही लोकान् यथा त्वतिथिपूजनात् ॥ ४४

सार्धप्रातस्त्वतिथये प्रदद्यादासनोदके ।

अन्नञ्चैव यथाशक्त्या सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥ ४५

प्रतिश्रयं तथा शब्दां पादाभ्यङ्गं सदीपकम् ।

प्रत्येकदानेनाप्नोति गोप्रदानसमं फलम् ॥ ४६

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

अष्टिषष्ठितमोऽध्यायः ।

चन्द्रार्कोपरागे नाश्रीयात् । स्नात्वा मुक्तयोरश्रीयात् ।
 अमुक्तयोरस्त्संगतयोर्हृष्टौ स्नात्वा चापरेऽह्नि । न गोब्राह्मणो-
 परागेऽश्रीयात् । न राज्यव्यसने । प्रवसिताग्निहोत्री
 यदाग्निहोत्रं कृतं मन्येत तदाश्रीयात् । यदा कृतं मन्येत
 वैश्वदेवमपि । पर्वणि च यदा कृतं मन्येत पर्व । नाश्रीया-
 द्वाजीर्णं । नार्द्धरात्रे । न मध्याह्ने । न सन्ध्ययोः ।
 नार्द्रवासाः । नैकवासाः । न नग्नः । न जलस्थः ।
 नोत्कुटकः । न भिक्षासनगतः । न च शयनगतः । न
 भिन्नभाजने । नोत्सङ्गे । न भुवि । न पाणौ । लवणञ्च
 यत्र दद्यात् तन्नाश्रीयात् । न बालकान् निर्भर्त्सयेत् ।
 नैको मिष्टम् । नोद्धृतस्त्रेहम् । न दिवा घानाः । न
 रात्रौ तिलसंयुक्तम् । न दधि सक्तुन् । न कोविदारवट-
 पिप्पलशाणशाकम् । नादत्त्वा । नाहत्त्वा । नानार्द्रपादः ।
 नानार्द्रकरमुखञ्च । नोच्छिद्यं घृतमादद्यात् । न चन्द्रा-
 र्कतारका निरीक्षेत । न मूर्धानं स्पृशेत् । न ब्रह्म
 कीर्त्तयेत् । प्राङ्मुखोऽश्रीयात् । दक्षिणामुखो वा । अभि-

पूज्यान्नम् । सुमनाः सग्वानुलितः । न निःशेषस्तत् स्यात् ।

अन्यत्र दधिमधसर्पिःपयःसक्तुपलमोदकेभ्यः ॥ १—४५ ॥

नाश्रीयाद्दार्थ्या साध्वं नाकाद्ये न तथोत्थितः ।

बहूनां प्रेक्षमाणानां नैकस्मिन् बहवस्तथा ॥ ४६

शून्यागारे वङ्गिगृहे देवागारे कथञ्चन ।

पिवेन्नाञ्जलिना तोयं नातिसौहित्यमाचरेत् ॥ ४७

न तृतीयमथाश्रीयान्न चापथ्यं कथञ्चन ।

नातिप्रगे नातिसायं न सायं प्रातराशितः ॥ ४८

न भावदुष्टमश्रीयान्न भाण्डे भावदूषिते ।

शयानः प्रौढपादश्च कृत्वा चैवावसृक्त्यकाम् ॥ ४९

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे ऽष्टषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ।

नाष्टमीचतुर्दशीपंचदशीषु स्त्रियमुपेयात् । न श्राद्धं

भुक्त्वा । न श्राद्धं दत्त्वा । नोपनिमन्वितः श्राद्धे । (न

स्नात्वा न हुत्वा ।) न व्रती । (नोपोथ्य भुक्त्वा वा ।) न

दीक्षितः । न देवायतनश्मशानशून्यालयेषु । न वृक्षमूलेषु ।

न दिवा । न सभ्ययोः । न मलिनाम् । न मलिनः ।

नाभ्यक्तम् । नाभ्यक्तः । न रोगार्ताम् । न रोगार्तः ॥ १—१६ ॥

न हीनाङ्गीं नाधिकाङ्गीं तथैव च वयोऽधिकाम् ।

नोपेयाद्गुर्विष्णीं नारीं दीर्घमायुर्जिजीविषुः ॥ १७ ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

सप्ततितमोऽध्यायः ।

नार्द्रपादः स्वप्यात् । नोत्तरापगवाकशिराः । न नग्नः ।
 नार्द्रवंशे । नाकाशे । न पलाशशयने । न पंचदारुकृते ।
 न गजभग्नकृते । न विद्यद्गन्धकृते । न भिन्ने । नाग्निप्लुष्टे ।
 न घटासिक्तद्रुमजे । न श्मशानंशून्यालयदेवतायतनेषु । न
 चपलमध्ये । न नारीमध्ये । न धान्यगोगुरुहुताशनसुरा-
 णामुपरि ॥ १—१६ ॥

नोच्छिष्टो न द्विषा स्वप्यात् सम्ययोर्न न भस्मनि ।

देशे न चाशुची नार्द्रो न च पर्यतमस्तके ॥ १७

इति वैश्वदेवधर्मशास्त्रे सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

एकसप्ततितमोऽध्यायः ।

अथ न कंच नावमन्येत । न च हीनाङ्गाधिकाङ्गान्
 मूर्खान् धनहीमानवहसेत् । न हीमान् सेवेत । स्वाध्याय-
 विरोधि कर्म नाचरेत् । वयोऽनुरूपं वेशं कुर्यात् श्रुत-
 स्याभिजनस्य धनस्य देशस्य च । नोद्धतः । नित्यं शास्त्राद्य-
 वेक्षी स्यात् । सति विभवे न जीर्णमलवदासाः स्यात् ।
 न नास्तीत्यभिभाषेत । न निर्गन्धोयगन्धि रक्तंच माख्यं
 विभ्रयात् । विभ्रयाज्जलजं रक्तमपि । यष्टिंच वैणवीम् ।
 कमण्डलुश्च सोदकम् । कार्पासमुपवीतम् । रौक्से च बुण्डले ।
 नादित्यमुद्यन्तमीक्षेत । नास्तं यान्तम् । न वाससा तिरौ-
 हितम् । न चादर्शजलरुध्यगतम् । न रथ्याङ्के । न ब्रह्मस्य

गुरोर्मुखम् । न तैलोदकयोः स्वच्छायाम् । न मलवत्यादर्शम् ।
 न पत्रो भोजनसमये । न स्त्रियं नग्नाम् । न कच्चन् मेह-
 मानम् । न चालानभ्रशृङ्गारम् । न च विषमस्यो वृषादि-
 युद्धम् । नोन्मत्तम् । न मत्तम् । नामेध्यसग्नौ प्रक्षिपेत् ।
 बासृक् । न विषम् । नाप्स्वपि । नाग्निं लङ्घयेत् । न
 पादौ प्रतापयेत् । कुशैस्तेषु वा परिष्टज्यात् । न कांस्थ-
 भाजने चार्धयेत् । न पादं पादेन । न भुवमालिखेत् । न
 लोष्टमर्दी स्यात् । न तृष्णं स्त्रेदी स्यात् । न दन्तैर्णखलोमानि
 च्छिन्यात् । द्यातं वर्जयेत् । वालातपसेवांच । वस्त्रोपान-
 हमाख्योपवीतान्यन्यष्टतानि न धारयेत् । न शूद्राय मतिं
 दद्यात् । नोच्छिष्टहविषी । न तिलान् । न चास्योप-
 दिग्द्वर्षम् । न व्रतम् । न संहताभ्यां पाणिभ्यां शिर उदरंच
 कण्ठयेत् । न दधिसुमनसी प्रत्याचक्षीत । नात्मनः स्रज-
 सपकर्षयेत् । सुमं न प्रबोधयेत् । नोदक्यामभिभाषेत ।
 न स्त्रेच्छान्यजान् । अग्निदेवब्राह्मणसन्निधौ दक्षिणं
 पाणिमुद्धरेत् । न परत्रेव चरन्तीं गामाचक्षोत । न पिवन्तं
 वत्सकम् । नोद्धतान् प्रहर्षयेत् । न शूद्रराज्ये निवसेत् ।
 नाधार्मिकजनाकीर्णम् । न संवसेद्द्वैलहीने । गोपसृष्टे । न
 चिरं पर्वते । न वृथाचेष्टां कुर्यात् । न वृत्त्यगीते । नास्को-
 टनकार्यम् । नाश्वीलं कीर्तयेत् । नावृतम् । नाप्रियम् । न
 कंचिन्मर्माणं स्पृशेत् । नात्मानमवजानीयाद्दीर्घमायुर्जि-
 जीविषुः । चिरं सन्धोपासनं कुर्यात् । न सर्षकैः
 क्रीडेत् । अनिमित्ततः खानि न स्पृशेत् । परस्य दण्डं
 नोदयच्छेत् । शास्यं शासनार्थं ताडयेत् । देवब्रह्मणशास्त्र-

महात्मनां परीवाहं परिहरेत् । धर्मविरुद्धौ चार्थकामौ ।
लोकविद्विष्टं च धर्ममपि । पर्वसु शान्तिहोमं कुर्यात् । न
तृणमपि क्षिन्यात् । अलङ्कृतश्च तिष्ठेत् । एवमाचारसेवी
स्यात् ॥ १—८६ ॥

श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यक् साधुभिश्च निषेवितम् ।
तमाचारं निषेवेत धर्मकामो जितेन्द्रियः ॥ ८०
आचारात्प्रभते चायुराचारादीप्सितां गतिम् ।
आचारादनमक्षय्यमाचारादन्यलक्षणम् ॥ ८१
सर्वलक्षणहीनोऽपि यः सदाचारवान् नरः ।
अर्द्धानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥ ८२
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१

द्विसप्ततितमोऽध्यायः ।

दमयत्नेन तिष्ठेत् । दमश्चेन्द्रियाणां प्रकीर्तितः । दान्त-
स्यायं लोकः परश्च । नादान्तस्य क्रिया काचित् सञ्च-
ध्यति ॥ १—४ ॥

दमः पवित्रं परमं मङ्गल्यं परमं दमः ।
दमेन सर्वमाप्नोति यत्किञ्चिन्मनसे च्छति ॥ ५
दशार्द्वयुक्तेन रथेन याति
मनोवशेनार्यपथानुवर्तिना ।
तंचेद्रथं नापहरन्ति वाजिन
स्तथागतं नावजयन्ति शत्रवः ॥ ६

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं :
समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्दत् ।
तद्दत् कामा यं प्रविशन्ति सर्वे
स शान्तिमाप्नोति न कामकामी ॥ ७

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ।

अथ श्राद्धेषुः पूर्वदुर्व्राह्मणानामन्वयेत् । द्वितीयेऽङ्घ्रि
शुक्लपक्षस्य पूर्वाह्णे कृष्णपक्षस्यापराह्णे विप्रान् सुस्नातान्
स्वाचान्तान् यथाभूयो विद्याक्रमेण कथोत्तरेष्वासनेषु-
पवेशयेत् । द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ त्रींश्च पितरो उदङ्मुखान् ।
एकैकमुभयत्र वेति । आमश्राद्धेषु काम्येषु च प्रथमपंच-
केनान्निं हुत्वा । पशुश्राद्धेषु मध्यमपंचकेन । अमावास्या-
सूक्तमपंचकेन । आग्रहायण्या ऊर्द्ध्वं कृष्णाष्टकासु च क्रमे-
णैव प्रथममध्यमोत्तमपंचकैः । अन्वष्टकासु च । ततो ब्राह्म-
णानुज्ञातः पितृनावाहयेत् । अपयान्वसुरा इति द्वाभ्यां
तिलैर्यातुधानानां विसर्जनं कृत्वा एत पितरः सर्वांस्तान्म
आ मे यन्वेतद्दः पितर इत्यावाहनं कृत्वा कुशतिलमिश्रेण
गन्धोदकेन यास्तिष्ठन्वष्टता वागिति यस्मे मातेति च पाद्यं
निर्वर्त्य निवेद्यार्घ्यं कृत्वा निवेद्य चानुलेपनं कृत्वा कुशतिल-
वस्त्रपुमालङ्कारधूपदीपैर्यथाशक्त्या विप्रान् समभ्यर्च्य घृत-
प्लवतमन्नमादायादित्या रुद्रा वसव इति वीच्याग्नौकरवाणी-
त्युक्त्वा तत्रविप्रैः कुर्वित्युक्ते आहुतिवयं दद्यात् । ये मामकाः

पितर एतद्वः पितरोऽयं यज्ञे इति च हविरहुमन्त्राणां कृत्वा
 यथोपपन्नेषु पात्रेषु विशेषाद्भजतमयेष्वन्नं नमो विश्वेभ्यः
 इत्यन्नमादौ प्राङ्मुखोर्निवेदयेत् । पित्रे पितामहाय
 प्रपितामहाय च नामगोत्राभ्यामदङ्गुकेषु । तददत्तसु ब्राह्म-
 णेषु यन्मे प्रकामा अहोरात्रैर्यज्ञः क्रव्यादिति जपेत् ।
 इतिहासपुराणधर्मशास्त्राणि चेति । उच्छिष्टसन्निधौ
 दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु पृथिवी दर्वि रक्षतेत्येकं पिण्डं पित्रे
 निदध्यात् । अन्तरीक्षं दर्वि रक्षतेति द्वितीयं पितामहाय ।
 द्यौर्दर्वि रक्षतेति तृतीयं प्रपितामहाय । येन पितरः
 प्रेता इति वासो देयम् । वीरावः पितरो धत्त इत्यन्नम् ।
 अत्र पितरो मादयध्वं यथाभागमावृषायध्वमिति दर्भमूले
 करत्रर्षणम् । ऊर्जं वहन्तीरित्यनेन सोद्वेन प्रदक्षिणां
 पिण्डानां विक्रमणं निचनं कृत्वा अर्घ्यपुष्पधूपालेपनान्नादि-
 भक्ष्यभोज्यानि च निवेदयेत् । उद्वपात्रं मधुघृततिलैः
 संयुक्तञ्च । भुक्तवत्सु ब्राह्मणेषु तृप्तिमान्तिषु मा भेच्छेद्यन्नं
 सत्तणमभ्युक्ष्यानविक्रममुच्छिष्टाग्रतः कृत्वा तृणा भवन्तः
 सम्पन्नमिति पृष्टोदङ्गुखेष्वचमनमादौ दत्त्वा ततः प्राङ्मुखे-
 षु दत्त्वा ततश्च सुसुप्रोक्षितमिति साक्ष्यं सम्प्राच्य
 दर्भपाणिः सर्वं वुर्ध्यात् । ततः प्राङ्मुखो यन्मे राम
 इति प्रदक्षिणां कृत्वा प्रत्येत्य च यथाशक्ति दक्षिणाभिः
 समभ्यर्च्यैभिरमन्तु भवन्त इत्युक्त्वा तैश्चतुर्भिरताः स्य
 इति देवाश्च पितरश्चेत्यभिप्रेत् । अक्षय्योदकं च नामगो-
 त्राभ्यां दत्त्वा विश्वेदेयाः प्रीयन्तामिति प्राङ्मुखोऽभ्यस्ततः
 प्राङ्मुखिरिदं तन्ननाः सुमना याचेत् ॥ १-२६

दातारो नोऽभिवर्द्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च ।

श्रद्धा च नो मा व्यगमद्बहु देयंच नोऽस्त्विति ॥ २७

तथास्त्विति व्रयुः ॥ २८

अन्नंच नो बहुः भवेदतिथींश्च लभेमहि ।

याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्य कंचन ॥ २९

द्वत्येताभ्यामाशिषः प्रतिगृह्य ॥ ३०

वाजेवाजे इति ततोब्राह्मणांश्च विसर्जयेत् ।

पूजयित्वा यथान् यमनुब्रज्याभिवाद्य च ॥ ३१

इति वैश्वे धर्मशास्त्रे त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ।

अथकासु दैवपूर्वं शाकमांसापूरैः श्राद्धं कृत्वा त्वन्वष्ट-
कास्वष्टकावद्द्वौ दैवपूर्वमेव कृत्वा मात्रे पितामह्यै प्रपितृ-
मह्यै च पूर्ववद्ब्राह्मणान् भोजयित्वा दक्षिणाभिश्चाभ्य-
र्चयानुब्रज्य विसर्जयेत् । ततः कर्पूरः कुर्यात् । तन्मूले
प्रागुदगन्युपसमाधानं कृत्वा पिण्डनिर्षणम् । कर्पूरत्रय-
मूले पुरुषाणां कर्पूरत्रयमूले स्त्रीणाम् । पुरुषकर्पूरत्रयं
सान्नेनोदकेन पूरयेत् । स्त्रीकर्पूरत्रयं सान्नेन पयसा । दध्ना
मांसेन पयसा च प्रत्वेकं कर्पूरत्रयम् । पूरयित्वा जपेदेतद्ब-
वद्भ्यो भवतीभ्योऽस्तु चाक्षयम् ॥ १-८ ॥

इति वैश्वे धर्मशास्त्रे चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ।

पितरि जीवति यः श्राद्धं कुर्यात् स येषां पिता कुख्यात्
 तेषां कुख्यात् । पितरि पितामहे च जीवति येषां पितामहः ।
 पितरि पितामहे प्रपितामहे च जीवति नैव कुख्यात् । यस्य
 पिता प्रेतः स्यात् स पित्रे पिण्डं निधाय प्रपितामहात्
 परं द्वाभ्यां दद्यात् । यस्य पिता पितामहश्च प्रेतौ स्यातां
 स ताभ्यां पिण्डौ दत्त्वा पितामहपितामहाय दद्यात् ।
 यस्य पितामहः प्रेतः स्यात् स तस्मै पिण्डं निधाय प्रपिता-
 महात् परं द्वाभ्यां दद्यात् । यस्य पिता प्रपितामहश्च प्रेतौ
 स्यादां स पित्रे पिण्डं निधाय पितामहात् परं द्वाभ्यां
 दद्यात् ॥ १-७ ॥

मातामहानामप्येवं श्राद्धं कुर्याद्विचक्षणः ।

मन्वीहेन यथान्यायं शेषाणां मन्त्रवर्जितम् ॥ ८

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

षट्सप्ततितमोऽध्यायः ।

अमावास्यास्त्रिसोऽष्टकास्त्रिसोऽन्वष्टका माघी प्रोष्ठफ-
 ल्द्वै कृष्णा त्रयोदशी व्रीहियवपाकौ चेति ॥ १

एतांस्तु श्राद्धकालान् वै नित्यानाह प्रजापतिः ।

श्राद्धमेतेष्वकुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यते ॥ २

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ।

आदित्यसंक्रमणम् । विषुवद्वयम् । विशेषेणायनद्वयम् ।
 ध्यतीपातः । जन्मर्क्षम् । अभ्युदयश्च ॥ १—६ ॥
 एतांस्तु श्राद्धकालान् वै काभ्यानाह प्रजापतिः ।
 श्राद्धमेषु यद्वत्तं तदानन्थायः कल्पते ॥ ७
 सञ्चारावरोर्न कर्त्तव्यं श्राद्धं खलु विचक्षणैः ।
 तयोरपि च कर्त्तव्यं यदि स्याद्राहुदर्शनम् ॥ ८
 राहुदर्शनदत्तं हि श्राद्धमाचन्द्रतारकम् ।
 गुणवत् सर्गकामीयं पितृणामुपतिष्ठते ॥ ९
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ।

सततमादित्येऽह्नि श्राद्धं कर्त्तव्यं नारोग्यमाप्नोति । सौभाग्यं
 चान्द्रे । समरविजयं कौजे । सर्वान् कामान् बौधे ।
 विद्यामभीष्टां जैवे । धनं शौक्रे । जीवितं शनैश्चरे । स्वर्गं
 कृत्तिकासु । अपत्यं रोहिणीषु । ब्रह्मवर्चस्यं सौम्ये ।
 कर्मसिद्धिं रोद्रे । भुवं पुनर्वसौ । पुष्टिं पुष्ये । श्रियं सर्पे ।
 सर्वान् कामान् पैत्रे । सौभाग्यं भाग्ये । धनमार्थमण्ये ।
 ज्ञातिश्रेष्ठं हस्ते । रूपवतः सुतांस्त्वाष्ट्रे । वाणिज्यसिद्धिं
 स्वातो । कनकं विशाखासु । मित्वानि मैत्रे । राज्यं

आक्रो । कृषिं मूत्रे । समुद्रवानसिद्धिमाथ्ये । सर्वान्
 कामान् वैश्वदेवे । अष्टामभिजिति । सर्वान् कामान्
 अवणो । लवणं वासवे । आरोग्यं वासुदेवे । कुप्यद्रव्यभाजे ।
 गृहमाहिर्ब्रह्मे । गाः पौण्ड्रिणे । तुरङ्गमाश्विने । जीवितं
 धाम्ये । गृहं सुहपाः स्त्रियः प्रतिपदि । कन्यां
 वरदां द्वितीयायाम् । सर्वान् कामान् स्मृतीयायाम् ।
 पशून्चतुर्थ्याम् । श्रियं (सुहपान् सुतान्) पञ्चम्याम् ।
 द्यूतविषयं षष्ठ्याम् । कृषिं सप्तम्याम् । वाणिज्यमष्टम्याम् ।
 यशून् नवम्याम् । वाजिनो दशम्याम् । ब्रह्मवर्चस्त्रिनः
 पुत्रानेकादश्याम् । आर्यसुराज्यजयान् (कनकरजतं)
 द्वादश्याम् । सोभाग्यं त्रयोदश्याम् । सर्वकामान् पञ्च-
 दश्याम् । शक्यतानां आडकर्माणां चतुर्दशी शस्ता ।
 अपि पितृगीते माथ्ये भवतः ॥ १-५१ ॥

अपि जायते सोऽस्त्राकं तुले कश्चिन्नरोत्तमः ।

प्रावृत्कालेऽसते पक्षे त्रयोदश्यां समाहितः ॥ ५२

मधूत्कालेन यः आडं पायसन समाचरेत् ।

कार्तिकं सकलं मासं प्राक्काले कुञ्जस्य च ॥ ५३

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

एकोनाशीतितमोऽध्यायः ।

अथ न नक्तं गृहीतेनोदकेन आडं कुर्यात् । कशाभावे
 कुशस्थाने काशान् दूर्वां वा दद्यात् । वाससोऽर्थं कार्पासीत्यं

सूत्रम् । दंशं विसर्जयेद्दृयद्यप्याहतवस्त्रजा स्यात् । उग्र-
 जम्बीन्यगम्बीनि कण्टकिजातानि रक्तानि च पुष्पाणि ।
 शक्तानि सुगम्बीनि कण्टकिजातान्यपि जलजानि रक्तान्यपि
 दद्यात् । वशां मेदञ्च दीपार्थं न दद्यात् । घृतं तैलं वा
 दद्यात् । जीवजं सर्वधूपार्थं न दद्यात् । मधुघृतसंयुक्तं
 गुग्गुलुं दद्यात् । चन्दनकुङ्कुमकर्पूरागुरुरूपद्रव्यान्तुलेप-
 नार्थं । न प्रत्यक्षलवणं दद्यात् । हस्तेन च घृतव्यञ्जनादि ।
 तैजसानि पात्राणि दद्यात् । विशेषतो राजतानि । खड्ग-
 कुतपकृष्णाजिन तिलसिद्धार्थकाक्षतानि च पवित्राणि
 रक्षोघ्नानि च निदध्यात् । पिप्पलीमुकुन्दकभूस्तृणशिशु-
 सर्षपसुरसासर्जक-सुवर्चल कृष्णाण्डानावुवार्त्ताकु-पालक्यो-
 पोदकीतण्डुलीयककुसुम्भपिण्डालुकमहिपीचीराणि वर्ज-
 येत् । राजमाषमसूरपर्युषितकृतलवणानि च । कोपं परि-
 हरेत् । नाशु पातयेत् । न त्वरां कुर्यात् । घृतादिदाने
 तैजसानि पात्राणि खड्गपात्राणि फलापात्राणि च
 प्रशस्तानि । अत्र च श्लोको भवति ॥ १—२३ ॥

सौवर्णराजताभ्यांच खड्गेनौडुस्वरेण च ।

दत्तमक्षय्यतां याति फलापात्रेण चाप्यथ ॥ २४

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

अशीतितमोऽध्यायः ।

तिलैर्व्रीहियवैर्भाषैरङ्गिमूलफलैश्चाकैः श्यामाकैः प्रिय-
 ङ्गुभिर्नारैर्मुद्गैर्गाधूमैश्च मासं प्रीयन्ते । द्वौ मासौ मत्स्य-

मांसेन । तीन् हारिणेन । चतुरश्रौरभ्रेण । पंच शाकुनेन ।
षट् क्रागेन । सप्तारौरवेण । अष्टौ पार्वतेन । नव गवयेन ।
दश माहिणेण । एकादश कौर्मणेण । संवत्सरं गव्येन पयसा
तद्विकारैर्वा । अत्र पितृगौता गाथा भवति ॥ १—१३ ॥

कालशाका महाशल्कं मांसं वाध्रीणसस्य च ।

विषाणवर्ज्या ये खड्गस्तास्तु भक्ष्यामहे सदा ॥ १४

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे ऽशीद्वितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

एकाशीतितमोऽध्यायः ।

नाम्नमासनमारोपयेत् । न पदा स्पृशेत् । नावक्षुर्तं
कुर्व्यात् । तिलैः सर्षपैर्वा यातुधानान् विसर्जयेत् । संवृते
न श्राद्धं कुर्व्यात् । न रजस्वलां पश्येत् । न श्वानम् । न
विड्ब्राह्मम् । न ग्राम्यकुक्कुटम् । प्रयत्नाच्छ्राद्धमजस्य दर्श-
येत् । अग्नीवर्षाद्वाग्नाश्च वाग्यताः । न वेष्टितशिरसः ।
न सोपानत्काः । न पीठोपहितपादाः । न हीनाङ्गाधि-
काङ्गाः श्राद्धं पश्येयुः । न शूद्राः । न पतिताः । तत्कालं
ब्राह्मणं ब्राह्मणानुभतेन वा भिक्षुकं भोजयेत् । हविर्गुणान्
न व्रूयर्हात्वा पृष्ठाः ॥ १—१८ ॥

यावदुष्णं भवत्यन्नं यावद्भुञ्जन्ति वाग्यताः ।

तावदन्नन्ति पितरो यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥ २०

सार्ववर्णिकमन्नाद्यं रुचीथाङ्गाद्यं वारिणा ।

समुत्सृजेद्भुक्तवतामग्रतो विकिरन् भुवि ॥ २१

असंस्कृतप्रमीतानां त्यागिनां कुलयोषिताम् ।
 उच्छिष्टं भागधेयं स्याद्भूमिषु विकिरश्च यः ॥ २२
 उच्छेषणं भूमिगतमजिह्वस्याशठस्य वा ।
 दासवर्गस्य तत्पितृ भागधेयं प्रचक्षते ॥ २३
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

द्विशीतितमोऽध्यायः ।

दैवे कर्मणि ब्राह्मणं न परीक्षेत । प्रयत्नात् पित्रे
 परीक्षेत ; हीनाधिकाङ्गान् विवर्जयेत् । विकर्मस्थांश्च ।
 वैडालव्रतिकान् । वृथालिङ्गिनः । नक्षत्रजीविनः । देवल-
 कांश्च । चिकित्सकान् । अनूढापुत्रान् । तत्पुत्रान् । घृ-
 याजिनः । ग्रामयाजिनः । शूद्रयाजिनः । अयाज्ययाजिनः ।
 ब्राह्म्यान् । तदूयाजिनः । पर्वकारान् । सूचकान् । भृत
 काध्यापकान् । भृतकाध्यापितान् । शूद्रानपुष्टान् । पतित-
 संसर्गान् । अनधीयानान् । सम्योपासनभ्रष्टान् । राज-
 सेवकान् । नग्नान् । पित्वा विवदमानान् । पितृमातृगुर्वग्नि-
 स्वाध्यायत्यागिनश्चेति ॥ १—२९ ॥

ब्राह्मणापसदा ह्येते कथिताः पङ्क्तिदुषकाः ।
 एतान् विवर्जयेद्व्यव्राच्छाद् कर्मणि पण्डितः ॥ ३०
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

त्रशीतितमोऽध्यायः ।

अथ पङ्क्तिपावनाः । विणाचकेतः । पञ्चाङ्गः ।
ज्येष्ठसामगः । वेदपारगः । वेदाङ्गस्याप्येकस्य पारगः ।
पुराणेतिहासव्याकरणापारगः । धर्मशास्त्रस्याप्येकस्य
पारगः । तीर्थपूतः । यज्ञपूतः । तपःपूतः । सत्यपूतः ।
मन्त्रपूतः । गायत्रीजपनिरतः । ब्रह्मदेवानुसन्तानः ।
विसुपर्णः । जामाता । दौहित्रश्चेति पात्रम् । विशेषेण
च योगिनः । अत्र पितृगीता गाथा भवति ॥ १—२० ॥

अपि स स्नात् कुलेऽस्नात् भोजयेद्दूयस्तु योगिनम् ।

विप्रं श्राद्धे प्रयत्नेन येन तृप्यामहे वयम् ॥ २१

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रशीतितमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

चतुरशीतितमोऽध्यायः ।

न स्नेच्छविषये श्राद्धं कुर्यात् । न गच्छेनस्नेच्छ-
विषयम् । परनिपानेष्वपः पीत्वा तत्साम्यमुपगच्छ-
तीति ॥ १—३ ॥

चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानं यस्मिन् देशे न विद्यते ।

स स्नेच्छदेशो विज्ञेय आर्यावर्त्तस्ततः परः ॥ ४

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

पञ्चाशीतितमोऽध्यायः।

अथ पुष्करेश्वक्षयश्राद्धम् । जप्यहोमतपांसि च । पुष्करे
 ज्ञानमात्रतः सर्वपापेभ्यः पूतो भवति । एवसेव गयाशीर्षे ।
 अक्षयवटे । अमरकण्ठपर्वते । वराहपर्वते । यत्र कचन
 नर्मदातीरे । यमुनातीरे । गङ्गायां विशेधतः । कुशावर्त्ते ।
 बिन्दुके । नीलपर्वते । कनखले । कुजाम्ने । भृगुतुङ्गे ।
 केदारे । महालये । नडन्तिकायाम् । सुगन्धायाम् ।
 शाकभर्यायाम् । फलुतीर्थे । महागङ्गायाम् । त्रिहलिकाग्रामे ।
 कुमारधारायाम् । प्रभासे । यत्र कचन सरस्वत्यां
 विशेधतः ॥ १—२७ ॥

गङ्गादारे प्रयागे च गङ्गासागरसङ्गमे ।

सततं नैमिषारण्ये वाराणस्यां विशेधतः ॥ २८

अगस्त्याश्रमे । कण्वाश्रमे । कौशिक्याम् । सरयूतीरे ।
 शोणत्य ज्योतिषायाश्च सङ्गमे । श्रीपर्वते । कालोदके ।
 उत्तरमानसे । वडवायाम् । मतङ्गवाप्याम् । सप्तार्धे ।
 विष्णुपदे । स्वर्गमार्गपदे । गोदावर्याम् । गोमत्याम् ।
 वेत्रवत्याम् । विपाशायाम् । वितस्तायाम् । शतद्रुतीरे ।
 चन्द्रभागायाम् । दूरावत्याम् । सिन्धोस्तीरे । दक्षिणे
 पञ्चनदे । औसजे । एवमादिष्वथान्येषु तीर्थेषु । सरिद्धराषु ।
 सर्वेष्वपि स्वभावेषु । पुलिनेषु । प्रस्रवणेषु । पर्वते ।
 निकृञ्जेषु । वनेषु । उपवनेषु । गोमयलिप्तेषु । मनोज्ञेषु ।
 अत्र च पितृगीता गाथा भवन्ति ॥ २९—६४ ॥

कुलेऽस्माकं च जन्तुः स्वाहूयो नो दद्याज्जलाञ्जलीन् ।
 नदीषु बहुतोयासु शीतलासु विशिषतः ॥ ६५
 अपि जायते सोऽस्माकं कुले कश्चिन्नरोत्तमः ।
 गयाशीर्षे बटे याहं यो नः कुर्यात् समाहितः ॥ ६६
 एष्टव्या बहवः पुत्रावद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ।
 यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ ६७
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

षष्ठशीतितमोऽध्यायः ।

अथ वृषोत्सर्गः । कार्तिक्यामाश्वयुज्यां वा । तत्रादा-
 वेव वृषभं परीक्षेत । जीवद्वत्सायाः पयस्विन्याः पुत्रम् ।
 सर्वलक्षणोपेतम् । नीलम् । लोहितं वा मुखपुच्छपाद-
 शृङ्गशुक्लम् । यूयस्याच्छादकम् । ततो गवां मध्ये सुसमिद्ध-
 मग्निं परिस्तीर्य पौष्णचरं पयसा अर्पयित्वा पूषा गा अन्येतु
 न इह रतिरिति च हुत्वा वृषभयस्कारस्वङ्गयेत् । एकस्मिन्
 पार्श्वे चतुर्णापरस्मिन् पार्श्वे शूलेन । अंकितञ्च हिरण्यवर्णा
 इति चतुस्रभिः शन्नोदेवीरिति च स्नापयेत् । स्नातमलङ्कृतं
 स्नातालङ्कृताभिश्चतुर्भिर्वत्सतरीभिः सार्द्धमानीय रुद्रान्
 पुरुषसूक्तं कुष्माण्डीञ्च जपेत् । पिता वत्सेति वृषभस्य दक्षिणे
 कर्णे पठेत् । इमञ्च ॥ १—१४ ॥

वृषो हि भगवान् धर्मश्चतुष्पादः प्रकीर्तितः ।

वृणोमि नमहं भक्त्या स मे रक्षतु सर्वतः ॥ १५

एनं युवानं पतिं वो ददास्व-
नेन क्रीडन्तीश्वरथ प्रियेण ।
मा ह्यस्महि प्रजया मा तनूभि-
र्मारधाम द्विषते सोम राजन् ॥ १६

वृषं वत्सतरीयुक्तमैधान्यां कारयेद्द्विधि ।
होतुर्वस्त्रयुगं दद्यात् सुवर्णं कांस्यमेव च ॥ १७
अयस्कारस्य दातव्यं वेतनं मनसिष्ठितम् ।
भोजनं बहुसर्पिष्कं ब्राह्मणांश्चात्र भोजयेत् ॥ १८
उत्सृष्टो वृषभो यस्मिन् पिवत्यथ जलाशये ।
जलाशयं तत् सकलं पितृंस्तस्योपतिष्ठति ॥ १९
शृङ्गेणोस्त्रिखते भूमिं यत्र क्वचन् दर्पितः ।
पितृणामन्नपानं तत् प्रभूतमुपतिष्ठति ॥ २०
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ६४

सप्ताशीतितमोऽध्यायः ।

अथ वैशाख्यां पौर्णमास्यां कृष्णश्रमाजिनं सुवर्णशृङ्गं
रौप्यश्वरं मौक्तिकलाङ्गुलभूषितं कृत्वा आविके वस्त्रे च
प्रसारयेत् । ततस्त्रिलैः प्रच्छादयेत् । सुवर्णनाभिश्च कुर्यात् ।
अहतेन वासोयुगेन प्रच्छादयेत् । सर्वगन्धर्वश्चालङ्कृतं
कुर्यात् । चतसृषु दिक्षु चत्वारि तैजसपात्राणि क्षीरदधि-
मधुघृतपूर्णानि निधायाहिताग्नये ब्राह्मणायालङ्कृताय
वासोयुगेन प्रच्छादिताय दद्यात् । अत्र च गाथा भवन्ति
॥ १-७ ॥

यस्तु कृणाजिनं दद्यात् सखुरं शृङ्गसंयुतम् ।
 तिलैः प्रच्छाद्य वासोभिः सर्वरत्नैरलङ्कृतम् ॥ ८
 ससमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना ।
 चतुरन्ता भवेद्दत्ता श्रुतिवी नात्र संशयः ॥ ९
 कृणाजिने तिलान् कृत्वा हिरण्यं मधुसर्पिषी ।
 ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतम् ॥ १०
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

अष्टाशीतितमोऽध्यायः ।

अथ प्रसूयमाना गौः श्रुतिवी भवति । तामलङ्कृतां
 प्राङ्मणाय दत्त्वा श्रुतिवीदानफलमाप्नोति । अत्र च गाथा
 भवति ॥ १—३ ॥

सवत्सारोमतुल्यानि युगान्यभयतोमुखीम ।
 दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति अद्दधानः समाहितः ॥ ४
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे ऽष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

एकोनवतितमोऽध्यायः ।

मासः कार्तिकोऽग्निदैवत्यः । अग्निश्च सर्वदेवानां
 मुखम् । तस्मात् कार्तिकं मासं वह्निःस्नायी गायत्रीज-
 पनिरतः स रुद्रदेव इविष्याथी संतं सरप्रातात् पापात् पूतो
 भवति ॥ १—३ ॥

क्रांत्तिकं सकलं मासं नित्यसायी जितेन्द्रियः ।

जपन् हविष्यभुग्दाता सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४

इति वैष्णवे ऋषीणांस्त्रे एकोनवतितमोऽध्यायः ॥ ८८

नवतितमोऽध्यायः ।

मार्गशीर्षशुक्लपञ्चदश्यां षडशिरःसंयुक्तायां चूर्णित-
लवणस्य सुवर्णनाभं प्रथमेकं चन्द्रोदये ब्राह्मणाय प्रदा-
पयेत् । अनेन कर्मणा रूपसौभाग्यवानभिजायते । पौषी
चेत् पुष्ययुक्ता स्यात् तस्यां गौरसर्षपकल्कोद्वर्तितशरीरो
गव्यघृतपूर्णकुम्भेनाभिषिक्तः सर्वापधिभिः सर्वगन्धैः सर्व-
बीजैश्च स्नातो घृतेन भगवन्तं वासुदेवं स्नापयित्वा गन्ध-
पुष्पद्रूपदीपनैवेद्यादिभिश्चाभ्यर्च्य वैष्णवैः शकैर्बाह्वसत्यैश्च
मन्त्रैः पावके हुत्वा ससुवर्णेन घृतेन ब्राह्मणान् स्वस्ति
वाचयेत् । वासोद्युतं कर्त्तव्यं दद्यात् । अनेन कर्मणा पुष्यते ।
आषी मघायुता चेत् तस्यां तिलैश्चाङ्गं कृत्वा पृतो भवति ।
फाल्गुनी फाल्गुनीयुता चेत् स्यात् तस्यां ब्राह्मणाय
सुसंस्कृतं स्नास्तीशं शयनं निवेद्य भार्यां मनोज्ञां रूपवतीं
द्रविणवतीं प्राप्नोति । नार्थ्यपि भर्तारम् । चैत्री चित्रायुता
चेत् स्यात् तस्यां चित्रवस्त्रप्रदानेन सौभाग्यमाप्नोति । वैशाखी
विशाखायुता चेत् तस्यां ब्राह्मणसप्तकं क्षौद्रयुक्तैस्त्रिलैः
सन्तर्प्य घर्मराजानं प्रीणयित्वा पापेभ्यः पृतो भवति ।
ज्यैष्ठी ज्येष्ठायुता चेत् तस्यां कच्छोपानहप्रदानेन गदाधिपत्यं

प्राप्नोति । आषाढ्यामाषाढायुक्तायामन्नपानदानेन तदे-
 वाक्षयमाप्नोति । श्रावण्यां श्रवणयुक्तायां जलधेतुं सान्नां
 वासोयुगाच्छादितां दत्त्वा स्वर्गमाप्नोति । प्रौष्ठपदायुक्तायां
 गोदानेन सर्वापापविनिर्मुक्तो भवति । आश्वयुज्यामश्विनी-
 गते चन्द्रमपि घृतपूर्णं भाजनं सुवर्णयुतं विप्राय दत्त्वा
 दीप्तान्निर्भवति । कार्तिकी कर्त्तिकायता चेत् तस्यां सित-
 मुद्गाणमन्यवणं वा शशाङ्कोदये सर्वशस्त्ररत्नगन्धोपेतं दीप-
 मध्ये ब्राह्मणाय दत्त्वा कान्तारभयं नश्यति । वैशाखशुक्ल-
 तृतीयायामपोषितोऽक्षतैर्वासुदेवमभ्यर्च्य तानेव हुत्वा दत्त्वा
 च सर्वपापेभ्यः पृतो भवति । यत्र तस्मिन्नहनि प्रयच्छति
 तदक्षयमाप्नोति । पौष्यां समतीतायां कृष्णपक्षद्वादश्यां
 सोपवासस्त्रिलौ स्नातस्त्रिलोदकं दत्त्वा तिलैर्वासुदेवमभ्यर्च्य
 तानेव हुत्वा शुक्ला च पापेभ्यः पृतो भवति । माघ्यां सम-
 तातायां कृष्णद्वादश्यां सोपवासः श्रवणं प्राप्य वासुदेवाग्रतो
 महावर्त्तिद्वयेन द्वीपद्वयं दद्यात् । दक्षिणपार्श्वं महारजन-
 रक्तेन समग्रेण वाससा घृततुलामष्टाधिकां दत्त्वा । वाम-
 पार्श्वं तिलतैलतुलां साष्टां दत्त्वा श्वेतेन समग्रेण वाससा ।
 एतत् कृत्वा कृतकृत्यो यस्मिन् राष्ट्रेऽभिजायते यस्मिन् देशे
 यस्मिन् कुले स तत्रोज्ज्वलो भवति । आश्विनं सकलं मासं
 ब्राह्मणेभ्यः प्रत्यहं घृतं प्रदद्यादश्विनौ प्रीणयित्वा रूपभाग्
 भवति । तस्मिन्नेव मासे प्रत्यहं गौरशैर्वाग्निं भोजयित्वा
 राज्यभाग् भवति । प्रतिमासं रेवतीयुते चन्द्रमसि मधुघृत-
 युतं रेवतीप्रीत्यै परमान्नं ब्राह्मणान् भोजयित्वा रेवतीं
 प्रीणयित्वा रूपभाग् भवति । माघे मासेऽग्निं प्रत्यहं

तिलैर्हुत्वा सष्टतं कुल्यापं ब्राह्मणान् भोजयित्वा दीप्ताग्नि-
र्भवति । सर्षां चतुर्दशीं नदीजले स्नात्वा धर्मराजानं पूजः-
यित्वा सर्षापेभ्यः पृतो भवति ॥ १—२० ॥

यदीच्छेद्दिगुणान् भोगान् चन्द्रसूर्ययज्ञोपमान ।

प्रातःस्नायी अवेदित्यं ह्यौ सारौ सायफलसुगौ ॥ २८

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे नवतितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

एकनवतितमोऽध्यायः ।

अथ कूपकर्त्तुस्तत्प्रवृत्ते पानीये दुष्कृतस्याङ्गं विनश्यति ।
तद्गगनद्वित्रित्यष्टमो वारुणं लोकमश्नुते । जलप्रदः सदा तप्तो
भवति । वृक्षारोपयितुर्दक्ष परलोके पुत्रा भवन्ति । वृक्षप्रदो
वृक्षप्रदूनेर्देवान् प्रीणयन्ति । फलैश्चातिथीन् । छायाया
चाभ्यागतान् । देवे वर्षत्युदकेन पितन् । सेतुकृत् स्वर्ग-
माप्नोति । देवायतनकार्क्यस्य देवायतनं करोति तस्यैव
लोकमाप्नोति सुधासिक्तं कृत्वा यशसा विराजते । विविक्तं
कृत्वा गन्धर्वलोकमाप्नोति । पुष्पप्रदानेन श्रीमान् भवति ।
अनुलेपनप्रदानेन कीर्त्तिमान् भवति । दीपप्रदानेन चक्षुषान्
सर्वलोञ्ज्वलश्च । अन्नप्रदानेन बलवान् । (धूपप्रदानेनोर्ध्वं
गच्छति । देवनिर्मात्यापनयनात्प्रदानफलमाप्नोति । देवाय-
तनमार्जनात् तदुपलेपनाद्ब्राह्मणोच्छेष्टमार्जनात् पादाः
दिशौचादकल्पपरिचरणाच्च ॥ १—१८ ॥

कूपारामतडागेषु देवतायतनेषु च ।

पुनःसंस्कारकर्त्ता च लभते मौलिकं फलम् ॥ १८

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ८१३-

द्विनवतितमोऽध्यायः ।

सर्वदानाधिकमभयप्रदानम् । तत्प्रदानेनाभीप्सितं लोकमाप्नोति । भूमिप्रदानेन च । गोचर्ममात्रामपि सुवं प्रदाय सर्वदापेभ्यः पूतो भवति । गोप्रदानेन स्वर्गलोकमाप्नोति । दशधेनुप्रदो गोलोकान् । शतधेनुप्रदो ब्रह्मलोकान् । सुवर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां सुक्तालाङ्गूलां कांस्थोपदोहां वस्त्रोत्तरीयां दत्त्वा धेनुरोमसङ्घानि वर्षाणि स्वर्गलोकमाप्नोति । विशेपतः कपिलाम् । दान्तं धुरन्धरं दत्त्वा दशधेनुप्रदो भवति । अश्वदः सूर्यसालोक्यमाप्नोति । वासोदसन्दसालोक्यम् । सुवर्णदानेनाग्निसालोक्यम् । रुष्यप्रदानेन रुष्यम् । तैजसानां पात्र प्रदानेन पात्रं भवेत् सर्वकामानाम् । घृतमधुतैलप्रदानेनारोग्यम् । औषधप्रदानेन च । लवणप्रदानेन च । लावण्यम् । धान्यप्रदानेन तृप्तिम् । शस्यप्रदानेन च । अन्नदः सर्वम् । धान्यप्रदानेन औभाग्यम् । अक्रीर्त्तितानामन्येषां दानात् स्वर्गमवाप्नुयादिति । तिलप्रदः प्रजामिष्टाम् । इन्धनप्रदानेन दीप्ताग्निर्भवति । संग्रामे च सर्वजयमाप्नोति । आसनप्रादानेन स्थानम् । शय्याप्रदानेन भार्याम् । उपासनप्रदानेनाश्वतरीयुक्तं रथम् । कुत्तप्रदानेन स्वर्गम् ।

तालवृत्तचामरप्रदातेनाध्वस्तुखित्वम् । वास्तुप्रदानेन नगराऽ
धिपत्यम् ॥ १—११

यदूयद्विष्टनमं लोकं यच्चास्ति दयितं गृहे ।

तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षय्यमिच्छता ॥ १२

द्विति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ८२

द्विनवतितमोऽध्यायः ।

अब्राह्मणे दत्तं तत्सममेव पारलौकिकम् । द्विगुणं
ब्राह्मणव्रुवे । सहस्रगुणं प्राधीते । अनन्तं वेदपारगे ।
पुरोहितस्ताज्ञन एव पात्रम् स्वसा दुहित्वा जामातरश्च
पात्रम् ॥ १—६ ॥

न वार्यपि प्रयच्छेत् वैडालव्रतिके द्विजे ।

न बक्रव्रतिके पापे नावेदविद् धर्मवित् ॥ ७

धर्मध्वजी सदालुब्धश्चाद्विको लोकदाम्बिकः ।

वैडालव्रतिको ज्ञेयो हिंस्रः सर्वाभिसन्धिकः ॥ ८

अधोदृष्टिर्नेकृतिकः स्वार्थसाधनतत्परः ।

शठो सिध्याविनीतश्च बक्रव्रतपरो द्विजः ॥ ९

ये बक्रव्रतिनो लोके ये च मार्जारलिङ्गिनः ।

ते पतन्त्यन्धतामिस्त्रे तेन पापेन कर्मणा ॥ १०

न धर्मस्यापदेशेन पापं कृत्वा व्रतं चरेत् ।

व्रतेन पापं प्रच्छाद्य कुर्वन् स्त्रीशूद्रदम्भनम् ॥ ११

प्रेत्येह चेदृशो विप्रो गृह्यते ब्रह्मवादिभिः ।
 कृशनाचरितं यच्च तद्वै रक्षंस्त्रि गच्छति ॥ १२
 अलिङ्गी लिङ्गिवेषेण यो वृत्तिमुपजीवति ।
 स लिङ्गिनां हरत्येनस्तिर्यग्योनौ प्रजायते ॥ १३
 न दानं यश्चसे दद्यान्न भयान्नोपकारिणे ।
 न वृत्त्यङ्गीतशीलेभ्यो धर्मार्थमिति निश्चितम् ॥ १४
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

चतुःनवतितमोऽध्यायः ।

गृही बलीपलितदर्शने वनाश्रयो भवेत् । अपत्यस्य
 चापत्यदर्शनेन वा । पुत्रेषु भार्यां निक्षिप्य तया लुप्तमानो
 वा । तत्राप्यग्नीनुपचरेत् । अफालकृष्टेन पञ्चयज्ञान् न
 हापयेत् । स्वाध्यायश्च न ज्ञात् । ब्रह्मचर्यं पालयेत् ।
 चर्मचौरवासाः स्यात् । जटाशमश्रुलोमनखांश्च विभृयात् ।
 त्रिपवणस्त्रायी स्यात् । कपोतवृत्तिर्मासनिचयः संवत्सर-
 निचयो वा । संवत्सरनिचयो पूर्वनिचितमाश्वदुष्यां
 ज्ञात् ॥ १—१२ ॥

ग्रामादाहृत्य वाश्रीयादष्टौ, ग्रासान् वने वसन् ।

पुटेनैव पलाशेन पाणिना शकलेन वा ॥ १३

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुःनवतितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

पञ्चनवतितमोऽध्यायः ।

वानप्रस्थस्तपसा शरीरं शोषयेत् । ग्रीष्मे पञ्चतपाः स्यात् ।
 आकाशशायी प्रावृषि । आर्द्रासा हेमन्ते । नक्ताशी
 स्यात् । एकान्तरद्धान्तरवान्तराशी वा स्यात् । पुष्याशी ।
 फलाशी । शाकाशी । पर्णोशी । भूनाशी । यवात्रं पक्षान्त-
 योर्वा स्रष्टदश्यात् । चान्द्रायणैर्वा वर्तते । अशमकुट्टः ।
 दन्तोलूखलिको वा ॥ १—१५ ॥

तपोमूलमिदं सर्वं देवयानुषजं जगत् ।

तपस्यं तपोऽन्तश्च तपसा च तथा धृतम् ॥ १६

यद्दूरं यद्दूरं यद्दूरं यच्च दुष्करम् ।

सर्वं तत्तपसा साध्यं तपो हि दुरतिक्रमम् ॥ १७

इति वैश्वानरे धर्माशास्त्रे पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

षष्ठनवतितमोऽध्यायः ।

अथ त्रिष्वश्रमेषु पक्ककषायः प्राजापत्यामिष्टिं कृत्वां
 सर्वं वेदं दक्षिणां दत्त्वा प्रव्रज्याश्रमीत्यात् । आत्मन्वग्नीना-
 राय्य भिक्षायं ग्रासभिक्षात् । सप्तगारिकं भैक्ष्यमादद्यात् ।
 अलाभे न व्यष्टेत । न भिक्षुकं भिक्षेत । भुक्तवति जनेऽतीते
 पात्रसम्पाते भैक्ष्यमादद्यात् । सन्मये दारुपात्रेऽस्त्वुपात्रे

वा । तेषाञ्च तर्थाङ्गिः शुद्धिः सात् । अभिपूजितत्वाभादुद्विजेत् ॥
 शून्यागारनिकेतनः स्यात् । वृक्षमूलनिकेतनो वा । न ग्रामे
 द्वितीयं रात्रिमावसेत् । कौपीनाच्छादनमात्रमेव वसन-
 मादद्यात् । दृष्टिपूतं न्यसेत् पादम् । वस्त्रपूतं जलमादद्यात् ।
 सत्यपूतं यदेत् । मनःपूतं समाचरेत् । मरणं नाभिकामयेत्
 जीवितञ्च । अतिवादांस्तिथिञ्चेत् । न कञ्चनावमन्येत ।
 अनिराशीः स्यात् । निर्नमस्कारः ॥ १—२२ ॥

वास्यैकं तद्गतो वाहं चन्दननैकमुद्धतः ।

नाकल्याणं न कल्याणं तयोरपि च चिन्तयेत् ॥ २३

प्राणायामधारणाध्याननित्यः स्यात् । संसारस्थानि-
 त्यतां पश्येत् । शरीरस्याशुचिभावम् । जरया रूपविपर्ययम् ।
 शारीरमानसागन्तुकव्याधिभिश्चोपतापम् । सहजैश्च ।
 नित्यानूधकारे गर्भं वसतिम् । मूत्रपुरीषमध्ये च । तत्र
 च शीतोष्णदुःखानुभवनम् । जन्मसमये योनिसङ्कटनिर्ग-
 मान्महादुःखानुभवनम् । वाल्ये मोहं गुणपरवेक्ष्यताम् ।
 अध्ययनादनेकक्लेशम् । यौवने च विप्रयप्राप्तावसांश्च तद-
 व्याप्तौ विषयसंवनाश्ररके पतनम् । अप्रियैस्सितं प्रियैश्च
 विप्रयोगम् । नरकेषु च सुखदुःखम् । संसारसंस्मृतौ
 तिर्यग्योनिषु च । एवमस्मिन् सततपापिनि संसारे न
 किञ्चित् सुखम् । यद्यपि किञ्चिद्दुःखापेक्षया सुखसंज्ञं तद-
 प्यनित्यम् । तत्सेवाशक्तावलभने वा महद्दुःखम् । शरीर-
 च्छेदं सप्तधातुकं पश्येत् । वसाहधिरसांसास्थिमदोमज्जा-
 शुक्रात्मकम् ॥ चर्मावनस्पन् । दुर्बन्त्वि च । मलायतनम् ।
 सुखशतैरपि वृत्तं विचारि । प्रयत्नाद्यत्समपि विनाशि ॥

काम क्रोधलोभमोहमदमातसर्थस्थानम् । पृथिव्यासेजोवाया-
 काशात्मकम् । अस्थिशिराधमनिस्त्रायुतम् । रजस्रलम् ।
 षट्त्वचम् । अस्यां त्रिभिः शतैः षष्ट्यधिकैर्धार्थ्यमाणम् ।
 तेषां विभागः । सूक्ष्मैः सद् चतुःषष्टिर्दृशनाः । विंशति-
 र्भ्रवाः । पाणिपादशलाकाश्च । षष्टिरङ्गुलीनां पर्वणि ।
 द्वे पाणयोः । चतुःष्टयं गुल्फेषु । चत्वार्यरत्नगोः । चत्वारि
 जङ्घयोः । द्वे द्वे जानु-कपोलयोः । द्वे द्वे अक्षतालूषक-
 श्योणिफलकेषु । भगस्येकम् । पृष्ठास्थि पञ्चचत्वारिंशद्भागम् ।
 पञ्चदशास्थीनि ग्रीवा । जल्लोकम् ॥ तथा हनुः । तन्मूले च
 द्वे । द्वे ललाटाक्षिगण्डे । नासा घनास्थिका । अवृद्धैः
 स्थानकैश्च साडे द्विसप्ततिः पार्श्वकाः । ऊरुः सप्तदश ।
 द्वौ शङ्खौ । चत्वारि कपालानि शिरसश्चेति । शरीरेऽस्मिन्
 सप्तशिराशतानि । नव स्रावुशतानि । धमनीयते द्वे ।
 पञ्चपेशीशतानि । क्षुद्रधमनीनामेकोनत्रिंशत्क्षत्राणि नव-
 शतानि षट्पंचाशद्वमन्यः । लक्षत्रयं श्मश्रुकेशकूपानाम् ।
 सप्तोत्तरं मर्माशतम् । सन्धि शते द्वे । चतुःपंचाशद्रोमकोटयः
 सप्तषष्टिश्च लक्षाणि । नाभिरोजोगुदं शुकं शोणितं शङ्खको
 मूर्धा कण्ठो हृदयंचेति प्राणायतनानि । बाहुद्वयं जङ्घाद्वयं
 मध्यं शीर्षमिति षडङ्गानि । वसा वपा अवहमनं नाभिः
 क्लोमा यकृत् प्लीहा क्ष्द्रान्त्रं वृक्कौ वस्तिः पुरीषाधानमा-
 माशयो हृदयं स्थूलान्त्रं गुदमुदरं गुदकोष्ठम् । कनीजिके
 अक्षिकूटे शक्नुली कर्णौ कर्णपत्रकौ गण्डौ भ्रुवौ शङ्खौ
 हस्तवेषावोष्ठौ ककुन्दरे वङ्क्षणी वृषणी वुक्ती श्लेष्मसंज्ञा-
 लकौ स्तनो उपजिह्वा श्लिष्वा वाह्र जङ्घे ऊरु पिण्डके

तालूदरं वस्त्रिशीर्षीं चिवुकं गल्लगुण्डिके अवट्खेत्यस्मिन्
शरीरके स्थानानि । शब्दस्पर्शरसरूपगन्धाश्च विषयाः ।
नासिकालोचनत्वग्जिह्वाश्रोत्रमिति बुद्धीन्द्रियाणि । हृत्सौ
पादौ पायूपस्थं जिह्वेति कर्म्मन्द्रियाणि । मनोबुद्धिरात्मा
चाव्यक्तमितीन्द्रियातीताः ॥ १—८६ ॥

ब्रह्मं शरीरं वसुधे क्षेत्रमित्यभिधीयते ।

एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञमिति तद्विदः ॥ ८७

क्षेत्रज्ञमेव मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भाविनि ।

क्षेत्रक्षेत्रज्ञविज्ञानं ज्ञेयं नित्यं सुसुक्ष्मा ॥ ८८

भूति वैश्यावे धर्मशास्त्रे षष्ठवतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

सप्तनवतितमोऽध्यायः ।

अरुस्थोक्तानचरणः सव्ये करे करमितरं न्यस्य तालु-
स्त्रावलाजिह्वो दन्तैर्हन्तानसंस्पृशन् स्वं नासिकाग्रं पश्यन्
द्विश्वामवलोकयन् विभीः प्रशान्तात्मा चतुर्विंशत्या तत्त्वै-
र्यतीतं चिन्तयेत् । नित्यमतीन्द्रियगुणं शब्दस्पर्शरसरूप-
गन्धातीतं सर्वज्ञमतिस्थूलम् । सर्वगमति सूक्ष्मम् । सर्वतः
पाणिपादं सर्वतोऽक्षिशिरोमुखं सर्वतः सर्वेन्द्रियशक्तम् ।
एवं ध्यायेत् । ध्याननिरतस्य च संवत्सरेण योगाविर्भावो
भवति । अथ निराकारे लक्ष्यबन्धं कर्तुं न शक्नोति तदा
पृथिव्यप्तेजोवायाकाशमनोबुद्ध्यात्माव्यक्तपुरुषाणां पूर्वं पूर्वं
ध्यात्वा तत्र लब्धलक्ष्यस्तत्तत् परित्यज्यापरमपरं ध्यायेत् ।
एवं पुरुषध्यानमारभेत । अत्राप्यसमर्थः स्वहृदयपद्मस्यावह-

अथ स्य मध्ये दीपवत् पुरुषं ध्यायेत् । तथाप्यसमर्थं भगवन्तं
वासुदेवं किरीटिनं कुण्डलिनमङ्गुलिं श्रीवत्साङ्गं वन-
मालाविभूषितोरस्कं सौम्यरूपं चतुर्भुजं शङ्खचक्रगदापद्मधरं
चरणमध्यगतभुवं ध्यायेत् । यद्वायति तदाप्नोति ध्यान-
गुह्यम् । तस्मात् सर्वमेव चरं त्यक्त्वा अक्षरमेव ध्यायेत् ।
न च पुरुषं विना किञ्चिदप्यक्षरमस्ति । तं प्राप्य सुक्तो
भवति ॥ १—१४ ॥

पुरमाक्रम्य सकलं श्रेते यस्मान्महाप्रभुः ।
तस्मात् पुरुष इत्येवं प्रोच्यते तत्त्वचिन्तकैः ॥ १५
प्राग्रात्रापररात्रेषु योगी नित्यमतन्द्रितः ।
ध्यायते पुरुषं विष्णुं निर्गुणं पञ्चविंशकम् ॥ १६
तत्त्वात्मानमगम्यं च सर्वतत्त्वविवर्जितम् ।
असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥ १७
बहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च ।
सूक्ष्मत्वात् तदविज्ञेयं दूरस्थं चान्तिके च तत् ॥ १८
अविभक्तं च भूतेन विभक्तमिव च स्थितम् ।
भूतभय्यभवद्रूपं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥ १९
ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ।
ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य तिष्ठितम् ॥ २०
इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयंचोक्तं समासतः ।
मङ्गल एतद्दिज्ञाय मङ्गावायोपपद्यते ॥ २१
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तमवतितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

अष्टनवतितमोऽध्यायः ।

द्रुत्येवमुक्ता वसुमती जानुभ्यां शिरसा च नमस्कारं
 कृतोवाच । भगवंस्त्वत्समीपे सततमेवं चत्वारि महाभूतानि
 कृतास्तान्याकाशः शङ्करुपी वायुश्चक्ररुपी तेजश्च गदारुण्य-
 भोऽभोरुह्ररुपी अहमप्यनेनैव रूपेण भगवत्पादमध्यपरि-
 वर्तिनी भवितुमिच्छामि । द्रुत्येवमुक्तोभगवांस्तथेत्युवाच ।
 वसुधापि लब्धकामा तथा चक्रे । देवदेवश्च तुष्टाव । श्रीं
 नमस्ते । देवदेव । वासुदेव । आदिदेव । कामदेव ।
 कामपाल । महीपाल । अनादिमध्यनिधन । प्रजापते ।
 सुप्रजापते । महाप्रजापते । ऊर्ज्जस्यते । वाचस्यते ।
 जगत्पते । दिवस्यते । वनस्यते । पयस्यते । पृथीविपते ।
 सलिलपते । दिक्पते । महत्पते । मरुत्पते । लक्ष्मीपते ।
 ब्रह्मरुप । ब्राह्मणप्रिय । सर्वग । अचिन्त्य । ज्ञानगम्य ।
 पुरुङ्गत । पुरुष्टुत । ब्रह्मण्य । ब्रह्मप्रिय । ब्रह्मकायिक ।
 महाकायिक । महाराजिक । चतुर्महाराजिक । भास्वर ।
 महाभास्वर । सप्त । महाभाग । स्वर । तुषित । महा-
 तुषित । प्रतर्द्दन । परिनिर्मित । अपरिनिर्मित । वश-
 वर्तिन् । यज्ञ । महायज्ञ । यज्ञयोग । यज्ञगम्य । यज्ञ-
 निधन । अजित । वैकुण्ठ । अपार । पर । पुराण । लेख्य ।
 प्रजाधर । चित्रशिखण्डधर । यज्ञभागधर । पुरोडाशधर ।
 विश्वेश्वर । विश्वधर । शुचिश्रवः । अच्युतार्चन । घृतार्चिः ।
 खण्डपरशो । पद्मनाभ । पद्मधर । पद्मधाराधर । हृषीकेश ।
 एकशृङ्ग । महाबराह । दृहिण । अच्युत । अनन्त । पुरुष ।

महापुरुष । कपिल । साङ्गार्थ्य । विष्णुक्सेन । धर्म ।
धर्मद । धर्माङ्ग । धर्मवसुप्रद । नरप्रद । विष्णो । जिष्णो ।
सहिष्णो । कृष्ण । पुण्डरीकाक्ष । नारायण । परायण ।
जगत्परायण । नमो नम इति ॥ १—१०१ ॥

स्तुत्वा त्वेवं प्रसन्नेन मनसा पृथिवी तदा ।

उवाच सम्मुखं देवं लब्धकमा वसुधरा ॥ १०२

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे ऽष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

नवनवतितमोऽध्यायः ।

दृष्ट्वा श्रियं देवदेवस्य विष्णोर्गृहीतपादां तपसा ज्वलन्तीम् ।

सुतमजाम्बुनदचारुवर्णां पप्रच्छ देवो वसुधा प्रच्छुष्टा ॥ १

उन्निद्रकोकनदचारुकरे वरेण्ये

उन्निद्रकोकनदानाभिर्गृहीतपादे ।

उन्निद्रकोकनदसद्मसदास्थितीते

उन्निद्रकोकनदमध्यसमानवर्णे ॥ २

नीलाजनेत्रे तपनीयवर्णं शुक्लाम्बरे रत्नविभूषिताङ्गि ।

चन्द्रानने सूर्यसमानभासे महाप्रभावे जगतः प्रधाने ॥ ३

त्वमेव निद्रा जगतः प्रधाना लक्ष्मीर्धृतिः श्रीविरतिर्जया च ।

कान्तिः प्रजा कीर्त्तिरथो विभृतिः सरस्वती वागथ पावनी च

स्वधा तितिक्षा वसुधा प्रतिष्ठा

स्थिति सुदीक्षा च तथा सुनीति ।

ख्यातिर्विशाला च तथानसूया

स्वाहा च मेधा च तथैव बुद्धिः ॥ ५

आक्रम्य सर्वान्तु यथा त्रिलोकीं
 तिष्ठत्ययं देवबरोऽसिताक्षि ।
 तथा स्थिता त्वं वरदे तथापि
 पृच्छाम्यहं वसति विभूत्याः ॥ ४

पृथ्वीवसुक्ता वसुधां बभाषे लक्ष्मीस्तदा देववराग्रतःस्था ।
 सदा स्थिताहं मधुसूदनस्य देवस्य पार्श्वे तपनीय वर्णे ॥ ७

अस्याज्ञया यं मनसा स्मरामि
 त्रियायुतं तं प्रवदन्ति सन्तः ।
 संस्मारणे वाप्यथ तत्र चाहं
 स्थिता सदा तच्छृणु लोकधात्रि ॥ ८

वसाम्यथ के च निशाकरे च तारागणाख्ये गगने विमेषे ।
 मेषे तथा लम्बपयोधरे च शक्रायुधाख्ये च तडित्प्रकाशे ॥ ९
 तथा सुवर्णे विमले च रुप्ये रत्नेषु वस्त्रेष्वमलेषु भूमे ।
 प्रसादमालासु च पाण्डुरासु देवालयेषु ध्वजभूषितेषु ॥ १०
 सद्यः कृते चाप्यथ गोमये च मत्ते गजेन्द्रे तुरगे प्रहृष्टे ।
 हृषे तथा दर्पसमन्विते च विप्रे तथैवाध्ययनप्रपन्ने ॥ ११

सिंहासने चामलके च बिल्वे
 कत्रे च शङ्खे च तथैव पद्मे ।
 दीप्ते हुताग्ने विमले च खड्गे
 आदर्शबिल्वे च तथा स्थिताहम् ॥ १२
 पूर्योदं कुम्भेषु सचामरेषु
 सतालवृन्तेषु विभूषितेषु ।
 भृङ्गारपात्रेषु मनोहरेषु
 सृदि स्थिताहञ्च नवोद्धृतायाम् ॥ १३

क्षीरे तथा सर्पिषि शाहले च
 क्षौद्रे तथा दध्नि पुरन्धिगात्रे ।
 देहे कुमार्याश्च तथा सुराणां
 तपस्विनां यज्ञहृतां च देहे ॥ १४
 शरे च संग्रामविनिर्गते च
 स्थितौ ष्यते स्वर्गसदः प्रयाते ।
 वेदध्वनौ वायथ्य शङ्खशब्दे
 स्नाहास्वधायामथ वाद्यशब्दे ॥ १५
 राजाभिषेके च तथा विवाहे
 यज्ञे वरे स्नातशिरस्यथापि ।
 पृष्पेषु शक्लेषु च पर्वतेषु
 फलेषु रम्येषु सरिद्वरासु ॥ १६
 सरःसु पूर्णेषु तथा जलेषु
 सशाहलायां भुवि पद्मखण्डे ।
 वने च वत्से च शिशौ प्रहृष्टे
 साधौ नरे धर्मवरायणे च ॥ १७
 आचारसेविन्यथ शास्त्रनित्ये
 विनीतवेधे च तथा सुवेधे ।
 सुशुद्धदान्ते मलबर्जिते च
 मृष्टाशने चातिथिपूजके च ॥ १८
 स्वदारतुष्टे निरते च धर्मे
 धर्मात्कटे चात्यशनाद्विरक्ते ।
 सदा सपुष्पे च सुगन्धिगात्रे
 सगन्धलिप्ते च विनूषिते च ॥ १९

सत्यस्थिते भूतहिते निविष्टे
 क्षमार्चिते क्रोधविवर्जिते च ।
 स्वकार्यदत्ते परकार्यदत्ते
 कल्याणचित्ते च सदायिनीते ॥ २०

कारीषू नित्यं सुविभूषितासु पतिव्रतासु प्रियवादिनीषु ।
 अमुक्तहस्तासु सुतान्वितासु सुगुप्तभाण्डासु वलिप्रियासु ॥ २१
 सन्मृष्टवेश्मासु जितेन्द्रियासु कालिव्यपेतासु पथिस्थितासु ।
 धर्मव्यपेक्षासु दयान्वितासु स्थिता सदाहं मधुसूदने तु ॥ २२
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे नवनवतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

शततमोऽध्यायः ।

धर्मशास्त्रमिदं श्रेष्ठं स्वयं देवेन भाषितम् ।
 ये द्विजा धारयिष्यन्ति तेषां स्वर्गं गतिः परा ॥ १
 इदं पवित्रं मङ्गल्यं स्वर्ग्यमायुष्यमेव च ।
 ज्ञानंचैव यशस्यंच धनसौभाग्यवर्द्धनम् ॥ २
 अध्येतव्यं धारणीयं श्राव्यं श्रोतव्यमेव च ।
 श्राद्धेषु श्रावणीयं च भृतिकामैर्नरैः सदा ।
 इदं रहस्यं परमं कथितं वसुधे तव ॥ ३
 मया प्रसन्नेन जगद्गतार्थं सौभाग्यमेतत् परमं रहस्यम् ।
 इः स्वप्नार्थं बहुपुण्ययुक्तं शिवालयं श्वाश्वतधर्मशास्त्रम् ॥ ४
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥
 इति वैष्णवसंहिता समाप्ता ।

मनसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

मनुमेकाग्रमासीनमभिगम्य मर्षयः ।
प्रतिपूष्य यथान्यायमिदं वचनमब्रुवन् ॥ १
भगवन् सर्ववर्णानां यथावदनुपूर्वशः ।
अन्तरप्रभावानाञ्च धर्माग्रो वक्तुमर्हसि ॥ २
त्वमेको ह्यस्यसर्वस्य विधानस्य स्वयम्भुवः ।
अचिन्त्यस्याप्रमेव य कार्थ्यतत्त्वार्थवित् प्रभो ॥ ३
सु तैः पृष्टस्तथा सम्यगमितौजा महात्मभिः ।
प्रत्युवाचाञ्चैतान् सर्वान् महर्षीन् श्रूयतामिति ॥ ४
आसीदिदन्तमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणम् ।
अप्रतर्क्यमविज्ञेयं प्रसुप्तमिव सर्वतः ॥ ५
ततः स्वयम्भूर्भगवानव्यक्तो व्यञ्जयन्निदम् ।
महाभुतादि वृत्तौजाः प्रादुरासीत्तमोनुदः ॥ ६
योऽसावतीन्द्रियग्राह्यः सूक्ष्मोऽव्यक्तः सनातनः ।
सर्वभूतमयोऽचिन्त्यः सएव स्वयमुद्भवौ ॥ ७
सोऽभिध्यायः शरीरात् स्वात् सिष्टृक्ष्त्रिविधा प्रजाः ।
अपएव ससर्जादौ तासु बीजमवासृजत् ॥ ८

मनुसंहिता ।

तदण्डमभवद्द्वैभं सहास्रांशुसमप्रभम् ।
 तस्मिन् जज्ञे स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ॥ ८
 आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूतवः ।
 ता यदस्थायनं पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः ॥ १०
 यत्तत्कारणमव्यक्तं नित्यं सदसदात्मकम् ।
 तद्विसृष्टः स पुरुषो लोके ब्रह्मेति कीर्त्तयते ॥ ११
 तस्मिन्नण्डे स भगवानुषित्वा परिवत्सरम् ।
 स्वयमेवात्मनो ध्यानात्तदण्डमकरोद्दिधा ॥ १२
 ताभ्यां स शकलाभ्याश्च दिवं भूमिश्च निर्म्ममे ।
 मध्ये व्योम दिशश्चाष्टावपां स्यानश्च श्वाश्वतं ॥ १३
 उद्ववर्हात्मनश्चैव मनः सदसदात्मकम् ।
 मनसश्चायहङ्गारमभिमन्तारमीश्वरम् ॥ १४
 महान्तमेव चात्मानं सर्वाणि त्रिगुणानि च ।
 विषयाणां ग्रही त्रींश्च शनैः पद्मेन्द्रियाणि च ॥ १५
 तेषान्ववयवान् सूक्ष्मान् षष्णामप्यमितौजसाम् ।
 सन्निवेश्यात्समावाप्तु सर्वभूतानि निर्म्ममे ॥ १६
 यन्मूर्त्यवयवाः सूक्ष्मास्तस्येमान्याश्रयन्ति षट् ।
 तस्माच्छरीरमित्याहुस्तस्य मूर्त्तिं मनीषिणः ॥ १७
 तदाविशन्ति भूतानि महान्ति सह कर्मभिः ।
 मनश्चावयवैः सूक्ष्मैः सर्वभूतकृदव्ययम् ॥ १८
 तेषामिदन्तु समानां पुरुषाणां महौजसाम् ।
 सूक्ष्माभ्यो भूर्त्तिमात्राभ्यः संभवत्यव्ययाद्वायम् ॥ १९
 आद्याद्यस्य गुणत्वेषामवाप्नोति परः परः ।
 यो यो यावतिथश्चैषां स स तावद्गुणः स्मृतः ॥ २०

सर्वेषाम्नु स नामानि कर्माणि च पृथक् पृथक् ।
 वेदशब्देभ्य एषादौ पृथक्संस्थान्च निर्भमे ॥ २१
 कर्मात्मनाश्च देवानां सोऽसृजत् प्राणिनां प्रभुः ।
 साध्यानाश्च गणं सूक्ष्मं यज्ञश्चैव सनातनम् ॥ २२
 अग्निवायुरविभ्यस्तु त्वयं ब्रह्म सनातनम् ।
 दुदोह यज्ञसिद्धार्थं ग्यजुःसामलक्षणम् ॥ २३
 कालं कालविभक्तीश्च नक्षत्राणि ग्रहांस्तथा ।
 सरितः सागरान् शैलान् समानि विषमाणि च ॥ २४
 तपो वाचं रतिश्चैव कामंच क्रोधमेव च ।
 सृष्टिं ससृज चैवेमां स्रष्टुमिच्छन्निमाः प्रजाः ॥ २५
 कर्मानाश्च विवेकायं धर्माधर्मौ व्यवेचयत् ।
 इन्द्रै रयोजयश्चेमाः सुखदुःखादिभिः प्रजाः ॥ २६
 अत्रो मात्रा विनाशिन्यो दशाहानान्नु याः स्मृताः ।
 ताभिः सार्वमिदं सर्गं सम्भवत्यनुपूर्वशः ॥ २७
 यन्तु कर्माणि यस्मिन् स न्ययुङ्क्त प्रथमं प्रभुः ।
 स तदेव स्वयम्भोजे सृज्यमानः पुनः पुनः ॥ २८
 हिंस्राहिंस्रे ऋदुक्त्रे धर्माधर्माटतावृते ।
 यद्य स्य सोऽदधात् सर्गं तत्तस्य स्वयमाविशत् ॥ २९
 यथर्त्तलिङ्गान्यृतवः स्वयमेवर्त्तुपर्यये ।
 स्वानि स्वान्यभिपद्यन्ते तथा कर्माणि देहिनः ॥ ३०
 लोकानान्तु विद्विष्यथं मुखवाह्णरूपादतः ।
 ब्राह्मणं क्षत्रियं वैश्यं शूद्रश्च निरवर्त्तयत् ॥ ३१
 द्विधा कृत्वात्मनो, देहमर्द्धेन पुरुषोऽभवत् ।
 अर्द्धेन नारी तस्यां स विराजमसृजत् प्रभुः ॥ ३२

तपस्तप्त्वाऽजद्यन्तु स स्वयं पुरुषो विराट् ।
 तं मां वित्ताय सर्वस्य स्रष्टारं द्विजसत्तमाः ॥ ३३
 अहं प्रजाः सिसृक्षस्तु तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम् ।
 पतीन् प्रजानामष्टजं महर्षीनादितो दश ॥ ३४
 मरीचिमवाङ्गिरसौ पुलस्त्यं पुनहं क्रतुम् ।
 प्रचेतसं वशिष्ठश्च भृगुं नारदमेव च ॥ ३५
 एते मनूस्तु समान्यानसृजन् भुरितेजसः ।
 देवान् देवनिकायांश्च महर्षींश्चामितौजसः ॥ ३६
 यक्षः रक्षः पिशाचांश्च गन्धर्वाभरसोऽसुरान् ।
 नागान् सर्पान् सुपर्णांश्च पितृणाञ्च पृथग्गणान् ॥ ३७
 विद्यतोऽग्निमेघांश्च रोहितेन्द्रधनूंषि च ।
 उक्कानिर्वातकेतूँश्च ज्योतींथञ्जावच्चानि च ॥ ३८
 किक्षरान् वानरान् मत्स्यान् विविधांश्च विहङ्गमान् ॥
 पशून् खगान् मनुष्यांश्च ब्यालाञ्चोभयतोदतः ॥ ३९
 क्षमिक्रीटपतङ्गांश्च यूकामक्षिकमत्कृणाम् ।
 सर्वश्च दंशमशकं स्थावरश्च पृथग्विधम् ॥ ४०
 एवमेतैरिदं सर्वं मन्त्रियोगान्महात्मभिः ।
 यथाकर्म तपोयोगात् सृष्टं स्थावरजङ्गमम् ॥ ४१
 वेदान्तु यादृशं कर्म भूतानामिह कीर्तितम् ।
 तत्तथा वोऽभिधास्यामि क्रमयोगश्च जन्मनि ॥ ४२
 पशवश्च खगाश्चैव ब्यालाञ्चोभयतोदतः ।
 रक्षांसि च पिशाचाश्च मनुष्याश्च जरायुजाः ॥ ४३
 अण्डजाः पक्षिणः सर्पा नका मत्स्याश्च कच्छपाः ।
 यानि चैवं प्रकाराणि स्थलजान्यौदकानि च ॥ ४४

मनुसंहिता ।

खेदजं दंशमशक्रं यूकामच्चिक्रमत्कृणम् ।
 उभ्रणश्चोपजायन्ते यच्चान्यत् किञ्चिदीदृशम् ॥ ४५
 उद्भिज्जाः स्थावराः सर्वे बीजकाण्डप्ररोहिणः ।
 ओषध्यः फलपाकान्ता बहुपुत्रफलोपगाः ॥ ४६
 अपुत्राः फलवन्तो ये ते वनस्पतयः स्मृताः ।
 पुष्पिणः फलिनश्चैव वृक्षास्तृभयतः स्मृताः ॥ ४७
 मुञ्चगुल्मन्तु विविधं तथैव तृणजातयः ।
 बीजकाण्डरूहाण्येव प्रताना वल्गा एव च ॥ ४८
 तमसा बहुरुपेण वेष्टिताः कर्महेतुना ।
 अन्तःसंज्ञा भवन्त्येते सुत्रदुःखसमन्विताः ॥ ४९
 एतदन्तास्तु गतयो ब्रह्मव्याः समुदाहृताः ।
 घोरेऽग्निन् भूतसंसारे नित्यं सततयायिनि ॥ ५०
 एं सर्वं स सृष्टेर्दं मां चाचिन्त्यपराक्रमः ।
 आत्मन्यन्तर्दधे भूयः कालं कालेन पीडयन् ॥ ५१
 यदा स देवो जगर्त्ति तदेदं चेष्टते जगत् ।
 यदा स्वपिति शान्तात्मा तदा सर्वं निमीलति ॥ ५२
 तस्मिन् स्वपति तु स्वस्थे कर्मात्मानः शरीरिणः ।
 स्वकर्मभ्यो निवर्त्तन्ते मनस्य ग्लानिश्चञ्चति ॥ ५३
 भुगपत् प्रलीयन्ते यदा तस्मिन्महात्मनि ।
 तदायं सर्वभूतात्मा सुखं स्वपिति निर्हतः ॥ ५४
 तमोऽयन्तु समाश्रित्य चिरन्तिष्ठति सेन्द्रियः ।
 न च स्वं कुरुते कर्म तदोत्क्रामति मूर्त्तितः ॥ ५५
 यदाणुमात्रिको भूत्वा बीजं स्थासु चरिणु च ।
 समाविशति संसृष्टस्तदा मूर्त्तिं विमुञ्चति ॥ ५६

एवं स जाग्रत्स्वप्नाभ्यामिदं सर्वं चराचरम् ।
 संजीवयति चाजस्रं प्रमाप्रयति चाव्ययः ॥ ५७
 इदं शास्त्रन्तु कृत्वासौ मामेव स्वयमादितः ।
 विधिवद्ग्राहयामास मरीच्यादींस्वहं मुनीन् ॥ ५८
 एतद्दोऽयं भृगुः शास्त्रं श्रावयिष्यत्यशेषतः ।
 एतच्च मत्तोऽधिजगे सर्वमेवोऽखिलं मुनिः ॥ ५९
 ततस्तथा स तेनोक्तो महर्षिर्मनुना भृगुः ।
 तानव्रवीदृषीन् सर्वान् प्रीतात्मा श्रूयतामिति ॥ ६०
 स्वायम्भुवत्यास्य मनोः पङ्क्त्या मनवोऽपरे ।
 सृष्टवन्तः प्रजाः स्वाः स्वा महात्मानो महौजसः ॥ ६१
 स्वारोचिषश्चौत्तमिच्च तामसो रैवतस्तथा ।
 चाक्षषच्च महातेजा विवस्वत्सुत एव च ॥ ६२
 स्वायम्भुवाद्याः सप्तैते मनवो भूरितेजसः ।
 स्वे स्वेऽन्तरे सर्वमिदमुत्पाद्यापुञ्चराचरन् ॥ ६३
 निमेषा दश चाष्टौ च काष्ठा त्रिंशत् ताः कला ।
 त्रिंशत्कला मुहूर्त्तः स्याद्दहोरात्रन्तु तावतः ॥ ६४
 अहोरात्रे विभजते सूर्यो मानुषदैविके ।
 रात्रिः स्वप्राय भूतानां चेष्टायै कर्मणामहः ॥ ६५
 पितॄन् रात्रहनी मासः प्रविभागस्तु पक्षयोः ।
 कर्मचेष्टास्वहः कृणाः शकः स्वप्राय शर्वरी ॥ ६६
 दैवे, रात्रहनी वर्षं प्रविभागस्तयोः पुनः ।
 अहस्तत्रोद्गयनं रात्रिः स्याद्दक्षिणायनम् ॥ ६७
 ब्राह्मणस्य तु क्षपाहस्य यत् प्रमाणं समासतः ।
 एकैकशो द्वागान्तु क्रमशस्तन्निबोधत ॥ ६८

अन्वार्थाद्दुः सहस्राणि वर्षाणान्तु कृतं युगम् ।
 तस्य तावच्छती सन्ध्या सन्ध्यांश्च तथाविधः ॥ ६८
 इतरेषु ससन्ध्येषु ससन्ध्यांशेषु च त्रिषु ।
 एकपायेन वत्तन्ते सहस्राणि शतानि च ॥ ७०
 यदेतत् परिसङ्घातमादावेव चतुर्युगम् ।
 एतद्द्वादशसाहस्रं देवानां युगमुच्यते ॥ ७१
 दैविकानां युगानान्तु सहस्रं परिसङ्घया ।
 ब्राह्ममेकमहर्ज्ञेयं तावती रात्रिरेव च ॥ ७२
 तद्वै युगसहस्रान्तं ब्राह्मं पुण्यमहर्विदुः ।
 रात्रिश्च तावतीमेव तेऽहोरात्रविदो जनाः ॥ ७३
 तस्य सोऽहर्निशत्यान्ते प्रसुप्तः प्रतिबुद्धते ।
 प्रतिबुद्धश्च सृजति मनः सदसदात्मकम् ॥ ७४
 मनः सृष्टिं विकुरुते चोद्यमानं सिष्टक्षया ।
 आकाशं जायते तस्मात् तस्य शब्दगुणं स्मृतम् ॥ ७५
 आकाशात्तु विकुर्वाणात् सर्वगन्धवहः शुचिः ।
 बलवान् जायते वायुः स वै स्पर्शगुणो मतः ॥ ७६
 वायोरपि विकुर्वाणाद्दिरोचिष्णु तमोनुदम् ।
 ज्योतिरुत्पद्यते भास्वत्तद्रूपगुणमुच्यते ॥ ७७
 ज्योतिषश्च विकुर्वाणादापो रसगुणाः स्मृताः ।
 अद्भ्यो गन्धगुणा भूमिरित्येषा सर्वाऽहरादितः ॥ ७८
 यत् प्राक् द्वादशसाहस्रमुदितं दैविकं युगम् ।
 तदेकसप्ततिगुणं मन्वन्तरमिहोच्यते ॥ ७९
 मन्वन्तराण्यसङ्घानि सर्गः संहार एव च ।
 क्रोडंनिवैतत् कुरुते परमंष्टी पुनः पुनः ८०

मनुसंहिता ।

चतुष्पात् सक्रलो धर्मः सत्यंचैव कृते युगे ।
 नाधर्मिणागमः कश्चिन्मनुष्यान् प्रति वर्त्तते ॥ ८१
 हृतरेश्वागमाद्धर्मः पादशस्त्ववरोपितः ।
 चौरिकावृतमायाभिर्धर्मश्चापैति पादशः ॥ ८२
 अयोगाः सर्गसिद्धार्याश्चतुर्वर्षशतायुषः ।
 कृते त्रेतादिषु ह्येषामायुर्ऋसति पादशः ॥ ८३
 वेदोक्तमायुर्मर्त्तगानामाशिषश्चैव कर्मणाम् ।
 फलन्त्यनुयुगं लोके प्रभावश्च शरीरिणाम् ॥ ८४
 अन्ये कृतयुगे धर्मास्त्रेताया द्वापरे परे ।
 अन्ये कलियुगे नृणां युगङ्गासानुरूपतः ॥ ८५
 क्षपः परं कृतयुके त्रेतायां ज्ञानमुच्यते ।
 ह्यपरे यज्ञमेवाहुर्दानमेकं कलौ युगे ॥ ८६
 सर्वस्यास्य तु सर्गस्य गुप्तप्रथं स महाद्युतिः ।
 सुखवाहुरूपजानां पृथक् कर्मण्यकल्पयत् ॥ ८७
 अध्यापनमध्ययनं यजनं याजनं तथा ।
 दानं प्रतिग्रहश्चैव ब्राह्मणानामकल्पयत् ॥ ८८
 प्रजानां रक्षणं दानमिज्याध्ययनमेव च ।
 विषयेष्वप्रसक्तिश्च क्षत्रियस्य समासतः ॥ ८९
 पशूनां रक्षणं दानमिज्याध्ययनमेव च ।
 वणिकूप्रथं कुसीदश्च वैश्यस्य कृषिमेव ॥ ९०
 एकमेव तु शूद्रस्य प्रभुः कर्म समादिशत् ।
 एतेषामेव वर्णानां शूद्रेषामनसृयया ॥ ९१
 ऊर्ध्वं नामेर्मध्यतरः पुरुषः परिकीर्त्तितः ।
 तस्मान्मेध्यतमं तस्य सुखमुक्तं स्वयम्भूवा ॥ ९२

उत्तमाङ्गीद्भवाजैष्ठ्याद्ब्रह्मणश्चैव धारणात् ।
 सर्वस्यैवास्य सर्गस्य धर्मतो ब्राह्मणः प्रभुः ॥ ८३
 तं हि स्वयम्भूः स्वादास्यात्तपस्तप्तादितोऽसृजत् ।
 ह्य्यकष्याभिवाह्याय सर्वस्यास्य च गुप्तये ॥ ८४
 यत्यास्येन सदाश्रन्ति ह्य्यानि त्रिदिवीकसः ।
 कष्यानि चैव पितरः किंभूतमधिकं ततः ॥ ८५
 भूतानां प्राणिनः श्रेष्ठाः प्राणिनां बुद्धिजीविनः ।
 बुद्धिमत्सु नराः श्रेष्ठाः नरेषु ब्राह्मणाः स्मृताः ॥ ८६
 ब्राह्मणेषु तु विद्वांसो विद्वत्सु कृतबुद्धयः ।
 कृतबुद्धिषु कर्त्तारः कर्त्तृषु ब्रह्मवेदिनः ॥ ८७
 उत्पत्तिरेव विप्रस्य मूर्तिर्धर्मस्य शाश्वती ।
 स हि धर्मार्थमुत्पन्नो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ८८
 ब्राह्मणो जायमानो हि पृथिव्यामधिजायते ।
 द्वैश्वरः सर्वभूतानां धर्मक्षेत्रे च युधि ॥ ८९
 सर्वं स्वं ब्राह्मणस्येदं कर्त्तुं विप्रस्यती कृतम् ।
 यैष्टेऽनाभिजनेनेदं सय वै ब्राह्मणोऽर्हति ॥ ९०
 स्वमेव ब्राह्मणो सुङ्क्ती स्वन्वक्तो स्वं ददाति च ।
 आवृशं स्याद्ब्राह्मणस्य सुदने कीदरे जनाः ॥ ९१
 तस्य कर्मविवेकाय शेषावाप्तसुर्वैश्वः ।
 स्वायम्भूवो भनुर्धामानन्दं शास्त्रमकल्पयत् ॥ ९२
 विदुषां ब्राह्मणेनेदमध्येतव्यं प्रयत्नतः ।
 शिथ्येभ्यश्च प्रवक्तव्यं सम्यक् नान्येन केनचित् ॥ ९३
 इदं शास्त्रमधीयानो ब्राह्मणः शांसितव्रतः ।
 मनोवाग्देहजैर्नित्यं कर्मदोषैर्न लिप्यते ॥ ९४

पुनाति पङ्क्तिं वंश्यांश्च सप्त सप्त परावरान् ।
 पृथिवीमपि चैवेमां कृतस्त्रामेकोऽपि सोऽर्हति ॥ १०५
 दूदं स्वस्वयनं श्रेष्ठमिदं बुद्धिविवर्द्धनम् ।
 दूदं यशस्यमायुश्चमिदं निःश्रेयसं परम् ॥ १०६
 अस्मिन् धर्मोऽखिलेनोक्तो गुणदोषौ च कर्मणाम् ।
 चतुर्णामपि वर्णानामाचारश्चैव शाश्वतः ॥ १०७
 आचारः परमो धर्मः श्रुत्यक्तः स्मार्त्त एव च ।
 तस्मादस्मिन् सदायुक्तो नित्यं स्थादात्मवान् द्विजः ॥ १०८
 आचाराद्विच्युतो विप्रो न वेदफलमश्नुते ।
 आचारेण तु संयुक्तः सम्पूर्णफलभागभवेत् ॥ १०९
 एवमाचारतो दृष्ट्वा धर्मस्य मुनयो गतिम् ।
 सर्वस्य तपसो मूलमाचारं जगद्गुरुः परम् ॥ ११०
 जगतश्च समुत्पत्तिं संस्कारविधिमेव च ।
 व्रतचर्यापचारं च स्नानस्य च परं विधिम् ॥ १११
 दाराधिगमनं चैव विवाहानां च लक्षणम् ।
 महायज्ञविधानं च श्राद्धकल्पं च शाश्वतम् ॥ ११२
 वृत्तीनां लक्षणं चैव स्नातकस्य व्रतानि च ।
 भक्ष्याभक्ष्यं च शौचं च द्रव्याणां शुद्धिमेव च ॥ ११३
 स्त्रीधर्मयोगं तापस्यं मोक्षं सत्रासमेव च ।
 राज्ञश्च धर्ममखिलं कार्याणां च विनिर्णयम् ॥ ११४
 साक्षिप्रश्नविधानं च धर्मं स्त्रीपुंसयोरपि ।
 विभागधर्मं द्यूतं च कण्टकानां च शोधनम् ॥ ११५
 वैश्यशूद्रोपचारश्च सकीर्णानां च सम्भवम् ।
 आपह्नवं च वर्णानां प्रायश्चित्तविधिं तथा ॥ ११६

संसारगमनंचैव त्रिविधं कर्मसम्भवम् ।

निःश्रेयसं कर्मणांच गुणदोषपरीक्षणम् ॥ ११७

देशधर्मान् जातिधर्मान् कुलधर्मांश्च शास्त्रतान् ।

पापगण्डगणधर्मांश्च शास्त्रे ऽस्मिन्नुक्तवान्मनुः ॥ ११८

यथेदमुक्तवान् शास्त्रं पुरा षष्ठो मनुर्मया ।

तथैदं यूयमप्यद्य मत्सकाशास्त्रिवोधत ॥ ११९

इति मानवे धर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां प्रथमोध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

विद्वद्भिः सेवितः सद्भिर्नित्यमद्वेषरागिभिः ।

हृदयेनाभ्यमुज्जातो यो धर्मस्तन्निवोधत ॥ १

कामात्मता न प्रशस्ता न चैवेहास्यकामता ।

काम्यो हि वेदाधिगमः कर्मयोगश्च वैदिकः ॥ २

सङ्कल्पमूलः कामो वै यज्ञाः सङ्कल्पसम्भवाः ।

व्रता नियमधर्माश्च सर्वे सङ्कल्पजाः स्मृताः ॥ ३

अकामस्य क्रिया काचित् दृश्यते नेह कर्हिचित् ।

यद् यद्भि कुरुते किञ्चित् तत्तत् कामस्य चेदितम् ॥ ४

तेषु सव्यग्वर्त्तमानो गच्छत्यमरलोकताम् ।

यथासङ्कल्पितांश्चेह सर्वान् कामान् समश्रुते ॥ ५

वेदोऽखिलो धर्ममूलं स्मृत्यशीले च तद्विदाम् ।

आचारश्चैव साधूनामात्मनस्तुष्टिरेव च ॥ ६

यः कश्चित् कस्यचिद्धर्मो मनुना परिकीर्तितः ।
 स सर्वाऽभिहितो वेदेऽसर्वज्ञानमयो हि सः ॥ ७
 सर्वन्तु समवेक्ष्येदं निखिलं ज्ञानचक्षुषा ।
 अतिप्रमाण्यतो विद्वान् स्वधर्मं निविशेत् वै ॥ ८
 श्रुतिभ्रूत्युदित धर्ममनुतिष्ठन् हि मानवः ।
 दूहकीर्त्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुत्तमं सुखम् ॥ ९
 श्रुतिस्तु वेदो विज्ञेयो धर्मोऽस्य हि स्मृतिः ।
 ते सर्वार्थेष्वमीमांस्ये तास्यां धर्मो हि नर्वभौ ॥ १०
 योऽवमन्येत ते मूले हेतुज्ञानाश्रयाद्भिजः ।
 स साधुर्भ्रवहिष्कार्यो नास्तिक्तो वेदनन्दकः ॥ ११
 वेदः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः ।
 एतच्चतुर्विधं प्राहुः साक्षात्कर्तव्यं ब्रह्मणम् ॥ १२
 अर्थकामेष्वशक्तानां धर्मोक्तानां विधीयते ।
 धर्मं जिज्ञासमानानां प्रणामं परमं श्रुतिः ॥ १३
 श्रुतिवैधन्तु यत्र त्याज्यत्र धर्मोऽस्तीति ।
 उभायपि हि तौ धर्मोऽस्यशक्तौ जयीषिभिः ॥ १४
 उदितेऽनुदिते चैव समयाधुषते तथा ।
 सर्वथा वर्त्तते यच्च द्वितीयं वैदिकी श्रुतिः ॥ १५
 निषेकादिश्मशानान्तो मन्त्रैर्दस्योदितो विधिः ।
 तस्य शास्त्रेऽधिकारोऽस्मिन् ज्ञेयो नान्यस्य कस्यचित् ॥ १६
 सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्ददन्तरम ।
 तं देवनिर्मितं देशं ब्रह्मावत्तं प्रचक्षते ॥ १७
 तस्मिन् देशे य आचारः पारम्पर्यक्रमागतः ।
 वर्णानां सान्तरालानां स सदाचार उच्यते ॥ १८

शुद्धोत्तं च मत्स्याश्च पंचालाः शूरसेनकाः ।
 एष ब्रह्मर्षिदेशो वै ब्रह्मावर्त्तादनन्तरः ॥ १८
 एतद्देशप्रसूतस्य सकाशादग्रजन्मनः ।
 स्वं स्वं चरित्वं शिञ्जेरन् षड्यथ्यां सर्वमानवाः ॥ २०
 हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यं यत् प्राग्विनशनादपि ।
 प्रत्यगिव प्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्तितः ॥ २१
 आसमुद्रात्तु वै पूर्वादासमुद्रात्तु पश्चिमात् ।
 तयोरेषान्तरं गिर्योरार्यावत्तं विदूर्बुधाः ॥ २२
 कृष्णसारस्तु चरितं षडगो यत् स्वभावतः ।
 स त्रयो यज्ञियो देशो ऋच्छदेशस्ततः परः ॥ २३
 एतान् द्विजातयो देशान् संशयेरन् प्रयत्नतः ।
 शूद्रस्तु यस्मिन् कस्मिन् वा निवसेद्दृष्टिकर्षितः ॥ २४
 एषा धर्मस्य वो योजिः समासेन प्रकीर्तिता ।
 सश्रवश्चात्य सर्वस्य वर्षाधर्मान् निवोधत ॥ २५
 वैदिकैः कर्मभिः पुण्यैर्नर्षकादिर्द्विजन्मनाम् ।
 कार्यैः शरीरसंस्कारैः पावनैः प्रेत्य चेह च ॥ २६
 गार्भं हर्मैर्जातकर्म चोडमौञ्जीनिबन्धनैः ।
 वैजिकं गार्भिकंचैनो द्विजानामपष्टज्यते ॥ २७
 स्वाध्यायेन व्रतैर्हर्मैस्त्वैविद्येनेज्यया सुतैः ।
 महायज्ञैश्च यज्ञैश्च ब्राह्मीयं क्रियते तनुः ॥ २८
 प्राङ्नाभिवर्द्धनात् पुंसो जातकर्म विधीयते ।
 मन्त्रवत् प्राशनं चास्य हिरण्यमधुसर्पिषाम् ॥ २९
 नामधेयं दशम्यान्तु द्वादश्यां वास्य कारयेत् ।
 पुण्ये त्रिभौ मुहूर्त्तौ वा नक्षत्रे वा गुणान्विते ॥ ३०

मङ्गल्यं ब्राह्मणस्य स्यात् क्षत्रियस्य बलान्वितम् ।
 वैश्यस्य धनसंयुक्तं शूद्रस्य तु जुगुप्सितम् ॥ ३१
 शर्मवद्ब्राह्मणस्य स्याद्राज्ञो रक्षासमन्वितम् ।
 वैश्यस्य पुष्टिमंयुक्तं शूद्रस्य प्रैषसंयुतम् ॥ ३२
 स्त्रीणां सुखोद्यमकूरं विस्मयार्थं मनोहरम् ।
 मङ्गल्यं दीर्घवर्णान्तमाशीर्वादाभिधानवत् ॥ ३३
 चतुर्थे मासि कर्त्तव्यं शिशोर्निष्क्रमणं गृह्यात् ।
 षष्ठे ऽन्नप्राशनं मासि यद्वेष्टं मङ्गलं कुले ॥ ३४
 चूडाकर्म द्विजातीनां सर्वेषामेव धर्मतः ।
 प्रथमेऽब्दे तृतीये वा कर्त्तव्यं श्रुतिचोदनात् ॥ ३५
 गर्भाष्टमेऽब्दे कुर्वीत ब्राह्मणस्योपनावनम् ।
 नर्भादेकादशे राज्ञो गर्भान्तं द्वादशे विशः ॥ ३६
 ब्रह्मवर्चसकामस्य कार्यं विप्रस्य पंचमे ।
 राज्ञो बलार्थिनः षष्ठे वैश्यस्येहार्थिनोऽष्टमे ॥ ३७
 आपोऽशुभ्राह्मणस्य सावित्री नातिवर्त्तते ।
 आदाविंशत् क्षत्रबन्धोराचतुर्विंशतेर्विशः ॥ ३८
 अत ऊर्ध्वं तयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृताः ।
 सावित्रीपतिता ब्राह्म्या भवन्त्यार्थविगर्हिताः ॥ ३९
 जैतैरपृतैर्विधिवदापद्यपि हि कर्हिचत् ।
 ब्राह्मणान् यौनांश्च सन्वन्नात्राचरेद्ब्राह्मणः सह ॥ ४०
 कार्णारौरदवास्तानि चर्माणि ब्रह्मचारिणः ।
 वसीरन्नानुपूर्वेण शायक्षीमाविकानि च ॥ ४१
 मौञ्जी विवृत् समा श्लक्ष्णा कार्या विप्रस्य मेखला ॥
 क्षत्रियस्य तु मौर्वी ज्या वैश्यस्य शण्टान्तवी ॥ ४२

भुञ्जालामे तु कर्त्तव्याः कुशाशान्तकवल्बजैः ।
 त्रिवृता ग्रन्थिनैकेन त्रिभिः पंचभिरेव वा ॥ ५३
 कार्पासमुपवीतं स्याद्विप्रत्योर्द्धृतं त्रिवृत् ।
 शणमूत्रमयं रात्रौ वैश्यस्याविकसौत्विकम् ॥ ४४
 ब्राह्मणो वैश्वपालायौ क्षत्रियो बाटखादिरौ ।
 पैलवोदुम्बरौ वैश्यो दण्डानर्हन्ति धर्मतः ॥ ४५
 केशान्तिको ब्राह्मणस्य दण्डः कार्यः प्रमाणतः ।
 ललाटसन्धितो रात्रः स्यात्तु नासान्तिको विश्वः ॥ ४६
 ऋजवस्ते तु सर्वे स्युरव्रणाः सौम्यदर्शनाः ।
 अनुहो गकरा नृणां सत्वचो नाग्निदूषिताः ॥ ४७
 प्रतिगृह्येष्ठितं दण्डमुपस्थाय च भास्करम् ।
 प्रदक्षिणं परीत्याग्निं चरेद्भैक्षं यथाविधि ॥ ४८
 भवत्पूर्वं चरेद्भैक्षमुपनीतो द्विजोत्तमः ।
 भवन्मध्यन्तु राजन्यो वैश्यस्तु भवदुत्तरम् ॥ ४९
 मातरं वा स्वसारं वा मातुर्वा भगिनीं निजाम् ।
 भिक्षेत भिक्षां प्रथमं या चैनं नावमानयेत् ॥ ५०
 समाहृत्य तु तद्भैक्षं यावदन्नममायया ।
 निवेद्य गुरवेऽश्रीयादाचम्य प्राङ्मुखः शुचिः ॥ ५१
 आयुथं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यथस्यं दक्षिणामुखः ।
 श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते ह्युदङ्मुखः ॥ ५२
 उपसृश्य द्विजो नित्यमन्नमद्यात् समाहितः ।
 भुञ्जा चोपसृशेत् सम्यगग्निः खानि च संसृशेत् ॥ ५३
 पूजयेदशनं नित्यमद्याच्चैतदकुत्सयन् ।
 दृष्ट्वा हृथेत् प्रसीदेच्च प्रतिनन्देच्च सर्वशः ॥ ५४

पुजितं द्युभेनं नित्यं बलमूर्ध्वं च यच्छति ।
 अपूजितस्तु तद्भक्तमुभयं नाशयेदिदम् ॥ ५५
 नोच्छ्रितं कस्यचिद्दशात्प्राप्त्या चैव तथान्तरा ।
 नचैवात्प्रश्नं कुर्यान्न चोच्छ्रितः कचिद्भवजेत् ॥ ५६
 अमारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यं चातिभोजनम् ।
 अपुष्यं लोकाविहितं तस्मात्तत् परिवर्ज्येत् ॥ ५७
 ब्राह्मणे विप्रस्तीर्थेन नित्यकालमुपसृशेत् ।
 कायत्रैदशिकाभ्यां वा न पितृणां कदाचन ॥ ५८
 अङ्गुलस्य तले ब्राह्मं तीर्थं प्रचक्षते ।
 कायमङ्गुलिमूलेऽग्रे दैवं पितॄन् तयोरघः ॥ ५९
 त्विराचामेदपः पूवं द्विः प्रष्टव्यात्ततो मुखम् ।
 त्वानि चैव स्पृशेदङ्गिरात्मानं शिर एव च ॥ ६०
 अमुष्णाभिरफेनाभिरङ्गिस्तीर्थेन धर्मवित् ।
 शौचेभ्यः सर्वदाचामेदेकान्ते प्रागुदङ्मुखः ॥ ६१
 हृद्गाभिः पूयते विप्रः कण्ठगाभिस्तु भूमिपः ।
 वैश्याऽङ्गिः प्राशिताभिस्तु शूद्रः स्पृष्टाभिरजातः ॥ ६२
 उद्धृते दक्षिणे पाणावुपवीत्युच्यते द्विजः ।
 सव्ये प्राचीन आवीती जिर्वीती कण्ठशस्त्रे ॥ ६३
 मेखलामाजिनं दण्डमुपवीतं कमण्डलुम् ।
 अस्मू प्रास्य विजठानि गृह्णीतान्यानि भन्ववत् ॥ ६४
 केशान्तः षोडशे वर्षे ब्राह्मणस्य विधीयते ।
 राजन्यबन्धोर्द्वाविंशे वैश्यस्य द्वाधिके ततः ॥ ६५
 अमन्त्रिका तु कार्य्यं स्त्रीणामावृदशेषतः ।
 संस्कारार्थं शरीरस्य यथाकालं यथाक्रमम् ॥ ६६

वैवाहिको विधिः स्त्रीणां संस्कारो वैदिकः स्मृतः ।
 पतिसेवा गुरौ वासो गृहार्थोऽग्निपरिष्कृया ॥ ६७
 एष प्रोक्तो द्विजातीनामौपनायनिको विधिः ।
 उत्पत्तिव्यञ्जकः पुण्यः कर्मयोगं निबोधत ॥ ६८
 उपनीय गुरुः शिष्यं शिक्षयेच्छौचमादितः ।
 आचारमग्निकार्यञ्च सस्योपासनमेव च ॥ ६९
 अध्येषमाणस्वाचान्तो यथाशास्त्रमुदङ्मुखः ।
 ब्रह्माञ्जलिहृतोऽध्याप्य लघुवासा जितेन्द्रियः ॥ ७०
 ब्रह्मारम्भेऽवसाने च पादौ ग्राह्यौ गुरोः सदा ।
 संहत्य हस्तावध्येयं स हि ब्रह्माञ्जलिः स्मृतः ॥ ७१
 व्यत्यस्तपाणिना कार्यमुपसंग्रहणं गुरोः ।
 सस्येन सस्यः स्रष्टव्यो दक्षिणेन च दक्षिणः ॥ ७२
 अध्येषमाणान्तु गुरुर्नित्यकालमतन्द्रितः ।
 अधीष्व भो इति ब्रूयाद्विरामोऽस्त्विति चारमेत् ॥ ७३
 बाह्व्याः प्रणवं कुर्यादादावन्ते च सर्वदा ।
 स्रवत्यऽनोद्भृतं पूवं परस्ताच्च विशीर्यति ॥ ७४
 प्राक्कुलान् पथ्युपासीनः पवित्रैश्चैव पावितः ।
 प्राणायामैस्त्रिभिः पूतस्तत संस्कारमर्हति ॥ ७५
 अकारश्चाप्युकारश्च मकारश्च प्रजापतिः ।
 वेदत्रयान्निरदुहद्भुवः स्वरितीति च ॥ ७६
 त्रिभ्य एव तु वेदेभ्यः पादं पादमदूदुहत् ।
 तदित्यचोऽस्याः सावित्र्याः परमेष्ठी प्रजापतिः ॥ ७७
 एतदक्षरमेताश्च जपन् व्याहृतिपूर्विकां ।
 अस्यथोर्वेदविद्विप्रो वेदपुण्येन युज्यते ॥ ७८

सहस्रकृत्वस्वभ्यस्य वहिरेतत्त्रिकं द्विजः ।
 महतोऽप्येनसो मासाच्चचेवाह्रिर्विमुच्यते ॥ ७६
 एतयर्चा विसंयुक्तः काले च क्रियया स्वया ।
 ब्रह्मक्षत्रियविड्योनिर्गर्हणां याति साधुषु ॥ ८०
 ओङ्कारपूर्विकास्त्रिस्रो महाथ्याहृतयोऽध्ययाः ।
 त्रिपदा चैव सावित्री विज्ञेयं ब्रह्मणो मुखम् ॥ ८१
 योऽधीतेऽहन्यहन्येतां त्रीणि वर्षाण्यतन्द्रितः ।
 स ब्रह्म परमभ्येति वायुभूतः खमूर्त्तिमान् ॥ ८२
 एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामाः परं तपः ।
 सावित्र्यास्तु परं नान्ति मौनात् सत्यं विशिष्यते ॥ ८३
 क्षरन्ति सर्वा वैदिक्यो जुहोति यजति क्रियाः ।
 अक्षरस्त्वक्षयं ज्ञेयं ब्रह्म चैव प्रजापतिः ॥ ८४
 विधियज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः ।
 उपांशुः स्थाच्चतगुणः साहस्रो मानसः स्मृतः ॥ ८५
 ये पाकयज्ञाश्चत्वारो विधियज्ञसमन्विताः ।
 सर्वे ते जपयज्ञस्य कलां नार्हन्ति षोडशीस ॥ ८६
 जप्येनैव तु संसङ्गेद्ब्राह्मणो नात्र संशयः ।
 कुर्यादन्यत्र वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥ ८७
 इन्द्रियाणां विचरतां विषयेष्वपहारिषु ।
 संयमे यत्रमातिष्ठेद्विद्वान् यन्तेव वाजिनां ॥ ८८
 एकादशेन्द्रियाण्या इर्यानि पूर्वं मनीषिणः ।
 तानि सम्यक् प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥ ८९
 श्रोत्रं त्वक् चक्षुषी जिह्वा नासिका चैव पंचमी ॥
 पादूपस्थं हस्तपादं वाक् चैव दशमी स्मृता ॥ ९०

इन्द्रियाणि पञ्चैषां श्रोत्रादीन्यनुपूर्वशः ।
 कर्मान्द्रियाणि पञ्चैषां पायादीनि प्रचक्षते ॥ ८१
 एकादशं मनो ज्ञेयं स्वगुणेनोभयात्मकम् ।
 यन्मिन् जिते जितावेतौ भवतः पञ्चकौ गणौ ॥ ८२
 इन्द्रियाणां प्रसङ्गेन दोषश्च क्लृप्तसंशयं ।
 संनियम्य तु तान्येव ततः सिद्धिं नियच्छति ॥ ८३
 न जातु कामः कामानामपभोगेन शाम्यति ।
 हविषा ह्यणवर्त्मैव भूय एवाभिवर्द्धते ॥ ८४
 यश्चैतान् प्राप्नुयात् सर्वान यश्च तान् केवलांस्त्यजेत् ।
 प्रापणात् सर्वकामानां परित्यागो विशिष्यते ॥ ८५
 न तयैतानि शक्यन्ते संनियमन्तुमसेवया ।
 विषयेषु प्रजुष्टानि यथा ज्ञानेन नित्यशः ॥ ८६
 वेदाभ्यागश्च यज्ञाश्च नियमाश्च तपांसि च ।
 न विप्रदुष्टभावस्य सिद्धिं गच्छति कर्हिचित् ॥ ८७
 श्रुत्वा स्पृष्ट्वा च दृष्ट्वा च भुक्त्वा घ्रात्वा च यो नरः ।
 न हृष्यति ग्लायति वा स विज्ञेयो जितेन्द्रियः ॥ ८८
 इन्द्रियाणान्तु सर्वेषां यद्येकं क्षरतीन्द्रियम् ।
 तेनास्य क्षरति प्रज्ञा हृतेः पात्रादिवोदकम् ॥ ८९
 वशे कृत्वेन्द्रियग्रामं संयम्य च मनस्तथा ।
 सर्वान् संसाधयेदर्यान्क्षिपन् योगतस्तनुम् ॥ ९०
 पूर्वां सभ्यां जपंस्तिष्ठेत् सावित्रीमार्कदर्शनात् ।
 पश्चिमान्तु समासीनः सम्यग्क्षविभावनात् ॥ ९१
 पूर्वां सभ्यां जपंस्तिष्ठवैशमनो व्यपोहति ।
 पश्चिमान्तु समासीनो मलं हन्ति दिवाकृतम् ॥ ९२

न यिञ्जति तु यः पूर्वां नोपास्ते यश्च पश्चिमाम् ॥
 स शूद्रवद्विष्कांथः सर्वस्माद्विजकर्मणः ॥ १०३
 अपां समीपे नियतो नैत्यकं विधिमास्थितः ।
 सावित्रीमथ्यधीयीत गत्वारण्यं समाहितः ॥ १०४
 वेदोपकरणे चैव स्वाध्याये चैव नैत्यके ।
 नानुरोधोऽस्यनध्याये होममन्त्रेषु चैव हि ॥ १०५
 नैत्यके नास्यनध्यायो ब्रह्मसत्त्वं हि तत् स्मृतम् ।
 ब्रह्मा इति हृतं पुण्यमनध्यायवषट्कृतम् ॥ १०६
 यः स्वाध्यायमधीतेऽर्द्धं विधिना नियतः शुचिः ।
 तस्य नित्यं क्षरत्येष पयो दधि घृतं मधु ॥ १०७
 अग्नीन्धनं भैक्ष्यचर्यामधः शय्यां गुरोर्हितम् ।
 आसमावर्त्तनात् कुर्यात् कृतोपनयनो द्विजः ॥ १०८
 आचार्य्यपुत्रः शश्रूषुर्ज्ञानदो धार्मिकः सुचिः ।
 आसः शक्तोऽर्थदः साधुः स्वोऽध्याप्यो दश धर्मतः ॥ १०९
 नाष्टष्टः कस्यचिद्ब्रूयात् न चान्यायेन पृच्छतः ।
 जानन्नपि हि मेधावी जडबल्लोक आचरेत् ॥ ११०
 अधर्म्मिणं च यः प्राह यस्याधर्म्मिणं पृच्छति ।
 तयोरन्यतरः प्रैति विद्वेषं वाधिगच्छति ॥ १११
 धर्म्मार्थौ यत्र न स्यातां शुश्रूषा वापि तद्विधा ।
 तत्र विद्या न वक्तव्या शश्रूषं बीजमिवोषरे ॥ ११२
 विद्ययैव समं कामं मर्त्तव्यं ब्रह्मवादिना ।
 आपद्यपि हि घोरायां न त्वेनामिरिणे वपेत् ॥ ११३
 विद्या ब्राह्मणमेत्याह सेवाधिस्तेऽस्मि रक्ष माम् ।
 अमृतकाव मां मादास्तथा ॐ वीर्य्यवत्तमा ॥ ११४

यमेव तु शुचिं विद्याभियतं ब्रह्मचारिणम् ।
 तस्मै मां ब्रूहि विप्राय निधिपायाप्रमादिने ॥ ११५
 ब्रह्म यस्त्वननुज्ञातमधीयानाद्वाप्र,यात् ।
 स ब्रह्म स्तेयसंयुक्तो नरकं प्रतिपद्यते ॥ ११६
 लौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव च ।
 आददीत यतो ज्ञानं तं पूर्वमभिवादयेत् ॥ ११७
 सावित्रीमात्रसारोऽपि वरं विप्रः सुयन्त्रितः ।
 नायन्त्रितस्त्रियेदोऽपि सर्वांगी सर्वविक्रयी ॥ ११८
 शय्यासनेऽध्याचरिते श्रेयसा न समाविशेत् ।
 शय्यासनस्थश्चैवैनं प्रत्युत्थायाभिवादयेत् ॥ ११९
 ऊर्ध्वं प्राणा ह्युत्कामन्ति यूनः स्थविर आयति ।
 प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यां पुनस्तान् प्रतिपद्यते ॥ १२०
 अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसविनः ।
 चत्वारि संप्रवर्द्धन्ते आयुर्विद्या ययो बलम् ॥ १२१
 अभिवादात् परं विप्रो जायांसमभिवादयन् ।
 असौ नामाहमस्मीति स्वं नाम परिकीर्त्तयेत् ॥ १२२
 नामधेयस्य ये केचिदभिवादं न जानते ।
 तान् प्राज्ञोऽहमिति ब्रूयात् स्त्रियः सर्वास्तथैव च ॥ १२३
 भोः शब्दं कीर्त्तयेदन्ते स्वस्य नाम्नोऽभिवादाने ।
 नाम्नां स्वरुपभावो हि भोभाव ऋषिभिः स्मृतः ॥ १२४
 आयुमान् भव सौम्येति वाच्यो विप्रोऽभिवादाने ।
 अकारश्चात्य नाम्नोऽपि वाच्यः पूर्वाक्षरः प्र तः ॥ १२५
 यो न देह्यभिवादस्य विप्रः प्रत्यभिवादनम् ।
 नाभिवादः स विदुषा यथा शूद्रस्तथैव सः ॥ १२६

ब्राह्मणं कुशलं पृच्छेत् क्षत्रवन्धुमनामयम् ।
 वैश्यं क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव च ॥ १२७
 अवाच्यो दीक्षितो नाम्ना यवीयानपि यो भवेत् ।
 भो-भवत्-पूर्वकन्वे नमभिभाषेत धर्मावित् ॥ १२८
 परपत्नी तु या, स्त्री स्वादसम्बन्धा च योनिः ।
 तां ब्रूयाद्भवतीत्येवं सुभगे भगिनीति च ॥ १२९
 मातुलांश्च पिटथ्यांश्च खशुराश्रुत्विजो गुरुन् ।
 असावहमिति ब्रूयात् प्रत्युत्थाय यवीयसः ॥ १३०
 मातृष्वसा मातुलानी खन्मूरथ पिटृष्वसा ।
 संपृज्या गुरुपत्नीवत् समास्ता गुरुभार्यया ॥ १३१
 भ्रातृभार्यापसंग्राह्या सवर्णाहन्यहन्यपि ।
 विप्रोथ तूपसंग्राह्या ज्ञातिसम्बन्धियोषितः ॥ १३२
 पितृर्भगिन्यां मातुश्च ज्यायस्याश्च स्वसर्थपि ।
 मातृवदृष्टिमातिष्ठेत् माता ताभ्यो गरीयसी ॥ १३३
 दशाब्दाख्यं पौरसख्यं पञ्चाब्दाख्यं कलाभृताम् ।
 त्वाब्दपूर्वं श्रोत्रियाणां स्वल्पेनापि स्वयोनिषु ॥ १३४
 ब्राह्मणं दशवर्षन्तु शतवर्षन्तु भूमिपम् ।
 पितापुत्रौ विजानीयाद्ब्राह्मणस्तु तयोः पिता ॥ १३५
 वित्तं बन्धुर्वयः कर्म विद्या भवति पञ्चमी ।
 एतानि मान्यस्थानानि गरीयो यद् यदुत्तरम् ॥ १३६
 पञ्चाना त्रिषु वर्णेषु भूयांसि गुणवन्ति च ।
 यत्र स्युः सोऽत्र मानार्हः शूद्रोऽपि दशमी गतः ॥ १३७
 चक्रिणो दशमीस्थस्य रोगिणो भारिणः स्त्रियाः ।
 स्नातकस्य च राज्ञश्च पत्या देवो वरस्य च ॥ १३८

तेषान्तु समवितानां मान्यौ स्नातकपार्थिवौ ।
 राजस्नातकयोश्चैव स्नातको वृपमानभाक् ॥ १३८
 उपनीय तु यः शिष्यं वेदमध्यापयेद्भिजः ।
 सकल्पं सरह त्यच्च तमाचार्य्य प्रचक्षते ॥ १४०
 एकदेशन्तु वेदस्य वेदाङ्गान्यपि वा पुनः ।
 योऽध्यापयति वृत्त्यर्थमुपाध्यायः स उच्यते ॥ १४१
 निषेकादीनि कर्माणि यः करोति यथाविधि ।
 सम्भावयति चाग्नेन स विप्रो गुरुरुच्यते ॥ १४२
 अग्न्याधेयं पाकयज्ञानग्निष्टोमादिकान् मखान् ।
 यः करोति वृतो यस्य स त अर्त्विगिहोच्यते ॥ १ ३
 य आटणोत्ववितथं ब्रह्मणा श्रवणादुभौ ।
 स माता स पिता ज्ञेयस्तत्र द्रुष्टेत् कदाचन ॥ १४४
 उपाध्यायान् दशाचार्य्य आचार्याणां शतं पिता ।
 सहस्रन्तु पितृन्माता गौरवेणातिरिच्यते ॥ १४५
 उत्पादकब्रह्मदात्रोर्गरीयान् ब्रह्मदः पिता ।
 ब्रह्मजन्म हि विप्रस्य प्रेत्य चेह च शाश्वतम् ॥ १४६
 कामान्माता पिता चैनं यदुत्पादयतो मिथः ।
 सम्भूतिं तस्य तां विद्याद्यद्वोनावभिजायते ॥ १४७
 आचार्य्यस्तस्य यां जातिं विधिवद्देदपारगः ।
 उत्पादयति सावित्र्या सा सत्या साजरामरा ॥ १४८
 अल्पं वा बहु वा यस्य श्रुतस्योपकरोति यः ।
 तमपीह गुरुं विद्यात् श्रुतोपक्रियया तथा ॥ १४९
 ब्राह्मस्य जन्मनः कर्त्ता स्वधर्मस्य च शासिता ।
 बालोऽपि विप्रो वृद्धस्य पिता भवति धर्मतः ॥ १५०

अध्यापयामास पितृन् शिशुराङ्गिरसः कविः ।
 पुत्रका इति होवाच ज्ञानेन परिगृह्य तान् ॥ १५१
 तै तमर्थमष्टच्छन्त देवानागतमन्यवः ।
 देवाश्चैतान् समेत्योचुर्नार्य्यं वः शिशुरुक्तवान् ॥ १५२
 अत्रो भवति वै बालः पिता भवति मन्त्रदः ।
 अन्नं ऽहं बालमित्याहः पितेत्येव तु मन्त्रदम् ॥ १५३
 न हायनेर्न पलितैर्न वित्तेन न बन्धुभिः ।
 ऋषयश्चक्रिरे धम्मं योऽनूचानः स नो महान् ॥ १५४
 विप्राणां ज्ञानतो ज्यैष्ठं क्षत्रियाणान्तु वीर्य्यतः ।
 वैश्यानां धान्यधनतः शूद्राणामेव जन्मतः ॥ १५५
 न तेन दृष्टो भवति येनास्य पलितं शिरः ।
 यो वै युवाय्यधीयानस्तं देवाः स्थविरं विदुः ॥ १५६
 यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो ह्यगः ।
 यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नाम विभ्रति ॥ १५७
 यथा षण्णोऽफलः स्त्रीषु यथा गौर्गवि चाफला ।
 यथा चात्रेऽफलं दानं तथा विप्रोऽवृचोऽफलः ॥ १५८
 अहिंसयैव भूतानां काय्यं श्रेयोऽनुयासनम् ।
 वाक् चैव मधुरा श्लक्ष्णा प्रयोज्या धर्ममिच्छता ॥ १५९
 यस्य वाङ्मनसे शुद्धे सम्यग्गुप्ते च सर्वदा ।
 स वै सर्वमवाप्नोति वेदान्तोपगतं फलम् ॥ १६०
 नारुन्तुदः स्यादात्ताऽपि न परद्रोहकर्मधीः ।
 यथास्योद्विजते वाचा नालोक्यां तामुदारयेत् ॥ १६१
 सम्मानाद्ब्राह्मणो नित्यमुद्विजेत विषादिव ।
 असृतस्यैव चाकाङ्क्षेदवमानस्य सर्वदा ॥ १६२

सुखं ह्यवमतः शंते सुखञ्च प्रतिबुद्धाते ।

सुखं चरति लोकेऽस्मिन्नवमन्ता विनश्यति ॥ १६३

अनेन क्रमयोगिन संस्कृतात्मा द्विजः शनैः ।

गुरौ वसन् सच्चिनुयाद्ब्रह्माधिगमिकं तपः ॥ १६४

तपोविशेषैर्विधिर्ब्रतैश्च विधिचोदितैः ।

वेदः कृतस्त्रोऽधिगन्तव्यः सरहस्यो द्विजन्मना ॥ १६५

वेदमेव सदाभ्यस्ये तपस्तपान् द्विजोत्तमः ।

वेदाभ्यास्यो हि विप्रस्य तपः परमिहोच्यते ॥ १६६

आ हैव स नखाग्रेभ्यः परमं तप्यते तपः ।

यः स्रग्वपि द्विजोऽधीते स्वाध्यायं शक्तितोऽस्वहम् ॥ १६७

योजनधीत्य द्विजो वेदमन्यत्र कुरुते अमम् ।

स जीवन्नेव शुद्रत्वमाशु गच्छति सान्वयः ॥ १६८

मातुरग्रेऽधिजननं द्वितीयं मौञ्चिवन्धने ।

तृतीयं यज्ञदीक्षायां द्विजस्य श्रुतिचोदनात् ॥ १६९

तत्र यद्ब्रह्मजन्मास्य मौञ्चिवन्धनचिह्नितम् ।

तत्रास्य माता सावित्री पिता त्वाचार्य उच्यते ॥ १७०

वेदप्रदानादाचार्यं पितरं परिचक्षते ।

न ह्यस्मिन् युज्यते कर्म किञ्चिदामौञ्चिवन्धनात् ॥ १७१

नाभिध्याहारयेद्ब्रह्म स्वधानिनयनाहते ।

शूद्रेण हि समस्तावद्यावद्दे न जायते ॥ १७२

कृतोपनयनस्यास्य व्रतादेशनमिष्यते ।

ब्रह्मणो ग्रहणञ्चैव क्रमेण विधिपूर्वकम् ॥ १७३

यद्यस्य विहितं चर्म यत् सूत्रं वा च मेखला ।

यो दण्डो यस्य वसनं तत्तदस्य व्रतेश्वपि ॥ १७४

सेवेतेमांस्तु नियमान् ब्रह्मचारी गुरौ वसन् ।
 संनिवम्येन्द्रियग्रामं तपोवृष्ट्यर्थमात्मनः ॥ १७५
 नित्यं स्नात्वा शुचिः कुर्याद्देवर्षिपितृतर्पणम् ।
 देवताभ्यर्चनञ्चैव समिदाधानमेव च ॥ १७६
 वर्जयेन्मधु मांसञ्च गन्धं माल्यं रसान् स्त्रियः ।
 शुक्तानि यानि सर्वाणि प्राणिनां चैव हिंसनम् ॥ १७७
 अभ्यङ्गमस्ननघ्राह्योरुपानच्छत्रधारणम् ।
 कामं क्रोधञ्च लोभञ्च नर्त्तनं गीतवादनम् ॥ १७८
 द्युतञ्च जनवादञ्च परिवादं तथावृत्तम् ।
 स्त्रीणाञ्च प्रेक्षणालम्भमुपघातं परस्य च ॥ १७९
 एकः शयीत सर्वत्र न रेतः स्कन्दयेत् क्वचित् ।
 कामाद्भिः स्कन्दयन् रेतो हिनस्ति व्रतमात्मनः ॥ १८०
 स्वप्ने सिक्त्वा ब्रह्मचारी द्विजः शुक्रमकामतः ।
 स्नात्वा कर्मर्चयित्वा त्रिः पुनर्मांसित्यचं जपेत् ॥ १८१
 उदकुम्भं सुमनसो गोशकृत्सृत्तिकाकुशान् ।
 आहरेद्यावदर्थानि भैक्षञ्चाहरहश्चरेत् ॥ १८२
 वेद्यज्ञैरहीनानां प्रशस्तानां स्वकर्मसु ।
 ब्रह्मघर्ष्याहरैकैश्च गृह्येभ्यः प्रयतोऽन्वहम् ॥ १८३
 गुरोः कुले न भिक्षेत न ज्ञातिकुलवन्धुषु ।
 अलाभे त्वत्कृपाणां पूर्वं पूर्वं विवर्जयेत् ॥ १८४
 सर्वं वापि चरेद्ग्रामं पूर्वाक्तानामसम्भवे ।
 नियम्य प्रयतो वाचमभिश्चस्तांस्तु वर्जयेत् ॥ १८५
 दूरावाहृत्य समिधः संनिदध्याद्विहायसि ।
 सायम्प्रातश्च ज्जुह्यात् ताभिरग्निमतन्द्रितः ॥ १८६

अज्ञात्वा भैक्षचरणमसमिध्य च पावकम् ।
 अनातुरः सप्तरात्रमवकीर्णव्रतं चरेत् ॥ १८७
 भैक्षेण वर्त्तयेन्नित्यं नैकात्रादी भवेद्व्रती ।
 भैक्षेण व्रतिनो वृत्तिरूपवाससमा स्मृता ॥ १८८
 व्रतवद्भैक्षवत्ये पित्त्रे कर्मण्यथर्षिवत् ।
 काममभ्यर्थितोऽश्रीयात् व्रतमस्य न लुप्यते ॥ १८९
 ब्राह्मणस्यैव कर्मैतदुपदिष्टं मनीषिभिः ।
 राजन्यवैश्ययोस्त्वेवं नैतत् कर्म, विधीयते ॥ १९०
 चोदितो गुरुणा नित्यमप्रचोदित एव वा ।
 कुर्यादध्ययने यत्रमाचार्य्यस्य हितेषु च ॥ १९१
 शरीरंचैव वाचञ्च बुद्धीन्द्रियमनांसि च ।
 नियम्य प्राञ्जलिस्तिष्ठेद्दीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ १९२
 नित्यमुद्धृतपाणिः स्यात् साध्वाचारः सुसंयतः ।
 आस्यतामिति चोक्तः सन्नासीताभिमुखं गुरोः ॥ १९३
 हीनाद्भवस्त्रवेशः स्यात् सर्वदा गुरुसन्निधौ ।
 उत्तिष्ठेत् प्रथमंचास्य चरमंचैव संविशेत् ॥ १९४
 प्रतिश्रवणसम्भाषे शयानो न समाचरेत् ।
 नासीनो न च भुञ्जानो न तिष्ठन् न पराङ्मुखः ॥ १९५
 आसीनस्य स्थितः कुर्यादभिगच्छंस्तु तिष्ठतः ।
 प्रत्युद्गम्य त्वाव्रजतः पश्चाद्द्वारंस्तु धावतः ॥ १९६
 पराङ्मुखस्याभिमुखो दूरस्थस्येत्य चान्तिकम् ।
 प्रणम्य तु शयानस्य निदेशे चैव तिष्ठतः ॥ १९७
 नीचं शय्यासनंचास्य सर्वदा गुरुसन्निधौ ।
 गुरोस्तु चक्षुर्विषये न यथेष्टासनो भवेत् ॥ १९८

नोदाहरेदस्य नाम परोक्षमपि केवलम् ।
 नचैवास्यानुकुर्वीत, गतिभाषितचेष्टितम् ॥ १८६
 गुरोर्यत्र परोवादो निन्दा वापि प्रवर्त्तते ।
 कर्णौ तत्र पिघातस्थौ गन्तव्यं वा ततोऽन्यतः ॥ २००
 परोवादात् खरो भवति श्वा वै भवति निन्दकः ।
 परिभोक्ता छभिर्भवति, कीटो भवति मत्सरी ॥ २०१
 दूरस्थो नार्चयेदेनं न क्रुद्धो नान्तिके स्त्रियाः ।
 यानासनस्यैवैनमवरुद्ध्याभिवादयेत् ॥ २०२
 प्रतिवातेऽनुवाते च नासीत गुरुणा सह ।
 अमंश्रवे श्वैव गुरोर्न किञ्चिदपि कीर्त्तयेत् ॥ २०३
 गोऽश्वोऽयानप्रासादसस्तरेषु कटेषु च ।
 आसीत गुरुणा सार्द्धं शिलाफलकनौषु च ॥ २०४
 गुरोर्गुरो सन्निहिते गुरुवद्वृत्तिमाचरेत् ।
 न चानिसृष्टोः गुरुणा स्वान् गुरुनभिवादयेत् ॥ २०५
 विद्यागुरुष्वेतद्देश नित्याहृत्तिः स्वयोनिषु ।
 प्रतिषेधत्सु चाधर्मान् शिरोभ्योपदिशत्स्वपि ॥ २०६
 श्रेयःसु गुरुवद्वृत्तिं नित्यं यः समाचरेत् ।
 गुरुपुत्रेषु चार्थेषु गुरोश्चैव साधुषु ॥ २०७
 बालः समानजन्मा वा शिष्यो वा यश्चकर्मणि ।
 अध्यापयन् गुरुसुतो गुरुदग्मानमर्हति ॥ २०८
 उत्सादनंच गावाणां स्नापनोच्छिष्टभोजने ।
 न कुर्याद्गुरुपुत्रस्य पादयोश्चावनेजनम् ॥ २०९
 गुरुवत् प्रतिपूज्याः स्युः सवर्णा गुरुयोधितः ।
 असवर्णास्तु संपूज्याः प्रत्युत्थानाभिवादनैः ॥ २१०

अस्वप्नं स्यापन्नं च गात्रोत्सादनमेव च ।
 गुरुपत्न्या च कार्याणि केशानां च प्रसाधनम् ॥ २११
 गुरुपत्नी तु सुवतिर्नाभिवाद्ये च पादयोः ।
 पूर्णविंशतिवर्षेण गुणदोषौ विजानता ॥ २१२
 स्वभाव एष नारीणां नराणामिह दूषणम् ।
 अतोऽर्थान्न प्रमाद्यन्ति प्रमदास्तु विपश्चितः ॥ २१३
 अविहांसमलं लोके विहांसमपि वा पुनः ।
 प्रमदाद्भुत्पथं नेतुं कामक्रोधवशानुगम् ॥ २१४
 मात्रा स्वस्रा दुहित्वा वा न भिविक्तासनो भवेत् ।
 बलवानिन्द्रियग्रामो द्विहांसमपि कर्षति ॥ २१५
 कामन्तु गुरुपत्नीनां सुवतीनां युवा भुवि ।
 विधिवद्वन्दनं कुर्यादसावहमिति सुवन् ॥ २१६
 विप्रोथ पादग्रहणमन्वहं चाभिवादनम् ।
 गुरुदारेषु कुर्वीत सतां धर्ममनुस्मरन् ॥ २१७
 यथा खनन् खनित्रेण नरो वार्यधिगच्छति ।
 तथा गुरुगतां विद्यां शूश्रूषुरधिगच्छति ॥ २१८
 सुण्डो वा जटिलो वा स्यादथवा स्याच्छिखाजटः ।
 नैनं ग्रामेऽभिनिस्त्रोचेत् सूर्यो नाभ्यदियात् क्वचित् ॥ २१९
 तं चेदभ्युदियात् सूर्यः शयानं कामचारतः ।
 निस्त्रोचेद्वाप्यविज्ञानाज्जपद्भुपवसेहिनम् ॥ २२०
 सूर्येण ह्यभिनिर्मुक्तः शयानोऽभ्युदितश्च यः ।
 प्रायश्चित्तमकुर्वाणो युक्तः स्यान्महतैः नसा ॥ २२१
 आचम्युप्रयतो नित्यमुभे सन्ध्ये समाहितः ।
 शुचौऽदिशे जपं जप्यमुपासीत यथाविधि ॥ २२२

यदि स्त्री यद्यवरजः श्रेयः किञ्चित् समाचरेत् ।
 तत् सर्वासाचरेद्युक्तो यत्र वास्य रमेन्मनः ॥ २२३
 धर्मार्थावुच्यते श्रेयः कामार्थो धर्म एव च ।
 अर्थ एवेह वा श्रेयस्त्रिवर्ग इति तु स्थितिः ॥ २२४
 आचार्यो ब्रह्मणो मूर्तिः पिता मूर्तिः प्रजापतेः ।
 माता पृथिव्या मूर्तिस्तु भ्राता सो मूर्तिरात्मनः ॥ २२५
 आचार्यश्च पिता चैव माता भ्राता च पूर्वजः ।
 नार्त्तनाप्यवमन्तश्चा ब्राह्मणेन विशेषतः ॥ २२६
 यत् मातापितरौ क्लेशं सहते सन्धवे नृणाम् ।
 न तस्य निष्कृतिः शक्या कर्तुं वर्षशतैरपि ॥ २२७
 तयोर्नित्यं प्रियं कुर्यादाचार्यस्य च सर्वदा ।
 तेष्वेव त्रिषु तुष्टेषु तपः सर्वं समाप्यते ॥ २२८
 तेषां त्रयाणां शुश्रूषा परमन्तप उच्यते ।
 न तैरभ्यननुज्ञातो धर्ममन्यं समाचरेत् ॥ २२९
 त एव हि त्रयो लोकास्त एव त्रय आश्रमाः ।
 त एव हि त्रयो वेदास्त एवोक्तास्त्रयोऽग्नयः ॥ २३०
 पिता वै गार्हपत्योऽग्निर्माताग्निर्दक्षिणः स्मृतः ।
 गुरुराहवनीयस्तु सान्नित्रेता गरीयसी ॥ २३१
 त्रिष्वप्रमाद्यत्रैतेषु त्रीन् लोकान् विजयेद्गृही ।
 दीप्यमानः स्ववपुषा देवर्वाहवि मोदते ॥ २३२
 इमं लोकं मातृभक्त्या पितृभक्त्या तु मध्यमम् ।
 गुरुशुश्रूषया त्वेव ब्रह्मलोकं समश्नुते ॥ २३३
 सर्वं तस्याहता धर्मा यस्यैते त्रय आहताः ।
 अनाहतास्तु यस्मैते सर्वास्तस्याफलाः क्रियाः ॥ २३४

धावन्नयस्ते जीवेयुस्तावन्नान्यं समाचरेत् ।
 तेष्वेव नित्यं शश्रूषां कुर्यात् प्रियहिते रतः ॥ २३५
 तेषामनुपरोधेन पारत्रं यद्यदाचरेत् ।
 तत्रन्निवेदयेत्तेभ्यो मनोवचनकर्मभिः ॥ २३६
 त्रिष्वे तेष्वितिकृत्यं हि पुरुषस्य समाप्यते ।
 एष धर्मः परः साक्षादुपधर्मोऽन्य उच्यते ॥ २३७
 श्रद्धानः शुभां विद्यामाददीतावरादपि ।
 अन्यादपि परं धर्मं स्त्रीरन्नं दुष्कुलादपि ॥ २३८
 विषादप्यस्यतं ग्राह्यं बालादपि सुभाषितम् ।
 अमित्रादपि सद्वृत्तममेध्यादपि काञ्चनम् ॥ २३९
 स्त्रियो रत्नान्यथो विद्या धर्मः शौचं सुभाषितम् ।
 विविधानि च शिल्पानि समादेयानि सर्वतः ॥ २४०
 अब्राह्मणादध्ययनमापत्काले विधीयते ।
 अनुव्रथा च शश्रूषा यावदध्ययनं गुरोः ॥ २४१
 नाब्राह्मणे गुरौ शिष्यो वासमात्यन्तिकं वसेत् ।
 ब्राह्मणे चाननूचाने काङ्क्षन् गतिमनुत्तमाम् ॥ २४२
 यदि त्वात्यन्तिकं वासं रोचयेत गुरोः कुले ।
 युक्तः परिचरेदेनमाशरीरविमोक्षणात् ॥ २४३
 आ समाप्तेः शरीरस्य यस्तु शश्रूषते गुरुम् ।
 स गच्छत्यक्षसा विप्रो ब्रह्मणः सद्य शश्रूषतम् ॥ २४४
 न पूर्वं गुरवे किञ्चिदुपकुर्वीत धर्मवित् ।
 ज्ञास्यंस्तु गुरुणाक्षमः शक्त्या गुर्वर्थमाहरेत् ॥ २४५
 क्षेवं हिरण्यं गामश्वं कृत्वोपानहमासनम् ।
 धान्यं शाकञ्च वासांसि गुरवे प्रीतिमावहेत् ॥ २४६

आचार्यं तु खलु प्रेते गुरुपुत्रे गुणान्विते ।
 गुरुदारे स पिण्डे वा गुरुवदृष्टिमाचरेत् ॥ २४० ॥
 एतेष्वविद्यमानेषु स्थानासनविहारवान् ।
 प्रयुञ्जानोऽग्निशूषां साधयेद्देहमात्मनः ॥ २४८ ॥
 एवञ्चरति यो विप्रो ब्रह्मचर्यमविप्रतः ।
 स गच्छत्युत्तमं स्थानं न चेह जायते पुनः ॥ २४९ ॥

द्रुति मानवे धर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां
 संहितायां द्वितीयोऽध्यायः ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

षट्त्रिंशदाब्दिं चर्यं गुरौ त्वेवेदिकं व्रतम् ।
 तद्विकं पादिकं वा ग्रहणान्तिकमेव वा ॥ १ ॥
 वेदानधीत्य वेदौ वा वेदं वापि यथाक्रमम् ।
 अविप्रतब्रह्मचर्यो गृहस्थाश्रमभावसेत् ॥ २ ॥
 तं प्रतीतं स्वधर्म्यं ब्रह्मदायहरं पितुः ।
 सन्विणं तल्प आसीनमर्हयेत् प्रथमं गवा ॥ ३ ॥
 गुरुणानुमतः स्रात्वा समावृत्तो यथाविधि ।
 उद्वहेत द्विजो भार्यां सवर्णां लक्षणां न्विताम् ॥ ४ ॥
 असपिण्डा च या मातुरसगोत्रा च या पितुः ।
 सा प्रथस्ता द्विजातीनां दारकर्मणि मैथुने ॥ ५ ॥
 महान्यपि सृष्टदानि गोऽजाविधनधान्यतः ।
 स्त्रीसम्बन्धे दशैतानि कुलानि परिवर्जयेत् ॥ ६ ॥

हीनक्रियं निष्पुरुषं निष्छन्दो रोमशार्थसम् ।
 क्षय्यामयाव्यपक्षारिखितिकुष्ठिकुलानि च ॥ ७
 नोदहेत् क्षपिलां कन्धां नाधिकाङ्गीं न रोगिणीम् ।
 नालोमिकां नातिलोमां न वाचाटां न पिङ्गलाम् ॥ ८
 नर्त्तवृद्धनदीनाम्नीं मान्यपर्वतनामिकाम् ।
 न पक्ष्यहिप्रेथनान्त्रीं न च भीषणनामिकाम् ॥ ९
 अथ्यङ्गाङ्गीं सौम्यनान्त्रीं हंसवारणगामिनीम् ।
 तनुलोमकेशदशनां मृदङ्गीमुदहेत् स्त्रियम् ॥ १०
 यस्यास्तु न भवेद्भ्राता न विज्ञायते वा पिता ।
 नोपयच्छेत् तां प्राज्ञः पुत्रिकाधर्मशङ्कया ॥ ११
 सवर्णाग्रे द्विजातीनां प्रथस्ता दारकर्मणि ।
 कामतन्तु प्रवृत्तानामिमाः स्युः क्रमशोवराः ॥ १२
 शूद्रैव भार्या शूद्रस्य सा च स्वा च विश्वः स्मृते ।
 ते च स्वा चैव राज्ञश्च ताश्च स्वा चाग्रजन्मनः ॥ १३
 ब्राह्मणद्वित्रिययोरापद्यपि हि तिष्ठतोः ।
 कस्मिंश्चिदपि वृत्तान्ते शूद्रा भार्यापदिश्यते ॥ १४
 हीनजातिस्त्रियं मोहादुद्वहन्तो द्विजातयः ।
 कुलान्येव नयन्त्याशु ससन्तानानि शूद्रताम् ॥ १५
 शूद्रावेदी पतत्यत्रेहृतथ्यतनयस्य च ।
 शौनकस्य सुतोत्पत्त्या तदपत्यतया भूगोः ॥ १६
 शूद्रां शयनभारोप्य ब्राह्मणो यात्यधोगतिम् ।
 जनयित्वा सुतं तस्यां ब्राह्मण्यादेव हीयते ॥ १७
 दैवपित्रातिथेयानि तत्प्रधानानि यस्य तु ।
 नाश्रन्ति पितृदेवास्तान्ना च स्वर्गं स गच्छति ॥ १८

वृषलीफेनपीतस्य निःश्वानोपहतस्य च ।
 तस्यांचैव प्रसूतस्य निष्कृतिर्न विधीयते ॥ १८
 चतुर्णांमपि वर्णानां प्रेत्य चेह हिताहितान् ।
 अष्टाविमान् समासेन स्त्रीविवाहाभिवोधत ॥ २०
 ब्राह्मणो दैवस्तथेवार्षः प्राजापत्यस्तथासुरः ।
 गान्धर्वा राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥ २१
 यो यस्य धर्मार्गे वर्णस्य गुणदोषौ च यस्य यौ ।
 तदः सर्वं प्रवक्ष्यामि प्रसूते च गुणागुणान् ॥ २२
 षडानुपूर्व्या विप्रस्य क्षत्रस्य चतुरोऽवरान् ।
 विट्शूद्रयोस्तु तानेव विद्याधर्म्यान्न राक्षसान् ॥ २३
 चतुरो ब्राह्मणस्याद्यान् प्रशस्तान् कवयो विदुः ।
 राक्षसं क्षत्रियस्यैकमासुरं वैश्यशूद्रयोः ॥ २४
 पंचानान्तु त्रयो धर्म्या द्वावधर्मौ स्मृताविह ।
 पैशाचश्चासुरश्चैव स कर्त्तव्यौ कदाचन ॥ २५
 पृथक्पृथग्वा मिश्रौ वा विवाहौ पूर्वचोदितौ ।
 गान्धर्वा राक्षसश्चैव धर्मार्गे क्षत्रस्य तौ स्मृतौ ॥ २६
 आच्छाद्य चार्चयित्वा च श्रुतशीलवते स्वयं ।
 आह्वय दानं कन्दया ब्राह्मणो धर्मः प्रकीर्त्तितः ॥ २७
 यज्ञे तु वितते सम्यगृत्विजे कर्म कुर्वते ।
 अलङ्कृत्य सुतादानं दैवं धर्मं प्रचक्षते ॥ २८
 एकं गोमिथुनं हे वा वरादादाय धर्मतः ।
 कन्याप्रदानं विधिवदर्घो धर्मः स उच्यते ॥ २९
 सहोभौ चरतां धर्ममिति वाचानुभाष्य च ।
 कन्याप्रदानमभ्यर्च्य प्राजापत्यो विधिः स्मृतः ॥ ३०

ज्ञातिभ्यो द्रविणं दत्त्वा कन्यायै चैव शक्तिः ।
 कन्याप्रदानं स्वाच्छन्यादासुरो धर्म उच्यते ॥ ३१
 इच्छयान्योन्यसंयोगः कन्यायाश्च वरस्य च ।
 गान्धर्वः स तु विज्ञेयो मैथुन्यः कामसम्भवः ॥ ३२
 हत्वा च्छित्त्वा च भित्त्वा च क्रोशन्तीं रुदतीं गृह्यात् ।
 प्रसह्य कन्याहरणं राक्षसो विधिरुच्यते ॥ ३३
 सुप्तं मत्तां प्रमत्तां वा रहो यत्रोपगच्छति ।
 स पापिष्ठो विवाहानां पेशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥ ३४
 अङ्गिरेव द्विजाश्रायां कन्यादानं विशिष्यते ।
 दूतरेषान्तु वर्णानामितरेतरकाम्यया ॥ ३५
 यो यस्यैषां विवाहानां मनुना कीर्तितो गुणः ।
 सर्वं शृणुत तं विप्राः सम्यक् कीर्त्तयतो भ्रम ॥ ३६
 दश पूर्वान् पुरान् वंश्यानात्मानं चैकविंशकम् ।
 ब्राह्मीपुत्रः सुकृतकृन्मोचयत्येनसः पितृन् ॥ ३७
 दैवोदाजः सुतश्चैव सप्त सप्तः परावरान् ।
 आर्षोदाजः सुतस्त्रीं स्त्रीन् षट् षट् कायोदाजः सुतः ॥ ३७
 ब्राह्मणादिषु विवाहेषु चतुर्ध्ववानुपूर्वशः ।
 ब्रह्मवर्च्चस्विनः पुत्रा जायन्ते शिष्टसम्प्रताः ॥ ३८
 रूपसत्त्वगुणोपेता धनवन्तो यशस्विनः ।
 पर्याप्तभोगा धर्मिष्ठा जीवन्ति च शतं समाः ॥ ४०
 इतरेषु तु शिष्टेषु नृशंसानृतवादिनः ।
 जायन्ते दुर्विवाहेषु ब्रह्मधर्मद्विषः कृताः ॥ ४१
 अनिन्दितैः स्त्रीविवाहैरनिन्द्या भवति प्रजा ।
 निन्दितैर्निन्दिता नृनां तस्मान्निन्द्यान् विवर्जयेत् ॥ ४२

पाणिग्रहणसंस्कारः सवर्णासूपदिश्यते ।
 असवर्णास्त्रयं ज्ञेयो विधिरुद्दाहकर्मणि ॥ ४३
 शरः क्षत्रियया ग्राह्यः प्रतोदो वैश्यकन्यया ।
 वसनस्य दशा ग्राह्या शूद्रयोत्कृष्टवेदने ॥ ४४
 ऋतुकालाभिगामी स्यात् स्वदारनिरतः सदा ।
 पर्ववर्जं व्रजैश्चैनां तद्व्रतो रतिकाम्यया ॥ ४५
 ऋतुः स्वाभाविकः स्त्रीणां रात्रयः षोडशं स्मृताः ।
 चतुर्भिरितरैः सार्धमहोभिः सद्दिगर्हितैः ॥ ४६
 तासामाद्याश्चतस्रस्तु निन्दितैकादशी च या ।
 त्रयोदशी च शेषास्तु प्रशस्ता दश रात्रयः ॥ ४७
 युग्मासु पुत्रा जायन्ते स्त्रियोऽयुग्माषु रात्रिषु ।
 तस्माद्युग्मासु पुत्रार्थी संविशोदात्तवे स्त्रियम् ॥ ४८
 पुमान् पुंसोऽधिको शुक्रे स्त्री भवत्यधिके स्त्रियाः ।
 समेऽपुमान् पुंस्त्रियो वा क्षीणोऽप्ये च विपर्ययः ॥ ४९
 निन्द्यास्वष्टासु चान्यासु द्विवो रात्रिषु वर्जयन् ।
 ब्रह्मचार्यैव भवति यत्र तत्राश्रमे वसन् ॥ ५०
 न कन्यायाः पिता विद्वान् गृह्णीयाच्छुल्कमगवपि ।
 गृह्णन् शुल्कं हि लोभेन स्थान्नरोऽपत्यविक्रयी ॥ ५१
 स्त्रीधनानि तु ये सोयोदुपजीवन्ति बान्धवाः ।
 नारी यानानि वस्त्रं वा ते पापं यान्यधोगतिम् ॥ ५२
 आर्षं गोमथुनं शुल्कं केचिदाहुर्द्वैव तत् ।
 अत्योऽप्येवं महान् वापि विक्रयस्तावदेव सः ॥ ५३
 यासां नाददते शुल्कं ज्ञातयो न स विक्रयः ।
 अर्हणं तत् कुमारीणामावृशंस्तच्च केवलम् ॥ ५४

पितृभिर्भ्रातृभिश्चैताः पतिभिर्दिवरैस्तथा ।

पूज्या भूषयितव्याश्च ब्राह्मणान्पुत्रिभिः ॥ ५५

यत्र नार्यास्तु पूजन्ते रमन्ते तत्र देवताः ।

यत्रैतास्तु न पूज्यन्ते सर्वास्तवाफलाः क्रियाः ॥ ५६

शोचन्ति जामयो यत्र विजन्त्यत्रासु तत् कुलम् ।

न शोचन्ति तु यत्रैता वर्द्धते तद्भिः सर्वदा ॥ ५७

जामयो यानि वेदानि शपन्त्यप्रति पूजिताः ।

यानि कृत्याहतानीव विजन्त्यन्ति सजन्ततः ॥ ५८

तदादेताः सदा पूज्या भूषणाच्छादनाशनैः ।

भूतिकामैर्नरैर्नित्यं भूत्कारिपुत्रैश्च ॥ ५९

सन्तुष्टो भार्याया भर्ता भर्ता भार्या तत्रैव च ।

यस्मिन्नेव कुले नित्यं कल्याणं तत्र वै प्रथमम् ॥ ६०

यदि हि स्त्री न रोचेत पुत्रांश्च न प्रमोदयेत् ।

अप्रमोदात् पुनः पुंसः प्रजनं न प्रवर्त्तते ॥ ६१

स्त्रियान्तु रोचमानायां सर्वं तद्रोचने कुलम् ।

तस्यान्वरोचमानायां सर्वमेव न रोचते ॥ ६२

कुविवाहैः क्रियाकलोपैर्देवानध्ययनेन च ।

कुलान्यकुलतां यानि ब्राह्मण्यतिक्रमेण च ॥ ६३

शिल्पेन व्यवहारेण भूषणपत्याश्च क्वलैः ।

गोभिरश्वैश्च यानैश्च कृत्या राजोपसेवया ॥ ६४

अयाज्ययाजनैश्चैव नास्त्रिक्येन च कर्मणाम् ।

कुलान्याशु विनश्यन्ति यानि हीनानि मन्त्रतः ॥ ६५

मन्त्रतस्तु सष्टदानि कुलान्यल्पधनान्यपि ।

कुलसङ्घाश्च गच्छन्ति कर्षन्ति च महत्प्रभः ॥ ६६

वैवाहिकेऽग्नौ कुर्वीत गृह्यं कर्म यथाविधि ।
 पञ्चयज्ञविधानं च पंक्तिं चान्वाहिकीं गृही ॥ ६७
 पंच सूना गृहस्थस्य चुल्ली पेषण्यपस्करः ।
 कण्डनी चोदकुम्भश्च बध्यते यास्तु बाहयन् ॥ ६८
 तासां क्रमेण सर्वासां निष्कृत्यर्थं महर्षिभिः ।
 पंच कृत्वा महायज्ञाः प्रत्यहं गृहमधिनाम् ॥ ६९
 अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्त तर्पणम् ।
 होमो दैवो बलिभ्योऽतो नृत्यज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ ७०
 पंचैतान् यो महायज्ञान् हापयति शक्तिः ।
 स गृहेऽपि वसन्नित्यं सूनादोषैर्न लिप्यते ॥ ७१
 देवतातिथिभृत्यानां पितृणामात्मनश्च यः ।
 न निर्वपति पंचानामुच्छसन्न स जीवति ॥ ७२
 अहुतं च हुतं चैव तथा प्रहुतमेव च ।
 ब्राह्मणं हुतं प्राशितं च पंचयज्ञान् प्रचक्षते ॥ ७३
 जपोऽहुतो हुतो होमः प्रहुतो भौतिको बलिः ।
 ब्राह्मणं हुतं द्विजाग्रार्चां प्राशितं पितृतर्पणम् ॥ ७४
 स्वाध्याये नित्ययुक्तः स्याद्दैवे चैवेह कर्मणि ।
 दैवकर्मणि युक्तो हि विभर्त्तीदं चराचरम् ॥ ७५
 अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यक् कृत्यमुपतिष्ठते ।
 आदित्याज्जायते वृष्टिर्वाष्टेरन्नं ततः प्रजाः ॥ ७६
 यथा वायुः समाश्रित्य वर्त्तन्ते सर्वजन्तवः ।
 तथा गृहस्थमाश्रित्य वर्त्तन्ते सर्व आश्रमाः ॥ ७७
 यस्मात्तयोऽप्याश्रमिणो ज्ञानिनाग्नेन चान्वहम् ।
 गृहस्थेनैव धार्यान्ते तस्माज्जिष्ठाश्रमो गृही ॥ ७८

स सन्धार्थं प्रयत्नेन स्वर्गमक्षयमिच्छता ।
 सुखंचेहेच्छता नित्यं योऽधार्थो दुर्वलेन्द्रियैः ॥ ७८
 ऋषयः पितरो देवा भूतान्नतिथयस्तता ।
 आशासते कुटुम्बिभ्यस्तेभ्यः कार्यं विजानता ॥ ८०
 स्वाध्यायेनार्चयेतर्षान् होमैर्देवान् यथाविधि ।
 पितॄन् आह्वैश्च नूनन्नैर्भूतानि बलिःकर्मणा ॥ ८१
 कुर्याद्दहरहः आहमन्नाद्येनोदकेन वा ।
 पयोमूलफलैर्वापि पितृभ्यः प्रीतिमावहन् ॥ ८२
 एकमप्याशयेद्विप्रं पितॄणं पांचयज्ञिके ।
 न चैवात्राशयेत् कंचिद्वैश्वदेवं प्रतिद्विजम् ॥ ८३
 वैश्वदेवस्य सिद्धस्य गृह्णेऽग्नौ विधिपूर्वकम् ।
 आभ्यः कुर्याद्देवताभ्यो ब्राह्मणो होममन्वहम् ॥ ८४
 अग्नेः सोमस्य चैवादौ तयोश्चैव समस्तयोः ।
 विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो धन्वन्तरय एव च ॥ ८५
 कृद्वा चैवानुमत्यै च प्रजापतयः एव च ।
 सह द्यावापृथिव्योश्च तथा स्विकृत्येऽन्ततः ॥ ८६
 एवं सम्यग्घर्षित्वा सर्वदिक्षु प्रदक्षिणम् ।
 इन्द्रान्तकाप्पतीन्दुभ्यः सानुगभ्यो बलिं हरेत् ॥ ८७
 मरुद्गा इति तु द्वारि क्षिपेदप्स्वद्गा इत्यपि ।
 वनस्पतिभ्य इत्येभ्य सुषलोलूखले हरेत् ॥ ८८
 उच्छीर्षके त्रिधै कुर्याद्भद्रकाल्यै च पादतः ।
 ब्रह्मवान्तोः पतिभ्यान्तु वास्तुमध्ये बलिं हरेत् ॥ ८९
 विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो बलिमाकाश उत्क्षिपेत् ।
 दिवाचरेभ्यो भूतेभ्यो नक्तञ्चारिभ्य एव च ॥ ९०

पृष्ठवान्नुनि कुर्वीत वलिं^१सर्वात्मभृतये ।
 पितृभ्यो वलिशेषन्तु सर्वं दक्षिणतो हरेत् ॥ ८१
 शुनांच पतितानांच श्वपचां पापरोगिणाम् ।
 वायसानां कृमीणांच शनकैर्निवपेद्भुवि ॥ ८२
 एवं यः सर्वभूतानि ब्राह्मणो नित्यमर्चति ।
 स गच्छति परं स्थानं तेजोमूर्तिं पथार्जुना ॥ ८३
 कृत्वैतद्वलिकर्मैवमतिथिं पूर्वमाशयत् ।
 भिक्षांच भिक्षवे दद्याद्विधिवद्ब्रह्मचारिणे ॥ ८४
 यत् पुण्यफलमाप्नोति गां दत्त्वा विधिवद्गुरोः ।
 तत् पुण्यफलमाप्नोति भिक्षां दत्त्वा द्विजो गृही ॥ ८५
 भिक्षामप्युपाश्रयं वा सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ।
 वेदतत्त्वार्थविदुषे ब्राह्मणायोपपादयेत् ॥ ८६
 नश्यन्ति ह्यथ मर्यादां नराणामविजानताम् ।
 भोगीभूतेषु विप्रेषु मोहादन्तानि दाढयिः ॥ ८७
 विद्यातपःसम्बन्धेषु हुतं विप्रैःसुखाग्निषु ।
 निस्तारयति दुर्गाच्च महतश्चैव किल्बिषात् ॥ ८८
 संप्राप्तय त्वतिथये प्रदद्यादासनोदकं ।
 अन्नंचैव यथाशक्ति सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥ ८९
 शिलानप्युच्छतो नित्यं पंचाग्नीनपि जुह्वतः ।
 सर्वं सुकृतमादत्ते ब्राह्मणोऽनर्घितो वसन् ॥ ९०
 लणानि भूमिदूदकं वा ऋचतुर्धा च सूनुता ।
 एतान्यपि सतां गेहे नोक्त्वत्यन्ते कदाचन ॥ ९१
 एकरात्रन्तु निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः ।
 अनित्यं हि स्थितो यस्मात्सकादतिथिरुच्यते ॥ ९२

कैक्यासीगमतिथिं विप्रं साङ्गतिकं तथा ।
 उपस्थितं गृहे विद्याङ्गार्या यवान्नयोऽपि वा ॥ १०३
 उपासते ये गृहस्थाः परपाकमबुद्धयः ।
 तेन ते पेत्य पशुतां ब्रजन्त्यन्नादिदायिनाम् ॥ १०४
 अप्रणोद्योऽतिथिः सायं सूर्याढो गृहभेदिना ।
 काले प्रातस्त्वकाले वा नास्यानश्नन् गृहे वसेत् ॥ १०५
 न वै स्वयं तदग्नीयादतिथिं यत्र भोजयेत् ।
 पन्थं यशस्यमाद्युथं स्वर्ग्यञ्चातिथिपूजनम् ॥ १०६
 आसनावसथौ शय्याजसुव्रज्यामुपासनान् ।
 उक्तमेषूक्तमं कुर्व्याङ्गिने हीनं समे समम् ॥ १०७
 वैश्वदेवे तु निर्दुर्ते यद्यज्योऽतिथिराव्रजेत् ।
 तस्यायन्नं यथाशक्ति प्रदद्यान्न वलिं हरेत् ॥ १०८
 न भोजनार्थं स्थे विप्रः कुलगोत्रे निवेदयेत् ।
 भोजनार्थं हि ते शंसन् वान्ताशीत्युच्यते बुधैः ॥ १०९
 न ब्राह्मणस्य त्वतिथिर्गृहे राजन्य उच्यते ।
 वैश्वशूद्रौ सखा चैव ज्ञातयो गुरुरेव च ॥ ११०
 यदि त्वतिथिधर्म्येण क्षत्रियो गृहमाव्रजेत् ।
 भुक्तवत्पूक्तविभ्रषु कामन्तमपि भोजयेत् ॥ १११
 त्रैज्यशूद्रावपि प्राप्नो कुटुम्बेऽतिथिधर्मिणौ ।
 भोजयेत् सह सत्यैस्तावानृशंसं प्रयोजयन् ॥ ११२
 इतरानपि सख्यादीन् संप्रीत्या गृहमागतान् ।
 सत्कृत्यान्नं यथाशक्ति भोजयेत् सह भार्यया ॥ ११३
 सुवासिनोः कुमारान्श्च रोषिणो गर्भिणीस्तथा ।
 अतिथिभ्योऽग्र एवैतान् भोजयेदविचारयन् ॥ ११४

अदत्त्वा तु य एतेभ्यः पूर्वं भुङ्क्तेऽविचक्षणः ।
 स भुञ्जानो न जानाति श्वगृध्रैर्जग्धिमात्मनः ॥ ११५
 भुक्तवत्स्वयं विप्रेषु स्वेषु भृत्येषु चैव हि ।
 भुञ्जीयातां ततः पश्चादवशिष्टन्तु दम्पती ॥ ११६
 देवानृषीन्मनुष्यांश्च पितॄन् गृह्याश्च देवताः ।
 पूजयित्वा ततः पश्चाद्गृहस्थः शेषभुग् भवेत् ॥ ११७
 अघं स केवलं भुङ्क्ते वः पचत्यात्मकारणात् ।
 यन्नशिष्टाशनं ह्येतत् सतामन्नं विधीयते ॥ ११८
 राजर्त्विक्स्नातकगुरुन् प्रियश्चशरमातुलान् ।
 अर्हयेन्मधुपर्केण परिसंवत्सरात् पुनः ॥ ११९
 राजा च श्रोत्रियश्चैव यन्नकर्मण्युपस्थितौ ।
 मधुपर्केण संपृज्यौ न त्वयन्न इति स्थितिः ॥ १२०
 सायन्त्वज्रस्य सिद्धस्य पद्ममन्त्रं वलिं हरेत् ।
 वैश्वदेवं हि नामैतत् सायं प्रातर्बिधीयते ॥ १२१
 पितृयज्ञान्तु निर्बर्त्य विप्रश्चन्द्रक्षयेऽग्निमान् ।
 पिण्डान्वाहार्यकं श्राद्धं कुर्यान्मासानुमासिकम् ॥ १२२
 पितॄणां मासिकं श्राद्धमन्वाहार्यं विदुर्वुधाः ।
 तच्चाभिषेण कर्त्तव्यं प्रशस्तेन प्रयत्नतः ॥ १२३
 तत्र ये भोजनायाः स्तुर्षे च वर्ज्या द्विजोत्तमाः ।
 यावन्तस्यैव यैश्चाद्वैस्तान् प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ १२४
 द्वौ दैवे पितृकार्यं त्रीनकैकमुभयत्र वा ।
 भोजयेत् सुसन्दहोऽपि न प्रसज्जेत विस्तरे ॥ १२५
 सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसम्पदः ।
 पञ्चैतान् विस्तरो हन्ति तस्मान्नेहेत विस्तरम् ॥ १२६

प्रथितां प्रेतकृत्येषां पितॄणां नाम विधुक्षये ।
 तस्मिन् युक्तस्यैति नित्यं प्रेतकृत्यैव लौकिकी ॥ १२७
 श्रोत्रियायैव देयानि हव्यकव्यानि दातृभिः ।
 अर्हत्तमाय विप्राय तस्मै दत्तं महाफलम् ॥ १२८
 एकैकमपि विद्वांसं देवे पित्रे च भोजयेत् ।
 पुष्कलं फलमाप्नोति नामन्त्रज्ञान् बह्वनपि ॥ १२९
 दूरादेव परीचेत ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
 तीर्थं तद्व्यकव्यानां प्रदाने सोऽतिथिः कृतः ॥ १३०
 सहस्रं हि सहस्राणामन्त्राणां यत्र भुञ्जते ।
 एकस्तान् मन्त्रवित् प्रीतः सर्वानर्हति धर्मतः ॥ १३१
 ज्ञानोत्कृष्टाय देयानि कव्यानि च हवींषि च ।
 न हि हस्तावस्तृग्दिग्धौ रुधिरेणैव शुद्धतः ॥ १३२
 यावतो ग्रसते ग्रासान् हव्यकव्येष्वमन्त्रवित् ।
 तावतो ग्रसते प्रेत्य दीप्तशूलार्थयोगुडान् ॥ १३३
 ज्ञाननिष्ठा द्विजाः केचित् तपोनिष्ठास्तथापरैः ।
 तपःस्वाध्यायनिष्ठाश्च कर्मनिष्ठास्तथापरैः ॥ १३४
 ज्ञाननिष्ठेषु कव्यानि प्रतिष्ठाप्यानि यत्नतः ।
 हव्यानि तु यथान्यायं सर्वेष्वेव चतुर्ष्वपि ॥ १३५
 अश्रोत्रियः पिता यस्य पुत्रः स्याद्देदपारगः ।
 अश्रोत्रियो वा पुत्रः स्यात् पिता स्याद्देदपारगः ॥ १३६
 व्यायांसमनयोर्विद्यात् यस्य स्याच्छ्रोत्रियः पिता ।
 मन्त्रसंपूजनार्थन्तु सत्कारमितरोऽर्हति ॥ १३७
 न श्राद्धे भोजयेन्मित्रं धनैः कार्योऽस्य संग्रहः ।
 नारिं न मित्रं यं विद्यात्तं श्राद्धे भोजयेद्द्विजम् ॥ १३८

यस्य मित्तप्रधानानि आद्यानि च हवीषि च ।
 तस्य प्रेत्य फलं नास्ति आद्येषु च हविःषु च ॥ १२९
 यः सङ्गतानि कुरुते मोहाच्छादनेन मानवः ।
 स स्वर्गाच्छ्रवते लोकाच्छादमित्रो द्विजाधमः ॥ १३०
 सभोजनी साभिहिता पैशाची दक्षिणा द्विजैः ।
 इहैवास्ते तु सा लोके गौरभ्ये वैकवेश्मनि ॥ १३१
 यथेरिणे बीजमुष्ठा न वप्ता लभते फलम् ।
 तथावृचे हविर्दत्त्वा न दाता लभते फलम् ॥ १३२
 दातृन् प्रतिग्रहीतृं च कुरुते फलभागिनः ।
 विदुषे दक्षिणा दत्ता विधिवत् प्रेत्य चेह च ॥ १३३
 कामं आद्येऽर्चयेन्मित्तं नाभिरुपमपि त्वारम् ।
 द्विषता हि हविर्भुक्तं भवति प्रेत्य निष्फलम् ॥ १३४
 यत्ने न भोजयेच्छादो बह्वृचं वेदपारगम् ।
 शाखान्तगमयाध्वर्युं कृन्दोगन्तु सभाभिकम् ॥ १३५
 एषामन्यतमो यस्य भुञ्जीत याद्वसर्धिनः ।
 पितृणां तस्य दृष्टिः स्याच्छाश्वती साधपौरुषी ॥ १३६
 एष वै प्रथमः कल्पः प्रदाने हव्यकव्ययोः ।
 अनुकल्पस्त्वयं ज्ञेयः सदा सद्भिरनुष्ठितः ॥ १३७
 मातामहं मातुलञ्च स्वस्त्रीयं श्वशुरं गुरुम् ।
 दौहित्वं विट्पतिं बभ्रूहृत्विग्याज्यौ च भोजयेत् ॥ १३८
 न ब्राह्मणं परीक्षेत देवैः कर्मणि धर्मावित् ।
 पित्रे कर्मणि तु प्राप्ते परीक्षेत प्रयत्नतः ॥ १३९
 ये स्तेनपतितक्लीवा ये च नास्तिकउत्तयः ।
 तान् हव्यकव्ययोर्विप्राननर्हान्नादुरजयीत ॥ १४०

जटिल धानधीयानं दुर्बलं कितवन्तथा ।
याजयन्ति च ते पृगांस्तांश्च श्राद्धे न भोजयेत् ॥ १५१
चिकित्सकान् देवनकान् मांसविक्रयिणस्तथा ।
विपण्येन च जीवन्तो वर्ज्याः स्युर्हृदयक्रव्ययोः ॥ १५२
प्रेष्यो ग्रामस्य राज्ञश्च कुनखी श्यावदन्तकः ।
प्रतिरोद्धा गुरोश्चैव त्यक्ताग्निर्वाङ्मुपिस्तथा ॥ १५३
यक्ष्मी च पशुपालश्च परिवेत्ता निराकृतिः ।
ब्रह्मद्विष्ट् परिविन्तिश्च गणाभ्यन्तर एव च ॥ १५४
कुशीलयोऽवकीर्णी च दृपलीपतिरेव च ।
पौनर्भवश्च काणश्च यस्य चीपमतिर्गृहे ॥ १५५
भृतकाध्यापको यश्च भृतकाध्यापितस्तथा ।
सूद्रशिष्यो गुरुश्चैव वाग्दुष्टः कुण्डगोलकौ ॥ १५६
अकारणपरित्यक्ता मातापितृर्गुरोस्तथा ।
ब्राह्मण्यौगैश्च सम्बन्धैः संयोगं पतितैर्गतः ॥ १५७
आगारदाही गरदः कुण्डाशी सोमविक्रयी ।
समुद्रयायी वन्दी च तैलिकः कुटकारकः ॥ १५८
पितृा विवदमानश्च कितवो मद्यपस्तथा ।
पापरोग्यभियस्तश्च दाशिको रसविक्रयी ॥ १५९
धनुःशराणां कर्त्ता च यश्चाग्रे दिधिषूपतिः ।
मित्तव्रुक दूतवृत्तिश्च पुत्राचार्य्यस्तथैव च ॥ १६०
भ्रामरी गण्डमाती च श्वित्वायो पिशुनस्तथा ।
उन्मत्तोऽन्धश्च वर्ज्याः स्युर्वेदनिन्दक एव च ॥ १६१
हस्तिगोऽश्वोद्भ्रमको नक्षत्रैर्यश्च जीवति ।
पक्षिणां प्रोपको यस्य सुवाचार्य्यस्तथैव च ॥ १६२

स्रोतसां भेदको यश्च तेषाञ्चावरणे रतः ।
 गृहसम्बेशको दूतो वृक्षारोपक एव च ॥ १६३
 श्वक्रीडो श्वेनजीवी च कन्यादूषक एव च ।
 हिंस्रो वृषलवृत्तिश्च गणानांचैव याजकः ॥ १६४
 आचारहीनः क्लीवश्च नित्यं याचनकस्तथा ।
 कृमिजीवी श्लीपही च सङ्गिर्निन्दित एव च ॥ १६५
 औरभ्रिको माहिषिकः परपूर्वापतिस्तथा ।
 प्रेतनिर्हारकश्चैव वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥ १६६
 एतान् विगर्हिताचारानपाङ्क्त्यान् द्विजाघमान् ।
 द्विजातिप्रवरो विद्वानुभयत्र विवर्जयेत् ॥ १६७
 ब्राह्मणस्वनधीयानस्तृणाग्निरिव शाम्यति ।
 तस्मै हृद्यं न दातव्यं न हि भस्मनि ह्यते ॥ १६८
 अपाङ्क्तदाने यो दातुर्भवत्यृद्धं फलोदयः ।
 दैवे ऋषिषि पित्रे वा तं प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ १६९
 अप्रतैर्यद्विजैर्भुक्तं परिवेत्तादिभिस्तथा ।
 अपाङ्क्तैर्यदन्वैश्च तद्वै रक्षांसि भुञ्जते ॥ १७०
 दाराग्निहोत्रसंयोगं कुरुते बोऽग्रजे स्थिते ।
 परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पृथजः ॥ १७१
 परिवित्तिः परिवेत्ता बया च परिविद्यते ।
 सर्वे ते नरकं यान्ति दाहयाजकपंचमाः ॥ १७२
 भ्रातुर्मृतस्य भार्यायां योऽनुरज्येत कामतः ।
 धर्मणापि निवृत्तायां स ज्ञेतो दिधिषूपतिः ॥ १७३
 परदारेषु जायते ह्यौ सुतौ कुण्डगोलकौ ।
 पत्न्यौ जीवति कुण्डः स्यान्मृते भर्तारि गोलकः ॥ १७४

तौ तु जातौ परचेत्वे प्राणिनौ प्रेत्य चेह च ।
 इत्तानि हव्यकव्यानि नाशयेत्ते प्रदायिनाम् ॥ १७५
 अपाङ्क्तयो यावतः पाङ्क्त्यान् भुञ्जानानमुपश्यति ।
 तावतां न फलं तत्र दाता प्राप्नोति वालिभ्यः ॥ १७६
 वीक्ष्यान्धो नवतेः काणः षष्टेः श्वित्री शतस्य तु ।
 पापरोगी सहस्रस्य दातुर्नाशयते फलम् ॥ १७७ ।
 यावतः संसृशेदङ्गैर्ब्राह्मणान् शूद्रयाजकः ।
 तावतां न भवेदातुः फलं दानस्य पौर्त्तिकम् ॥ १७८
 वेदविच्चापि विप्रोऽस्य लोभात् कृत्वा प्रतिग्रहम् ।
 विनाशं व्रजति क्षिप्रमामपात्रमिवाश्वसि ॥ १७९
 सोमविक्रयिणे विष्ठा भिषजे पृथशोणितम् ।
 नष्टं देवलके दत्तं अप्रतिष्ठन्तु वाद्दुषौ ॥ १८०
 यत्तुवाणिजके दत्तं नेह नामुत्र तद्भवेत् ।
 भक्षनीव हुतं हव्यं तथा पौनर्भवे द्विजे ॥ १८१
 इतरेषु त्वपाङ्क्त्येषु यथोद्दिष्टेष्वसाधुषु ।
 मेदोऽसृङ्गांसमजास्थि वदन्यद्रं मनीषिणः ॥ १८२
 अपाङ्क्त्योपहता पङ्क्तिः पाव्यते वैर्द्विजोत्तमैः ।
 तान्निवोधत कात्स्न्येन द्विजाग्रान् पङ्क्तिपावनान् ॥ १८३
 अग्र्याः सर्वेषु वेदेषु सर्वप्रवचनेषु च ।
 श्रोत्रियान्वयजाश्चैव विज्ञेयाः पङ्क्तिपावनाः ॥ १८४
 त्रिणाचिकेतः पंचाग्निस्त्रिसुपर्णाः षडङ्गवित् ।
 ब्राह्मादेयात्मसन्तानो ज्वेष्ठसामग एव च ॥ १८५
 वेदार्थवित् प्रवक्ता च ब्रह्मचारी सहस्रदः ।
 यतायुश्चैव विज्ञेया ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ १८६

पूर्वेद्यरपरेद्यर्वा आद्वकर्मण्युपस्थिते ।

निमन्त्रयेत् त्वावरान् सम्यग्विप्रान् यथोदितान् ॥ १८७

निमन्त्रितो द्विजः पित्रेऽनियतात्मा भवेत् सदा ।

न च च्छन्दांस्यधीयीत यस्य आद्वञ्च तद्ववेत् ॥ १८८

निमन्त्रितान् हि पितर उपतिष्ठन्ति तान् द्विजान् ।

वायुवच्चानुगच्छन्ति तथासीनानुपासते ॥ १८९

केतितस्तु यथान्यायं ह्यथकथ्ये द्विजोत्तमः ।

कथञ्चिदप्यतिक्रामन् पापः श्रूकरतां व्रजेत् ॥ १९०

आमन्त्रितस्तु यः आद्वे वृषत्या सह मोदते ।

दातुर्थद् दुष्कृतं किञ्चित्तत् सर्वं प्रतिपद्यते ॥ १९१

अक्रोधनाः शौचपरः सततं ब्रह्मचारिणः ।

न्यस्तशस्त्रा महाभागाः पितरः पूर्वदेवताः ॥ १९२

यस्मादुत्पत्तिरेतेषां सर्वेषामप्यशेषतः ।

ये च यैरुपचर्याः स्युर्नियमैस्ताद्विवोधत ॥ १९३

अनोर्हैरण्यगर्भस्य ये मरीचादयः सुताः ।

तेषामृषीणां सर्वेषां पुत्राः पितृगणाः स्मृताः ॥ १९४

विराट्सुताः सामसदः साध्यानां पितरः स्मृताः ।

अग्निष्वात्ताश्च देवानां मारीचा लोकविश्रुताः ॥ १९५

दैत्यदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।

सुपर्णकिन्नराणाञ्च कृता वर्हिषदोऽत्रिजाः ॥ १९६

सोमपा नाम विप्राणां क्षत्रियाणां हविर्भुजः ।

वैश्यानामाज्यपा नाम शूद्राणान्तु सुकालिनः ॥ १९७

सोमपास्तु कवेः पुत्रा हविर्भन्तोऽङ्गिरःसुताः ।

पुलस्त्यस्याज्यपाः पुत्रा वशिष्ठस्य सुकालिनः ॥ १९८

अग्निदधानग्निदधान् काव्यान्वर्हिषदस्तथा ।
 अग्निष्वात्तांश्च सौम्यांश्च विप्राणामेव निर्हिंशेत् ॥ १९८
 य एते तु गणा मुख्याः पितृणां परिकीर्त्तिताः ।
 तेषामपीह विज्ञेयं पुत्रपौत्रमनन्तकम् ॥ २००
 ऋषिभ्यः पितरो जाताः पितृभ्यो देवदानवाः ।
 देवेभ्यस्तु जगत् सर्वं चरंस्थाखनुपूर्वशः ॥ २०१
 राजतैर्भाजनैरेषामथवा राजतान्वितैः ।
 वार्यपि अन्नया दत्तमन्नयायोपकल्पते ॥ २०२
 देवकार्याद्द्विजातानां पितृकार्यं विशिष्यते ।
 दैवं हि पितृकार्यं त्य पूर्वमाप्यमयनं स्मृतम् ॥ २०३
 तेषामारक्षभृतन्तु पूर्वं दैवं नियोजयेत् ।
 रक्षांसि हि विलुम्पन्ति आहमारक्षवर्जितम् ॥ २०४
 दैवादृन्तं तदीहेतुपित्रादृन्तं न तद्भवेत् ।
 पित्रादृन्तं त्वीहमानः क्षिप्रं नश्यन्ति सान्वयः ॥ २०५
 शुचिं दैशं विविक्तञ्च गोमयेनोपलेपयेत् ।
 दक्षिणाप्रवणञ्चैव प्रयत्नेनोपपादयेत् ॥ २०६
 अवकाशेषु चोक्षेषु नदीतीरेषु चैव हि ।
 विविक्तेषु च तुष्यन्ति दत्तेन पितरः सह ॥ २०७
 आसनेषुपल्लवेषु वर्हिषत्सु पृथक् पृथक् ।
 सप्तश्लोदकान् सम्यग्विप्रांस्तानुपवेशयेत् ॥ २०८
 उववेश्य तु तान् विप्रानासनेष्वजुगुप्सितान् ।
 गन्धभाक्ष्यैः सुरभिभिरर्चयेद्देवपूर्वकम् ॥ २०९
 तेषामुदकमानीय सपवित्रांस्तिलानपि ।
 अग्नौकुर्व्यादनुज्ञातो ब्राह्मणो ब्राह्मणैः सह ॥ २१०

अग्नेः सोमयमाभ्यांच कृत्वाप्यायनमादितः ।
 हविर्दानेन विधिवत्पश्चात्सन्तर्पयेत् पितॄन् ॥ २११
 अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणावेवोपपादयेत् ।
 यो ह्यग्निः स द्विजोविप्रैर्मन्त्रदर्श्याभिरुच्यते ॥ २१२
 अक्रोधनान्सप्रसादान्बदन्येतान् पुरातनान् ।
 लाकेत्याप्यायनेबुक्तान्श्राद्धदेवान्द्विजोत्तमान् ॥ २१३
 अपसथ्यमग्नौ कृत्वा सर्वमावृत्परिक्रमम् ।
 अपसथ्येन हस्तेन निर्वपेदुदकं भुवि ॥ २१४
 त्रींस्तु तस्माद्द्विःशेषात् पिण्डान् कृत्वा समाहितः ।
 औदकेनैव विधिना निर्वपेद्दक्षिणामुखः ॥ २१५
 न्युष्य पिण्डान्स्ततस्तांस्तु प्रयतो विधिपूर्वकम् ।
 तेषु दर्भेषु तं हस्तं निष्टज्याह्वेपभागिनाम् ॥ २१६
 आचथोदकं परावृत्त्य क्षिरायस्य शनैरसून् ।
 षडर्तुं च नमस्कृत्यात् पितॄनेषु च मन्त्रवित् ॥ २१७
 उदकं निनयेच्छेषं शनैः पिण्डान्तिकेपुनः ।
 अवजिघ्रे च तान् पिण्डान्यथान्युप्तान्समाहितः ॥ २१८
 पिण्डेभ्यस्त्वल्पिकां मावां समादायानुपूर्वशः ।
 तानेव विप्रानासीमान् विधिवत् पूर्वमाशयेत् ॥ २१९
 ध्रियसाणे तु पितरि पूर्वधामेव निर्वपेत् ।
 विप्रवद्वापि तं श्राद्धे स्वकं पितरमाशयेत् ॥ २२०
 पिता यस्य तु वृत्तः स्याज्जीवेद्वापि पितामहः ।
 पितुः स नाम सङ्गीर्त्यं कोर्त्तयेत् प्रपितामहम् ॥ २२१
 पितामहो वा तच्छ्राद्धं भुञ्जीतेत्यब्रवीन्मनुः ।
 कामं वा समनुज्ञातः स्वयमेव समाचरेत् ॥ २२२

तेषां दत्त्वा तु हस्तेषु सपवित्तं तिलोत्कम् ।
 तत्पिण्डाग्रं प्रयच्छेत् स्वधैषामस्त्विति ब्रुवन् ॥ २२३
 प्राणिभ्यान्तूपसंगृह्य स्वयमन्नस्य वर्द्धितम् ।
 विप्रान्तिके पितॄन् ध्यायञ्छनकैरुपनिक्षिपेत् ॥ २२४
 उभयोर्हस्तयोर्मुक्तं यदन्नमुपनीयते ।
 तद्विप्रलुम्पन्त्यसुराः सहसा दुष्टचेतसः ॥ २२५
 गुणांश्च सूपशाकाद्यान् पयो दधि घृतं क्लृप्तु ।
 विन्यसेत् प्रयतः सम्यग्भूमावेव समाहितः ॥ २२६
 भक्ष्यं भोज्यञ्च विविधं मूलानि च फलानि च ।
 हृद्यानि चैव मांसानि पानानि सुरभीणि च ॥ २२७
 उपनीय तु तत् सर्वं शनकैः सुसमाहितः ।
 परिवेषयेत् प्रयतो गुणान्सर्वान्प्रचोदयन् ॥ २२८
 नास्रमापातयेज्जातु न कुप्येन्नानृतं वदेत् ।
 न पादेन स्पृशेदन्नं नचैतदवधूनयेत् ॥ २२९
 अन्नं गमयति प्रेतान् कोपोऽरीननृतं शनः ।
 यादस्पर्शस्तु रक्षांसि दुष्कृतीनवधूननम् ॥ २३०
 यद् यद्दूरोचेत् विप्रेभ्यस्तत्तद्दद्यादमत्सरः ।
 ब्रह्मोद्याश्चक्रथा कुर्व्यात्पितृणामेतदीप्सितम् ॥ २३१
 स्वाध्यायं श्रावयेत् पितॄन् धर्मशास्त्राणि चैव हि ।
 अख्यानानीतिहासांश्च पुराणा निखिलानि च ॥ २३२
 हर्षं येद्ब्राह्मणांस्तुष्टो भोजयेच्च शनैः शनैः ।
 अन्नाद्येनासकृच्चैतान् गुणैश्च परिचोदयेत् ॥ २३३
 व्रतस्थमपि दौर्द्धित्तं श्राद्धे यत्रेण भोजयेत् ।
 कुतपंचासने दद्यात् तिलैश्च विकिरेन्महीम् ॥ २३४

त्रीणि श्राद्धे पवित्राणि दौहित्यः कुतपस्त्रिधाः ।
 त्रीणि वैश्वं प्रथमं सन्ति शौचमक्रोधमत्वस्वम् ॥ २३३ ॥
 अत्युष्णं सर्वमन्नं स्याद्बुद्धीरंस्ते च वाग्यताः ।
 न च द्विजातयो ब्रूयुर्दात्रं पृष्टाहविर्गुणान् ॥ २३६ ॥
 यावदुष्णं भवत्यन्नं यावदश्रन्ति वाग्यताः ।
 पितरस्तावदश्रन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणः ॥ २३७ ॥
 यदेष्टितशिरा भुङ्क्ते यद्भुङ्क्ते दक्षिणामुखः ।
 सोपानत्कश्चयद्भुङ्क्ते तद्दक्षिणं भुञ्जते ॥ २३८ ॥
 चाण्डालश्च वराहश्च कुक्कुटः श्वेतैव च ।
 रजस्वला च षण्डश्च नेत्रेरन्नश्रतो द्विजान् ॥ २३९ ॥
 होमे प्रदाने भोज्ये च यदेभिरभिवीक्ष्यते ।
 दैवे कर्मणि पित्त्रे वा तद्गच्छत्ययथातथम् ॥ २४० ॥
 घ्राणेन शूकरो हन्ति पक्षवातेन कुक्कुटः ।
 श्वातु हृष्टिनिपातेन स्पर्शेनावरवर्णजः ॥ २४१ ॥
 खञ्जो वा यदि वा काणोदातुः प्रेष्योऽपिवाभवेत् ।
 हिनात्त्रिरिक्तगात्रो वा तमप्यपनयेत् ततः ॥ २४२ ॥
 ब्राह्मणं भिक्षुकं वापि भोजनार्थमुपस्थितम् ।
 ब्राह्मणैरभ्यसुञ्जातः शक्तितः प्रतिपूजयेत् ॥ २४३ ॥
 सार्ववर्णिकमन्नाद्यं सन्नीयाप्लाव्य वारिणा ।
 समुत्सृजेद्भुक्तवतामगृत्तो विकिरन् भुवि ॥ २४४ ॥
 असंस्कृतप्रसोतानां त्यागिनां कुलयोषिताम् ।
 उच्छिष्टं भागधेयं स्याद्दर्भेषु विकिरन् च यः ॥ २४५ ॥
 उच्छेषणं भूमिन्तमजिह्वास्याशठस्य च ।
 दासवर्गस्य क्तुं पित्त्रे भागधेयं प्रचक्षते ॥ २४६ ॥

आसपिण्डक्रियाकर्म द्विजातेः संस्थितस्य तु ।
 अद्वैतं भोजयेच्छाहं पिण्डमेकन्तु निर्वपेत् ॥ २४७
 सहपिण्डक्रियायान्तु क्लेतायामस्य धर्मतः ।
 अनयैवाहता कर्ष्यं पिण्डनिर्वपणं सुतैः ॥ २४८
 आहं भुक्त्वा य उच्छिष्टं वृषलाय प्रयच्छति ।
 स मूढो नरकं याति कालसूत्रमवाक्शिराः ॥ २४९
 आहभुग् वृषलातल्पं तदेहर्षोऽधिगच्छति ।
 तस्या पुरीषे तन्मांसं पितरस्तस्य शेरते ॥ २५०
 वृष्ट्वा स्वदितमित्येवं तप्तानाचामयेत् ततः ।
 आचान्तांश्चातुजानीयादभि भो रम्यतामिति ॥ २५१
 स्वधास्वित्येव तं ब्रूयुवाह्मणास्तदनन्तरम् ।
 स्वधाकारः परा ह्याग्नीः सर्वेषु पितृकर्मसु ॥ २५२
 ततो भुक्तवतां क्षेषामन्नशेषं निवेदयेत् ।
 यथा ब्रूयुस्तथा कुर्यादनुज्जातस्ततो द्विजैः ॥ २५३
 पित्रेण स्वदितमित्येवं वाच्यं गोष्ठे तु सुश्रुतम् ।
 सम्पन्नमित्यभ्युदयेदैवेरुचितमित्यपि ॥ २५४
 अपराहस्तथा दर्भा वास्तुसम्पादनं तिलाः ।
 सृष्टिश्चष्टिर्द्विजाश्चाग्र्याः आहकर्मसु सम्पदः ॥ २५५
 दर्भाः पवित्तं पूर्वाह्ने हविस्थाणि च सर्वशः ।
 पवित्तं यच्च पूर्वाह्ने विज्ञेया हव्यसम्पदः ॥ २५६
 सुन्यन्नानि पयः सोमो मांसं यच्चानुपस्कृतम् ।
 अक्षारलवणंचैव प्रकृत्या हविरुच्यते ॥ २५७
 विसृज्य ब्राह्मणांस्तांस्तु नियतो षाग्यतः शुचिः ।
 दक्षिणां दिशमाकाङ्क्षन्त्याचेतेमान्वरान्पितॄन् ॥ २५८

दातारो नोऽभिवर्द्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च ।
 अथा च नो माव्यगमद्वद्दुदेयं च नोऽस्त्विति ॥ २५८
 एवं निर्वपणं कृत्वा पिण्डांस्तांस्तदनन्तरम् ।
 गां विप्रमजमग्निं वा प्राशयेदप्सु वा क्षिपेत् ॥ २६०
 पिण्डनिर्वपणं केचित् पुरस्तादेव कूर्वते ।
 वयोभिः खादयन्त्यन्ये प्रक्षिपन्त्यनलेऽपु वा ॥ २६१
 पतिव्रता धर्मपत्नी पितृपूजनतत्परा ।
 मध्यमन्तुं ततः पिण्डमद्यात् सम्यक् सुतार्थिनी ॥ २६२
 आयुषन्तं सुतं सूते यशोमेधासमन्वितम् ।
 धनवन्तं प्रजावन्तं सात्त्विकं धार्मिकं तथा ॥ २६३
 प्रक्षाल्य हस्तावाचम्य ज्ञातिप्रायं प्रकल्पयेत् ।
 ज्ञातिभ्यः सत्कृतां दत्त्वावानधवानपि भोजयेत् ॥ २६४
 उच्छेषणन्तु तत् तिष्ठेद्दूयावद्विप्रा विसर्जिताः ।
 ततो गृहवलिं कुर्यादिति धर्मो व्यवस्थितः ॥ २६५
 हविर्यच्चिररात्राय यज्ञानन्याय कल्पते ।
 पितृभ्यो विधिवद्दत्तं तत् प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ २६६
 तिलैर्व्रीहियवैर्माषैरद्भिर्मूलफलेन वा ।
 दत्तेन मासं प्रीयन्ते विधिवत् पितरो वृणाम् ॥ २६७
 द्वौ मासौ मत्स्यमासेन त्रीन् मासान् हारिण्येन तु ।
 औरभ्रेणाय चतुरः शाकुनेनाथ पंच वै ॥ २६८
 घण्टासांश्छागमासेन पार्षतेन च सप्त वै ।
 अष्टावेषस्य मासेन रौरवेण नवैव तु ॥ २६९
 दश मासांस्तु तप्यन्ति वराहमहिषामिषैः ।
 शशकूर्मयोस्तु मासेन मासानेकादशैव तु ॥ २७०

सैवत्सरन्तु गव्येन पयसा पायसेन च ।
 वार्धीणस्य मासेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥ २७१
 कालशाकं महाशल्काः खड्गलोहामिषं मधु ।
 आनक्त्यायैव कल्पन्ते मुन्यन्नानि च सर्वशः ॥ २७२
 यत्किञ्चिन्मधुना मिश्रं प्रदद्यात् तृत्रयोदशीम् ।
 तदप्यक्षयमेव स्याद्वर्षासु च मघासु च ॥ २७३
 अपि नः स कुले जायाद्वयो नो दद्यात् त्रयोदशीम् ।
 पायसं मधुसर्पिर्भ्यां प्राक्काये कुञ्जरस्य च ॥ २७४
 यद्व्यदाति विधिवत् सम्यक्श्रद्धासमन्वितः ।
 तत् तत् पितृणां भवति परत्रानन्तमक्षयम् ॥ २७५
 कृष्णपत्ने दशम्यादौ वर्जयित्वा चतुर्दशीम् ।
 श्राद्धे प्रशस्तास्त्रिधयो यथैता न तथेतरा ॥ २७६
 युञ्जु कुर्वन् दिनर्क्षेषु सर्वान् कामान् समश्रुते ।
 अयुञ्जु तु पितॄन् सर्वान् प्रजांप्राप्नोति पुष्कलाम् ॥ २७७
 यथा चैवापरः पक्षः पूर्वपक्षाद्विशिष्यते ।
 तथा श्राद्धस्य पूर्वाङ्गादपराङ्गो विशिष्यते ॥ २७८
 प्राचीनावीतिना सम्यगपसव्यमतन्द्रिणा ।
 पितृणामा निधनात् कार्थ्यं विधिवद्दर्भपर्माण्डिना ॥ २७९
 रात्रौ श्राद्धं न कुर्वीत राक्षसी कीर्त्तिता हि सा ।
 सम्ययोरुभयेष्वैव सूर्यो चैवाचिरोदिते २८०
 अनेन विधिना श्राद्धं त्रिरब्दस्यैव निर्वपेत् ।
 हेमन्त ग्रीष्म वर्षासु पञ्चयज्ञिकमन्वहम् ॥ २८१
 न पैत्ययज्ञियो होमो लौकिकेऽग्नी विधीयते ।
 न दर्शनं विना श्राद्धमाहिताग्नेर्षिजन्तनः ॥ २८२

यदेव तर्पयत्यग्निः पितॄन् छात्वा द्विजोत्तमः ।
 तेनैव कृत्स्नमाप्नोति पितृयज्ञक्रियाफलम् ॥ २८३
 वधून वदन्ति वै पितॄन् रुद्रांश्चैव पितामहान् ।
 प्रपितामहांस्त्वादित्यान् श्रुतिरेषा सनातनी ॥ २८४
 विघसाशी भवेन्नित्यं नित्यं वा चतभोजनः ।
 विघसो भुक्तशेषन्तु यज्ञशेषं तथाश्चतम् ॥ २८५
 एतद्वाऽभिहितं सर्वं विधानं पांचयज्ञिकम् ।
 द्विजातिमुखऽष्टत्तीनां विधानं श्रूयतामिति ॥ २८६
 इति मानवे धर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां
 तृतीयोऽध्यायः ॥ ३

चतुर्थोऽध्यायः ।

चतुर्थमायुषो भागमुषित्वाद्यं गुरौ द्विजः ।
 द्वितीयमायुषो भागं कृतदारो गृहे वसेत् ॥ १
 अद्रोहेणैव भूतनामल्पद्रोहेण वा पुनः ।
 या वृत्तिस्तां समास्थाय विप्रो जीवेदनापदि ॥ २
 यात्रांमात्रप्रसिद्धार्थं स्वैः कर्मभिरगर्हितैः ।
 अक्लेशेन शरीरस्य कुर्वीत धनमंचयम् ॥ ३
 ऋताश्चताभ्यां जीवेत् तु चतेन प्रमतेन वा ।
 सत्यावृताख्यया वापि न श्रद्धया कदाचन ॥ ४
 ऋतमुच्छेशिलं ज्ञेयमश्नतं स्यादयाचितम् ।
 चतन्तु याचितं भैक्षं प्रमृतं कर्षणं स्मृतम् ॥ ६

सैत्यावृतम् वाण्यज्यं तेन चैवापि जीयते ।
 सेवा श्वत्तिराख्याता तस्मात् तां परिवर्जयेत् ॥ ६
 कुशूलधान्यको वा स्यात् कुम्भीधान्यक एव वा ।
 त्र्यहैहिको वापि भवेद्दशस्तनिक एव वा ॥ ७
 चतुर्णामपि चैतेषां द्विजानां गृहमेधिनाम् ।
 ज्यायान् परःपरो ज्ञेयो धर्मतो लोकजित्तमः ॥ ८
 षट् कर्मको भवत्येषां त्रिभिरन्यः प्रवर्त्तते ।
 द्वाभ्यामेकचतुर्थस्तु ब्रह्मसत्वेण जीवति ॥ ९
 वर्त्तयंश्च शिलोञ्छाभ्यामग्निहोत्रपरावणः ।
 दृष्टीः पार्वीयनान्तीयाः कैवला निर्वपेत् सदा ॥ १०
 न लौकवृत्तं वर्त्तत वृत्तिहेतोः कथञ्चन ।
 अजिह्नामशठां शुद्धां जीवेद्ब्राह्मणजीविकाम् ॥ ११
 सन्तोषं परमास्थाय सुखार्थी संयतो भवेत् ।
 सन्तोषमूलं हि सुखं दुःखमूलं विपर्ययः ॥ १२
 अतोऽन्वतमया वृत्त्या जीवंस्तु स्नातको द्विजः ।
 स्वर्ग्यायुथयग्न्यानि व्रतानीमानि धारयेत् ॥ १३
 वेदोदितं स्वकं कर्म नित्यं कुर्यादतन्द्रितः ।
 तद्धि कुर्वन् यथाशक्ति प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ १४
 नेहेतार्थान् प्रसङ्गेन न विरुद्धेन कर्मणा ।
 न विश्रमाने स्वर्थेषु नार्थ्यामपि यतस्ततः ॥ १५
 इन्द्रियार्थेषु सर्वेषु न प्रसज्येत कामतः ।
 अतिप्रसक्तिञ्चैतेषां मनसा सन्निवर्त्तयेत् ॥ १६
 सर्वान् परित्यजेदर्थान् स्वाध्यायस्य विरोधिनः ।
 यथा तथाध्यापयंस्तु सा ह्यत्य कृतकृत्यता ॥ १७

वयसः कर्मणोऽर्थं त्य श्रुतत्याभिजनस्य च ।
 वेशवाग् बुद्धिसारूप्यमाचरन् विचरेद्दिह ॥ १८
 बुद्धिद्विकराण्याश्च धन्यानि च हितानि च ।
 नित्यं शास्त्राण्यवेक्षेत निगमांश्चैव वैदिकान् ॥ १९
 यथा यथा हि पुरुषः शास्त्रं समधिगच्छति ।
 तथा तथा विजानाति विज्ञानं चास्य रोचते ॥ २०
 ऋषियज्ञं देवयज्ञं भूतयज्ञञ्च सर्वदा ।
 वृथञ्च पितृयज्ञं च यथाशक्ति न हापयेत् ॥ २१
 एतानेके महायज्ञान यज्ञशास्त्रविदो जनाः ।
 अनीहमानाः सततमिन्द्रियेष्वेव जुह्वति ॥ २२
 वाच्येके जुह्वति प्राणं प्राणे वाचञ्च सर्वदा ।
 वाचि प्राणे च पश्यन्तो यज्ञनिर्वृत्तिमक्षयाम् ॥ २३
 ज्ञानेनैवापरे विप्रा यजन्येतैर्मखैः सदा ।
 ज्ञानमूलां क्रियामेषां पश्यन्तो ज्ञानचक्षुषा ॥ २४
 अग्निहोत्रं च जुहुयादाद्यन्ते द्युनिशोः सदा ।
 दशैव श्राद्धमासान्ते पौर्णमासेन चैव हि ॥ २५
 शत्यान्ते नवशस्येद्या तथर्त्वंते द्विजोऽध्वरैः ।
 षशना त्वयनस्यादौ समान्ते सौमिकैर्मखैः ॥ २६
 नानिष्ट्वा नवशस्येद्या षशना चाग्निमान् द्विजः ।
 नवान्नमद्यान्मांसं वा दीर्घमायुर्जिजीविषुः ॥ २७
 नवेन्नानर्चिता ह्यस्य षशुहव्येन चाग्नयः ।
 प्राणानेवात्तुर्मिच्छन्ति नवान्नामिपगर्हिनः ॥ २८
 आसनाशनशय्याभिरद्भिर्मूलफलेन वा ।
 नाय कश्चिद्वसेद्दुर्गैः शक्तितोऽनर्चितोऽतिथिः ॥ २९

आषण्डिनी विकर्मस्थान् वैडालव्रतिकान् शठान् ।
 हैतुकान् वकट्तीञ्च वाष्पात्तेषामपि नार्क्षयेत् ॥ ३०
 वेदविद्याव्रतस्नातान् श्रोत्रियान् गृहमेधिनः ।
 पूजयेद्व्यकश्चेन विपरीताञ्च वर्जयेत् ॥ ३१
 शक्तितोऽपचमानेभ्यो दातव्यं गृहमेधना ।
 संविभागश्च भृतेभ्यः कर्त्तव्योऽनुपरोधतः ॥ ३२
 राजातो धनमन्विच्छेत् संदीदन् स्नातकः क्षुधा ।
 याज्यन्ते वासिनोर्वापि न त्वन्यत इति स्थितिः ॥ ३३
 न सीदेत् स्नातको विप्रः क्षुधा शक्तः कथञ्चन ।
 न जीर्णमलवहासा भवेच्च विभवे सति ॥ ३४
 क्लृप्तकेशनखशमश्रुर्दान्तः शुक्लाम्बरः शुचिः ।
 स्वाध्याये चैव युक्तः स्यान्नित्यमात्महितेषु च ॥ ३५
 वैष्णवीं धारयेद्दृष्टिं सोदकञ्च कमण्डलुम् ।
 यज्ञोपवीतं वेदञ्च शुभे रौक्मे च कुण्डले ॥ ३६
 नेत्रे तोयन्तमादित्यं नास्तं यान्तं कदाचन ।
 नोपसृष्टं न वारिस्थं न मध्यं न भसोगतम् ॥ ३७
 न लङ्घयेद्वत्सतन्वीं न प्रधावेच्च वर्षति ।
 न चोदके निरीक्षेत स्वं रूपमिति धारणा ॥ ३८
 ऋदं गां दैवतं विप्रं घृतं मधु चतुष्पथम् ।
 प्रदक्षिणानि कुर्वीत प्रज्ञाताञ्च वनस्पतीन् ॥ ३९
 नोपगच्छेत् प्रमत्तोऽपि स्त्रियमार्त्तवदर्शने ।
 समानशयने चैव न शयीत तथा सह ॥ ४०
 रजसाभिप्लुतां नारीं नरस्य ह्युपगच्छतः ।
 प्रज्ञातेजोबलञ्चक्षरायुश्चैव प्रह्वीयते ॥ ४१

तां विवर्जयतस्तस्य रजसा समभिप्लुताम् ।
 प्रज्ञातेजोबलं चक्षुरासुसैव प्रवर्धते ॥ ४२
 नाश्रीयाद्भार्यया सार्द्धं नैनामीक्षेत चाश्रतीम् ।
 क्षुधतीं जृम्भमाणां वा नचासीनां यथासुखम् ॥ ४३
 नाञ्जयन्तीं स्वके नेत्रे नचाभ्यक्तामनाटताम् ।
 न पश्येत् प्रसवन्तीं च तेजस्क्रामो द्विजोत्तमः ॥ ४४
 नात्रमद्यादेकवासा न नग्नः स्नानमाचरेत् ।
 न मूत्रं पथि कुर्वीत न भस्मनि, न गोवजे ॥ ४५
 न फालकृष्टे न जले न चित्यां न च पर्वते ।
 न जीर्णदेवायतने न वल्मीके कदाचन ॥ ४६
 न ससत्त्वेषु गर्त्तेषु न गच्छन्नापि च स्थितः ।
 न नदीतीरमासाद्य न च पर्वतमस्तके ॥ ४७
 वायुग्निविप्रमादित्यमपः पश्यंस्तथैव गाः ।
 न कदाचन कुर्वीत विष्णुमूत्रस्य विसर्जनम् ॥ ४८
 तिरस्कृत्योच्चरेत् काष्ठलोष्टपत्रलणादिना ।
 नियम्य प्रयतो वाचं सम्बीताङ्गोऽवगुण्णितः ॥ ४९
 मूत्रोच्चारसमुत्सर्गं दिवाः कुर्यादुदङ्मुखः ।
 दक्षिणाभिमुखो रात्रौ सम्ययोच्च यथा दिवा ॥ ५०
 छायायामन्धकारे वा रात्रावहनि वा द्विजः ।
 यश्चासुखमुखः कुर्यात् प्राणवाधभयेषु च ॥ ५१
 प्रत्यग्निं प्रतिसूर्यश्च प्रतिसोमोदकद्विजान् ।
 प्रतिगां प्रतिवातं च प्रज्ञा नश्यति मेहतः ॥ ५२
 नाग्निं मुखेनोपधमेन्नगां नेक्षेत च स्त्रियम् ।
 नामेध्रं प्रक्षिपेद्ग्नौ न च पादौ प्रतापयेत् ॥ ५३

अथक्षात्रोपदध्याच्च न चैनमभिलक्षयेत् ।
 न चैनं पादतः कुर्यान्न प्राणवाधमाचरेत् ॥ ५३
 नाग्नोवात् सन्धिवेसायां न गच्छेन्नापि संविशेत् ।
 न चैव प्रलिखेद्भूमिं नात्मनोपहरेत् स्तनम् ॥ ५५
 नासु मूलं पुरीषं वा छीवनं वाः समुत्सृजेत् ।
 अग्नेर्धालितमन्यद्वा लोहितं वा विषाणि वा ॥ ५६
 नैकः स्वध्यात् नून्यग्रेहे शयानं न प्रबोधयेत् ।
 नोदक्याभिभाषेत यज्ञं गच्छेन्न चावृतः ॥ ५७
 अग्न्यागारे गवां गोष्ठे ब्राह्मणानां च सन्निधौ ।
 स्वाध्याये भोजने चैव दक्षिणं पाणिमुचरेत् ॥ ५८
 न वारयेद्वां घयन्तीं न चाचक्षीत कस्यचित् ।
 न दिवोन्द्रासुधं दृष्ट्वा कस्यचिद्दर्शयेद्बुधः ॥ ५९
 नाधार्मिके वसेद्गामे न व्याधिबहुले भृशम् ।
 नैकः प्रपद्येताध्वानं न चिरं पर्वते वसेत् ॥ ६०
 न शूद्रराज्ये निवसेन्नाधार्मिकजनावृते ।
 न पाषण्डिगणाक्रान्ते नोपसृष्टेऽन्यजैर्दृभिः ॥ ६१
 न भुञ्जीतोद्भृतस्त्रेहं नातिसौहित्यसाचरेत् ।
 नातिप्रगे नातिसायं न सायम्प्रातराश्रितः ॥ ६२
 न कुर्वीत वृथा चेष्टां न वार्यञ्जलिना पिवेत् ।
 नोत्सङ्गे नक्षयेद्गन्ध्यान्न जातु स्यात् कुतूहली ॥ ६३
 न वृत्त्येदथ वा गायेन्न वादित्राणि वादयेत् ।
 नास्फोटयेन्न च स्लेङ्गिन्नच रक्तो विरावयेत् ॥ ६४
 न मादौ धावयेत् कांस्त्रे कदाचिदपि भाजने ।
 न भिन्नभाण्डे भुञ्जीत न भावप्रतिदूषिते ॥ ६५

उपानही च वासश्च हतमन्यैर्न धारयेत् ।
 उपवीतमलङ्कारं स्रजं करकमेव च ॥ ६६
 नाविनीतैर्व्रजेद्भूषणैश्च क्षुद्राधिपीडितैः ।
 न भिन्नशृङ्गाच्छिखुरैर्न बालधिविरुपितैः ॥ ६७
 विनीतैस्तु व्रजेन्नित्यमाशुगैर्न क्षणान्वितैः ।
 वर्णरूपोपसम्पन्नैः प्रतोदेनातुदन्भृशम् ॥ ६८
 बालातपः प्रेतधूमो वर्ज्यं भिन्नस्तथासनम् ।
 न छिन्द्यान्नखलोमानि दन्तैर्नोत्पाटयेन्नखान् ॥ ६९
 न ह्यलोष्टं च सद्गुनीयान्न छिन्द्यात् करजैस्तृणम् ।
 न कर्म निष्फलं कुर्यान्नायत्यामसुखोदयम् ॥ ७०
 लोष्टमर्दीं लणच्छेदी नखखादी च यो नरः ।
 स विनाशं व्रजत्याशु सूचकोऽशुचिरेव च ॥ ७१
 न विगर्ह्यं कथां कुर्याद्वहिर्मात्स्यं न धारयेत् ।
 गवांच यानं पृष्ठेन सर्वथैव विगर्हितम् ॥ ७२
 अद्वारेण च नातीयाङ्गामं वा वेश्म बाहृतम् ।
 रात्रौ च वृक्षमूलानि दूरतः परिवर्जयेत् ॥ ७३
 नाक्षैः क्रोडेत् कदाचित्तु स्वयं नोपानही हरेत् ।
 शयनस्थो न भुञ्जीत न पाणस्थं न चासने ॥ ७४
 सर्वंच तिलसम्बद्धं नाद्यादस्तमितेऽरवौ ।
 न च नमनः शयीतेह नाक्षोच्छिष्टः क्वचिद्व्रजेत् ॥ ७५
 आर्द्रपादस्तु भुञ्जीत नार्द्रपादस्तु संविशेत् ।
 आर्द्रपादस्तु भुञ्जानो दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥ ७६
 अचक्षुर्विषयं दुर्गं न प्रपद्येत कर्हिचित् ।
 न विष्णुमूत्रमुदीक्षेत न बाहुभ्यां नदीं तरेत् ॥ ७७

अधितिष्ठन्न केशांस्तु न भस्मास्थिकपालिकाः ।
 न कार्पासास्थि न तुषान् दीर्घमायुर्जिजीविषुः ॥ ७८
 न भवसेच पतितैर्न चाण्डालैर्न पुङ्गवैः ।
 न मूर्खैर्नावलिमैश्च नान्यैर्नान्यावसायिभिः ॥ ७९ ॥
 न शूद्राय मतिं दद्यान्नोच्छिष्टं न हविष्कृतम् ।
 न चा योपदिशेद्धर्मं न चास्य व्रतमादिशेत् ॥ ८० ॥
 यो ह्यस्य धर्ममाचष्टे यश्चैवादिशति व्रतम् ।
 सोऽसंऽवृतं नाम तमः सह तेनैव मज्जति ॥ ८१ ॥
 न संहताभ्यां पाणिभ्यां कण्डूयेदात्मनः शिरः ।
 न स्पृशेच्चैतदुच्छिद्यो न च स्नायाद्विना ततः ॥ ८२ ॥
 केशग्रधान् प्रहारान्श्च शिरस्येतान् विवर्जयेत् ।
 शिरःस्नातश्च तैलेन नाङ्गं किञ्चिदपि स्पृशेत् ॥ ८३ ॥
 न राज्ञः प्रतिगृह्णीयादराजन्यप्रसूतितः ।
 सूनाचक्रध्वजवतां वेशेनैव च जीवताम् ॥ ८४
 दशसूनासर्मचक्रं दशचक्रसमो ध्वजः ।
 दशध्वजसमो वेशो दशवेशसमो नृपः ॥ ८५
 दशसूनासहस्राणि यो वाहयति सौनिकः ।
 तेन तुल्यः स्मृतो राजा घोरस्तस्य प्रतिग्रहः ॥ ८६
 यो राज्ञः प्रतिगृह्णाति तुल्यस्योच्छास्त्रवर्तिनः ।
 स पश्चायेण यातीमान्नरकानेकविंशतिं ॥ ८७
 तामिन्द्रमन्धतामिन्द्रं महारौरवरौरवौ ।
 नरकं कालमूत्रं च महानरकमेव च ॥ ८८
 सङ्गीवनं महावीचिं तपनं सम्प्रतापनम् ।
 संप्रातंच सकाकोल्हं कुडूलं पुतिष्ठत्तिकं ॥ ८९

लोहशङ्खमृजीपंच पत्थानं शास्त्रालीं नदीं ।
 असिपत्रवनंचैव लोहदारकमेव च ॥ ८०
 एतद्विदन्तो विद्वांसो ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः ।
 न राज्ञः प्रतिपृच्छन्ति प्रेत्य श्रेयोऽभिकाङ्क्षिणः ॥ ८१
 ब्राह्मे मुहूर्त्तं बुधेऽत धर्मार्यौ चानुचिन्तयेत् ।
 कायक्ते शांश्च तन्मूलान् वेदतत्त्वार्थमेव च ॥ ८२
 उद्यायावश्यकं कृत्वा कृतशौचः समाहितः ।
 पूर्वां सभ्यां जपंस्तिष्ठेत् स्वकाले चापरां चिरं ॥ ८३
 ऋषयो दीर्घसभ्यत्वाद्दीर्घमासुरवाप्र,युः ।
 प्रश्नां यशश्च कीर्त्तिंच ब्रह्मवर्चसमेव च ॥ ८४
 श्रावण्यां प्रौढपद्यां वाप्युपाकृत्य यथाविधि ।
 युक्तच्छन्दस्यधीयीत मासान् विप्रोऽर्धपंचमान् ॥ ८५
 पुष्ये तु च्छन्दसां कुर्याद्द्विद्विद्वत्सर्जनं द्विजः ।
 माघशुक्लस्य वा प्राप्ते पूर्वाह्ने प्रथमेऽहनि ॥ ८६
 यथाशास्त्रन्तु कृत्वा वैमत्सर्गं च्छन्दसां वधिः ।
 विरमेत् पश्चिण्यां रात्रिं तदेवैकमहर्निशं ॥ ८७
 अतज्जहन्तु च्छन्दांसि शुक्लेषु नियतः पठेत् ।
 वेदाङ्गानि च सर्वाणि कृष्णपत्रेषु सम्पठेत् ॥ ८८
 नाविस्पृष्टमधीयीत न शूद्रजनसन्निधौ ।
 न निशान्ते परिश्रान्तो ब्राह्माधीत्य पुनः स्वपेत् ॥ ८९
 यथोदितेन विधिना नित्यं च्छन्दस्कृतं पठेत् ।
 ब्रह्म च्छन्दस्कृतंचैव द्विजो युक्तो ज्ञानापदि ॥ १००
 इमान्नित्यमनध्यायानधीयानो विवर्जयेत् ।
 अध्यापनंच कुर्वाणः शिष्याणां विधिपूर्वकं ॥ १०१

ऋग्वेदनिने रात्रौ दिवा पांशुसमूहने ।
 एतो वर्षास्वनध्यायावध्यायजाः प्रचक्षते ॥ १०२
 विद्युत्स्तनितवर्षेषु महोल्कानाञ्च संप्लवे ।
 आकालिकमनध्यायमेतेषु अनुरववीत् ॥ १०३
 एतांस्त्वभ्यद्रितान् विद्यात् यदा प्रादुष्कृताग्निषु ।
 तदा विद्यादनध्यायमनृतौ चाभ्रदर्शने ॥ १०४
 निर्घाते भूमिचक्षने ज्योतिषाश्चोपसर्जने ।
 एतानाकालिकान् विद्यादनध्यायानृतावपि ॥ १०५
 प्रादुष्कृतैष्वग्निषु तु विद्युत्स्तनितनिस्वने ।
 स्रज्योतिः स्यादनध्यायः शेषे रात्रौ यथा दिवा ॥ १०६
 नित्यानध्याय एव स्याद्ग्रामेषु नगरेषु च ।
 धर्मनैपुण्यकामानां पूतिगन्धे च सर्वदा ॥ १०७
 अन्तर्गतश्चने ग्रामे वृषलस्य च सन्निधौ ।
 अनध्यायो रुद्धमाने समवाये जनस्य च ॥ १०८
 उदके सन्ध्यरात्रे च विष्णुमन्त्रस्य विसर्जने ।
 उच्छिष्टः श्राद्धभुङ्क्ष्वैव मनसाधि ज चिन्तयेत् ॥ १०९
 पतिगृह्य द्विजो विद्वानेकोद्दिष्टस्य केतनं ।
 त्वग्रहं न कीर्त्तयेद्ब्रह्म रात्रौ राहोश्च सूतके ॥ ११०
 यावदेकानुद्दिष्टस्य गन्धो लेपश्च तिष्ठति ।
 विप्रस्य विदुषो देहे तावद्ब्रह्म न कीर्त्तयेत् ॥ १११
 शयानः प्रौढपादश्च कृत्वा चैवावसक्थिकां ।
 नाधीयीतामिषं दग्धा सूतकान्नाद्यमेव च ॥ ११२
 नीहारे वाणशब्दे च सन्ध्ययोरेव चोभयोः ।
 अमावास्या चतुर्दश्योः पौर्णमास्यष्टकासु च ॥ ११३

अमावास्या गुरुं हन्ति शिष्यं हन्ति चतुर्दशी ।
 ब्रह्माष्टकापौर्णमास्यौ तस्मात्ताः परिवर्जयेत् ॥ ११४
 प्राग्शुक्लं दिशां द्वाहे गोमासुविरुते तथा ।
 ख-खरोष्ट्रे च रुवति पङ्क्तौ च न पठेद्विजः ॥ ११५
 नाधीयीत श्मशानान्ते ग्रामान्ते गोव्रजेऽपि वा ।
 बसित्वा मैथुनं वासः आद्विकं प्रतिगृह्य च ॥ ११६
 प्राणि वा यदि वा प्राणि यत्किञ्चिच्छादिकं भवेत् ।
 तद्दालभ्याप्यनध्यायः पाण्यास्यो हि द्विजः स्मृतः ॥ ११७
 चौरैरुपप्लूते ग्रामे संभ्रमे चाग्निकारिते ।
 आकालिकमनध्यायं विद्यात् सर्वाङ्गतेषु च ॥ ११८
 उपाकर्मणि चोत्सर्गं त्रिरात्रं क्षेपणं स्मृतं ।
 अष्टकासु त्वहोरात्रस्रत्वन्तासु च रात्रिषु ॥ ११९
 नाधीयीताश्वमारुढो न वृक्षं न च हस्तिनम् ।
 न नावं न खरं नोष्ट्रं नेरिणस्थो न यानगः ॥ १२०
 न विवादे न कलहे न सेनायां न सङ्गरे ।
 न भुक्तमात्रे नाजीर्णं न बसित्वा न सुक्तके ॥ १२१
 अतिथिञ्चानमुज्ञाप्य मारुते वाति वा भृशम् ।
 रुधिरं च स्मृते गात्राच्छस्त्रेण च परिक्षते ॥ १२२
 सामध्वनाट्ग्यजुषो नाधीयीत कदाचन ।
 वेदव्याधीत्य वाप्यन्तमारण्यक्रमधीत्य च ॥ १२३
 ऋग्वेदो देवदैवत्यो यजुर्वेदस्तु मानुषः ।
 सामवेदः स्मृतः पित्रस्तस्मात्तत्याशुचिर्ध्वनिः ॥ १२४
 एतद्विदन्तो विद्वांसस्त्रयीनिष्कर्षमन्वहम् ।
 क्रमशः पुर्वमभ्यस्य पश्चाद्देदधीयते ॥ १२५

पशुमण्डु कामार्जारसर्पनकुलासुभिः ।
 अलतरागमने विद्यादनध्यायमहर्निशम् ॥ १२३
 द्वावेव वर्जयेन्नित्यमनध्यायौ प्रयत्नतः ।
 स्वाध्यायभूमिं चाशुद्धामात्मानं चाशुचिं द्विजः ॥ १२७
 अमावस्यामष्टमीं च पौर्णमासीं चतुर्दशीम् ।
 ब्रह्मचारी भवेन्नित्यमप्यृतो स्नातको द्विजः ॥ १२८
 न स्नानमाचरेद्भुक्त्वा नातुरो न महानिधि ।
 न वासोभिः सहाजसं नाविघ्नते जलाशये ॥ १२९
 देवतानां गुरो राघ्नः स्नातकार्थयोस्तथा ।
 नाक्रामेत् कामतच्छयां वभ्रूणो ह्रीक्षितस्य च ॥ १३०
 मध्यन्दिनेऽर्द्धरात्रे च श्रावणं भुक्त्वा च सामिषम् ।
 सम्ययोऽभयोश्चैव न सेवेत चतुष्पथम् ॥ १३१
 उद्वर्तनमपन्नानं विष्णुमूत्रे रक्तमेव च ।
 श्लेषानिष्टूतवान्तानि नाधितिष्ठेत्तु कामतः ॥ १३२
 वैरिणां नोपसेवेत सहायंचैव वैरिणः ।
 अधार्भिकं तस्करंच परस्यैव च योषितम् ॥ १३३
 न ह्रीदृशमनायुष्यं लोके किञ्चन विद्यते ।
 यादृशं पुरुषस्येह परदारोपसेवनम् ॥ १३४
 क्षत्रियंचैव सर्पंच ब्राह्मणंच बहुश्रुतम् ।
 नावमन्येत वै भूणुः क्षयानपि कदाचन ॥ १३५
 एतन्नयं हि पुरुषं निर्हृद्देवमानितम् ।
 तस्मादेतन्नयं नित्यं नावमन्येत बुद्धिमान् ॥ १३६
 नात्मानमवमन्येत पूर्वाभिरसृष्टद्विभिः ।
 प्राणत्योः श्रियमन्विच्छेन्नैनां मन्येत दुर्लभाम् ॥ १३७

सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयाद्ब्रूयात् सत्यमप्रियम् ।
 प्रियं च नावृतं ब्रूयादेष धर्मः सनातनः ॥ १३८
 भद्रं भद्रमिति ब्रूयाद्भद्रमित्येव वा वदेत् ।
 शुष्कवैरं विवादं च न कुर्यात् केनचित् सह ॥ १३९
 नातिक्रम्य नातिसाधं नातिमध्यन्दिने स्थिते ।
 नाज्ञातेन समं गच्छेन्नैको न वृषलैः सह ॥ १४०
 हीनाज्ञानतिरिक्ताज्ञान् विद्याहीनान् वयोऽधिकान् ।
 रूपद्रव्यविहीनांश्च जातिहीनांश्च नाक्षिपेत् ॥ १४१
 न स्पृशेत् पाणिनोच्छ्रितो विप्रो गोवाह्वयानलान् ।
 न चापि पश्येद्दृशचिः सुस्थो ज्योतिर्गणान् दिवि ॥ १४२
 स्पृष्ट्वै तानशुचिर्नित्यमग्निः प्राणानुपस्पृशेत् ।
 गात्राणि चैव सर्वाणि नाभिं पाणितलेन तु ॥ १४३
 अनातुरः स्वानि खानि न स्पृशेदनिमित्ततः ।
 रोमाणि च रज्ज्यानि सर्वाण्येव विवर्जयेत् ॥ १४४
 मङ्गलाचारयुक्तः स्यात् प्रयतात्मा जितेन्द्रियः ।
 जपेच्च जुहुयाच्चैव नित्यमग्निमतन्द्रितः ॥ १४५
 मङ्गलाचारयुक्तानां नित्यं च प्रयतात्मनाम् ।
 जपतां जुह्वतांचैव विनिपातो न विद्यते ॥ १४६
 वेदमेवाभ्यसेन्नित्यं यथाकालमतन्द्रितः ।
 तं ह्य आहुः परं धर्ममुपधर्माऽन्य उच्यते ॥ १४७
 वेदाभ्यासेन सततं शौचेन तपसैव च ।
 अद्रोहेण च भूतानां जातिं स्मरति पौर्विकोम् ॥ १४८
 पौर्विकीं संस्मरन् जातिं ब्रह्मैवाभ्यस्यते पुनः ।
 ब्रह्माभ्यासेन चाजस्रमनन्तं सुखमश्नुते ॥ १४९

स्त्राक्त्रान् शान्तिहोमांश्च कुर्यात् पर्वसु नित्यशः ।

पितृंश्चैवाष्टकास्त्रिंशन्नित्यमन्वष्टकासु च ॥ १५०

दूरादावसथान्मूत्रं दूरात् पादावसेचनम् ।

उच्छिष्टान्निषेकं च दूरादेव समाचरेत् ॥ १५१

मैत्रं प्रसाधनं स्नानं दन्तधावनमञ्जनम् ।

पूर्वाह्न एव कुर्वीत देवतानां च पूजनम् ॥ १५२

दैवातान्यभिगच्छेत्तु धार्मिकांश्च द्विजोत्तमान् ।

द्वैखरं चैव रक्षार्थं गुरुनेव च पर्वसु ॥ १५३

अभिवादयेद्दृष्ट्वांश्च दद्याच्चैवासनं स्वकम् ।

कृताञ्जलिहोमासीत गच्छतः पृष्ठतोऽन्वियात् ॥ १५४

श्रुतिस्मृत्यदितं सम्यङ्द्रिवद्दं स्वेषु कर्मसु ।

धर्ममूलं निषेवेत सदाचारमतन्द्रितः ॥ १५५

आचारात्मभते ह्यायुराचारादीप्सिताः प्रजाः ।

आचारादनमत्तय्यमाचारो हन्यलक्षणम् ॥ १५६

दुराचारो हि पुरुषो लोके भवति निन्दितः ।

दुःखभागी च सततं व्याधितोऽप्यायुरेव च ॥ १५७

सर्वलक्षणहीनोऽपि यः सदाचारवान्तरः ।

अहृधानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥ १५८

यद्वयत् परवशं कर्म तत्तद्यत्नेन वर्जयेत् ।

यद्वयदात्मवशन्तु स्यात्तत्तत् सेवेत यत्नतः ॥ १५९

सर्वं परवशं दुःखं सर्वमात्मवशं सुखम् ।

एतद्विद्यात् समासेन लक्षणं सुखदुःखयोः ॥ १६०

यत् कर्म कुर्वतोऽस्य स्यात् परितोषोऽन्तरात्मनः ।

तत् प्रयत्नेन कुर्वीत विपरीतन्तु वर्जयेत् ॥ १६१

आचार्यश्च प्रवक्तारं पितरं मातरं गुरुम् ।
 न हिंसाद्वाघ्न्यान् गांश्च सर्वांचैव तपस्विनः ॥ १६२
 नास्तिक्त्वं वेदनिन्दां च देवतानां च कुत्सनम् ।
 द्वेषं दभं च मानं च क्रोधं तेष्याश्च वर्जयेत् ॥ १६३
 परस्य दण्डं नोद्वेष्येत् क्रुद्धो नैव निपातयेत् ।
 अन्यत्र पुत्राच्छिष्याद्वा शिष्टार्थं ताडयेत्सु तौ ॥ १६४
 ब्राह्मण्यायावगूर्ध्वं द्विजातिवधकाम्यया ।
 शतं वर्षाणि तामिह नरके परिवर्त्तते ॥ १६५
 ताडयित्वा तृणेनापि संरथान्मतिपूर्वकम् ।
 एकविंशतिमाजातीः पापयोनिषु जायते ॥ १६६
 अयुध्यमान स्योत्पाद्य ब्राह्मणस्याऽऽसृगङ्गतः ।
 दुःखं सुमहदाप्नोति प्रेत्याप्राज्ञतया नरः ॥ १७
 शोणितं यावतं पांशून् संगृह्णाति महीतलात् ।
 तावतोऽब्दानमुत्रान्यैः शोणितोत्पादकोऽद्यते ॥ १६८
 न कदाचिद्विजे तस्माद्विद्वानवगुरेदपि ।
 न ताडयेत्तृणेनापि न गात्रात् स्रावयेदसृक् ॥ १६९
 अधार्मिको नरो यो हि यत्र चाप्यवृतं धनम् ।
 हिंसारतश्च यो नित्यं नेहासौ सुखमेधते ॥ १७०
 न सोदन्नपि धर्मण मनोऽधर्मं निवेशयेत् ।
 अधार्मिकाणां पापानामाशु पश्यन् विपर्ययम् ॥ १७१
 नाधर्मश्चरितो लोके सद्यः फलति गौरिव ।
 यन्नै रावर्त्तमानस्तु कर्त्तुं सूत्रानि क्लान्ति ॥ १७२
 यदि नात्मनि पुत्रेषु न चेत् पुत्रेषु नमृषु ।
 न त्वेष तु क्लतोऽधर्मः कर्त्तुं भवति निष्फलः ॥ १७३

मनुमंदिता ।

अधर्मो धते तावत्ततो भद्राणि पश्यति ।
 ततः सपत्नान् जयति समूलस्तु विनश्यति ॥ १७४
 सत्यधर्मार्थवृत्तेषु शौचे चैवा रमेत् सदा ।
 शिष्यांश्च शिष्याहर्मणं वाग्वाह्णदरसंयतः ॥ १७५
 परित्यजेदर्थकामौ यौ स्यातां धर्मवर्जितौ ।
 धर्मचाप्यसुखोदकं लोकविक्रुष्टमेव च ॥ १७६
 न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलोऽवृजुः ।
 न स्यादाक्चपलश्चैव न परद्रोहकर्मधीः ॥ १७७
 येनास्य पितरो याता येन याताः पितामहाः ।
 तेन यायात् सतां मार्गं तेन गच्छन्नरिष्यते ॥ १७८
 ऋत्विक्पुरोहिताचार्यैर्मातृणातिथिसंश्रितैः ।
 बालवृद्धातुरैर्वैद्यैर्ज्ञातिसम्बन्धिवान्धवैः ॥ १७९
 मातापितृभ्यां यामीभिर्भ्रात्रा पुत्रेण भार्यया ।
 दुहित्वा दासवर्गेण विवादं न समाचरेत् ॥ १८०
 एतैर्विवादान् सन्त्यज्य सर्वपापैः प्रसुच्यते ।
 एभिर्जितैश्च जयति सर्वान् लोकानिमान् गृही ॥ १८१
 आचार्यो ब्रह्मलोकेशः प्राजापत्ये पिता प्रभुः ।
 अतिथिस्त्विन्द्रलोकेशो देवलोकस्य चत्विजः ॥ १८२
 वामयोऽप्सरसां लोके वैश्वदेवस्य वानुधवाः ।
 सम्बन्धिनो ह्यपां लोके पृथिव्यां मातृमातृलौ ॥ १८३
 आकाशेशस्तु विज्ञेया बालवृद्धापातुराः ।
 भ्राता ज्येष्ठः समः पित्वा भार्या पुत्र स्वका तनुः ॥ १८४
 छाया स्वो दासवर्गश्च दुहिता ह्यपणं परम् ।
 तन्मादेतैरधिष्ठितः सहित्ससंज्वरः सदा ॥ १८५

प्रतिग्रहसमर्थोऽपि प्रसङ्गं तत्र वर्जयेत् ।
 प्रतिग्रहेण च अरुशु ब्राह्मं तेजः प्रशाम्यति ॥ १८६
 न द्रव्याणामविज्ञातविधिं धर्म्यं प्रतिग्रहे ।
 मात्रः प्रतिग्रहं कुर्यादवसीदन्नपि क्षुधा ॥ १८७
 हिरण्यं भूमिमश्वं मरुतं वासस्तिलान् घृतम् ।
 प्रतिग्रहवद्वास्तु भस्मीभवति दरुवत् ॥ १८८
 हिरण्यमायुरन्नं च भूर्गोश्चाप्योषतस्तनुम् ।
 अश्वश्चक्षुस्त्वचं वासो घृतं तेजस्तिलाः प्रजाः ॥ १८९
 अतपास्त्वनधीयानः प्रतिग्रहरुचिर्द्विजः ।
 अभस्यश्रुत्वेनेव सह तेनैव मज्जति ॥ १९०
 तन्मादविद्वान्विभियाद्यन्मात् तन्मात् प्रहियहात् ।
 खल्यकेनाप्यविद्वान् हि पङ्के गौरिव सीदति ॥ १९१
 च वार्थ्यपि प्रयच्छेत्तू वैडालव्रतिके द्विजे ।
 न वक्रव्रतिके विप्रे नावेदविदि धर्मवित् ॥ १९२
 त्रिष्वप्येतेषु दत्तं हि विधिनाप्यर्जितं धनम् ।
 दातुर्भवत्यनर्थाय परत्रादातुरेव च ॥ १९३
 यथा प्लवेनौपलेन निमज्जत्युदके तरन् ।
 तथा निमज्जतोऽधस्तादग्नौ दाढप्रतीच्छकौ ॥ १९४
 धर्मध्वजो सदालुब्धश्चाज्ञिको लोकदम्भकः ।
 वैडालव्रतिको ज्ञेयो हिंस्रः सर्वाभिसन्धकः ॥ १९५
 अधोदृष्टिर्नैकृतिकः स्वार्थसाधनतत्परः ।
 शठो मिथ्याविनीतश्च वक्रव्रतचरो द्विजः ॥ १९६
 ये वक्रव्रतिनो विप्रा ये च मार्जारलिङ्गिनः ।
 ते पतन्त्यश्वतामिस्रे तेन पापेन कर्मणा ॥ १९७

न धर्मस्यापदेगेन पापं कृत्वा व्रतं चरेत् ।
 व्रतेन पापं प्रच्छाद्य कुर्वन् स्त्रीशूद्रदम्भनम् ॥ १८८
 मृत्येह चेदृशा विप्रा गर्हन्ते ब्रह्मवादिभिः ।
 कृद्मनाचरितं यच्च व्रतं रक्षांसि गच्छति ॥ १८९
 अलिङ्गी लिङ्गिवेशेन यो वृत्तिमुपजीवति ।
 स लिङ्गिनां हरत्येनस्तिर्यग्ग्योनौ च जायते ॥ २००
 परकीयनिपानेषु न स्नायाच्च कदाचन ।
 निपानकर्त्तुः स्नात्वा तु दुष्कृतांशिन लिप्यते ॥ २०१
 धानशय्यासनान्यस्य कूपोद्यानगृहाणि च ।
 अदत्तान्युपयुञ्जान एनसः स्यात्तुरीयभाक् ॥ २०२
 नदीषु देवखातेषु तडागेषु सरःसु च ।
 स्नानं समाचरेन्नित्यं गर्त्तप्रस्रवणेषु च ॥ २०३
 यमान् सेवेत सततं न नित्यं नियमान् बधः ।
 यमान् पतत्यकुर्वाणो नियमान् केवलान् भजन् ॥ २०४
 नाश्रोत्रियतते यज्ञे ग्रामयाजिहुते तथा ।
 स्त्रिया क्लीवेन च हुते भूञ्जीत ब्राह्मणः कश्चित् ॥ २०५
 अश्लीकमेतत् साधूनां यत्र जुह्वत्यमी हविः ।
 प्रतापमेतद्देवानां तस्मात्तत् परिवर्जयेत् ॥ २०६
 मत्तक्रुद्धातुराणांच न भुञ्जीत कदाचन ।
 केशक्रीटावपन्नंच पदासृष्टंच कामतः ॥ २०७
 भ्रूणघ्नावेक्षितंचैव संसृष्टश्चाप्युदक्यया ।
 पतत्रिणावलीढश्च शुना संसृष्टमेव च ॥ २०८
 गवा चान्नमुपघ्रातं घृष्टान्नंच विशेषतः ।
 गणान्नं गणिकान्नंच विदुषा च जुगुप्सितम् ॥ २०९

स्तेनगायनयोश्चान्नं तक्ष्णोवाङ्घ्रिकस्य च ।
 दीक्षितस्य कर्दूर्यस्य बद्धस्य निगडस्य च ॥ २१०
 अभिशस्तस्य घण्टस्य पुंश्चल्या दाभिकस्य च ।
 शुक्तं पर्युषितं चैव शूद्रस्योच्छिष्टमेव च ॥ २११
 चिकित्सकस्य ऋगयोः क्रूरस्योच्छिष्टभोजिनः ।
 उग्रान्नं सूतिकान्नं च पर्याजान्तमनिर्देशम् ॥ २१२
 अनर्चितं वृथामांसमवीरायाश्च योषितः ।
 द्विषदन्नं नगर्थ्यन्नं पतितान्नमवक्षतम् ॥ २१३
 पिशुनानृत्तिनोश्चान्नं क्रतुविक्रयिणस्तथा ।
 शैलूषतुन्नवायान्नं कृतघ्नस्तान्नमेव च ॥ २१४
 कर्मारस्य निषादस्य रङ्गावतारकस्य च ।
 सुवर्णकर्तुर्वणस्य शस्त्रविक्रयिणस्तथा ॥ २१५
 श्ववतां शौण्डिकानां च चेलनिर्णोजकस्य च ।
 रस्त्रकस्य वृथंसस्य यस्य चोपपतिर्गृहे ॥ २१६
 मृथन्ति ये चोपपतिं स्त्रीजितानां च सर्वशः ।
 अनिर्देशं च प्रेतान्नमतुष्टिकरमेव च ॥ २१७
 राजान्नं तेजसादत्ते शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसम् ।
 आयुः सुवर्णकारान्नं यशचर्मावकर्त्तिनः ॥ २१८
 कारुकान्नं प्रजां हन्ति बलं निर्णोजकस्य च ।
 गणान्नं गणिकान्नञ्च लोकेभ्यः परिरुन्तति ॥ २१९
 पूयंचिकित्सकस्यान्नं पुंश्चल्यास्त्वन्नमिन्द्रियम् ।
 विष्ठा वर्द्धुषिकस्यान्नं शस्त्रविक्रयिणोमलम् ॥ २२०
 यएतेऽन्ये त्वभोज्यान्नाः क्रमशः परिकीर्त्तिताः ।
 तेषां त्वगस्थिरोमाणि वदन्त्यन्नं मनीषिणः ॥ २२१

शुक्लाऽतोऽन्यतम स्यान्नममत्या क्षपणं ब्रह्मम् ।
 मत्या शुक्लाचरेत् छच्छं रेतोविष्णुमूत्रमेव च ॥ २२२
 नाद्याच्छुद्रस्य पक्काव्रं विद्वानश्राद्धिनोद्विजः ।
 आददीताममेवास्मादवृत्तावेकरात्रिकम् ॥ २२३
 श्रोत्रियस्य कर्दर्थस्य वदान्यस्य च वार्द्धुषेः ।
 मीमांसित्वोभयं देवाः सममन्नमकल्पयन् ॥ २२४
 तान् प्रजापतिराहेत्य माच्छुद्धं विषमं समम् ।
 अद्यापृतं वदान्यस्य हतमश्रद्धयेतरत् ॥ २२५
 अश्रद्धयेष्टं च पूर्त्तं च नित्यं कुर्यादतन्द्रितः ।
 अद्याकृते ह्यश्रद्धये ते भवतः स्वागतैर्धनः ॥ २२६
 दानधर्मं निषेवेत नित्यमैष्टिकपौर्त्तिकम् ।
 परितुष्टेन भावेन पात्रमासाद्य शक्तितः ॥ २२७
 यत्किञ्चिदपि दातव्यं याचितेनानसूयया ।
 उत्पत्स्यते हि तत्पात्रं यत्तारयति सर्वतः ॥ २२८
 वारिदस्तृप्तिमाप्नोति सुखमक्षय्यमन्नदः ।
 तिलप्रदः प्रजामिष्टां दीपदश्चक्षुरुत्तमम् ॥ २२९
 भूमिदो भूमिमाप्नोति दीर्घमाशुर्हिरण्यदः ।
 गृहदोऽग्राणि वेश्मानि रुष्यदोरुपमुत्तमम् ॥ २३०
 वासोदश्चन्द्रसालोक्यमश्विसालोक्यमश्वदः ।
 अन्नडुहः श्वयं पुष्टां गोदो ब्रह्मस्य पिष्टपम् ॥ २३१
 यानशय्याप्रदो भार्थ्यामैश्वर्यमभयप्रदः ।
 धान्यदः शाश्वतं सौख्यं ब्रह्मदो ब्रह्मसार्ष्टिताम् ॥ २३२
 सर्वेषामेव दानानां ब्रह्मदानं विशिष्यते ।
 वार्थ्यन्नगोमहीवासस्त्रिलकांचन सर्पिषाम् ॥ २३३

येन येन तु भावेन यद्व्यदानं प्रयच्छति ।
 तत्तत्तेनैव भावेन प्राप्नोति प्रतिपूजितः ॥ २३४
 योऽर्चितं प्रतिगृह्णाति ददात्यर्चितमेव च ।
 तावुभौ गच्छतः स्वर्गं नरकन्तु विपर्यये ॥ २३५
 न विस्मयेत तपसा वदेद्विद्वद् च नावृतम् ।
 मार्त्तीऽप्यपवदेद्विप्रान्न दत्त्वा परिकीर्त्तयेत् ॥ २३६
 यज्ञोऽवृतेन क्षरति तपः क्षरति विस्मयात् ।
 आयुर्विप्रापवादेन दानंच परिकीर्त्तनात् ॥ २३७
 धर्मं शनैः सञ्चिनुयाद्दस्मीकमिव पुत्तिकाः ।
 परलोकसहायार्थं सर्वभूतान्यपीडयन् ॥ २३८
 नामुत्र हि सहायार्थं पिता माता च तिष्ठतः ।
 न पुत्रदारं न ज्ञातिर्धर्मस्तिष्ठति केवलः ॥ २३९
 एकः प्रजायते जन्तुरेकएव प्रलीयते ।
 एकोऽनुभुङ्क्ते सुकृतमेकएव च दुष्कृतम् ॥ २४०
 द्यतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोद्भ्रसमं क्षितौ ।
 विमुखा वाग्धवा यान्ति धर्मस्तमनुगच्छति ॥ २४१
 तस्माद्धर्मं सहायार्थं नित्यं सञ्चिनुयाच्छनैः ।
 धर्मेण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम् ॥ २४२
 धर्मप्रदानं पुरुषं तपसा हतकिल्बिषम् ।
 परलोकं नयत्याशु भास्वन्तं खशरीरिणम् ॥ २४३
 उन्नतमैरुन्नतमैर्नित्यं सम्बन्धानाचरेत् सह ।
 निनोषुः कुलमुत्कर्षमधमानधमांस्यजेत् ॥ २४४
 उन्नतमाहुत्तमान् गच्छन् हीनान् हीनांश्चवर्जयन् ।
 ब्राह्मणः श्रेष्ठतामेति प्रत्यवायेन शूद्रताम् ॥ २४५

दृढकारी षडुर्हीन्तः क्रूराचारैरसंबसन् ।
 अहिंस्रो दमदानाभ्यां जयेत् स्वर्गं तथाव्रतः ॥ २४६
 एधोदकं मूलफलमन्नमभ्युद्यतंच यत् ।
 सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्मध्वयाभयदक्षिणाम् ॥ २४७
 आहृताभ्युद्यतां भिक्षां पुरस्तादप्रचोदिताम् ।
 मेने प्रजापतिर्ग्राह्यामपि दुष्कृतकर्मणः ॥ २४८
 नाश्रन्ति पितरस्तस्य दशवर्षाणि पञ्च च ।
 नच हृष्यं बहृत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते ॥ २४९
 शय्यां गृहान् कुशान् गन्धानपः पुष्पं मनीन्दधि ।
 धाना मत्स्यान् पयो मांसं शाकश्चैव न निर्णुदेत् ॥ २५०
 गुरुन् भृत्याञ्चोज्जिहीर्षन्नर्चिष्यन् देवतातिथीन् ।
 सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्नतु लप्येत् स्वयन्ततः ॥ २५१
 गुरुषु त्वभ्यतीतेषु विना वा तैर्गृहं वसन् ।
 आत्मनो वृत्तिमन्विच्छन् गृह्णीयात् साधुतः सदा ॥ २५२
 आर्द्धिकः कुलमितंच गोपालो दासनापितौ ।
 एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥ २५३
 यादृशोऽस्य भवेदात्मा यादृशंच चिकीर्षितम् ।
 यथा चोपचरेदेनं तथात्मानं निवेदयेत् ॥ २५४
 योऽन्यथा सन्तमात्मानमन्यथा सत्सु भाषते ।
 स पापकृत्तमो लोके स्तेन आत्मापहारकः ॥ २५५
 वाच्यर्थानियताः सर्वे वाङ्मूला वाग्विनिःसृताः ।
 तान्तु यः स्तेनयेद्वाचं स सर्वस्ते यकृन्नरः ॥ २५६
 महर्षिपितृदेवानां गत्वानृण्यं यथाविधि ।
 पुत्रे सर्वे समासज्य वसेन्नाध्यक्ष्यमाश्रितः ॥ २५७

एकाकी चित्तयेचित्यं विविक्ते हितमात्मनः ।
 एकाकी चित्तयानोहि परं श्रेयोऽधिगच्छति ॥ २५८
 एषोदिता गृहस्थश्च वृत्तिर्विप्रस्य शाश्वती ।
 स्नातकव्रतकल्पश्च सत्त्ववृद्धिकरः शुभः ॥ २५९
 अनेन विप्रो वृत्तेन वर्त्तयन् वेदशास्त्रवित् ।
 व्यपेतकल्मषोनित्यं ब्रह्मलोके महीयते ॥ २६०

इति मानवे धर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां
 चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४

पञ्चमोऽध्यायः ।

श्रुत्वैतानृषयो धर्मान् स्नातकस्य यथोदितान् ।
 इदमूचुर्महात्मानमनलप्रभवं भृगुम् ॥ १
 एवं यथोक्तं विप्राणां स्वधर्ममनुतिष्ठताम् ।
 कथं मृत्युः प्रभवति वेदशास्त्रविदां प्रभो ॥ २
 स तानुवाच धर्मात्मा महर्षीन् मानवी भृगुः ।
 श्रूयतां येन दोषेण मृत्युर्विप्रान् जिघांसति ॥ ३
 अनभ्यासेन वेदानामाचारस्य च वर्जनात् ।
 आलस्यादन्नदोषाच्च मृत्युर्विप्रान् जिघांसति ॥ ४
 लशुनं गृह्णन्चैव पलायडुं कवकानि च ।
 अभक्ष्याणि द्विजातीनामभ्यप्रभवानि च ॥ ५
 लोहितान् वृक्षनिर्यासान् व्रश्चनप्रभवांस्तथा ।
 शेलुं गव्यं च पेषुषं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥ ६

दद्यात्ससरसं चावं पायसापूपमेव च ।
 अनुपाकृतमांसानि देवानानि हवींषि च ॥ ७
 अग्निर्हृश्याया गोः क्षीरमौष्ट्रमैकशफं तथा ।
 आर्विकं सन्धिनीक्षीरं विवत्सायाश्च गो पयः ॥ ८
 आरण्यानां च सर्वेषां ऋगाणां माहिषं विना ।
 स्त्रीक्षीरं चैव वर्ज्यानि सर्वशुक्तानि चैव हि ॥ ९
 दधि भक्ष्यश्च शुक्तेषु सर्वं च दधिसम्भवम् ।
 यानि चैवाभिषुयन्ते पुष्पमूलफलैश्च शुभैः ॥ १०
 क्रव्यादान् शकुनीन् सर्वांस्तथा ग्रामनिवासिनः ।
 अग्निर्हिष्टांश्चैकशफांष्टिष्टिभं च विवर्जयेत् ॥ ११
 कलविङ्गं प्लवं हंसं चक्राङ्गं ग्रामकुक्कुटम् ।
 सारसं रज्जुवालं च दात्युहं शुकसारिके ॥ १२
 प्रतुदान् जालपादांश्च कोयष्टिनखविष्करान् ।
 निमज्जतश्च मत्स्यादान् सौनं वल्लूरमेव च ॥ १३
 बभ्रुं चैव बलाकां च काकोलं खच्चरीटकम् ।
 मत्स्यादान् विडूराहांश्च मत्स्यानेव च सर्वशः ॥ १४
 यो यस्य मांसमश्नाति स तन्मांसादुच्यते ।
 मत्स्यादः सर्वमसादस्तस्मान्मत्स्यान् विवर्जयेत् ॥ १५
 पाठीनरोहितावाद्यौ नियुक्तौ हव्यकथ्ययोः ।
 राजीमान् सिंहतुण्डांश्च सशल्कांश्चैव सर्वशः ॥ १६
 न भक्ष्येदेकचरानज्जातांश्च ऋगद्विजान् ।
 भक्ष्ये वपि समुद्दिष्टान् सर्वान् पंचमखांस्तथा ॥ १७
 श्वाविधं शल्यकं गोधां खड्गकुमशशांस्तथा ।
 भक्ष्यान् पंचनखेष्वहुरमुष्ट्रांश्चैकतोदतः ॥ १८

कृत्वाकं विड्वराहं च लघुनं ग्रामकुक्कुटम् ।
 पलाण्डुं गृह्णन्चैव मत्या जग्धा पतेद्विजः ॥ १९
 अमत्यैतानि षड्जग्धा कृच्छ्रं सात्तपनं चरेत् ।
 यतिचान्द्रावणं वापि शैषेषूपवसेदहः ॥ २०
 संवत्सरस्यैकमपि चरेत् कृच्छ्रं द्विजोत्तमः ।
 अज्ञातभुक्तगृहार्थं ज्ञातस्य तु विशेषतः ॥ २१
 यज्ञार्थं ब्राह्मणैर्विध्याः प्रशस्ता ऋगपक्षिणाः ।
 भृत्यानांचैव वृत्त्यर्थमगस्तो ह्याचरत् पुरा ॥ २२
 वमूवुर्हि पुरोडाशा भक्ष्याणां ऋगपक्षिणां ।
 पुराणेष्वपि यज्ञेषु ब्रह्मक्षत्रसवेषु च ॥ २३
 यत्किंचित् स्रेहसंयुक्तं भक्षं भोज्यमगर्हितम् ।
 तत्पर्युषितमप्याद्य हविशेषं च यद्भवेत् ॥ २४
 चिरस्थितमपि त्वाद्यमस्त्रे हातं द्विजातिभिः ।
 यवगोधूमजं सर्वं पयसंचैव विक्रिया ॥ २५
 एतदुक्तं द्विजातीनां भक्ष्याभक्ष्यमशेषतः ।
 मांसस्यातः प्रवक्षामि विधिं भक्षणवर्जने ॥ २६
 प्रोक्षितं भक्ष्येमांसं ब्राह्मणानां च काम्यया ।
 यथाविधि नियुक्तस्तु प्राणानामेव चात्यये ॥ २७
 प्राणानामिदं सर्वं प्रजापतिरकल्पयत् ।
 स्थावरं जङ्गमंचैव सर्वं प्राणस्य भोजनम् ॥ २८
 चराणामन्नमचरा दंष्ट्रिणामप्यदंष्ट्रिणः ।
 अहस्ताश्च सहस्तानां शूरानांचैव भीरवः ॥ २९
 नात्ता दूष्यत्यदन्नाद्यान् प्राणिनोऽहन्यहन्यपि ।
 धात्रैव सृष्टा ह्याद्याश्च प्राणिनोऽन्तार एव च ॥ ३०

ज्ञाय जग्धिर्मांसस्येत्येष दैवोविधिः स्मृतः ।
 अतोऽन्यथाप्रवृत्तिस्तु राज्ञसोविधिर्बुध्यते ॥ ३१
 क्रीत्वा स्वयं वाप्युत्पाद्य परोपकृतमेव वा ।
 देवान् पितृंश्चार्चयित्वा खादन्मांसं न दुष्यति ॥ ३२
 नाद्यादविधिना मांसं विधिज्ञोऽनापदि द्विजः ।
 जग्ध्वा ह्यविधिनामांसं प्रेत्य तैरद्यतेऽवशः ॥ ३३
 न तादृशं भवत्येनो ष्टगहन्तुर्द्विर्नार्थिनः ।
 यादृशं भवति प्रेत्य वृथामांसानि खादतः ॥ ३४
 नियुक्तस्तु यथान्यायं यो मांसं नात्ति मानवः ।
 स प्रेत्य पण्डतां याति सश्ववानेकविंशतिम् ॥ ३५
 अस्मृतान् प्रभून्मन्त्रैर्नाद्याद्विप्रः कदाचन ।
 मन्त्रैस्तु संस्कृतानद्याच्छाश्वतं विधिमास्थितः ॥ ३६
 कुर्याद्दूतपशुं सङ्गे कुर्यात् पिष्टपशुं तथा ।
 नत्वेव तु वृथा हन्तुं पशुमिच्छेत् कदाचन ॥ ३७
 यादन्ति पशुरोमाणि तावत् छत्वोह मारणम् ।
 वृथा पशुघ्नः प्राप्नोति प्रेत्य जन्मनि जन्मनि ॥ ३८
 यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः स्वयमेव सयश्ववा ।
 यज्ञोऽस्यभृत्यै सर्वस्य तस्माद्दूयज्ञे वशोऽवधः ॥ ३९
 ओषध्यः पशवो वृक्षास्तिर्य्यञ्चः पक्षिणस्तथा ।
 यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः प्राप्नुवन्त्युच्छ्रिताः पुनः ॥ ४०
 मधुपर्कं च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि ।
 अत्रैव पशवो हिंस्यानान्यतेत्यब्रवीन्मनुः ॥ ४१
 एष्वर्थेषु पशून् हिंसन् वेदतत्त्वार्थविद्विजः ।
 आत्मानं च पशुञ्चैव मयत्युत्तमां गतिम् ॥ ४२

गृहे गुरावरण्ये वा निवसन्नात्मवान् द्विजः ।
 ना वेदविहितां हिंसामापद्यपि समाचरेत् ॥ ४३
 या वेदविहिता हिंसा नियतास्त्रिंश्वराचरे ।
 अहिंसामिव तां विद्याद्देदाहर्षोहि निर्वभौ ॥ ४४
 योऽहिंसकानि भूतानि हिनस्त्यात्मसुखेच्छया ।
 सं जीवन्श्च न्यतश्चैव न क्वचित् सुखमेधते ॥ ४५
 यो बन्धनबधक्लेशान् प्राणिनां न चिकीर्षति ।
 स सर्वस्य हितप्रेप्सुः सुखमत्यन्तमश्रुते ॥ ४६
 यद्वायति यत्कुरुते घृतिं वध्नाति यत्र च ।
 तद्वाप्रोत्ययत्रेण यो हिनस्ति न किञ्चन ॥ ४७
 नाहत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित् ।
 नच प्राणिबधः स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसं विवर्जयेत् ॥ ४८
 समुत्पत्तिञ्च मांसस्य बधवन्धौ च देहिनाम् ।
 प्रसमीक्ष्य निवर्त्तते सर्वमांसस्य भक्षणात् ॥ ४९
 न भक्षयति या मांसं विधिं हित्वा पिशाचवत् ।
 स लोके प्रियतां याति व्याधिभिश्च न पीद्यते ॥ ५०
 अनुमन्ता विशसिता निहन्ता क्रयविक्रयी ।
 संस्कर्त्ता चोपहर्त्ता च खादकश्चेति घातकाः ॥ ५१
 स्वमांसं परमांसेन यो वर्धयितुमिच्छति ।
 अनभ्यर्त्तय पितृन् देवान् ततोऽन्यो नास्त्यपुण्यकृत् ॥ ५२
 वर्षे वर्षेऽश्वमेधेन यो यजेत शतं समाः ।
 मांसानि च न खादेदूयस्तयो पुण्यफलं समम् ॥ ५३
 फलमुलाशनैर्मथ्यैर्नून्यज्ञानाञ्च भोजनैः ।
 न तत्फलमवाप्नोति यन्मांसपरिवर्जनात् ॥ ५४

मां स भक्षयितामुत्र यत्न मांसमिहाश्राहम् ।
 एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ५५
 न मांसभक्षणे दोषो न मद्ये न च मैथुने ।
 प्रवित्तिरेषा भूतानां निवृत्तिस्तु महाफला ॥ ५६
 प्रेतशुद्धिं प्रवक्ष्यामि द्रव्यशुद्धिं तथैव च ।
 चतुर्णामपि वर्णानां यथावदनुपूर्वशः ॥ ५७
 दन्तजातेऽनुजाते च कृतचूडे च संस्थिते ।
 अशुद्धा बान्धवाः सर्वे सूतके च तथोच्यते ॥ ५८
 दशाहं शावमाशौचं सपिण्डेषु विधीयते ।
 अर्वाक् संचयनादस्यां त्राहमेकाहमेव च ॥ ५९
 सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्तते ।
 समानोदकभावस्तु जन्मानास्रोरवेदने ॥ ६०
 यथेदं शावमाशौचं सपिण्डेषु विधीयते ।
 जननेऽप्यवमेव स्यान्निपुणां शुद्धिमिच्छताम् ॥ ६१
 सर्वेषां शावमाशौचं मातापित्रोस्तु सूतकम् ।
 सूतकं मातुरेव स्यादुपस्पृश्य पिता शुचिः ॥ ६२
 निरस्य तु पुमान् शुक्रमुपस्पृश्यैव शुध्यति ।
 बैजिकादभिसम्बन्धादनुकूंभ्यादघं त्राहम् ॥ ६३
 अङ्गा चैकेन रात्रा च त्रिरात्रैरेव च त्रिभिः ।
 शवसृशो विशुध्यन्ति त्राहादुदकदायिनः ॥ ६४
 गुरोः प्रेतस्य शिष्यस्तु पितृमेघं समाचरन् ।
 प्रेताहारैः समन्तत्र दशरात्रेण शुध्यति ॥ ६५
 रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्गर्भसाधे विशुध्यति ।
 रजस्यपरते साध्वी स्नानेन स्त्री रजस्वला ॥ ६६

शृणामहत्तच्छूडानां विशुद्धिर्नैशिकी सृता ।
 निर्वृत्तवूडकानान्तु त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते ॥ ६७
 जनद्विवार्षिकं प्रेतं निदध्युर्बान्धवा वहिः ।
 अलङ्कृत्य शुचौ भूमावस्थिसंचयनाहते ॥ ६८
 नास्य कार्योऽग्निसंस्कारो न च कार्योदकक्रिया ।
 अरण्ये काष्ठवत्त्यक्त्वा क्षपेयुस्त्रहमेव च ॥ ६९
 नात्रिवर्षस्य कर्तव्या बान्धवैरुदकक्रिया ।
 जातदन्तस्य वा कुर्युर्नार्त्सि वापि कृते सति ॥ ७०
 स ब्रह्मचारिण्येकाहमतीते क्षपणं स्मृतम् ।
 जन्मन्येकोदकानान्तु त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते ॥ ७१
 स्त्रीणामसंस्कृतानान्तु त्रिहाच्छुध्यन्ति बान्धवाः ।
 यथोक्तेनैव कल्पेन शुध्यन्ति तु सनाभयः ॥ ७२
 अक्षारलवणान्नाः स्युर्निर्मज्जेयुश्चते त्र्यहम् ।
 मांसाशनं च नाश्रीयुः शयीरंश्च पृथक् क्षिती ॥ ७३
 सन्निधावेष वै कल्पः शावाशौचस्य कीर्तितः ।
 असन्निधावयं ज्ञेयो द्विधिः सम्बन्धिवान्धवैः ॥ ७४
 विगतन्तु विदेशस्थं शृणुयाद्दूयो ह्यनिर्देशम् ।
 यच्छेषं दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत् ॥ ७५
 अतिक्रान्ते दशाहे च त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ।
 संवत्सरे व्यतीते तु स्पृष्टैवापो विशुध्यति ॥ ७६
 निर्देशं ज्ञातिसरणं श्रुत्वा पुत्रस्य जन्म च ।
 सवासा जलमाप्नुत्य शुद्धो भवति मानवः ॥ ७७
 बालो देशान्तरस्थे च पृथक् पिण्डे च संस्थिते ।
 सवासा जलमाप्नुत्य सद्यएव विशुध्यति ॥ ७८

अन्तर्दशाहे स्यातांचेत् पुनम्भरणजन्मनी ।
 तावत् स्यादशुचिर्विप्रो यावत्तत्स्यादनिर्दशम् ॥ ७९
 तिरात्रमाहुराशौचमाचार्य्यं संस्थिते सति ।
 तस्य पुत्रे च पत्न्यांच दिवारात्रमिति स्थितिः ॥ ८०
 श्रोत्रियेतूपसम्पन्ने तिरात्रमशुचिर्भवेत् ।
 मातुले पक्षिणीं रात्रिं शिष्यत्विग्बान्धवेषु च ॥ ८१
 प्रेते राजनि सज्योतिर्यस्य स्याद्विषये स्थितः ।
 अश्रोत्रिये त्वहः कृत्स्नमनूचाने तथा गुरौ ॥ ८२
 शुभेहिप्रोऽशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः ।
 वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥ ८३
 न वहेयेदघाहानि प्रत्यूहेन्नाग्निषु क्रिया ।
 न च तत्कर्म कुर्वाणः सनाभ्योऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ ८४
 दिवाकीर्त्तिमुदक्याश्च पतितं स्रुतिकांतथा ।
 श्वन्तत्सृष्टिनंचैव स्पृष्ट्वा स्नानेन शुध्यति ॥ ८५
 आचम्य प्रयतो नित्यं जपेदशुचिदर्शने ।
 सौरान्मन्वान् यथोत्साहं पावमानीश्च शक्तिः ॥ ८६
 नारं स्पृष्ट्वास्थि सस्त्रेहं स्नात्वा विप्रो विशुध्यति ।
 आचम्यैव तु निःस्त्रेहं गामालभ्यार्कमीक्ष्य वा ॥ ८७
 आदिष्टी नोदकं कुर्यादाव्रतस्य समापनात् ।
 समाप्ते तूदकं कृत्वा तिरात्रेणैव शुध्यति ॥ ८८
 वृथासङ्करजातानां प्रव्रज्यासु च तिष्ठताम् ।
 आत्मनस्त्यागिनां चैव निवर्त्ततोदकक्रिया ॥ ८९
 पाषण्डमाश्रितानाश्च चरन्तीनाश्च कामतः ।
 गर्भभर्तृद्रुहाश्चैव सुरापीनांच योपिताम् ॥ ९०

आचाख्यं स्वमुपाध्यायं पितरं मातरं गुरुम् ।
 निर्हृत्य तु व्रती प्रेतान् न व्रतेन विद्युष्यते ॥ ८१
 दक्षिणेन चतं शूद्रं पुरद्वारेण निर्हरेत् ।
 पश्चिमोत्तर पूर्वैस्तु यथायोगं द्विजन्मनः ॥ ८२
 न राज्ञामघदोषोऽस्ति व्रतिनां न च सत्रिणाम् ।
 ऐन्द्रं स्थानमुपासीमा ब्रह्मभूता हि ते सदा ॥ ८३
 राज्ञो माहात्मिके स्थाने सद्यःशौचं विधीयते ।
 प्रजानां परिरक्षार्थमासनंचात्र कारणम् ॥ ८४
 डिम्बाहवहतानाश्च विद्यता पार्थिवेन च ।
 गोब्राह्मणेषु चैवार्थं यस्य चेच्छ्रुति पार्थिवः ॥ ८५
 सोमान्यकर्णिलेन्द्राणां विन्ताप्पत्योर्यमस्य च ।
 अशानां लोकपालानां वपुर्धारयते वृषः ॥ ८६
 लोकेशाधिष्ठितो राजा नास्याशौचं विधीयते ।
 शौचाशौचं हि मर्त्यानां लोकेशप्रभवाप्ययम् ॥ ८७
 चतुर्तराहवे शस्त्रैः क्षत्रधर्महतस्य च ।
 सद्यः सन्तिष्ठते यज्ञस्तथाशौचमिति स्थितिः ॥ ८८
 विप्रः शुध्यत्यपः स्पृष्टा क्षत्रियो वाहनाशुधम् ।
 वैश्यः प्रतोदं रश्मीन् वा यष्टिं शूद्रः कृतक्रियः ॥ ८९
 एतद्वोऽभिहितं शौचं सपिण्डेषु द्विजोत्तमाः ।
 असपिण्डेषु सर्वेषु प्रेतशुद्धिं निबोधतः ॥ ९०
 असपिण्डं द्विजः प्रेतं विप्रो निर्हृत्य बन्धुवत् ।
 विशुध्यति त्विरात्रेण मातुरासांश्च बान्धवान् ॥ ९१
 वद्यन्नमन्ति तेषाम्नु दशाहेनैव शुध्यति ।
 अनदन्नमन्तश्चैव नचेत्तस्मिन् गृहे वसेत् ॥ ९२

अनुगम्येच्छया प्रेतं ज्ञातिमज्ञातिमेव वा ।
 ज्ञात्वा सखेत्वं स्पृष्ट्वाग्निं घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ १०३
 न विप्रं स्वेषु तिष्ठत्सु घृतं शूद्रेषु नाययेत् ।
 अस्वर्गां ह्याहुतिः सा स्याच्छुद्धसंस्पर्शदूषिता ॥ १०४
 ज्ञानंतपोग्निराहारो मृगमनोवार्थ्युपाञ्जनम् ।
 वायुः कर्माङ्ककालौ च शब्दो कर्तृष्वि देहिनाम् ॥ १०५
 सर्वेषामेव शौचानामर्थशौचं परं स्मृतम् ।
 योऽर्थं शुचिर्हि स शुचिर्नष्टद्वारिशुचिः शुचिः ॥ १०६
 क्ष्यान्त्या शुध्यन्ति विद्वांसो दानेनकार्यकारिणः ।
 प्रच्छन्नपापा जप्येन तपसा वेदवित्तमाः ॥ १०७
 सत्तोयैः शुध्यते शोध्यं नदी वेगेन शुद्धान्ति ।
 रजसा स्त्री मनोदुष्टा सन्यासेन द्विजोत्तमः ॥ १०८
 अद्भिर्गात्राणि शुध्यन्ति मनः सत्येन शुध्यति ।
 विद्यातपोश्वां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति ॥ १०९
 एष शौचस्य वः प्रोक्तः शरीरस्य विनिर्णयः ।
 नानाविधानां द्रव्याणां शुद्धे शृणुत निर्णयम् ॥ ११०
 तैजसानां मणीनांच सर्वस्याश्ममयस्य च ।
 भस्मनाद्भिर्घृदा चैव शृद्धिरक्ता मनीषिभिः ॥ १११
 निर्लोपं काञ्चनं भाण्डमद्भिरेव विशुध्यति ।
 अव्जमश्ममयंचैव राजतंचानुपस्कृतम् ॥ ११२
 अपामग्नेश्च संयोगाद्भैमरुप्यंच निर्वभौ ।
 तस्मात्तयो स्वयोन्यैव निर्णयो गुणवन्तरः ॥ ११३
 ताम्नायःकांस्यरैत्यानां तपुषः सीसकस्य च ।
 शौचं यथाहं कर्तव्यं क्षारमोदकवारिभिः ॥ ११४

द्रवाणांचैव सर्वेषां शुद्धिरुत्प्लवनं स्मृतम् ।
 प्रोक्षणं संहतानांच दारवाणांच तक्षणम् ॥ ११५
 मार्जनं यज्ञपात्राणां पाणिना यज्ञकर्मणि ।
 चमसानां ग्रहाणांच शुद्धिः प्रक्षालनेन तु ॥ ११६
 चक्षुषां स्नुक्स्नुवाणांच शुद्धिरुष्णेन वारिणा ।
 स्फासूर्पशकटानांच मुषलोलूखलस्य च ॥ ११७
 अद्भिस्तु प्रोक्षणं शौचं बहूनां धान्यवाससाम् ।
 प्रक्षालनेन त्वयानामद्भिः शौचं विधीयते ॥ ११८
 चेलवच्चर्मणां शुद्धिर्वदलानान्तथैव च ।
 शाकमूलफलानांच धान्यवच्छुद्धिरिष्यते ॥ ११९
 कौषियाविक्रयोत्पैः कुतपानामरिष्टकैः ।
 श्रीफलैरंशुपट्टानां क्षौमाणां गौरसर्षपैः ॥ १२०
 क्षोमवच्छङ्खशृङ्गाणामस्थिदन्तमयस्य च ।
 शुद्धिर्विजानता कार्या गोमूत्रेणोदकेन वा ॥ १२१
 प्रोक्षणात्तृणकाष्ठंच पलालंचैव शुध्यति ।
 मार्जनोपाङ्गैर्वैश्वं पुनःपाकेन मृगमयम् ॥ १२२
 मद्यैर्मूत्रैः पुरीषैर्वा द्विवनैः पूयशोणितैः ।
 संस्पृष्टं नैव शुध्येत पुनःपाकेन मृगमयम् ॥ १२३
 समामार्जनोपाङ्गनेन सेकेनोक्लेखनेन च ।
 गवांच परिवासेन भूमिः शुध्यति पंचभिः ॥ १२४
 पक्षिजग्धं गवाघ्रातमवधूतमवक्षुतम् ।
 दूषितं केशकीटैश्च सत्प्रक्षेपेण शुध्यति ॥ १२५
 यावन्नापैत्यमेध्याक्ताहन्धोलेपश्च तत्कृतः ।
 तावन्मृद्धारि चादेयं सर्वासु द्रव्यशुद्धिषु ॥ १२६

त्रीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन् ।
 अदृष्टमङ्गिर्निर्णितं यच्च वाचा प्रशस्यते ॥ १ ७
 आपः शुद्धा भूमिगता वैदृशां यासु गोर्भं वेत् ।
 अव्याप्ताश्वेदमेधेन गन्धवर्णरसान्विताः ॥ १२८
 नित्यं शुद्धः कारुहस्तः पश्ये यच्च प्रसारितम् ।
 ब्रह्मचारिगतं भैक्ष्यं नित्यमेधेमिति स्थितिः ॥ १२९
 नित्यमास्यं शुचि स्त्रीणां शकुनिः फलपातने ।
 अस्रवे च शुचिर्वत्सः श्वा ऋगग्रहणे शुचिः ॥ १३०
 श्वभिर्हृतस्य यन्मांसं शुचि तन्मनुरब्रवीत् ।
 क्रव्याद्विश्वं हतस्यान्यैश्चण्डालाद्यैश्च दस्युभिः ॥ १३१
 ऊर्ध्वं नाभेर्यानि खानि तानि मेध्यानि सर्वशः ।
 यान्यधस्तान्यामेध्यानि देहाच्चैव मलाच्युताः ॥ १३२
 मक्षिका विप्रुषश्चाया गौरश्वः सूर्यरश्मयः ।
 एजोभुर्वायुरग्निश्च स्रग्धं मेध्यानि निर्दिशेत् ॥ १३३
 विषमूत्रोत्सर्गशुद्धार्थं स्र्धार्थादेयमर्थवत् ।
 दैहिकानां मलानांच शुद्धिषु द्वादशस्वपि ॥ १३४
 वसाश्चक्रमसृष्टज्जामूत्रविट्प्राणकर्णविट् ।
 श्लेष्माश्चूदूषिकास्त्रेदोद्वादशैते नृणां मलाः ॥ १३५
 एका लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथैकत्र करे दश ।
 उभयोः सप्त दातव्या ऋदः शुद्धिमभीप्सता ॥ १३६
 एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ।
 त्रिगुणं स्याद्दनस्थानां यतोमान्तु चतुर्गुणम् ॥ १३७
 कृत्वा मूत्रं पुरीषं वा खान्याचान्त उपस्पृशेत् ।
 विदमध्येष्यमाणश्च अन्नमश्रंश्च सर्वदा ॥ १३८

विराचामेदपः पुर्वं द्विः प्रमृज्यान्ततोमुखम् ।
 शरीरं शौचमिच्छन् हि स्त्री शूद्रस्तु सकृत्सकृत् ॥ ११८
 शूद्राणां मासिकं कार्यं वपनं न्यायवर्त्तिनाम् ।
 वैश्यवच्छौचकल्पश्च द्विजोष्टिं च भोजनम् ॥ ११९
 नोच्छ्रिष्टं कुर्वते मुख्या विप्रुषोङ्गे पतन्ति याः ।
 न शश्रूणि गतान्या त्यन्न दन्तान्तरधिष्ठितम् ॥ १२०
 स्पृशन्ति विन्दवः पादौ यन्नाचामयतः परान् ।
 भौमिकैस्ते समा ज्ञेया न तैरप्रयतोभवेत् ॥ १२१
 उच्छ्रिष्टेन तु संस्पृष्टोद्रव्यहस्तः कथंचन ।
 अनिधायैव तद्रथ्यमाचान्तः शुचितामियात् ॥ १२२
 वास्तोविरिक्तः स्नात्वा तु घृतप्राशनमाचरेत् ।
 आचामेदेव मुक्तात्रं स्नानात् मैथुनिनः स्मृतम् ॥ १२३
 सुग्रा क्षुत्वा च मुक्ता च निष्ठीव्योक्ताघृतानि च ।
 पीत्वापोऽध्वेष्यमाणश्च आचामेत् प्रयतोऽपि सन् ॥ १२४
 एष शौचविधिः क्षतस्रो द्रव्यशुद्धिस्तथैव च ।
 उक्तो वः सर्ववर्णानां स्त्रीणां धर्मान्विवोधतः ॥ १२५
 बालया वा सुवत्या वा वृद्धया वापि योषिता ।
 न स्नातन्नेत्राण कर्त्तव्य किंचित् कार्यं गृहेष्वपि ॥ १२६
 बाल्ये पितुर्वशे तिष्ठेत् पाणिग्राह्यस्य यौवने ।
 पुत्राणां भर्त्तरि प्रीते न भजेत् स्त्री स्वतन्त्रताम् ॥ १२७
 पित्रा भर्त्ता सुतैर्वापि नेच्छेद्विरहमात्मनः ।
 एवां हि विरहेण स्त्री गर्ह्यं कुर्याद्भूमे कुले ॥ १२८
 सदा प्रहृष्टया भाव्यं गृहकार्येषु दक्षया ।
 सुसंस्कृतोपस्करया व्यये चामुक्तहस्तया ॥ १२९

यस्मै दद्यात् पिता त्वेनां भ्राता वानुमते पितुः ।
 तं शुश्रूषेत जीवन्तं संस्थितंच न लङ्घयेत् ॥ १५१
 मङ्गलार्थं स्वस्थयनं यज्ञश्चासां प्रजापतेः ।
 प्रबुध्यते विवाहेषु प्रदानं स्वाम्यकारणम् ॥ १५२
 अगृतादृत्काले च मन्त्रसंस्कारकृत् पतिः ।
 सुखस्य नित्यं दातेह परोलोके च योषितः ॥ १५३
 विशीलः कामदृत्तोवा गुणैर्वा परिवर्जितः ।
 उपचर्यः स्त्रिया साध्वा सततं देववत् पतिः ॥ १५४
 नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञेन व्रतं नाप्युपोषितम् ।
 पतिं शुश्रूषते येन तेन स्वर्गं महीयते ॥ १५५
 पाणिग्राहस्य साध्वी स्त्री जीवतोवा हृतस्य वा ।
 पतिलोकमभीप्सन्ती नाचरेत् किञ्चिदप्रियम् ॥ १५६
 कामन्तुश्चपयेद्देहं पुष्पमूलफलैः शुभैः ।
 न तु नामापि गृह्णीयात् पत्न्यौ प्रेते परस्य तु ॥ १५७
 आसीतामरणात् क्षान्ता नियता ब्रह्मचारिणी ।
 योधर्मा एकपत्नीनां काङ्क्षन्ती तममुत्तमम् ॥ १५८
 अनेकानि सहस्राणि कुमारब्रह्मचारिणाम् ।
 दिवंगतानि विप्राणामकृत्वा कुलसन्ततिम् ॥ १५९
 हते भर्त्तरि साध्वी स्त्री ब्रह्मचर्यं व्यवस्थिता ।
 स्वर्गं गच्छत्यपुत्रापि यथा ते ब्रह्मचारिणः ॥ १६०
 अपत्यलोभादूया तु स्त्री भर्त्तारमतिवर्त्तते ।
 सेह निन्दामवाप्नोति पतिलोकाच्च हीयते ॥ १६१
 नान्योत्पन्ना प्रजास्तीह न चाप्यन्यपरिग्रहे ।
 न द्वितीयश्च साध्वीनां क्वचिद्दर्शोपदिश्यते ॥ १६२

पतिं हित्वापकृष्टं स्वसुतकृष्टं या निषेवते ।
 नित्यैव सा भवेन्नोक्ते परपूर्वति चोच्यते ॥ १६३
 व्यभिचारात्तूभर्तुः स्त्री लोके प्राप्नोति नित्यताम् ।
 शृगालयोनिं प्राप्नोति पापरो गैश्च पोष्यते ॥ १६४
 पतिं या नाभिचरति मनोवाद्नेहसंयता ।
 सा भर्तृलौकानाप्राप्ति सद्भिः सांधीति चोच्यते ॥ १६५
 अनेन नारीवृत्तेन मनोवाग्देहसंयता ।
 इडाग्रं कौत्सीमाप्नोति पतिलोकं परत्र च ॥ १६६
 एतद्वृत्ता सवर्णा स्त्री द्विजातिः पूर्वमारिणीम् ।
 दाहयेदग्निहोत्रेण यज्ञपात्रैश्च धर्मवित् ॥ १६७
 भाष्यायै पूर्वमारिण्यै दत्त्वाग्नीनत्यकर्मणि ।
 पुनर्दारक्रियां कुर्यात् पुनराधानमेव च ॥ १६८
 अनेन विधिना नित्यं पंच यज्ञान्न हापयेत् ।
 द्वितीयमायुषो भागं कृतदारो गृहे वसेत् ॥ १६९
 ह्यति मानवे धम्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायाः
 शौचविधिः पंचमोऽध्यायः ॥ ५

षष्ठोऽध्यायः ॥

एवं ग्रहाश्रमे स्थित्वा विधिवत् स्नातको द्विजः ।
 बने वसेत्तु नियतो यथावद्विजितेन्द्रियः ॥ १
 गृहस्तस्तु यदा पश्येद्वलीपलितमगत्मनः ।
 अपत्यस्यैव चापत्यं तदारण्यं समाश्रयेत् ॥ २

सत्यज्ञः ग्राम्यमाहारं सर्वंचैव परिच्छेदम् ।
 पुत्रेषु भार्थ्यां निक्षिप्य वनं गच्छेत् सचैव वा ॥ ३
 अग्निहोत्रं समादाव गृह्यश्चाग्निपरिच्छेदम् ।
 ग्रामादरथ्यं निःसृत्य निवसेन्नियतेन्द्रियः ॥ ४
 मुन्यन्नैर्विविधैर्मध्येः शाकमूलफलेन वा ।
 एतानेव महायज्ञान्निर्वपेद्विधिपूर्वकम् ॥ ५
 वसीत चर्मचौरं वा सायं स्नायात्प्रगतथा ।
 जटाञ्च विभृत्या नित्यं शशुलोमनखानि च ॥ ६
 बद्धस्थं स्यात्ततो दद्याद्द्विलिं भिक्षां च शक्तितः ।
 अन्नमूलफलभिक्षाभिरक्षयेदाश्रमागतान् ॥ ७
 स्वाध्याये नित्ययुक्तः स्यादान्तोमैत्रः समाहितः ॥
 दाता नित्यमनादाता सर्वभूतानुकम्पकः ॥ ८
 वैतानिकं च जुहुयादग्निहोत्रं यथाविधि ।
 दर्शमस्कन्दयन् पर्व पौर्णमासंच योगतः ॥ ९
 ऋत्वेष्ट्याग्रयणंचैव चातुर्मास्यानि चाहरेत् ।
 उत्तरायणंच क्रमशो दातव्यायनमेव च ॥ १०
 वासन्तशरदौर्मध्येर्मुन्यन्नैः स्वयमाहृतैः ।
 पुरोडाशांश्चरुंश्चैव विधिवन्निर्वपेत् पृथक् ॥ ११
 देवताभ्यस्तु तद्भुत्वन्न वन्यं मेध्यतरं हविः ।
 श्रेष्ठमात्मनि भुञ्जीत लवणंच स्वयं कृतम् ॥ १२
 स्थूत्रजौदकशाकानि पुष्पमूलफलानि च ।
 मेध्यदक्षोद्भवान्यद्यात् स्रेष्ठांश्चफलसम्भवान् ॥ १३
 वर्जयेमधुयांसंच भौमानिकवकानि च ।
 सूक्ष्मं शिशुकंचैव श्लेष्मान्तकफखानि च ॥ १४

त्यजेदाश्वयुजे मासि सुन्यत्रः पूर्वसंचितम् ।
 जीर्णानि चैव वासांसि शाकमूलफलानि च ॥ १५
 न फालकृष्टमश्रीयादुत्सृष्टमपि केनचित् ।
 न ग्रामजातान्यात्तोऽपि मूलानि च फलानि च ॥ १६
 अग्निपक्वाशनोवा स्यात् कालपक्कमुगेव वा ।
 अश्मकुट्टोभवेद्वापि दन्तोलूखलिकोपिवा ॥ १७
 सद्यःप्रक्षालकोवा स्यान्माससंचयिकोपि वा ।
 घण्टासनिचयोवा स्यात् समानिचयएव वा ॥ १८
 नक्तंचात्रं समश्रीयाद्दिवा वाहृत्य शक्तितः ।
 चतुर्थकालिकोवा स्यात् स्याद्वाप्यष्टमकालिकः ॥ १९
 चान्द्रायणविधानैर्वा शुक्ले कृष्णे च वर्त्तयेत् ।
 पक्षान्तयोर्वाप्यश्रीयाद्यवागूः कथितां सद्यत् ॥ २०
 पुष्पमूलफलैर्वापि केवलैर्वर्त्तयेत् सदा ।
 कालपक्वैः स्वयं शीर्णैर्वैखानसमते स्थितः ॥ २१
 भूमौ विपरिवर्त्तते तिष्ठेद्वा प्रपदैर्द्दिनम् ।
 स्थानासनाभ्यां विहरेत् सवनेसूपयन्नपः ॥ २२
 श्रीर्षो पंचतपास्तु स्याद्वर्षास्वभ्राष्ट्रकाशिकः ।
 आर्द्रवासास्तु हिमन्ते क्रमशो वर्हेयंस्तपः ॥ २३
 उपसृष्टं स्निषवणं पितृन् देवांश्च तर्पयेत् ।
 तपश्चरंश्चोग्रतरं शोषयेद्देहमात्मनः ॥ २४
 अग्नीनात्मनि वैतानान् समारोप्य यथाविधि ।
 अनग्निरनिकेतः स्याद्भूनिर्मूलफलाशनः ॥ २५
 अग्रयज्ञः सुखार्थेषु ब्रह्मचारी धराश्रयः ।
 शरणेष्वममश्चैव वृक्षमूलनिकेतनः ॥ २६

लोवसेष्वेव विप्रेषु यात्रिकभैक्षमाहरेत् ।
 गृहमेधिषु चान्येषु द्विजेषु वनवासिषु ॥ २७
 ग्रामदाहृत्य वाग्नीवादष्टौ ग्रासान् वने वसन् ।
 प्रतिगृह्य पुटेनैव पाणिना शकलेन वा ॥ २८
 एताश्चान्याश्च सेवेत दीक्षा विप्रो वने वसन् ।
 विविधा श्वीपनिषदीरात्मसंसिद्धये श्रुतीः ॥ २९
 ऋषिभिर्ब्राह्मणैश्चैव गृहस्थैरेव सेविताः ।
 विद्यातपोविवृद्धार्थं शरीरस्य च शुद्धये ॥ ३०
 अपराजिताम्बास्थाय व्रजेद्दिशमजिह्वगः ।
 आनिपाताच्छरीरस्य युक्तौ वार्यनिलाशनः ॥ ३१
 आसां महर्षिचर्याणां त्यक्तान्यतमया तनुम् ।
 धीतशोकभयो विप्रो ब्रह्मलोके महीयते ॥ ३२
 वनेषु तु विहृत्यैवं तृतीयं भागमायुषः ।
 चतुर्थमायुषोभावं त्यक्त्वासङ्गान् परिव्रजेत् ॥ ३३
 आश्रमादाश्रमं गत्वा हुतहोमो जितेन्द्रियः ।
 भिक्षावलिपरिश्रान्तः प्रव्रजन् प्रेत्य वर्द्धते ॥ ३४
 ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य मनो मोक्षे निवेशयेत् ।
 अनपाकृत्य मोक्षन्तु सेवमानो व्रजत्यधः ॥ ३५
 अधीत्य विधिवद्देदान् पुत्रांश्चोत्पाद्य धर्मतः ।
 दृष्ट्वा च शक्तितोयज्ञैर्मनोमोक्षे निवेशयेत् ॥ ३६
 अनधीत्य द्विजोवेदाननुत्पाद्य तथा सुतान् ।
 अनिष्टा चैव यज्ञैश्च मोक्षमिच्छन् व्रजत्यधः ॥ ३७
 प्राजापत्यां निरुप्येष्टिं सर्ववेदसदक्षिणाम् ।
 आत्मन्यग्नीन् समारोप्य ब्राह्मणः प्रव्रजेद्गृहात् ॥ ३८

यो हत्वा सर्वभूतेभ्यः प्रव्रजत्यभयं गृह्णात् ।
 लय तेजोमया लोका भवन्ति ब्रह्मवादिनः ॥ ३८
 यस्मादण्डपि भूतानां द्विजासोत्पद्यते भयम् ।
 लय देहादिमुक्ताभ्यं भयं नास्ति कुतश्चन ॥ ४०
 आगारादभिनिष्क्रान्तः पवित्रोपचितो मुनिः ।
 समुपोटेषु कामेषु निरपेक्षः परिव्रजेत् ॥ ४१
 एकएव चरेन्नित्यं सिद्ध्यर्थमसहायवान् ।
 सिद्धिमैकस्य संपश्यन्न जहाति न हीयते ॥ ४२
 अग्निरनिकेतः स्याद्ग्राममन्त्रार्थमाश्रयेत् ।
 उपेक्षकोऽसङ्गसुको मुनिर्भावसमाहितः ॥ ४३
 कपालं दृक्षमूलानि कुचेलमसहरयता ।
 समता चैव सर्वस्मिन्नेतमुक्तस्य लक्षणम् ॥ ४४
 नाभिनन्देत मरणं नाभिनन्देत जीवितम् ।
 कालमेव प्रतीक्षेत निर्दयं भूतकोवथा ॥ ४५
 दृष्टिपूतं न्यसेत् पादं वस्त्रपूतं जलं पिबेत् ।
 सत्यपूतां वदेद्वाचं मनःपूतं समाचरेत् ॥ ४६
 अतिवादांस्तितित्त नावमन्येत कश्चन ।
 न चेमं देहमाश्रित्य वैरं कुर्वीत केनचित् ॥ ४७
 क्रुध्यन्तं न प्रतिक्रुध्येदाक्रुष्टः कुशलं वदेत् ।
 सप्तद्वारावकीर्णाश्च न वाच मनुतां वदेत् ॥ ४८
 अध्यात्मरतिरासीनो निरपेक्षो निरामिषः ।
 आत्मनैव सहायेन सुखार्थी विचरेदिह ॥ ४९
 न चोत्पातनिमित्ताभ्यां न नक्षत्राङ्गविद्यया ।
 नानुशासनवादाभ्यां भिक्षां लिप्सेत कर्हिचित् ॥ ५०

न तापसैर्ब्राह्मणैर्वी वयोभिरपि वा ऋभिः ।
 आकीर्णं भिक्षुकैर्वान्यै रागारभुषसं वजेत् ॥ ५१
 कल्मषकेचनसश्मश्रुः पात्री दण्डी कुसुम्भवान् ।
 विचरेन्नियतो नित्यं सर्वभूतान्यपीडयन् ॥ ५२
 अतैजसानि पात्राणि तस्य स्यन्निर्घणानि च ।
 तेषामग्निः स्मृतं शौचं चमसानामिवाध्वरे ॥ ५३
 अलातुं दारुपात्रं च अण्णयं वैदलन्तथा ।
 इतानि यतिपात्राणि मनुः स्थायन्भूषोऽब्रवीत् ॥ ५४
 एककालं चरेद्भैक्षं न प्रसज्जेत विस्तरे ।
 भैक्षे प्रसक्तो हि यतिर्विषयेष्वपि सज्जति ॥ ५५
 विधूमे सन्नमूपले व्यङ्गारे भुक्तदञ्जने ।
 दृते शरावसम्पाते भिक्षां नित्यं यतिश्चरेत् ॥ ५६
 अलाभे न विषादी स्याल्लाभे चैव न हर्षयेत् ।
 प्राणवातिकमात्रः स्यान्मावासङ्गाद्विनिर्गतः ॥ ५७
 अभिपूजितलाभांस्तु जुगुप्सतैव सर्वशः ।
 अभिपूजिलाभैश्च यतिर्मुक्तोऽपि बध्यते ॥ ५८
 अल्पात्राभ्यवहारेण रहस्थानासनेन च ।
 ह्रियमाणानि विषयैरिन्द्रियाणि निवर्त्तयेत् ॥ ५९
 इन्द्रियाणां विरोधेन रागद्वेषक्षयेण च ।
 अहिंसया च भूतानामहतत्त्वाय कल्पते ॥ ६०
 अवेक्षेत गतीर्नृणां कर्मदोषसमुद्भवाः ।
 निरये चैव पततं यातनांश्च यमक्षये ॥ ६१
 विप्रयोगं प्रियैश्चैव संयोगंच तथाप्रियैः ।
 जरया चाभिभवतं व्याधिभिश्चोपपीडनम् ॥ ६२

देहादुत्क्रमणं चास्मात् पुनर्गर्भं च सम्भवम् ।
 योनिक्वोटिसहस्रेषु सृतीत्यात्यान्तरात्मनः ॥ ६१
 अधर्मप्रभवं चैव दुःखं यौगं शरीरिणाम् ।
 धर्मार्थप्रभवं चैव सुखसंयोगमक्षयम् ॥ ६४
 सूक्ष्मतां चान्ववेक्षेत योगेन परमात्मनः ।
 देहेषु च समुत्पत्तिमुत्तमेष्वधमेषु च ॥ ६५
 दूषितोऽपि चरेद्धर्मं यत्र तत्राश्रमे रतः ।
 समः सर्वेषु भूतेषु न लिङ्गं धर्मकारणम् ॥ ६६
 फलं कतकदृक्षस्य यद्यप्यम्बु प्रसादकम् ।
 न नामग्रहणादेव तस्य वारि प्रसीदति ॥ ६७
 संरक्षणाथं जन्तूनां रात्रावहनि वा सदा ।
 शरीरस्यात्यये चैव समीक्ष्य वसुधाचरेत् ॥ ६८
 अज्ञा रात्रा च यान् जन्तून् हिनस्यन्नानतो यतिः ।
 तेषां स्नात्वा विशुद्धार्थं प्राणायामान् षडाचरेत् ॥ ६९
 प्राणायामा ब्राह्मणस्य त्रयोऽपि विधिवत् कृताः ।
 व्याहृतिप्रणवैर्युक्ता विज्ञेयं परमन्तपः ॥ ७०
 दृष्टान्ते धायमानानां धातूनां हि यथा मलाः ।
 तथेन्द्रियाणां दृष्टान्ते दोषाः प्राणस्य निग्रहात् ॥ ७१
 प्राणायामैर्दहेदोषान् धारणाभिश्च किल्बिषम् ।
 प्रत्याहारेण संसर्गान् ध्यानेनानीश्वरान् गुणान् ॥ ७२
 उच्चावचेषु भूतेषु दुर्ज्ञेयामकृतात्मभिः ।
 ध्यानयोगेन संपश्येद्वृत्तिमस्यान्तरात्मनः ॥ ७३
 सम्यग्दर्शनसम्पन्नः कर्मभिर्न निवध्यते ।
 दर्शनेन विहीनस्तु संसारं प्रतिपद्यते ॥ ७४

अहिंसयेन्द्रियासङ्गैर्वैदिकैश्चैव कर्मभिः ।
 तपसस्वरणैश्चोग्रैः साधयन्तीह तत्पदम् ॥ ७५
 अस्थिस्थूयं स्नायुद्युतं मांसशोणितलेपनम् ।
 चर्मावनहं दुर्गन्धिपूर्णं मूत्रपुरीषयोः ॥ ७६
 जराशोकसमाविष्टं रोगायतनमातुरम् ।
 रजस्वलमनित्यं च भृतावासमिमं त्यजेत् ॥ ७७
 नदीकुलं यथा वृक्षो वृक्षं वा शकुनिर्यथा ।
 तथा त्यजन्निमन्देहं कृच्छ्रादूयाहादिसुच्यते ॥ ७८
 प्रियेषु स्त्रेषु सुकृतमप्रियेषु च दुष्कृतम् ।
 विसृज्य ध्यानयोगेन ब्रह्माभ्येति सनातनम् ॥ ७९
 यदा भावेन भवति सर्वभावेषु निष्पृहः ।
 तदा सुखमवाप्नोति प्रेत्य चेह च शाश्वतम् ॥ ८०
 अनेन विधिना सर्वास्त्यक्त्वा सङ्गान् यनैः यनैः ।
 सर्वद्वन्द्वं विनिर्मुक्तो ब्रह्मण्येवावतिष्ठते ॥ ८१
 ध्यानिकं सर्वमेवैतत् यदेतदभिप्रदितम् ।
 न ह्यनध्यात्मवित् कश्चित् क्रियाफलमुपाश्रुते ॥ ८२
 अधियज्ञं ब्रह्म जपेदाधिदैविकमेव च ।
 आध्यात्मिकं च सततं वेदान्ताभिहितं च यत् ॥ ८३
 इदं शरणमज्ञानामिदमेव विजानताम् ।
 इदमन्विच्छतां स्वर्गमिदमानन्धमिच्छताम् ॥ ८४
 अनेन क्रमयोगेन परिव्रजति यो द्विजः ।
 स विधूयेह पाप्मानं परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ८५
 एष धर्मो मुनिष्ठो वी यतीनां नियतात्मनाम् ।
 वेदसंन्यासिकानाम् तु कर्मयोगं निबोधतः ॥ ८६

ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा ।

एते गृहस्थप्रभावास्तत्पारः पृथगाश्रमाः ॥ ८७

सर्वेऽपि क्रमशस्त्वेते यथाशास्त्रं निषेविताः ।

यथोक्तकारिणं विप्रं नयन्ति परमां गतिम् ॥ ८८

सर्वेषामपि चैतेषां वेदस्मृतिविधानतः ।

गृहस्थ उच्यते श्रेष्ठः स चीनेतान् विभर्त्ति हि ॥ ८९

यथा नदीनदाः सर्वे सागरे यान्ति संस्थितिम् ।

तथैवाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यान्ति संस्थितिम् ॥ ९०

चतुर्भिरपि चैवैतैर्नित्यमाश्रमभिर्द्विजैः ।

दशलक्षणको धर्मः सेवितव्यः प्रयत्नतः ॥ ९१

दृतिःक्षमा दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।

धीर्विद्या सत्यमक्रोधो दशकं धर्मलक्षणम् ॥ ९२

इयं लक्षणानि धर्मस्य ये विप्राः समधीयते ।

अधीत्य चाशुवर्त्तन्ते ते यान्ति परमाङ्गतिम् ॥ ९३

दशलक्षणकं धर्ममनुतिष्ठन् समाहितः ।

वेदान्तं विधिवच्छ्रुत्वा संन्यसेदृणोद्विजः ॥ ९४

संन्यस्य सर्वकर्माणि कर्मदोषानपाशुदन् ।

नियतो वेदमभ्यस्य पुत्रैश्वर्ये सुखं वसेत् ॥ ९५

एवं संन्यस्य कर्माणि स्वकार्यपरमोऽसृष्टः ।

संन्यासेनापहत्यैनः प्राप्नोति परमाङ्गतिम् ॥ ९६

एष वोऽभिहितो धर्मो ब्राह्मणस्य चतुर्विधः ।

पुण्योऽक्षयफलः प्रेत्य राज्ञां धर्मं निबोधतः ॥ ९७

इति सानवे धर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायाः

षष्ठोऽध्यायः ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

राजधर्मान् प्रवक्ष्यामि यथावृत्तो भवेत्तृपः ।
 सश्वस्य यथा तस्य सिद्धिश्च परमा यथा ॥ १
 ब्राह्मं प्राप्तेन संस्कारं क्षत्रियेण यथाविधि ॥
 सर्वस्याय यथान्यायं कर्त्तव्यं परिरक्षणम् ॥ २
 परराजनेहि लोकेऽस्मिन् सर्वतो विद्रुते भयात् ॥
 रदार्यमस्य सर्वस्य राजानमसृजत् प्रभुः ॥ ३
 इन्द्रानिलयमाकर्णामग्नेश्च वरुणस्य च ।
 चन्द्रवितेशयोश्चैव मात्रा निर्वृत्य शाश्वतीः ॥ ४
 यन्मादेषां सुरेन्द्राणां मात्राभ्योनिर्मितोऽसृपः ॥
 तस्मादभिभवत्येष सर्वभूतानि तेजसा ॥ ५
 तपत्यादित्यवश्चैष चक्षूंषि च मनांसि च ।
 नचै नं भुवि शक्नोति कश्चिदप्यभिवीक्षितम् ॥ ६
 सोऽग्निर्भवति वायुश्च सोऽर्कः सोमः स धर्मराट् ॥
 स कुवेरः स वरुणः स महेंद्रः प्रभावतः ॥ ७
 बालोऽपि नावमन्तव्यो महुष्यइति भूमिपः ॥
 महती देवता ह्येषा नररूपेण तिष्ठति ॥ ८
 एकमेव दहत्यग्निर्नरं दुरुपसर्पिणाम् ।
 कूलं दहति राजाग्निः समशुद्रव्यसंचयम् ॥ ९
 कार्यं सोऽवेक्ष्य शक्तिश्च देशकालौ च तत्त्वतः ।
 कुरुते धर्मसिद्धार्थं विष्णुरपं पुनः पुनः ॥ १०

यत्र प्रसादे पद्मा श्रीर्विजयश्च पराक्रमे ।
 अत्युच्च वसति क्रोधे सर्वतेजोमयोहि सः ॥ ११
 तं यस्तु हेष्टि संमोहात् स विनश्यत्यसंशयम् ।
 तस्य ह्याशु विनाशाय राजा प्रकुरुते मनः ॥ १२
 तस्माद्दर्मं यमिष्टेषु स व्यवस्थेन्नराधिपः ।
 अनिष्टं चाप्यनिष्टेषु तं धर्मं न विचालयेत् ॥ १३
 तस्यार्थं सर्वभूतानां गोप्तारं धर्ममात्मजम् ।
 ब्रह्मतेजोमयं दण्डमसृजत् पूर्वमीश्वरः ॥ १४
 तस्य सर्वाणि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
 भयाद्भोगाय कल्पन्ते स्वधर्मान् चलन्ति च ॥ १५
 तं देशकालौ शक्तिं च विद्यां चावेक्ष्य तत्त्वतः ।
 तथार्हतः सम्प्रणयेन्नरेष्वन्यायवर्तिषु ॥ १६
 स राजा पुरुषोदण्डः स नेता शासिता च सः ।
 चतुर्णामाश्रमाणाश्च धर्मस्य प्रतिभूः स्मृतः ॥ १७
 दण्डः शास्ति प्रजाः सर्वा दण्ड एवाभिरक्षति ।
 दण्डः सुप्तेषु जागर्ति दण्डं धर्मं विदुर्बुधाः ॥ १८
 समीक्ष्य स धृतः सम्यक् सर्वा रक्षयति प्रजः ।
 असमीक्ष्य प्रणीतस्तु विनाशयति सर्वतः ॥ १९
 बहि न प्रणयेद्राजा दण्डं दण्डेष्वतन्द्रितः ।
 शूले मत्स्यानिवापक्षन् दुर्बलान् बलवन्तराः ॥ २०
 अथात् काकः पुरोडाशं श्वावलिश्चावविस्तथा ।
 स्वाभ्यं च न स्यात् कस्मिंश्चित् प्रवर्त्तताघरोत्तरम् ॥ २१
 सर्वोदण्डजितो लोको दुर्लभोहि शुचिर्नरः ।
 दण्डस्य हि भयात् सर्वं जगद्भोगाय कल्पते ॥ २२

इवदानवगन्धर्वा रक्षांसि पतगौरगाः ।
 तेषुपि भोगाव कल्पन्ते दण्डेनैव निपीडिताः ॥ २३
 दुष्टेषुः सर्ववर्णाश्च भिद्येरन् सर्वसेतवः ।
 सर्वलोकप्रकोपश्च भवेद्दण्डस्य विभ्रमात् ॥ २४
 यत्र श्यामोलोहितादीदण्डश्चरति पापहा ।
 प्रजास्तत्र न मुह्यन्ति नेता चेत् साधु पश्यति ॥ २५
 तस्याहुः सम्प्रणेतारं राजानं सत्यवादिनम् ।
 समीक्ष्यकारिणं प्राज्ञं धर्मकामार्थकोविदम् ॥ २६
 तं राजा प्रणयन् सम्यक् त्रिवर्गणाभिवर्द्धते ।
 कारमात्मा विषमः क्षद्रो दण्डेनैव निह्न्यते ॥ २७
 दण्डोहि सुमहत्तेजो दुर्बरशास्त्रताम्रभिः ।
 धर्माद्विचलितं हन्ति वृपमेव सवान्धषम् ॥ २८
 ततोदुर्गं च राष्ट्रं च लोकं च सचराचरम् ।
 अन्तरीक्षगतांश्चैव मुनीन् देवांश्च पीडयेत् ॥ २९
 सोऽसहायेन मूढेन लुब्धेनाकृतवृष्टिना ।
 न शक्यो न्यायतो नेतुं सक्तेन विषयेषु च ॥ ३०
 वृष्टिना सत्यसन्धेन यथाशास्त्रानुसारिणा ।
 प्रणेतुं शक्यते दण्डः सुसहायेन धीमता ॥ ३१
 स्वरष्ट्रे न्यायवृत्तः स्याद्भृशदण्डश्च शत्रुषु ।
 सुहृत्सजिह्वाः स्निग्धेषु ब्राह्मणेषु क्षमान्वितः ॥ ३२
 एवं वृत्तस्य वृपतेः शिलोच्छेनापि जीवतः ।
 विस्तीर्यते यशो लोके तैलविन्दुरिवाभसि ॥ ३३
 अतस्तु विपरीतस्य वृपतेरजित्तामनः ।
 संक्षिप्यते यशो लोके घृतेविन्दुरिवाभसि ॥ ३४

स्त्रे स्त्रे धर्मनिषिष्ठानां सर्वेषामनुपूर्वशः ।
 वर्षानाद्याश्रमाणां च राजा सृष्टोऽभिरक्षिता ॥ ३१
 तेन यद् यत् सभ्रह्मेन कर्त्तव्यं रक्षता प्रजाः ।
 तत्तद्वोऽहं प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥ ३२
 ब्राह्मणान् पर्युपासीत प्रातरुत्थाय पार्थिवः ।
 त्रैविद्यब्रह्मन् विदुषस्त्रिष्टेतेषां च शासने ॥ ३३
 ब्रह्मांश्च नित्यं सेवेत विप्रान् वेदविदः शुचीन् ।
 ब्रह्मसेवी हि सततं रक्षभिरपि पूज्यते ॥ ३४
 तेभ्योऽधिगच्छेद्विनयं विनितात्मापि नित्यशः ।
 विनितात्मा हि नृपतिर्न विनश्यति कर्त्तव्यचित् ॥ ३५
 बहवोऽविनयान्नष्टा राजानः सपरिच्छदाः ।
 वनस्था अपि राज्यानि विनयात् प्रतिपेदिरे ॥ ३६
 धिणो विनष्टोऽविनयान्नहुषश्चैव पार्थिवः ।
 सुदासो यावनिश्चैव सुमुखो निमिरेव च ॥ ३७
 पृथस्तु विनयाद्राज्यं प्राप्तवान् मनुरेव च ।
 कुवेरश्च धनैश्चर्य्यं ब्राह्मण्यं चैव गाधिजः ॥ ३८
 चैविद्येभ्यस्त्रयीं विद्यान् दण्डनीतिं च शाश्वतीम् ।
 आन्वीक्षिकींचात्मविद्यां वाक्पारभांश्च लोकतः ॥ ३९
 हृन्द्रियाणां जये योगं समातिष्ठेद्विद्वानिदम् ।
 जितेन्द्रियोऽहि शक्नोति वशे स्थापयितुं प्रजाः ॥ ४०
 दश कामसमुत्थानि तथाष्टौ क्रोधजानि च ।
 व्यसनानि दुरन्तानि प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥ ४१
 कामजेषु प्रसक्तोऽहि व्यसनेषु महीपतिः ।
 विसृज्यतेऽर्थधर्माभ्यां क्रोधजेष्वाम्नैव तु ॥ ४२

मृगयाच्चो दिवास्वप्नः परिवादः स्त्रियोमदः ।
 लौक्यत्रिकं ह्ययात्र्या च कामजो दशक्रोगणः ॥ ४७
 यैशुन्यं साहसं द्रोह ईर्ष्यासूयार्थदूषणम् ।
 वाग्दण्डजंच पारुष्यं क्रोधजोऽपि गणोऽष्टकः ॥ ४८
 हयोरप्येतयोर्मूलं यं सर्वं कथयोविदुः ।
 तं यत्नेन जयेन्नोभं तज्जावेतावुभौ गणौ ॥ ४९
 पानमद्याः स्त्रियश्चैव मृगया च यथाक्रमम् ।
 एतत् कष्टतमं विद्याच्चतुष्कं कामजे गणे ॥ ५०
 दण्डस्य पातनंचैव वाक्पारुष्यार्थदूषणे ।
 क्रोधजेऽपि गणे विद्यात् कष्टमेतत्त्रिकं सदा ॥ ५१
 सप्तक्रयास्य वर्गस्य सर्वद्वैवानुषङ्गिणः ।
 पूर्वं पूर्वं गुरुतरं विद्याद्वासनमात्मवान् ॥ ५२
 व्यसनस्य च व्यस्योश्च व्यसनं कष्टमुच्यते ।
 व्यसन्यधोऽधोव्रजति स्वर्थात्यव्यसनी मृतः ॥ ५३
 मौलात् शास्त्रविदः शूरान् लब्धलक्षान् कुलोद्गतान् ।
 रुचिवान् सप्त चाष्टौ वा प्रकुर्वीतपरीक्षितान् ॥ ५४
 अपि यत् सुकरं कर्म तदप्येकेन दुष्करम् ।
 विशेषतोऽसहायेन किन्तु राज्यं सहोदयम् ॥ ५५
 तैः साङ्गित्येन्नित्यं सामान्यं सन्धिविग्रहम् ।
 स्थां समुद्रं गुप्तिं लब्धप्रशमनानि च ॥ ५६
 तेषां स्वं स्वमभिप्रायमुपलभ्य पृथक् पृथक् ।
 समास्तानांच कार्येषु विदध्याद्वितमात्मनः ॥ ५७
 सर्वेषान्तु विशिष्टेन ब्राह्मणेन विपश्चिता ।
 मन्त्रयेत् परमं मन्त्रं राजा षाड्गुण्य संयुतम् ॥ ५८

नित्यं तस्मिन् समाश्रयः सर्वकार्याणि निश्चिपेत् ।
 तेन सार्धं विनिश्चत्य ततः कर्म समारभेत् ॥ ५८
 अन्यानपि प्रकुर्वीतःशुचीन् प्राज्ञानवस्थितान् ।
 सम्यगर्थसमाहर्तृन्मात्यान् सुपरीक्षितान् ॥ ६०
 निर्वर्त्ततास्य यावद्भिरिति कर्त्तव्यता नृभिः ।
 तावतोऽन्द्रितान् दद्यान् प्रकुर्वीत विचक्षणान् ॥ ६१
 तेषामर्थं नियुञ्जीत शूरान् दद्यान् कुलोद्गतान् ।
 शुचीनाकरकर्मान्ते भीरुनन्तर्निवेशने ॥ ६२
 दूतं चैव प्रकुर्वीत सर्वशास्त्रविशारदम् ।
 इङ्गिताकारचेष्टज्ञं शुचिं दक्षं कुलोद्गतम् ॥ ६३
 अनुरक्तः शुचिर्दक्षः स्मृतिमान् देशकालवित् ।
 बपुषान् वीतभीर्वाग्मी दूतोरान्नः प्रशस्यते ॥ ६४
 अमात्ये दण्डभायत्तोदण्डे वैनयिकी क्रिया ।
 वृपतौ कोषराष्ट्रे च दूते सन्धिविपर्ययौ ॥ ६५
 दूतएव हि सन्धे तै भिनत्तेऽव च संहितान् ।
 दुतस्तत् कुरुते कर्म भिद्यन्ते येन मानवा ॥ ६६
 स विद्यादस्य कृतेषु निगूढे जितचेष्टितैः ।
 आकारमिङ्गितं चेष्टां भृत्येषु च चिकीर्षितम् ॥ ६७
 बुद्धा च सर्वं तत्त्वेन परराजचिकीर्षितम् ।
 तथा प्रयत्नमातिष्ठेदुद्यथात्मानं न पीडयेत् ॥ ६८
 जाङ्गलं शस्यसम्पन्नमार्थप्रायमनाविलम् ।
 रम्यमानतसामन्तं स्वाजीव्यं देशभावसेत् ॥ ६९
 धन्वदुर्गं महीदुर्गमद्भुर्गं वार्त्तमेव वा ।
 वृदुर्गं गिरिदुर्गं वा समाश्रित्य वसेत् पुरम् ॥ ७०

सर्वेषु तु प्रयत्नेन गिरिदुर्गं समाश्रयेत् ।
 एषां हि बहुगुण्येन गिरिदुर्गं विशिष्यते ॥ ७१
 त्रीण्याद्यान्याश्रितास्तेषां ऋगगर्ताश्रयाप्सराः ।
 त्रीण्युत्तराणि क्रमशः प्लवङ्गमनरामराः ॥ ७२
 यथा दुर्गाश्रितानेतान्नोपहिंसन्ति शत्रवः ।
 तथारयो न हिंसन्ति शृपं दुर्गसमाश्रितम् ॥ ७३
 एकः शतं योधयति प्रकारास्यो धनुर्धरः ।
 शतं दशसहस्राणि तस्माद्दुर्गं विधीयते ॥ ७४
 तत् स्यादायुधसम्पन्नं धनधात्येन बाहनैः ।
 ब्राह्मणैः शिल्पिभिर्यन्त्रै र्यवसेनोदकेन च ॥ ७५
 तस्य मध्ये सुपर्याप्तं कारयेद्गृहमात्मनः ।
 गुप्तं सर्वतु कं शुभ्रं जलदृक्षसमम्बितम् ॥ ७६
 तदध्यास्योद्वहेद्भार्यां सवर्णां लक्ष्यान्विताम् ।
 कुले महति सभूतां हृद्यां रुपगुणान्विताम् ॥ ७७
 पुरोहितं च कुर्वीत दृणुयादेव चर्त्विजम् ।
 तेऽस्य गृह्याणि कर्माणि कुर्युर्वैतानिकानि च ॥ ७८
 यजेत राजा क्रतुभिर्विबिधैराप्तदक्षिणैः ।
 धर्मार्थंचैव विप्रेभ्यो दद्याद्भोगान् धनानि च ॥ ७९
 सावत्सरिकमाप्तैश्च राष्ट्रादाहरयेद्दलितम् ।
 स्याच्चान्नायपरो लोके वर्त्तत पितृवत्पु ॥ ८०
 अर्धक्षान् विविधान् कुर्यात्तत्र तत्र विपश्चितः ।
 तेऽस्य सर्वाण्यवेक्षेरदृणां कार्याणि कुर्वताम् ॥ ८१
 आष्टप्तानां गुरुकुलाद्विप्राणां पूजकोभवेत् ।
 नृपाणामक्षवो ह्येष निधिर्ब्राह्मोऽभिधीयते ॥ ८२

न तं स्तेना न चामिता हरन्ति न च नश्यति ।
 तस्माद्राज्ञा निधातव्यो ब्राह्मणेष्वक्षयो निधिः ॥ ८३
 न स्कन्दते न व्यथते न विनश्यति कर्हिचित् ।
 वरिष्ठमग्निहोत्रेभ्यो ब्राह्मणस्य सुखे हुतम् ॥ ८४
 सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणव्रुवे ।
 प्राधीते शतसाहस्रमनन्तं वेदपारगं ॥ ८५
 पात्रस्य हि विशेषेण अद्धानतयैव च ।
 अल्पं वा बहु वा प्रेत्य दानस्यावाप्यते फलम् ॥ ८६
 समोत्तमाधमै राजा त्वाङ्गतः पालयन् प्रजाः ।
 न निवर्त्तत संग्रामात् क्षीणं धर्ममनुष्मरन् ॥ ८७
 संग्रामेष्वनिवर्त्तित्वं प्रजानांचैव पालनम् ।
 शूश्रूषा ब्राह्मणानांच राज्ञां त्रयेस्करं परम् ॥ ८८
 आह्वयेषु मिथोऽन्योन्यं जिघांसन्तो महीक्षितः ।
 युध्यमानाः परं शक्त्या स्वर्गं यान्त्यपराङ्मुखाः ॥ ८९
 न कूटैरायुधैर्हन्यात् युध्यमानो रणे रिपून् ।
 न कर्षिभिर्वापि दिग्धैर्नाग्निज्वलिततेजनैः ॥ ९०
 न च हन्यात् स्थलारूढं न क्लीषं न दृताञ्जलिम् ।
 न मुक्तकेशं नास्त्रीनं न तथास्त्रीति वादिनम् ॥ ९१
 न सुप्तं न विसन्नाहं न नग्नं न निरायुधम् ।
 नायुध्यमानं पश्यन्तं न परेण समागतम् ॥ ९२
 नायुधस्यसनप्राप्तं नार्त्तं नातिपरिच्छतम् ।
 न भीतं न परावृत्तं सतां धर्ममनुष्मरन् ॥ ९३
 यस्तु भीतः परावृत्तः संग्रामे हन्यते परैः ।
 अर्त्तैर्यद्दृष्टं किञ्चित् तत् सर्वं प्रतिपश्यते ॥ ९४

यज्ञस्य सुष्ठवं किञ्चिदमन्वार्थमुपार्जितम् ।
 भर्ता तत् सर्वमादत्ते परावृत्तहतस्य तु ॥ ९५
 रथाश्वं हस्तिनं कर्तुं धनं धान्यं पशून् स्त्रियः ।
 सर्वद्रव्याणि कृष्यं च यो यज्जयति तस्य तत् ॥ ९६
 रात्रश्च दद्यु रूढारमित्येषा वैदिकी श्रुतिः ।
 राजा च सर्वयोधेभ्यो दातव्यमष्टयगृहितम् ॥ ९७
 एषोऽनुपकृतः प्रोक्तो योधवर्मः सनातनः ।
 अन्नाद्दर्मान्न च्यवेत क्षत्रियो घ्नन् रणे रिपून् ॥ ९८
 अलब्धं चैव लिप्सेत लब्धं रजेत् प्रयत्नतः ।
 रक्षितं वर्द्धयेच्चैव वृद्धं पात्रेषु निक्षिपेत् ॥ ९९
 एतच्चतुर्विधं विद्यात् पुरुषार्थप्रयोजनम् ।
 अस्य नित्यमनुष्ठानं सम्यक्कुर्यादतन्द्रितः ॥ १००
 अलब्धमिच्छेद्दण्डेन लब्धं रजेदवेक्षया ।
 रक्षितं वर्द्धयेद्दृष्ट्या वृद्धं दानेन निक्षिपेत् ॥ १०१
 नित्यं मुद्यतदण्डः सान्नित्यं विवृतपौरुषः ।
 नित्यं संहतसंवार्यो नित्यं क्षिद्रानुसार्यरेः ॥ १०२
 नित्यमुद्यतदण्डस्य कृत्स्नमुद्विजते जगत् ।
 तस्मात् सर्वाणि भूतानि दण्डेनैव प्रसाधयेत् ॥ १०३
 अमाययैव वर्त्तेत न कथञ्चन मायया ।
 बुद्ध्या तारिप्रयुक्ताच्च मायां नित्यं स्वसंवृतः ॥ १०४
 मास्य क्षिद्रं परोविद्यात् विद्याक्षिद्रं परस्य तु ।
 गूहेत् कूर्वाणाङ्गानि रक्षेद्विवरमात्मनः ॥ १०५
 वशमपि क्षिप्तपेक्ष्यान् सिद्धवच्च पराक्रमेत् ।
 वृक्षवच्चावलुप्तेन अश्ववच्च विनिष्पतेत् ॥ १०६

एवं विजयमानस्य येऽस्य स्युः परिपन्थिनः ।
 तानानयेद्दशं सर्वान् सामादिभिरुपक्रमैः ॥ १०७
 यदि ते तु न तिष्ठेबुरुपायैः प्रथमैस्त्रिभिः ।
 दण्डेनैव प्रसङ्गैताञ्छनकैर्वशमानयेत् ॥ १०८
 सामादीनामुपायानां चतुर्णामपि पण्डिताः ।
 सामदण्डौ प्रशंसन्ति नित्यं राष्ट्राभिरुचये ॥ १०९
 यथोद्धरति निर्हाता कर्त्तुं घान्यञ्च रक्षति ।
 तथा रक्षेन्नृपोराष्ट्रं हन्याञ्च परिपन्थिनः ॥ ११०
 मोहाद्राजा स्वराष्ट्रं यः कर्षयत्यनवेक्षया ।
 सोऽचिराद्भ्रश्यते राज्याज्जीविताञ्च सबान्धवः ॥ १११
 शरीरकर्षणात् प्राणाः क्षीयन्ते प्राणिनां यथा ।
 तथा राज्ञामपि प्राणाः क्षीयन्ते राष्ट्रकर्षणात् ॥ ११२
 राष्ट्रस्य संग्रहे नित्यं विधानमिदमाचरेत् ।
 सुसंगृह्येतराद्रोहि पार्थिवः सुखमेधते ॥ ११३
 द्वयोस्त्रयाणां पंचानां मध्ये गुल्ममधिष्ठितम् ।
 तथा ग्रामशतानांच कुर्याद्राष्ट्रस्य संग्रहम् ॥ ११४
 ग्रामस्याधिपतिं कुर्याद्दशग्रामपतिं तथा ।
 विंशतीशं शतेशंच सहस्रपतिमेव च ॥ ११५
 ग्रामे दोषान् समुत्पन्नान् ग्रामिकः शनकैः स्वयम् ।
 शंसेद्ग्रामदशेशाय दशेशोविंशतेशिने ॥ ११६
 विंशतीशस्तु तत्सर्वं शतेशाय निवेदयेत् ।
 शंसेद्ग्रामशतेशस्तु सहस्रपतये स्वयम् ॥ ११७
 यानि राजप्रदेयानि प्रत्यहं ग्रामवासिभिः ।
 अन्नपानेभ्यनादीनि ग्रामिकस्तान्यवाप्नुयात् ॥ ११८

दृष्टी कुलन्तु भुञ्जीत विंशतीपंचकुलानि च ।
 ग्रामं ग्रामशताध्यक्षः सहस्राधिपतिः पुरम् ॥ ११८
 तेषां ग्राम्याणि कार्याणि पृथक्कार्याणि चैव हि ।
 राज्ञोऽन्यः सचिवः स्निग्धस्तानि पश्येदतन्द्रितः ॥ १२०
 नगरे नगरे चैकं कुर्यात् सर्वार्थचिन्तनम् ।
 उच्चैः स्थानं घोररुपं नक्षत्राणामिव यद्दम् ॥ १२१
 स ताननुपरिक्राम्नेत् सर्वानिव सदा स्वयम् ।
 तेषां वृत्तं परिणयेत् सम्यग्राष्ट्रेषु तच्चरैः ॥ १२२
 राज्ञोर्हि रक्षाधिकृताः परस्वादायिनः शठाः ।
 भृत्या भवन्ति प्रायेण तेभ्योरक्षेदिमाः प्रजाः ॥ १२३
 ये कार्थिकेभ्योऽर्थमेव गृह्णीयुः पापचेतसः ।
 तेषां सर्वस्वमादाय राजा कुर्यात् प्रवासनम् ॥ १२४
 राजकर्मसु युक्तानां स्त्रीणां प्रेथजनस्य च ।
 प्रत्यहं कल्पयेद्दृत्तिं स्थानकर्मानुरूपतः ॥ १२५
 पणो देयोऽवकृष्टस्य षड् तृकृष्टस्य वेतनम् ।
 षाण्मासिकस्तथाच्छादोधान्यद्रोणस्तु मासिकः ॥ १२६
 क्रयविक्रयमध्वानं भक्तं च सपरिव्ययम् ।
 यौगक्षेमं च सम्प्रेक्ष्य वणिजो दापयेत् करान् ॥ १२७
 यथा फलेन युज्येत राजा कर्त्ता च कर्मणाम् ।
 तथावेक्ष्य शूपोराष्ट्रे कल्पयेत् सततं करान् ॥ १२८
 यथाल्पाल्यमदन्त्याद्यं वार्थीकोवत्सपटपदाः ।
 तथाल्पाल्यो ग्रहीतथो राष्ट्राद्राज्ञाब्दिकः करः ॥ १२९
 पञ्चाशद्भाग आदेयो राज्ञा पशुधिरख्ययोः ।
 धान्यानामष्ट भैःभागः षष्ठोद्वादश एव वा ॥ १३०

आददीताथ षड्भागं द्रुमांसमधुसर्पिषाम् ।
 गन्धौषधिरसानांच पुष्पमूलफलस्य च ॥ १२१
 पत्रशाकलक्षानांच वैदलस्य च चर्मणां ।
 स्वामयानांच भाण्डानां सर्वस्याश्रमयस्य च ॥ १२२
 म्रियमाणोऽप्याददीत न राजा श्रोत्रियात् करम् ।
 न च चुधाऽस्य संसीदेच्छात्रियो विषये वसन् ॥ १२३
 यत्र राजस्तु विपत्तौ शीत्रियः सीदति चुधा ।
 तत्रापि तच्चुधा राष्ट्रमचिरेणैव सीदति ॥ १२४
 श्रुतवृत्ते विदित्वा स्य वृत्तिं धर्म्यां प्रकल्पयेत् ।
 संरक्षेत् सर्वतश्चैनं पिता पुत्रमिवीरसम् ॥ १२५
 संरक्षमाणो राजा यं कुरुते धर्ममन्वहम् ।
 तेनायुर्वर्द्धते राज्ञो द्रविणं राष्ट्रमेव च ॥ १२६
 यत्रिंचिदपि वर्षस्य दापयेत् करसंज्ञितम् ।
 व्यवहारेण जीवन्तं राजा राष्ट्रे पृथग्जनम् ॥ १२७
 काळकान् शिल्पिनश्चैव शूद्रांश्चात्मापजीविनः ।
 एकैकं कारयेत् कर्म मासि मासि महीपतिः ॥ १२८
 नोच्छिन्यादात्मनो मूलं परेषांचातिष्ठणया ।
 उच्छिन्दन् ह्यात्मनो मूलमात्मानं तांश्च पीडयेत् ॥ १२९
 तीक्ष्णश्चैव स्रुश्च स्यात् कार्यं वीक्ष्य महीपतिः ।
 तीक्ष्णश्चैव स्रुश्चैव राजा भवति सन्नातः ॥ १३०
 अमात्यमुख्यं धर्मज्ञं प्राज्ञं दान्तं कुलोद्दतम् ।
 स्थापयेदासने तस्मिन् खिन्नः कार्यक्षणे नृशाम् ॥ १३१
 एवं सर्वं विधायेदमिति कर्त्तव्यमात्मनः ।
 युक्तश्चैवाप्रमत्तश्च परिरक्षेदिमाः प्रजाः ॥ १३२

विक्रोशन्त्यो यस्य राष्ट्राद्वियन्ते दस्युभिः प्रजाः ।
 संपश्यतः समृत्त्वस्य नृतः स न तु जीवति ॥ १४३
 क्षत्रियस्य परो धर्मः प्रज्जनामेव पालनम् ।
 निर्दिष्टफलभोक्ता हि राजा धर्मस्य सुज्यते ॥ १४४
 उद्याय पश्चिमे यामे कृतशौचः समाहितः ।
 हुताग्निब्राह्मणांश्चार्यं प्रविशेत् स शुभां सभाम् ॥ १४५
 तत्र स्थितः प्रजाः रुषाः प्रतिनन्द्य विसर्जयेत् ।
 विसृज्य च प्रजाः सर्वाभन्वयेत् सह मन्त्रिभिः ॥ १४६
 गिरिपृष्ठं समारुह्य प्रासादं वा रडोगतः ।
 अरण्ये निःशलाके वा मन्त्रयेदविभाषितः ॥ १४७
 यस्य मन्त्रं न जानन्ति समागम्य पृथग्जनाः ।
 स कृत्स्नां पृथिवीं भुङ्क्ते कोपहीनोऽपि पार्थिवः ॥ १४८
 जडमुकान्बर्धिरांस्त्रिर्ध्वज्योनान् वयोगतान् ।
 स्त्रीन्नेच्छ्याधितथङ्गान् मन्त्रकालेऽपसारयेत् ॥ १४९
 भिन्दन्त्यवमतामन्त्रं द्वैर्यग्योनास्तथैव च ।
 स्त्रियथैव विशेषेण तस्मात्तत्राहतो भवेत् ॥ १५०
 मध्यन्दिनेऽर्द्धरात्रे वा विश्रान्तो विगतक्लमः ।
 चिन्तयेद्धर्मकामार्थान् सार्द्धं तैरेकएव वा ॥ १५१
 परस्परविरुद्धानां तेषां च समुपार्जनम् ।
 कन्यानां सम्प्रदानं च कुमाराणाञ्च रक्षणम् ॥ १५२
 दूतसम्प्रेषणंचैव कार्यशेषं तथैव च ।
 अन्तःपुरप्रचारं च प्रणिधीनाञ्च चेष्टितम् ॥ १५३
 कृत्स्नं चाष्टविधं कर्म पंच वर्गञ्च तत्त्वतः ।
 अनुष्ठानापरानौ च प्रचारं मण्डलस्य च ॥ १५४

मध्यमस्य प्रचारं च विजिगीषोश्च चेष्टितम् ।
 उदासीनप्रचारं च शत्रोश्चैव प्रयत्नतः ॥ १५५
 एताः प्रकृतयो मूलं मंडलस्य समासतः ।
 अष्टौ चान्याः समाख्याता इत्येव तु ताः स्मृताः ॥ १५६
 अमात्यराष्ट्रदुर्गार्थदण्डाख्याः पंच चापराः ।
 प्रत्येकं कथिता ह्येताः संक्षेपेण द्विसप्ततिः ॥ १५७
 अनन्तरमरिं विद्यादरिसेविनमेव च ।
 अरेरनन्तरं मित्रमुदासीनं तयोः परम् ॥ १५८
 तान् सर्वानभिसन्दध्यात् समादिभिरुपक्रमैः ।
 व्यस्तैश्चैव समस्तैश्च पौरुषेण नयेन च ॥ १५९
 सन्धिश्च विग्रहश्चैव यानमासनमेव च ।
 द्वैधीभावं संश्रयश्च षड्गुणांश्चिन्तयेत् सदा ॥ १६०
 आसनश्चैव यानश्च सन्धिं विग्रहमेव च ।
 कार्यं वीक्ष्य प्रयुञ्जीत द्वैधं संश्रयमेव च ॥ १६१
 सन्धिन्तु द्विविधं विद्याद्राजा विग्रहमेव च ।
 उभे यानासने चैव द्विविधः संश्रयः स्मृतः ॥ १६२
 समानयानकर्मा च विपरीतस्तथैव च ।
 तदा त्वायतिभ्युक्तः सन्धिर्ज्ञेयो द्विलक्षणः ॥ १६३
 स्वयं कृतश्च कार्यार्थमकाले कालएव वा ।
 मित्रस्य चैवापकृते द्विविधो विग्रहः स्मृतः ॥ १६४
 एकाकिनश्चात्ययिके कार्ये प्राप्ते यदृच्छया ।
 संहतस्य च मित्रेण द्विविधं यानमुच्यते ॥ १६५
 क्षीणस्य चैव क्रमयो देवात् पूर्वकृतेन वा ।
 मित्रस्य चानुरोधेन द्विविधं स्मृतमासनम् ॥ १६६

बलस्य स्वामिनश्चैव स्थितिः कार्यार्थसिद्धये ।
 द्विविधं कीर्त्यते द्वैधं षाड्गुण्यगुणवेदिभिः ॥ १६७
 अर्थसम्पादनार्थंच पीड्यमानस्य शत्रुभिः ।
 साधुषु व्यपदेशार्थं द्विविधः संश्रयः स्मृतः ॥ १६८
 यदावगच्छेदायत्यामाधिक्यं ध्रुवमात्मनः ।
 तदात्वे चाल्पिकां पीडां तदा सन्धिं समाश्रयेत् ॥ १६९
 यदा प्रकृष्टामन्येत सर्वास्तु प्रकृतीर्भृशम् ।
 अत्यच्छिन्नं तथात्मानं तदा कुर्वीत विग्रहम् ॥ १७०
 यदा मन्येत भावेन हृष्टं पुष्टं बलं स्वकम् ।
 परञ्च विपरीतंच तदा यायाद्रिपुं प्रति ॥ १७१
 यदा तु स्यात् परिक्षीणो वाहनेन बलेन च ।
 तदासीत प्रयत्नेन शनकैः सास्त्वयद्वरीन् ॥ १७२
 मन्येतारिं यदा राजा सर्वथा बलवन्तरम् ।
 तदा द्विधा बलं कृत्वा साधयेत् कार्यमात्मनः ॥ १७३
 यदा परबलानान्तु गमनीयतमोभवेत् ।
 तदा तु संश्रयेत् क्षिप्रं धार्मिकं बलिनं शृपम् ॥ १७४
 निग्रहं प्रकृतीनांच कुर्याद्दुयोः रिबलस्य च ।
 उपसेवेत तं नित्यं सर्वयत्नैर्गुह्यं यथा ॥ १७५
 यदि तत्रापि सम्पश्येद्दोषं संश्रयकारितम् ।
 सुयुजमेव तत्रापि निर्विशङ्कः समाचरेत् ॥ १७६
 सर्वोपायैस्तथा कुर्यान्नीतिज्ञः पृथिवीपतिः ।
 यथा स्यात्प्रधिका न स्युर्मित्रोदासीनशत्रवः ॥ १७७
 आयतिं सर्वकार्याणां तदात्मंच विचारयेत् ।
 अतीतानांच सर्वेषां गुणदोषौ च तत्त्वतः ॥ १७८

आयत्यां गुणदीपज्ञस्तदात्वे क्षिप्रनिश्चयः ।
 अतीते कार्यशेषज्ञः शत्रुभिर्नाभिभूयते ॥ १७९
 यज्ञैर्नाभिसन्द्ध्युर्मित्रोदासीनश्चवः ।
 तथा सर्वं संविदध्यादेप सामासिको नयः ॥ १८०
 बदा तु यानमातिष्ठेदरिराष्ट्रं प्रति प्रभुः ।
 तदानेन विधानेन यायादरिपुरं शनैः ॥ १८१
 मार्गशीर्षे शुभे मासि यायाद् यातां महीपतिः ।
 फाल्गुनं याथ चैतं वा मासौ प्रति यथाबलम् ॥ १८२
 अन्येष्वपि तु कालेषु यदा पश्येद्भुवं जयम् ।
 तदा यायाद्विगृह्यैव व्यसने चोत्थिते रिपोः ॥ १८३
 कृत्वा विधानं मूले तु यात्रिकंच यथाविधि ।
 उपगृह्णाण्यदंचैव चारान् सन्यग्विधाय च ॥ १८४
 संगोथ्य त्रिविधं ज्वारं षड्विधंच बलं स्थकम् ।
 साम्प्रदायिककल्पेन यायादरिपुरं शनैः ॥ १८५
 शत्रुसेविनि मित्रे च गूढे युक्ततरोभवेत् ।
 गनप्रत्यागते चैव स हि कष्टतरोरिपुः ॥ १८६
 दण्डव्यूहेन तज्यागं यायान् शकटेन वा ।
 वराहमकराभ्यां वा सूच्या वा गरुडेन वा ॥ १८७
 यतश्च भयमाशङ्कतेतो विस्तारयेद्वलम् ।
 पश्चेन चैव व्यूहेन निवेगत सदा स्वयम् ॥ १८८
 शिवापतिबलाध्यक्षौ सर्वदिक्षु निवेशयेत् ।
 सप्त उ भयमाशङ्कित् प्राचीं तां जलमेदिष्यम् ॥ १८९
 गुरुतश्च स्यापवेदाप्तान् द्युतसंज्ञान् समन्ततः ।
 स्यान्ने शुभे च कुशलानभीक्ष्णविकारिणः ॥ १९०

संहतान् योधयेदल्पान् कामं विस्तारयेद्बहून् ।
 सूत्र्या वज्रेण चैवैतान् व्यूहैर्न व्यूह्य वोधयेत् ॥ १९१
 स्यन्दनाश्वैः समे युध्येदनुपे नौद्विपैस्तथा ।
 वृक्षगुल्माहते चापैरसिचर्मायुधैः स्थले ॥ १९२
 कुहनेत्रांश्च मत्स्यांश्च पंचालान् शूरमनजान् ।
 दीर्घान् कर्तृंश्चैवा परानग्रानीकेषु योधयेत् ॥ १९३
 प्रहर्षयेद्बलं व्यूह्य तांश्च सम्यक् परीक्षयेत् ।
 चेशश्चैव विजानीयादरीन् योधयतामपि ॥ १९४
 उपहृधारिमासीत् राष्ट्रं चात्योपपीडयेत् ।
 दूपयेच्चात्य सततं यषसान्नोदकेन्धनम् ॥ १९५
 भिन्याश्चैव तडागानि प्राकारपरिखास्तथा ॥
 समवस्कन्दयेच्चैनं रात्रौ विवासयेत्तथा ॥ १९६
 उपजघ्यानुपजपेद्बुध्येतैव च तत्कृतम् ।
 युक्ते च दैवे बुध्येत जयप्रेप्सुरपेतभीः ॥ १९७
 साम्ना दानेन भेदेन समस्तैरथवा पृथक् ।
 विजेतुं प्रयतेतारीन्न युद्धेन कदाचन ॥ १९८
 अनित्योविजयोयस्माद्दृश्यते युद्धमानयोः ।
 पराजयश्च संग्रामे तस्माद् युद्धं विवर्जयेत् ॥ १९९
 त्वयाणामप्युपायानां पूर्वोक्तानामसम्भवे ।
 तत्रा बुध्येत संयतो विजयेत् रिपून् यथा ॥ २००
 जित्वा सम्पूजयेद्देवान् ब्राह्मणांश्चैव धार्मिकान् ।
 प्रदद्यात् परिहारांश्च ख्यापयेद्भद्रानि च ॥ २०१
 सर्वेषान्तु विदित्वैषां समासेन चिकीर्षितम् ।
 स्थापयेत्तत्र तदंशं कुर्याच्च समयक्रियाम् ॥ २०२

प्रमाणानि च कुर्वीत तेषां धर्म्यान् यथोदितान् ।
 रत्रैश्च पूजयेद्देवं प्रधानपुरुषैः सह ॥ २०१
 आदानमप्रियकरं दानं च प्रियकारकम् ।
 अभीक्षितानामर्थानां काले युक्तं प्रयत्यते ॥ २०४
 सर्वं कर्मदमायत्तं विधाने दैवमानुषे ।
 तयोर्देवमचिन्त्यन्तु मानुषे विद्यते क्रिया ॥ २०५
 सह वापि व्रजेद् युक्तः सन्धिं ह्यत्वा प्रयत्नतः ।
 मित्रं हिरण्यं भूमिं वा सम्पत्संस्क्रिविधं फलम् ॥ २०६
 पार्श्विग्राहं च संप्रैष्य तथाक्रन्दं च मण्डले ।
 मित्रादथाप्यमित्राहा यात्राफलमवाप्न्यात् ॥ २०७
 हिरण्यभूमिसंप्राप्ता पार्थिवो न तथैषते ।
 यथा मित्रं भ्रुवं लब्ध्वा ह्यशमप्यायतिक्षमम् ॥ २०८
 धर्मज्ञं च हतज्ञं च तुष्टप्रकृतिमेव च ।
 अनुरक्तं स्थिरारम्भं लघु मित्रं प्रशस्यते ॥ २०९
 प्राज्ञं कुलीनं शूरं च दक्षं दातारमेव च ।
 हतज्ञं हृतिमन्त्रं च कष्टमाहुररिं बुधाः ॥ २१०
 आर्यता पुरुषज्ञानं शौर्यं करुणवेदिता ।
 श्यौललक्ष्यं च सततमुदासीनगुणोदयः ॥ २११
 क्षेम्यां शस्यप्रदां निधं पशुष्टहिकरीमपि ।
 परित्यजे नृपो भूमिमात्मार्थमविचारयन् ॥ २१२
 आपदर्थं धनं रत्नेदारान् रत्नेहनैरपि ।
 आत्मानं सततं रत्नेहारैरपि धनैरपि ॥ २१३
 सह सर्वाः समुत्पन्नाः प्रसमीच्यापदो भृशम् ।
 संयुक्तांश्च वियुक्तांश्च सर्वापावान् सृजेद्दुःखः ॥ २१४

उपेतारमुपेयं च सर्वोपायांश्च कृत्स्नयः ।
 एतन्नयं समाश्रित्य प्रयतेतार्थसिद्धये ॥ २१५
 एवं सर्वमिदं राजा सह संमन्त्र्य मन्त्रिभिः ।
 व्यायाम्याप्नुत्यमध्याह्ने भोक्तुमन्तःपुरं विशेत् ॥ २१६
 तवात्मभूतैः कालज्ञैरहाय्यैः परिचारकैः ।
 सुपरिशीतमन्त्राद्यमद्यान्मन्त्रैर्विषापहैः ॥ २१७
 विषघ्नै रगदैश्चास्य सर्वद्रव्याणि योजयेत् ।
 विषघ्नानि च रत्नानि नियतोधारयेत् सदा ॥ २१८
 परीक्षिताः स्त्रियश्चैनं व्यजनोदकधूपनैः ।
 वेशाभरणसंशुद्धाः सृशेद्युः सुसमाहिताः ॥ २१९
 एवं प्रयत्नं कुर्वीत यानशय्यासनाशने ।
 स्नाने प्रसाधने चैव सर्वालङ्कारकेषु च ॥ २२०
 शुक्तवान् विहरेच्चैव स्त्रीभिरन्तःपुरे सह ।
 विहृत्य तु यथाकालं पुनः कार्याणि चिन्तयेत् ॥ २२१
 अलङ्कृतश्च सम्पश्येदायुधीयं पुनर्जनम् ।
 वाहनानि च सर्वाणि शस्त्राण्याभरणानि च ॥ २२२
 सन्ध्यांचोपास्य शृण्व्यादन्तर्वेश्मनि शस्त्रभृत् ।
 रहस्याख्यायिनांचैव प्रणिधीनांश्च चेष्टितम् ॥ २२३
 गत्वा कक्षान्तरं त्वन्यं समनुज्ञाय तं जनम् ।
 प्रविशेद्भोजनार्थं च स्त्रीवृतोऽन्तःपुरं पुनः ॥ २२४
 तत्र शुक्ता पुनः किञ्चित्पूर्थघोषैः प्रहर्षितः ।
 संविशेत् यथाकालमुत्तिष्ठेच्च गतक्लमः ॥ २२५

एतद्विधानमातिष्ठेदरोगः पृथिवीपतिः ।

अस्यस्यः सर्वमेतन्न भृत्येषु विनियोजयेत् ॥ २२६

इति मानवे धर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां
राजधर्मा नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७

अष्टमोऽध्यायः ।

व्यवहारान् दिदृक्षुस्तु ब्राह्मणैः सह पार्थिवः ।

सन्त्रज्ञैर्मन्त्रिभिश्चैव विनीतः प्रविशेत् सभाम् ॥ १

तत्रासीनः स्थितोवापि पाणिमुद्यम्य दक्षिणम् ।

विनीतवेशाभरणः पश्येत् कार्याणि कार्थिणाम् ॥ २

प्रत्यहं देयदृष्टैश्च शास्त्रदृष्टैश्च हेतुभिः ।

अष्टादशसु मार्गेषु निवद्धानि पृथक् पृथक् ॥ ३

तेषामायच्छणादानं निःक्षेपोऽस्वामिविक्रयः ।

सम्भूय च समुत्थानं दत्तस्थानपकर्म च ॥ ४

चेतनस्यैव चादानं संविदश्च व्यतिक्रमः ।

क्रयविक्रयानुशयो विवादः स्वामिपालयोः ॥ ५

सीमाविवादधर्मश्च पारुष्ये दण्डवाचिके ।

स्तेयंच साहसंचैव स्त्रीसंग्रहणमेव च ॥ ६

स्त्रीपुंधर्मो विभागश्च द्यूतमाह्वय एव च ।

पदान्यष्टादशैतानि व्यवहारस्थिताविह ॥ ७

एषु स्थानेषु भृथिष्ठं विवादंचरतां वृणाम् ।

धर्मं शास्त्रतमाश्रित्य कुर्यात् कार्थिविनिर्णयम् ॥ ८

वशा स्वयं न कुर्यात्तू नृपतिः कार्यदर्शनम् ।
 तदा नियुञ्जाद्द्विद्वांसं ब्राह्मणं कार्यदर्शने ॥ ८
 सोऽस्य कार्याणि सम्पश्येत् सम्यैरेव त्रिभिर्दृतः ।
 सभामिव प्रविश्याप्रगामासीनः स्थित एव वा ॥ १०
 वस्मिन् देशे निषीदन्ति विप्रा वेदविदस्त्रयः ।
 राज्ञश्चाधिकृतो विद्वान् ब्रह्मणस्तां सभां विदुः ॥ ११
 धर्मो विद्वत्त्वधर्मण सभां वव्रोपतिष्ठते ।
 शल्यं चास्य न छन्तन्ति विद्वास्तत्र सभासदः ॥ १२
 सभां वा न प्रवेष्टव्यं वक्तव्यं वा समञ्जसम् ।
 अत्रुवन् वित्रुवन् वापि नरो भवति किल्बिषी ॥ १३
 यत्र धर्मो ह्यधमेण सत्यं यत्रानृतेन च ।
 हन्यते प्रेक्षमाणानां हतास्तत्र सभासदः ॥ १४
 धर्म एव हतो हन्ति धर्मो रक्षति रक्षितः ।
 तस्माद्धर्मो न हन्तव्यो सा नो धर्मो हतो बधीत् ॥ १५
 वृषो हि भगवान् धर्मस्तस्य यः कुरुते ह्यलम् ।
 ब्रह्मलं ब्रं विदुर्द्वास्तास्माद्धर्मं न लोपयेत् ॥ १६
 एत एव सुहृद्धर्मो निधनेऽप्यनुयाति यः !
 शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यदि गच्छति ॥ १७
 पादोऽधर्मस्य कर्त्तारं पादः साक्षिणश्छति ।
 पादः सभासदः सर्वान् पादोरजानमृच्छति ॥ १८
 राजा भवत्यनेनास्तु मुच्यन्ते च सभासदः ।
 एनो गच्छति कर्त्तारं निन्दाहो यत्र निन्द्यते ॥ १९
 ज्ञातिमान्नोपजीवी वा कामं स्याद्ब्राह्मणब्रुवः ।
 धर्मप्रवक्ता नृपतेर्न तु शूद्रः कथंचन ॥ २०

धनं नूदस्तु कुरुते राज्ञो धर्मविवेचनम् ।
 तस्य श्लोदति तद्राष्ट्रं पश्ये गौरिव पश्यतः ॥ २१
 यद्राष्ट्रं नूदभूयिष्ठं नाष्टिकाक्रान्तमद्विजम् ।
 विनश्यत्प्रायः तत् सत्त्वं दुर्मिक्षव्याधिपीडितम् ॥ २२
 धर्मासनमधिष्ठाय संवीताङ्गः समाहितः ।
 प्रणम्य लोकपालेभ्यः कार्यदर्शनमारभेत् ॥ २३
 अर्थानर्थाशुभौ बुधा धर्माधर्मौ च केवली ।
 धर्माक्रमेण सर्वाणि पश्येत् कार्याणि कार्त्विण्याम् ॥ २४
 वाञ्छेर्विभावयेद्विष्णुर्भावमन्तर्गतं वृषाम् ।
 स्वरधर्षिताकारैश्चक्षुषा धेदिदेन च ॥ २५
 आकारैरिष्टितैर्गत्या चेष्टया भाषितेन च ।
 नेत्रवक्त्रविकारैश्च गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥ २६
 बालदायादिकं रिक्त्यं तावद्वाजाशुपालयेत् ।
 बावत् स स्यात् समाहृप्तो यावन्नातीतशैशवः ॥ २७
 वशापुत्रासु चैवं स्यादृक्ष्यं निष्कुलासु च ।
 पतिव्रतासु च स्त्रीषु विधवास्वातुरासु च ॥ २८
 जीवन्तीनान्तु तासां ये तद्वरेद्युः स्वबान्धवाः ।
 ताञ्छिष्याञ्छौरदण्डेन धार्मिकः पृथिवीपतिः ॥ २९
 प्रनष्टस्वामिकं रिक्त्यं राजा त्राब्दं निघापयेत् ।
 अर्वाक् त्राब्दावरेत् स्वामी परेण नृपतिर्हरेत् ॥ ३०
 ममेदमिति यो ब्रूयात् सोऽनुयोज्यो यथाविधि ।
 संवाद्य रूपसंख्यादीन् स्वामी तद्द्रव्यमर्हति ॥ ३१
 अवेदयानो नष्टस्य देशं कालं च तत्पतः ।
 वर्षं रूपं प्रमाणं च तत्समं दण्डमर्हति ॥ ३२

आददीताय षड्भागं प्रमष्टाधिगतादृपः ।
 दशमं द्वादशं वापि सतां धर्ममनुस्मरन् ॥ १३
 प्रमष्टाधिगतं द्रव्यं तिष्ठेद्दृष्टुं रधिष्ठितम् ।
 यांस्तत्र चौरान् गृह्णीयात् तान् राजेभ्येन घातयेत् ॥ १४
 ममायमिति यो ब्रुवाच्चिधिं सत्येन मानवः ।
 तस्याददीत षड्भागं राजा द्वादशमेव वा ॥ १५
 अनृतन्तु वदन् दण्डः स्वविपत्त्यांश्चमष्टमम् ।
 तन्नैव वा निधानस्य संख्यायास्पोयसीं कलाम् ॥ १६
 विद्वांस्तु ब्राह्मणो दृष्ट्वा पूर्वोपनिष्ठितं निधिम् ।
 अग्रेवतोऽप्याददीत सर्वस्याधिपतिर्हि सः ॥ १७
 यस्तु पश्येन्नधिं राजा पुराणं निष्ठितं क्षितौ ।
 तस्मात् द्विजेभ्योदत्त्वाहमर्हं कोपे प्रवेशयेत् ॥ १८
 निधिनास्तु पुराणानां घातूनामेव च क्षितौ ।
 अर्धभागश्चणाद्राजा भूमेरधिपतिर्हि सः ॥ १९
 दातव्यं सर्ववर्णैर्भ्यो राज्ञा चौरैर्हृतं धनम् ।
 राजा तद्दुपसृज्जानचौरस्याप्रोक्षि किंस्त्रिषम् ॥ ४०
 जातिजानपदान् धर्मान् श्रेणीधर्मोश्च धर्मवित् ।
 समीक्ष्य कुलधर्मांश्च स्वधर्मं प्रतिपादयेत् ॥ ४१
 स्वानि कर्माणि कुर्वाणा दूरे सन्तोऽपि मानवाः ।
 म्रियापवन्ति लोकस्य स्त्रे स्त्रे कर्मण्यवस्थिताः ॥ ४२
 नोत्पादयेत् स्वयं काश्च राजा नाप्यस्य पूरुषः ।
 न च प्रापितमन्येन प्रसेदर्थं कथञ्चन ॥ ४३
 यथा नवत्प्लवकपातैर्बर्गस्य स्रगवुः पदम् ।
 नयेत् तथानुमानेन धर्मस्य वृपतिः पदम् ॥ ४४

सत्यमथच सम्पश्यदात्मानमथ साक्षिणः ।
 देशं रूपं च कालं च व्यवहारविधौ स्थितः ॥ ४५
 सद्गिराचरितं यत् स्याद्दार्मिकैश्च द्विजातिभिः ।
 तद्देशकुलजातीनामविरुद्धं प्रकल्पयेत् ॥ ४६
 अधमणार्थसिद्धार्थमुत्तमर्णान् चोदितः ।
 दापयेद्वनिकस्वार्थमधमर्णाद्विभावितम् ॥ ४७
 यैर्यैरूपायैरर्थं स्वं प्राप्नुयादुत्तमर्णिकः ।
 तैस्तैरूपायैः संगृह्य दापयेदधमर्णिकम् ॥ ४८
 धर्म्या व्यवहारेण च्छलेनाचरितेन च ।
 प्रयुक्तं साधयेदर्थं पंचमेन वलेन च ॥ ४९
 यः स्वयं साधयेदर्थमुत्तमर्णाधमर्णिकात् ।
 न स राज्ञाभियोक्तव्यं स्वकं संसाधयन् धनम् ॥ ५०
 अर्थोपव्यवमानन्तु करणेन विभावितम् ।
 दापयेद्वनिकस्वार्थं इच्छलेगश्च शक्तिः ॥ ५१
 अपद्भ्योऽधमर्णस्य देहीत्युक्तस्य संसदि ।
 आभयोक्ता दिशेऽर्थं कारणं वान्यदुद्दिशेत् ॥ ५२
 अदेष्टं यश्च दिशति निर्दिश्यापद्भुते च यः ।
 यश्चाधरोत्तरानर्थान् विगीतान्नावदुध्यते ॥ ५३
 अपदिश्यापदेष्टं च बुनर्यस्त्वपधावति ।
 सम्यक् प्रणिहितञ्चार्थं षष्ठः सन् नाभिनन्दति ॥ ५४
 असम्भाष्ये साक्षिभिश्च देगे सम्भाषते मियः ।
 निरुच्यमानं प्रश्नञ्च नेच्छेत् यश्चापि निष्पतेत् ॥ ५५
 ब्रूहीत्युक्तश्च न ब्रूयात् उक्तं च न विभावयेत् ।
 न च पूर्वापरं विद्यात् तस्मादर्थ्यात् स हीयते ॥ ५६

साक्षिणः सन्ति मेत्युक्त्वा दिशेत्युक्तोदिशेन्न यः ।
 धर्मस्थः कारणैरेतैर्हीनं तमपि निर्दिशेत् ॥ ५७
 अभियोक्ता न चेद् ब्रूयाद्ब्रह्मोदण्डश्च धर्मतः ।
 न चेत्त्रिपक्षात् प्रब्रूयाद्धर्मं प्रतिपराजितः ॥ ५८
 योयावन्निष्कवीतार्थं मिथ्या यावति वा वदेत् ।
 तौ वृषेण ह्यधर्मज्ञौ दाप्यौःतद्विगुणं ह्रमम् ॥ ५९
 पृष्टोऽप्ययमानस्तु कृतावस्थौ धनैपिणा ।
 त्रयवैः साक्षिभिर्भाव्योऽनृपब्राह्मणसन्निधौ ॥ ६०
 यादृशा धनिभिः कार्या व्यवहारेषु साक्षिणः ।
 तादृशान् सम्प्रवक्ष्यामि यथावाच्यं तं च तैः ॥ ६१
 गृहिणः पुत्रिणो मौलाः क्षत्रविट्शूद्रयोनयः ।
 अर्थ्युक्ताः साक्ष्यमर्हन्ति न ये केचिदनापदि ॥ ६२
 आप्ताः सर्वेषु वशेषु कार्यां कार्येषु साक्षिणः ।
 सर्वधर्मविदोऽलुब्धा विपरीतास्तु वर्जयेत् ॥ ६३
 नार्थसम्बन्धिनो नाप्ता न सहाया न वैरिणः ।
 न दृष्टदोषाः कर्त्तव्या न व्याध्यार्त्ता न दूषिताः ॥ ६४
 न साक्षी वृषतिः कार्यो न कारुककुशीलवौ ।
 न श्रोत्रियो न लिङ्गस्थो न सङ्ग्रेभ्योविनिर्गतः ॥ ६५
 नाध्यधीनो न वक्तव्यो न दस्युर्नविकर्मकृत् ।
 न लुब्धो न शिशुर्नैको नान्यो न विकलेन्द्रियः ॥ ६६
 नार्त्ता न मत्ता नोन्मत्तो न क्षुत्तृष्णोपपीडितः ।
 न श्रमार्त्ता न कामार्त्ता न क्रूधो नापि तस्करः ॥ ६७
 स्त्रीणां साक्ष्यं स्त्रियः कुर्युर्द्विजानां सहशा द्विजाः ।
 शूद्राश्च सन्तः शूद्राणामन्यानामन्ययोनयः ॥ ६८

अनुभावी तु वः कथित् कुर्यात् साध्यं विवादिनाम् ।
 अत्तर्वेत्सन्धरश्चे वा शरीरस्यापि चात्थये ॥ ६८
 स्त्रियाप्यसम्भवे कार्यं बालेन स्यद्विरेष वा ।
 शिशुषु बन्धूना वापि दासेन भृतकेन वा ॥ ७०
 बालहृत्पातुराणां च साध्येषु वदन्ता अपा ।
 जानीवाद्स्थिरां वाचमुत्पिक्तमनसाम्पथा ॥ ७१
 साहसेषु च सर्वेषु स्येवसंग्रहणेषु च ।
 वाग्दण्डयोश्च पारुष्ये न मरीचिकेन साक्षिणः ॥ ७२
 बहुत्वं परिगृह्णीयात् साक्षिद्वैधे नराधिपः ।
 समेषु तु गुणोत्कृष्टान् गुणिवैधे द्विजोत्तमान् ॥ ७३
 समक्षदर्शनात् साध्यं श्रवणाच्चैव सिद्धयति ।
 तत्र सत्यं सुवन् साक्षी धर्मार्थाभ्यां न हीयते ॥ ७४
 साक्षी हृष्टश्रुतादन्यद्विसुवन्नार्थसंसदि ।
 अवाङ्मनरकमभ्येति प्रेत्य स्वर्गाच्च हीयते ॥ ७५
 यत्नानिवहोऽपीच्छेत् शृणुयादापि किञ्चन ।
 पृष्टस्तत्रापि तद् ब्रूयाद् यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ ७६
 एकोऽलुब्धस्तु साक्षी स्याद्द्वयः शृणोऽपि न स्त्रियः ।
 स्त्रीवहरे स्थिरत्वात्सू दोषैस्तान्येपि ये वृताः ॥ ७७
 स्वभावेनैव यद् ब्रूयुस्तद्ग्राह्यं व्यवहारिकम् ।
 अतो यदन्यद्विब्रूयुवर्माथं ब्रह्मसार्थकम् ॥ ७८
 सभान्तः साक्षिणः प्राप्तानर्थिप्रत्सर्यसिद्धिधौ ।
 पाद्भिर्वाकोऽनुब्रूयतीति विधानानेन साम्बयम् ॥ ७९
 यद्ब्रूयोरनयोर्विषयं कार्येऽस्मिन् खेदितं मिथः ।
 तद्भ्रूतं सर्वं सत्येन सुष्माकं ह्यत्र साक्षिता ॥ ८०

सत्यं साध्ये सुवन् सांघी लोकानाप्रोति पुष्कलान् ।
 इह चानुत्तमां कीर्तिं वागीषा ब्रह्मपूजिता ॥ ८१
 साध्येऽनृतं वदन् पाशैर्बध्नुते वारुणैर्भयम् ।
 विवशः शतमाजातीस्तस्मात् साध्यं वदेहतम् ॥ ८२
 सत्येन पूवते सांघी धर्मः सत्येन वधेते ।
 तस्मात् सत्यं हि वक्तव्यं सर्ववर्णेषु साक्षिभिः ॥ ८३
 आत्मैव ज्ञात्मानः सांघी गतिरात्मा तथात्मनः ।
 भावमंस्थाः स्वमात्मानं नृणां साक्षिणमुत्तमम् ॥ ८४
 मन्यन्ते वै पापकृतो न कश्चित् पश्यतीति नः ।
 तांस्तु देवाः प्रपश्यन्ति स्वस्यैवान्तरपूरुषः ॥ ८५
 द्योभूर्मिरापो हृदयं चन्द्रार्कान्मियमानिलाः ।
 रात्रिः सध्ये च धर्मश्च वृत्तत्राः सर्वदेहिनाम् ॥ ८६
 देवब्राह्मणसान्निध्ये साध्यं पृच्छेदृतं द्विजान् ।
 उदसुखान् प्राप्सुखान् वा पूर्वज्ञे वै यच्चिः शुचीन् ॥ ८७
 ब्रूहीति ब्राह्मण्यं पृच्छेत् सत्यं ब्रूहीति पार्थिवम् ।
 गोबीजकांचनैवश्यं शूद्रं सर्वेस्तु पातकैः ॥ ८८
 ब्रह्मघ्नो ये स्मृता लोका ये च स्त्रीवालघातिनः ।
 मित्रद्रुहः कृतघ्नश्च ते ते स्युर्भुवतो नृषा ॥ ८९
 जन्मप्रभृति यत्किञ्चित् पुण्यं भद्रं त्वया कृतम् ।
 तत् ते सर्वं शून्यो गच्छेद्यदि ब्रूयास्वमन्यथा ॥ ९०
 एकोऽहमस्मीत्यात्मानं यत्त्वं कथ्याण मन्यसे ।
 नित्यं स्थितस्ते हृद्येष पुण्यप्रापेक्षिता मुनिः ॥ ९१
 यमो वैवस्वतो देवो यस्तवैष हृदि स्थितः ।
 तेन चेदविवादस्ते मा गङ्गां मा कुरुन् गमः ॥ ९२

नग्नोमुण्डः कपालेन भिक्षार्थी क्षत्पिपासितः ।
 अन्धः शत्रुहृत् गच्छेद्दयः साध्यमवृतं वदेत् ॥ ८३
 अवाक्शिरास्तमस्यन्धो किस्विषी नरकं व्रजेत् ।
 यः प्रश्नं वितथं ब्रूयात् पृष्टः सन् धर्मनिश्चये ॥ ८४
 अन्धोमत्स्यानिवाश्राति स नरः कण्टकैः सह ।
 यो भाषतेऽर्थवैकल्यमप्रत्यक्षं सभाङ्गतः ॥ ८५
 अस्य विद्वान् हि वदतः क्षेत्रज्ञो नाभिश्ङ्कते ।
 तस्मान्न देवाः श्रेयांसं लोकेऽन्यं पुरुषं विदुः ॥ ८६
 यावतो बान्धवान् यस्मिन् हन्ति साख्येऽवृतं वदन् ।
 तावत्तः सङ्गया तस्मिन् शृणु सौम्यानुपूर्वशः ॥ ८७
 यंच पश्ववृते हन्ति दश हन्ति गवावृते ।
 शतमश्ववृते हन्ति सहस्रं पुरुषावृते ॥ ८८
 हन्ति जातानजात्रांश्च हिरण्यार्थेऽवृक्षं वदन् ।
 सर्वं भूम्यवृते हन्ति मास्र भूम्यवृतं वदीः ॥ ८९
 अस्मिन् भूमिवदित्याहुः स्त्रीणां भोगे च मैथुने ।
 अजेषु चैव रत्नेषु सर्वेष्वश्ममयेषु च ॥ ९०
 एतान् दोषानवेक्ष्य त्वं सर्वानवृतभाषणे ।
 यथाश्रुतं यथादृष्टं सर्वमेवाञ्जसा वद ॥ ९१
 गोरक्षकान् वाणिजिकांस्तथा कारुकुशीलवान् ।
 ग्रैथ्यान् वाहुषिकांश्चैव विप्रान् शूद्रवदाचरेत् ॥ ९२
 तद्वदन् धर्मतोऽर्थेषु जानन्नप्यन्यथा नरः ।
 न स्वर्गाश्चावते लोकाद्दैवीं वाचां वदन्ति ताम् ॥ ९३
 शूद्रविद्वत्क्षत्रविप्राणां यत्रर्तोक्ती भवेद्बधः ।
 तत्र वक्तव्यमवृतं तद्वि सत्याद्विशिष्यते ॥ ९४

वाम्द्वैवल्यैश्च चरुभिर्यजेरंस्ते सरस्वतीम् ।
 अमृतस्यैनसस्तस्य कुर्वाणानिष्कृतिं पराम् ॥ १०५
 कुशाण्डैर्वापि जुहुयाद् दृढमग्नौ यथाविधि ।
 उदित्यृचा वा वारुण्या तृाचेनाब्देवतेन वा ॥ १०६
 त्रिपक्षाद्ब्रुवन् साध्यवृणादिषु नरोऽगदः ।
 लट्ठणं प्राप्नुयात् सर्वं दश वन्धंच सर्वतः ॥ १०७
 यस्य दृश्येत समाहादुक्तवाक्यस्य साक्षिणः ।
 रोगोऽग्निर्जातिमरणवृणान्दाप्योदमंच सः ॥ १०८
 असाक्षिकेषु त्वर्थेषु मिथोविवदमानयोः ।
 न विन्दंस्तत्त्वतः सत्यं शपथेनापि लभयेत् ॥ १०९
 महर्षिभिश्च देवैश्च कार्यार्थं शपथाः कृताः ।
 वशिष्ठश्चापि शपथं श्रेये पैयवने वृषे ॥ ११०
 न वृथा शपथं कुर्यात् स्वल्पेऽप्यर्थं नरोबुधः ।
 वृथा हि शपथं कुर्वन् प्रेत्य चेह च नश्यति ॥ १११
 कामिनोषु विवाहेषु गवाभक्ष्ये तथेवधने ।
 ब्राह्मणाभ्य पपत्तौ च शपथे नास्ति पातकम् ॥ ११२
 सत्येन शपथेद्विप्रं क्षत्रियं वाहनायुधैः ।
 गोषीजकांचनैर्वैश्यं शूद्रं सर्वंस्तु पातकैः ॥ ११३
 अग्निं वा हारयेदेनमसु चैनं निमज्जयेत् ।
 पुत्रदारस्य वाप्येनं शिरांसि स्पृशयेत् पृथक् ॥ ११४
 यमिदो न दहत्यग्निरापो नोन्मज्जयन्ति च ।
 न चार्तिवृच्छति क्षिप्रं स ज्ञेयः शपथे शुचिः ॥ ११५
 वत्सस्य ह्यभिग्रस्तस्य पुरा भ्रात्रा यवीयसा ।
 नाग्निर्ददाह रोमापि सत्येन जगतः स्पृशः ॥ ११६

यस्मिन् यस्मिन् विवादे तु कौटसाख्यं कृतं भवेत् ।
 तत्तत् कार्थं निवर्त्तत कृतं चाप्यकृतं भवेत् ॥ ११७
 लोभान्मोहादज्ञानान्मैत्र्यां कामात् क्रोधात्तथैव च ।
 अज्ञानाद्दालभावाच्च साख्यं वितथमुच्यते ॥ ११८
 एषामन्यतमे स्थाने यः साख्यमनृतं वदेत् ।
 तस्य दण्डविशेषास्तु प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ॥ ११९
 लोभात् सहस्रं दण्डस्तु मोहात् पूर्वन्तु साहसम् ।
 भयाद्दुहौ मध्यमौ दण्डौ मैत्र्यात् पूर्वं चतुर्गुणम् ॥ १२०
 कामाद्दशगुणं पूर्वं क्रोधान् त्रिगुणं परम् ।
 अज्ञानाद्दुहे शते पूर्णं बालिश्याच्छतमेव तु ॥ १२१
 एतानाहुः कौटसाख्ये प्रोक्तान् दण्डान् मनीषिभिः ।
 धर्मस्याथभिचारार्थमधर्मनियमाय च ॥ १२२
 कौटसाख्यन्तु कुर्वाणांस्त्रीन् वर्णान् धार्मिको नृपः ।
 प्रवासयेद्दण्डयित्वा ब्राह्मणान्तु विवासयेत् ॥ १२३
 दश स्थानानि दण्डस्य मनुः स्थायन्तु बोधवीत् ।
 त्रिषु वर्णेषु यानि स्युरक्षतो ब्राह्मणो व्रजेत् ॥ १२४
 उपस्थमुदरं जिह्वा हस्तौ पादौ च पंचमम् ।
 चक्षुर्मासा च कर्णौ च घनं देहस्तथैव च ॥ १२५
 अनुबन्धं परिघ्रायो देशकालौ च तत्पततः ।
 सारापराधौ चालोक्य दण्डं दण्डेषु पातयेत् ॥ १२६
 अधर्मदण्डनं लोके यशोन्नं क्लीर्त्तिनाशनम् ।
 अस्वर्ग्यं व परत्वापि तस्मात् तत् परिवर्जयेत् ॥ १२७
 अदण्ड्यान् दण्डयन् राजा दण्ड्यांश्चैवाप्यदण्डयन् ।
 अवशोमहदाप्नोति नरकंचैव गच्छति ॥ १२८

वाग्दण्डं प्रथमं कुर्याद्विग्दण्डं तदन्तरम् ।
 द्वितीयं धनदण्डं तृतीयं बधदण्डमतः परम् ॥ १२८
 बधेनापि यदा त्वेताद्विग्रहीतुं न शक्नुवात् ।
 तदैव सर्वमप्येतं प्रयुञ्जीत चतुष्टयम् ॥ १२९
 लोकसंस्थवहारार्थं याः संज्ञाः प्रथिता भुवि ।
 ताम्ब्रह्मसुवर्णानां ताः प्रवक्ष्यामशेषतः ॥ १३०
 जालान्तरगते भानौ यत् सृष्टं दृश्यते रजः ।
 प्रथमस्तत्प्रमाणानां त्रसरेणुं प्रचक्षते ॥ १३१
 त्रसरेणवोऽष्टौ विज्ञेया लिख्यैका परिमाणतः ।
 ता राजसर्षपस्त्रिस्तस्त्रे त्रयोगीरसर्षपः ॥ १३२
 सर्षपाः षट् यवो मध्यस्त्रियवस्त्रे कलशखलम् ।
 पंचकलखलकोमाषस्ते सुवर्णस्तु षोडश ॥ १३३
 पलां सुवर्णाश्चत्वारः पलानि घरणं दश ।
 द्वे कलखले समष्टते विज्ञेयो रौप्यमाषकः ॥ १३४
 ते षोडश स्याद्घरणं पुराणं चैव राजतम् ।
 कार्पाषणस्तु विज्ञेयस्तान्त्रिकः कार्षिकः पणः ॥ १३५
 घरणौनि दश ज्ञेयः शतमानस्तु राजतः ।
 चतुःसौवर्णिको निष्को विज्ञेयस्तु प्रमाणतः ॥ १३६
 पणानां द्वे शते साहस्रं प्रथमः साहस्रः स्मृतः ।
 मध्यमः पंच विज्ञेयः सहस्रत्वेव चोत्तमः ॥ १३७
 ऋण्ये देये प्रतिज्ञाते पंचकं शतमर्हति ।
 अपहृत्वे तद्द्विगुणं तन्मनोरनुशासनम् ॥ १३८
 वशिष्ठविहितां दृष्टिं सृजेद्विस्तविर्दिनीम् ।
 अशीतिभागं गृह्णीत्यान्मासाद्वाड्षिकः शते ॥ १३९

द्विकं शतं वा गृह्णीयात् सतां धर्ममनुस्मरन् ।
 द्विकं शतं हि गृह्णानो न भवत्यर्थकिल्बिषी ॥ १४१
 द्विकन्त्रिकंचतुष्कंच पंचकंच शतं समम् ।
 मासस्य वृद्धिं गृह्णीयाद्वर्णानामनुपूर्वशः ॥ १४२
 न त्वेवाधौ सोपकारे कौसीदीं वृद्धिमाप्नुयात् ।
 न चाधेः कालसंरोधान्निसर्गोऽस्ति न विक्रयः ॥ १४३
 न भोक्तृयोवलादाधिभुञ्जानो वृद्धिमुत्सृजेत् ।
 मूलेन तोषयेच्चैनमाधिस्ते नोऽन्यथा भवेत् ॥ १४४
 आधिश्चोपनिधिश्चोभौ न कालात्ययमर्हतः ।
 अवहार्यौ भवेतां तौ दीर्घकालमवस्थितौ ॥ १४५
 सम्प्राप्त्या भुज्यमानानि न नश्यन्ति कदाचन ।
 धेनुरुष्ट्रोवहन्नश्वोयश्च दम्यः प्रयुज्यते ॥ १४६
 यत् किंचिद्दृशवर्षाणि सन्निधौ प्रेक्षते धनी ।
 भुज्यमानं परैस्तूष्णीं न स तल्लब्धुमर्हति ॥ १४७
 अजडश्चेदपोगण्डो विषये चास्य भुज्यते ।
 भग्नं तद्व्यवहारेण भोक्ता तद्द्रव्यमर्हति ॥ १४८
 आधिः सीमा बालधनं निक्षेपोपनिधिः स्त्रियः ।
 राजस्वं श्रोत्रियस्वञ्च न भोगेन प्रणश्यति ॥ १४९
 यः स्वामिनाननुज्ञातमाधिं भुङ्क्तेऽविश्वक्षणः ।
 तेनाङ्गे वृद्धिर्मात्तव्या तस्य भागस्य निष्कृतिः ॥ १५०
 कुसीद्वृद्धिर्द्वैगुण्यं नात्येति सकदाहता ।
 धान्ये सदे लवे वाह्ये नातिक्रामति पंचताम् ॥ १५१
 हतानुसारादधिका व्यतिरिक्ता न सिद्धति ।
 कुसीदपथमाहुस्तं पंचकं शतमर्हति ॥ १५२

नातिसांघत्सरीं वृद्धिं न चादृष्टं पुनर्हरेत् ।
चक्रवृद्धिः कालवृद्धिः कारिता कायिका च या ॥ १५३
ऋणं दातुमशक्तोयः कर्तुमिच्छेत् पुनः क्रियाम् ।
स दत्त्वा निर्जितां वृद्धिं करणं परिवर्त्तयेत् ॥ १५४
अदर्शयित्वा तत्रैव हिरन्यं परिवर्त्तयेत् ।
यावती सभवेद्दृष्टिस्तावतीं दातुमर्हति ॥ १५५
चक्रवृद्धिं समारुढो देशकालव्यवस्थितः ।
अतिक्रामन् देशकालौ न तत्फलमवाप्नुयात् ॥ १५६
समुद्रयानकुशला देशकालार्थदर्शिनः ।
स्थापयन्ति तु यां वृद्धिं सा तत्राधिगमं प्रति ॥ १५७
यो यस्य प्रतिभूस्तिष्ठेद्दर्शनायेह मानवः ।
अदर्शयन् स तं तस्य प्रयच्छेत् स्वधनादणम् ॥ १५८
प्रातिभाष्यं वृथादानमाक्षिकं सौरिकंच यत् ।
दण्डशुल्कावशेषंच न पुत्रोदातुमर्हति ॥ १५९
दर्शनप्रातिभाष्ये तु विधिः स्यात् पूर्वचोदितः ।
दानप्रतिभुवि प्रेते दायदानपि दापयेत् ॥ १६०
अदातरि पुनर्दाता विज्ञातप्रकृतावृणाम् ।
पश्चात् प्रतिभुवि प्रेते परीप्सेत् केन हेतुना ॥ १६१
नरादिष्टधनश्चेत्तु प्रतिभूः स्यादलंधनः ।
स्वधनादेव तद्दद्यान्निरादिष्टइति स्थितिः ॥ १६२
मत्तोन्मत्तार्त्ताध्वधीनैर्बालेन स्थविरेण वा ।
असम्बद्धकृतश्चैव व्यवहारो न सिद्धति ॥ १६३
सत्या न भाषा भवति यद्यपि स्यात् प्रतिष्ठिता ।
वह्निश्चेद्भाष्यते धर्मान्विताद्वावहारिकात् ॥ १६४

योगाधमनविक्रीतं योमदानप्रतिग्रहम् ।
 यत्र वाप्युपधिं पश्येत् तत्सर्वं विनिवर्त्तयेत् ॥ १६५
 प्रहीता यदि नष्टः स्यात् कुटुम्बार्थं कृतोव्ययः ।
 दातव्यं वाश्ववैश्यात् स्यात् प्रविभक्तैरपि स्वतः ॥ १६६
 कुटुम्बार्थं ध्वधीनोऽपि व्यवहारं यमाचरेत् ।
 स्वदेशे वा विदेशे वा तं ज्ञात्वात्र विचालयेत् ॥ १६७
 बलाहकं बलाहूक्तं बलाहूयञ्चापि लेखितम् ।
 सर्वान् बलकृतानर्थानकृतान्महुरवधीत् ॥ १६८
 त्वयः परार्थं क्लिश्यन्ति साक्षिण्यः प्रतिभूः कुलम् ।
 अत्वारसूपचोवन्ते विप्रभाष्योवणिङ्मृपः ॥ १६९
 अनादेयं नादहीत परिचीणोऽपि पार्थिवः ।
 नचादेवं सच्चहोऽपि सूक्ष्ममप्यर्थमुत्सृजेत् ॥ १७०
 अनादेवस्य चादानादादेवस्य च वर्जनात् ।
 दौर्वल्यं ख्याप्यते राज्ञः स प्रेत्येह च नश्यति ॥ १७१
 स्वादानाद्वर्णसंसर्गात्स्वबलानां च रक्षणम् ।
 बलं सञ्जायते राज्ञः स प्रेत्येह च वर्धते ॥ १७२
 तस्माद्व्यमद्वय स्वामी स्वयं हित्वा प्रियाप्रिये ।
 वर्त्तते याम्यथा वृथा जितकोधोजितेन्द्रियः ॥ १७३
 यस्त्वधर्मेण कार्याणि मोहात् कुर्यान्नराधिपः ।
 अचिरान्तं दुराद्यानं वशे कुर्वन्ति शत्रवः ॥ १७४
 कामक्रोधो तु संयम्य योऽर्थान् धर्मेण पश्यति ।
 प्रजास्तमनुवर्त्तन्ते समुद्रमिव सिन्धवः ॥ १७५
 यः साधयन्तं हृदयेन वेदयेद्दैनिकं नृपे ।
 स राज्ञा तच्चतुर्भागं दाप्यस्तस्य च तदनम् ॥ १७६

कर्मणापि समं कुर्याद्भनिकायाधर्मिकः ।
 समोऽवकाशजातिस्तु दद्याच्छ्रेयांसु तच्छ्रेयैः ॥ १७७
 अनेन विधिना राजा मिथोविवदतां वृणाम् ।
 साक्षिप्रत्ययसिद्धाणि कार्याणि समतां नयेत् ॥ १७८
 कुलजे वृत्तसम्पन्ने धर्मज्ञे सत्त्ववादिनि ।
 महापक्षे धनिन्याश्च निक्षेपं निक्षिपेद्बुधः ॥ १७९
 यो यथा निक्षिपेदस्ते यमर्थं वस्य मानवः ।
 स तथैव ग्रहीतव्यो वशा हायस्तथा ग्रहः ॥ १८०
 यो निक्षेपं याच्यमानोनिक्षेप्तुर्न प्रयच्छति ।
 स वाच्यः प्राङ्ङि वाकेन तन्निक्षेप्तु रसन्निधौ ॥ १८१
 साध्यभावे प्रणिधिभिर्बदोऽपसमन्वितैः ।
 अपदेशैश्च संन्यस्य हिरण्यं तस्य तत्त्वतः ॥ १८२
 स यदि प्रतिपद्येत यथान्यस्तं बधास्ततम् ।
 न तत्र विद्यते किञ्चिद् वत् परै रभिषुष्यते ॥ १८३
 तेषां न दद्याद् यदि तु तद्द्विरण्यं यथाविधि ।
 उभौ निगृह्य हायः स्यादिति धर्मस्य धारणा ॥ १८४
 निक्षेपोपनिधौ नित्यं न देयौ प्रत्यनन्तरे ।
 नश्यतोविनिपाते तावनिपाते त्वनाशिवौ ॥ १८५
 स्वयमेव तु योदद्यान्मृतस्य प्रत्यनन्तरे ।
 न स राज्ञाभियोक्तव्यो न निक्षेप्तुश्च वन्धुभिः ॥ १८६
 अश्लेनेनैव चान्विच्छेत्तमर्थं प्रीतिपूर्वकम् ।
 विचार्य तस्य वा हस्तं सान्त्रै व परिसाधयेत् ॥ १८७
 निक्षेपेष्वेषु सर्वेषु विद्भिः स्यान् परिसाधनैः ।
 समुद्रे नाप्रयात् किञ्चिद्बुद्धि तस्मान्न संहरेत् ॥ १८८

चीरैर्हृतं जलेनोढमग्निना दग्धमेव वा ।
 न दद्याद्दृवदि तस्मात् स न संहरति किञ्चन ॥ १८८
 निक्षेपस्यापहर्त्तारमनिक्षेप्तारमेव च ।
 सर्वरूपायैरन्विच्छेपथैश्चैव वैदिकैः ॥ १८९
 अनिक्षेपं नार्पयति यश्चानिच्छिष्य याचते ।
 तावुभौ चीरवच्छात्थौ दाप्यौ वा तत्समं दमम् ॥ १९०
 निक्षेपस्यापहर्त्तारं तत्समं दापयेद्दमम् ।
 तथोपनिधिहर्त्तारमविशेषेण पार्थिवः ॥ १९१
 उपधाभिश्च यः कञ्चित् परद्रव्यं हरेन्नरः ।
 ससहायः स हन्तव्यः प्रकाशं विविधैर्वधैः ॥ १९२
 निक्षेपो वः कृतोयेन यावांश्च कुलसन्निधौ ।
 तावानेव स विज्ञेयो विब्रुवन् दण्डमर्हति ॥ १९३
 मिथोदावः कृतोयेन गृहीतोमिवएव वा ।
 मिथएव प्रदातव्योयथा दायस्तथा ग्रहः ॥ १९४
 निक्षिप्तस्य धनस्यैवं प्रीत्योपनिहितस्य च ।
 राज्ञा विनिर्णयं कुर्यादक्षिणवज्रासधारिणम् ॥ १९५
 विक्रीणीते परस्य स्वं योऽस्वामी स्वाम्यसम्मतः ।
 न तन्नयेत साध्यस्तु स्तेनमस्तेनमानिनम् ॥ १९६
 अन्वहार्थीभवेच्चैव सान्वयः षट् शतं दमम् ।
 निरन्वयोऽनपसरः प्राप्तः स्याच्चौरकिस्त्विषम् ॥ १९७
 अस्वामिना कृतोयस्तु दायोविक्रय एव वा ।
 अकृतः स तु विज्ञेयोव्यवहारे यथा स्थितिः ॥ १९८
 सभोगोदृश्यते यत्र न दृश्येतागमः क्वचित् ।
 आगमः कारणं तत्र न सभोग इति स्थितिः ॥ २००

विक्रयाद्दोधनं किञ्चिद्दृष्ट्वीयात् कुलसन्निधौ ।
 क्रयेण स विशुद्धं हि न्यायतोलभते धनम् ॥ २०१
 अथ मूलमनाहार्यं प्रकाशक्रयशोधितः ।
 अदृशोमुच्यते राज्ञा नाष्टिकोलभते धनम् ॥ २०२
 नान्यदन्येन संसृष्टरूपं विक्रयमर्हति ।
 न च सारं न च न्यूनं न दूरे न तिरोहितम् ॥ २०३
 अन्यांचेद्दर्शयित्वा न्या वोढुः कन्या प्रदीयते ।
 उभे ते एकशुक्लेन वडेदित्यब्रवीन्मनुः ॥ २०४
 नोन्नत्ताया न कुष्ठिन्या न च या स्पृष्टमैथुना ।
 पूर्वं दोषानभिव्याप्य प्रदाता दण्डमर्हति ॥ २०५
 ऋत्विग् यदि हृतोवन्ने स्वकर्म परिहापयेत् ।
 तस्य कर्मानुरूपेण देयोऽंशः सह कर्तृभिः ॥ २०६
 दक्षिणासु च दत्तासु स्वकर्म परिहापयन् ।
 ह्यत्शमेव लभेतांशमन्ये नैव च कारयेत् ॥ २०७
 यस्मिन् कर्मणि यास्तु स्युरुक्ताः प्रत्यङ्गदक्षिणाः ।
 स एव ता आदहीत भजेरन् सर्व एव वा ॥ २०८
 रथं हरेत चाध्वर्युब्रह्माधाने च वाजिनम् ।
 होता वापि हरेदश्वमुह्नाता चायनः क्रये ॥ २०९
 सर्वेषामर्चिनो मुख्यास्तद्वर्चनार्चिनोऽपरे ।
 तृतीयिनस्तृतीयांशाश्चातुर्थींशाश्च पाद्मिनः ॥ २१०
 सभूय स्वानि कर्माणि कुर्वद्भिरिह मानवैः ।
 अनेन विधियोगिन कर्त्तव्यांश्च प्रकल्पना ॥ २११
 धर्मार्थयेन दत्तं स्यात् कस्मैचिद्दयाचते धनम् ।
 पञ्चाच्च न तथा तत् स्यान्न देयं तस्य तद्भवेत् ॥ २१२

यदि संसाधयेत्तत्तुदर्पात्लोभेन वा पुनः ।
 राज्ञा दाप्यः सुवर्णं स्यात्तस्य स्तेयस्य निष्कृतिः ॥ २११
 दत्तौ षोडशिता धर्म्या यथावदनपक्रिया ।
 अतज्जुं प्रवक्ष्यामि वेतनस्यानपक्रियाम् ॥ २१४
 भृतो नात्तान कुर्याद्द्वयो दर्पात् कर्म यथोदितम् ।
 स दण्ड्यः कृण्वन्त्यथैव न देयं चास्य वेतनम् ॥ २१५
 आर्त्तस्तु कुर्यात् स्वस्थः सन् यथाभाषितमादितः ।
 सदीर्घस्यापि कालस्य तल्लभेतैव वेतनम् ॥ २१६
 यथोक्तमार्त्तः स्वस्थोवा यस्तत् कर्म न कारयेत् ।
 न तस्य वेतनं देयमप्योनस्यापि कर्मणः ॥ २१७
 एष धर्मोऽखिलेनोक्तो वेतनादानकर्मणः ।
 अतज्जुं प्रवक्ष्यामि धर्मं समयभेदिनाम् ॥ २१८
 योप्राग्देयसंवातां कृत्वा सत्येन संविदम् ।
 विसंवेदन्नरोलोभात्तं राष्ट्रादिप्रवासयेत् ॥ २१९
 निवृत्तं दापयेत्सैनं समयव्यभिचारिणम् ।
 चतुःसुवर्णान् षडसिष्काञ्छतमानं च राजतम् ॥ २२०
 एतं दण्डविधिं कुर्याद्द्विर्मिकः पृथिवीपतिः ।
 ग्रामजातिसमूहेषु समयव्यभिचारिणाम् ॥ २२१
 क्रीत्वा विक्रीय वा किञ्चिद् यस्मै हानुशयो भवेत् ।
 सोऽन्तर्दशाहत्तद्व्यं दद्याच्चैवाददीत वा २२२
 परेण तु दशाहस्य न दद्यान्नापि दापयेत् ।
 आददानोददच्चैव राज्ञा दण्ड्यः शतानि पट् ॥ २२३
 यस्तु दोषयतीं कस्याजनास्थाय प्रयच्छति ।
 तस्य कुर्यात्तृपोदण्डं स्वयं षण्णवतिं पणान् ॥ २२४

अतन्वेति तु यः कन्यां ब्रूयाद्द्वेषेण मानवः ।
 स शतं प्राप्नुयाद्दण्डं तस्या दोषमदर्शयन् ॥ २२५
 पाणिग्रहणिका मन्त्राः कन्यास्त्रेव प्रतिष्ठिताः ।
 नाकन्यास क्वचित् क्षणां लुप्तधर्मक्रियाहिताः ॥ २२६
 पाणिग्रहणिका मन्त्रा नियतं दारलक्षणम् ।
 तेषां निष्ठा तु विज्ञेया विद्वद्भिः सप्तमे पदे ॥ २२७
 यस्मिन् यस्मिन् कृते कार्यं यच्छेहानुशयोभवेत् ।
 तमनेन विधानेन धर्म्यं पथि निवेशयेत् ॥ २२८
 पण्डित्यामनस्यै पालानां च व्यतिक्रमे ।
 विवाहं सश्रवच्छामि यथावद्भवतत्त्वतः ॥ २२९
 दिवा वक्तव्यता पाले रात्रौ स्वामिनि तद्गृहे ।
 योगक्षेमेऽन्यथा चेत्त पालोवक्तव्यताभिधात् ॥ २३०
 गोपः क्षीरभृतोयस्तु स दुह्याद्व्यतोपरागः ।
 गोस्वाभ्यनुमते भृत्वः सा स्यात् पालेभृते भृतिः ॥ २३१
 नष्टं विनष्टं क्षमिभिः श्वहृतं विषमे स्वतम् ।
 हीनं पुरुषकारेण प्रदद्यात् पाल एव तु ॥ २३२
 विवृश तु हृतं वौरैर्न पालो दातुमर्हति ।
 अद्देशे च क्षाले च स्वामिनः स्वयं संसति ॥ २३३
 कर्णाचिर्न च वानां च वस्तिं स्वायुश्च रोचनाम् ।
 पण्डु स्वामिनां दद्यान्मृतेश्चक्ष्णामि दर्शयेत् ॥ २३४
 अजायिके तु संरुद्धे वृक्षैः पाले त्वनायति ।
 यां प्रसह्य वृकोहन्यात् पाले तत् किंस्विधं भवेत् ॥ २३५
 तासांचेद्वृक्षानां चरन्तीनां मथोवने ।
 यामुत्पत्य वृकोहन्यात् पालस्तत्र किलिषी ॥ २३६

धनुःशतं परीहारोग्रामस्य स्यात् समन्ततः ।
 शय्यापातास्त्रयोवापि त्रिगुणोनगरस्य तु ॥ २३७
 तत्रापरिवृतं धान्यं विहिंस्युः पशवोयदि ।
 न तत्र प्रणयेदृण्डं नृपतिः पशुरक्षिणाम् ॥
 वृत्तिं तत्र प्रकुर्वीत यामुद्रोन विलोकयेत् ।
 छिद्रं च वारयेत् सर्वं श्वम्भूकरमुखानुगम् ॥
 पथि चेत्रे परिवृते ग्रामान्तीयेऽथ वा पुनः ।
 सपालः शतदण्डार्होविपालान् चारयेत् पशून् ॥
 चेत्रेष्वन्येषु तु पशुः सपादं पणमर्हति ।
 सर्वत्र तु सदो देयः चेत्रिकस्येति धारणा ॥
 अनिर्द्देशां गां सूतां वृषान्देवपशून् स्तथा ।
 सपालान् वा विपालान् वा न दण्डगान्मनुरब्रवीत् ॥
 चेत्रिकस्यात्यये दण्डोभागाद्दशगुणोभवेत् ।
 नतोऽर्धदण्डोभृत्यानामज्ञानात् चेत्रिकस्य तु ॥
 एतदिधानमातिष्ठेदार्मिकः पृथिवीपतिः ।
 स्वामिनां च पशूनां च पालानां च व्यतिक्रमे ॥
 सीमां प्रति समत्पत्रे विवादे ग्रामयोर्द्दयोः ।
 ज्यैष्ठे मासि नयेत् सीमां सुप्रकाशेषु सेतुषु ॥
 सीमावृक्षांश्च कुर्वीत न्यग्रोधाश्चत्यकिंशुकान् ।
 शाल्मलीन् शालतालांश्च क्षीरिणश्चैव पादपान् ॥
 गुल्मान्वेनूंश्च विविधान् शमीवल्लीस्थलानि च ।
 शरान् कुञ्जकगुल्मांश्च तथा सीमा न नश्यति ॥
 तडागान्युदपानानि वाप्यः प्रस्रवणानि च ।
 सीमासन्धिषु कार्याणि देवतायतनानि च ॥ २४८

सपञ्चानि चान्यानि सीमालिङ्गानि कारयेत् ।
 सीमाज्ञाने वृणां वीक्ष्य नित्यं लोके विपर्ययम् ॥ २४८
 अश्विनोऽस्थीनि गोवालांस्तुषान् भस्मकपालिकाः ।
 करीषमिष्टकाङ्गाराच्छंकरा वालुकास्तथा ॥
 यानि चैवं प्रकाराणि कालाङ्गुमिर्बभक्षयेत् ।
 तानि सन्धिषु सीमायामप्रकाशानि कारयेत् ॥
 एतैर्लिङ्गैर्नयेत् सीमां राजा विवदमानयोः ।
 पूर्वभुक्त्या च सततमुदकस्यागमेन च ॥
 यदि संशय एव स्यात् लिङ्गानामपि दर्शने ।
 साक्षिप्रत्यय एव स्यात् सीमावादविनिर्णयः ॥
 ग्रामीयककुलानां च समक्षं सीम्नि साक्षिणः ।
 प्रष्टव्याः सीमालिङ्गानि यतोश्चैव विवादिनोः ॥
 ते पृथास्तु यथा ब्रूयुः समस्ताः सीम्नि निश्चयम् ।
 निवर्त्नीयान्तथा सीमां सर्वांस्तांश्चैव नामतः ॥
 शिरोभिस्ते गृहीत्वोर्वीं स्रग्विणोरक्तवाससः ।
 सुकृतैः शापिताः स्वैः स्वैर्नयेयुस्ते समञ्जसम् ॥
 यथोक्तेन नयन्तस्ते पूयन्ते सत्यसाक्षिणः ।
 विपरीतं नयन्तस्तु दाय्यः स्युर्द्विशतं दमम् ॥
 साक्ष्यभावे तु चत्वारो ग्रामाः सामन्तवासिनः ।
 सीमाविनिर्णयं कुर्युः प्रयताराजसन्धिधौ ॥
 सामन्तनामभावे तु मौलानां सीम्नि साक्षिणाम् ।
 इमानथनुयुञ्जीत पुरुषान् वनगोचरान् ॥
 व्याध्याच्छाकूनिकान् गोपान् कैवर्त्तान्मूलखानकान् ।
 व्यालग्राहावच्छवृत्तीनन्यांश्च वनचारिणः ॥ २६०

ते पृथास्तु यथा ब्रूयुः सीमासन्धिषु लक्षणम् ।
 तत्तथा स्थापयेद्राजा धर्मैश्च ग्रामयोर्द्वयोः ॥ २४१ ॥
 क्षेत्रकूपतडागानामारामस्य गृहस्य च ।
 सामन्तप्रत्यबोधेयः सीमासेतुविनिर्णयः ॥
 सामन्ताश्चेन्मृषा ब्रूयुः सेतौ विवदतां वृणाम् ।
 सर्वे पृथक् पृथग्दण्ड्या राज्ञा मध्यमसाहसम् ॥
 गृहं तडागमारामं क्षेत्रं वा भीषया हरन् ।
 शतानि पञ्च दण्ड्यः स्यादज्ञानाद्द्विशतोदमः ॥
 सीमायामविषह्यायां स्वयं राजैव धर्मवित् ।
 प्रदिग्ङ्गूमिमतेषामुपकारादिति स्थितिः ॥
 एषोऽखिलेनाभिहितो धर्मः सीमाविनिर्णये ।
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि वाक् पारुष्य विनिर्णयम् ॥
 यं ब्राह्मणमाक्रुष्य क्षत्रियोदण्डमर्हति ।
 वैश्योऽप्यद्वैशतं द्वे वा शूद्रस्तु वधमर्हति ॥
 पञ्चाशद्वा श्योदण्ड्यः क्षत्रिय आभिर्शंसने ।
 वैश्यः स्यादद्वैपञ्चाशच्छत्रे द्वादशकोदमः ॥
 समवर्णं द्विजातीनां द्वादशैव व्यतिक्रमे ।
 वादेष्ववचनीयेषु च तदेव द्विगुणं भवेत् ॥
 एकजातिर्द्विजातींस्तु वाचा दारुणया क्षिपन् ।
 जिहायाः प्राप्नुयाच्छेदं जघन्यप्रभवोऽहं सः ॥
 नामजातिग्रहं त्वेषामभिद्रोहेण कुर्वतः ।
 निःक्षेप्योऽयोमयः शङ्खज्वलनास्ये दशाङ्गुलः ॥
 धर्मापदेशं दर्पेण विप्राणामस्य कुर्वतः ।
 तप्तमासेचयेत्तैलं वक्त्रे श्रोत्रे च पार्थिवः ॥ २७२ ॥

श्रुतं देशं च जातिं च कर्म शारीरमिव च ।
 वितथेन ब्रुवन् दर्पाद्यायः स्याद्विशतं दमम् ॥ २७३
 काणं वाप्यथ वा खञ्जमन्यं वापि तथाविधम् ।
 सत्येनाग्निं ब्रुवन् द्वाप्योदण्डं कार्षीवणावरम् ॥
 मातरं पितरं जायां भ्रातरं तनयं गुरुम् ।
 आचारयञ्छतं दात्यः पत्यानं चादङ्गरोः ॥
 ब्राह्मणक्षत्रियाभ्यान्तु दण्डः कार्षीविजानता ।
 ब्राह्मणे साहसः पूर्बः क्षत्रिये त्वेव मध्यमः ॥
 विट्शूद्रयोरेवमेव स्वजातिं प्रति तत्त्वतः ।
 छेदवर्जं प्रणयनं दण्डस्येति विनिश्चयः ॥
 एष दण्डविधिः प्रोक्तो वाक्पाठस्थस्य तत्त्वतः ।
 अजह्वं प्रवक्ष्यामि दण्डपाठस्थनिर्णयम् ॥
 येन केनचिदङ्गेन हिंसाञ्चेच्छेदमन्यजः ।
 छेत्तव्यं तत्तदेवास्य तन्मनोरनुशासनम् ॥
 पाणिमुद्यम्य दण्डं वा पाणिच्छेदनमर्हति ।
 पादेन प्रहरन् कोपात् पादच्छेदनमर्हति ॥
 सहासनमभिप्रेप् सुकृत्कृशस्यापकृशजः ।
 कर्षां कृताहोनिर्वास्यः स्फिचं वा स्यावकर्त्तयेत् ॥
 अवनिष्ठीवतोदर्पाद्वावोष्ठौ च्छेदयेद्द्रुपः ।
 अवनमूत्रयतोमेढ्रमवशङ्खयतो गुदम् ।
 केशेषु गृह्यतो हस्तौ छेदयेद्विचारयन् ।
 पादयोर्दाढिकायां च ग्रीवायां वृषणेषु च ॥
 त्वग्भेदकः शतं दण्डो लोहितस्य च दर्शकः ।
 मांसमेत्ता तु घृषिष्कान् प्रवास्यस्त्वस्थिभेदकः ॥ २८४

वनसतीनां सर्वेषामुपभोगोद्यया यथा ।
 तथा, तथा दमः कार्त्वीहिंसावामिति धारणा ॥ २८१ ॥
 मनुष्याणां पशूनांच दुःखाय प्रकृते सति ।
 यथा यथा महद्दुःखं दण्डं कुर्यात्तथा तथा ॥
 अङ्गावपाङ्गनायांच व्रणघ्नोष्णितयोस्तथा ।
 समुत्थावश्यं दायः सर्वदण्डमथापि वा ॥
 द्रव्याणि हिंसाद्वयोयस्य ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ।
 स तस्योत्पादयेत्तुष्टिं राज्ञोदद्याच्च तत्समम् ॥
 चर्मचार्मिक भाण्डेषु काष्ठलोष्टमयेषु च ।
 मूल्यात् पञ्चगुणोदण्डः पुष्पमूलफलेषु च ॥
 यानस्य चैव यातुश्च यानस्वामिन एव च ।
 दद्यातिवर्त्तनान्याहुः शेषे दण्डोविधीयते ॥
 छिन्ननास्ये भग्नयुगे तिर्यक् प्रतिमुखागते ।
 अक्षभङ्गे च यानस्य चक्रभङ्गे तथैव च ॥
 छेदने चैव वन्नाणां योक्तरश्मोस्तथैव च ।
 आक्रन्दे चाप्यपेहीति न दण्डं मनुरब्रवीत् ॥
 यत्रापवर्त्तते युग्यं वैगुण्यात् प्राजकस्य तु ।
 तत्र स्वामि भवेद्दण्डो हिंसायां द्विशतं दमम् ॥
 प्राजकश्चेद्भवेदाप्तः प्राजकोदण्डमर्हति ।
 युग्यस्थाः प्राजकेऽनाप्ते सर्वे दण्डाः शतं शतम् ॥
 स चेत्त, पथि संरुद्धः पशुभिर्वा रथेन वा ।
 प्रमापयेत् प्राणभृतस्तत्र दण्डोऽविचारितः ॥
 मनुष्यमारणे क्षिप्रं चौरवत् किल्बिषं भवेत् ।
 प्राणभृतस्तु महत्स्वर्द्धं गोगजोद्गहयादिषु ॥ २८६ ॥

क्षुद्रकाणां पशूनान्तु हिंसायां द्विशतोद्दमः ॥
 पंचाशत्तु भवेद्दण्डः शुभेषु ऋषयस्त्रिषु ॥ २८७
 गृहभावाविक्रान्तु दण्डः स्यात् पंचमाषिकः ॥
 माषकस्तु भवेद्दण्डः खम्बुकरनिपातने ॥
 भार्या पुत्रश्च दासश्च शिष्योभ्राता च सोदरः ।
 प्राप्तापराधास्ताडयः स्यूरज्जा वैणुदलेन वर ॥
 पृष्ठतन्तु शरीरस्य नोत्तमाङ्गे कथंचन ।
 अतोऽन्यथा तु ग्रहरन् प्राप्तः स्याच्चौरकिल्बिषम् ॥
 एषोऽखिलेनाभिहितो दण्डपारुष्यनिर्णयः ।
 स्तेन यातः प्रवक्ष्यामि विधिं दण्डविनिर्णये ॥
 मरुं यत्रमातिष्ठेत् स्तेनानां निग्रहे नृपः ।
 स्तेनानां निग्रहादस्य यशोराष्ट्रं च वर्द्धते ॥
 अभयस्य हि योदाता संपूज्यः सततं नृपः ।
 सूत्रं हि वर्द्धते तस्य सदैवाभयदक्षिणम् ॥
 सर्वतो धर्मषड्भागो राज्ञो भवति रक्षतः ।
 अधर्मादपि षड्भागोभवत्यस्य ह्यरक्षतः ॥
 यदधीते यदूयजते यद्दाति यदर्चति ।
 तस्य षड्भागभ्राजा सम्बन्धुभवति रक्षणात् ॥
 रक्षन् धर्मण भूतानि राजा बध्नांश्च घातयन् ।
 यजतेऽहरहर्यज्ञैः सहस्रशतदक्षिणैः ॥
 योऽरक्षन् बलिमादत्ते करं शुक्लश्च पार्थिवः ।
 प्रतिभागंच दण्डंच स सद्योनरकं व्रजेत् ॥
 अरक्षितारं राजानं बलिषड्भागहारिणम् ।
 लमाहः सर्वलोकस्य समग्रमलहारकम् ॥ २८८

अनपेक्षितमर्थ्यादं नास्तिकं विप्रलुम्पकम् ।
 अरक्षितारमत्तारं वृषं विद्यादधोगतिम् ॥ ३०८
 अधार्मिकं त्रिभिर्न्यायैर्विगृह्णीयात् प्रयत्नतः ।
 निरोधनेन बन्धेन विविधेन बधेन च ॥
 निग्रहेण हि पापानां साधूनां संग्रहेण च ।
 द्विजातयश्वेज्याभिः पूयन्ते सततं नृपाः ॥
 क्षन्तव्यं प्रभुणां नित्यं क्षिपतां कार्थिण्यां वृणाम् ।
 बालवृद्धातुराणांच कुर्वता हितमात्मनः ॥
 यः क्षिप्तोभर्षयत्यार्त्तस्तेन स्वर्गं महीयते ।
 यस्त्वैश्वर्यान्न क्षमते नरकन्तेन गच्छति ॥
 राजा स्तेनेन गन्तव्योमुक्तकेशेन धावता ।
 आचक्षाणेनैतत् स्तेयमेवङ्गर्भास्त्रिशाधि माम् ॥
 स्कन्धेनादाय सुषलं लगुडं वापि स्थादिरम् ।
 शक्तिंचोभयतस्तीक्ष्णागायसं दण्डमेव वा ॥
 शासनाद्वा विमोक्षाद्वा स्तेनः स्तेयादिमुच्यते ।
 अशासित्वा तु तं राजा स्तेनस्याप्रोति किल्बिषम् ॥
 अन्नादेभूर्णहा मार्षिपत्यौ भार्यापचारिणी ।
 गुरौशिश्यश्च याज्यश्च स्तेनो राजानि किल्बिषम् ॥
 राजनिर्द्धूतदण्डास्तु कृत्वा पापानि मानवा ।
 निर्मलाः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनो यथा ॥
 यस्तु रज्जुं घटं कूपाद्वरेद्विन्याच्च यः प्रपाम् ।
 स दण्डं प्राप्नुयान्माषं तंच तस्मिन् समाहरेत् ॥
 धान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्योहरतोऽभ्यधिकं बधः ।
 शेषेऽप्येकादशगुणं दाप्यस्तस्य च तद्वनम् ॥ ३२०

तथा धरिममेयानां शतादभ्यधिके बधः ।
 सुवर्णं रजतादीनामुत्तमानांच वाससाम् ॥ ३२१
 पंचाशतस्वभ्यधिके हस्तच्छेदनमिष्यते ।
 शेषे त्वेकदशगुणं मूल्याद्दण्डं प्रकल्पयेत् ॥
 पुरुषाणां कूर्लाणानां नारीणांच विशेषतः ।
 मुख्यानांचैव रत्नानां हरणे बधमर्हति ॥
 महापशूनां हरणे शास्त्राणामौषधस्य च ।
 कालमासाद्य कार्य्यंच दण्डं राजा प्रकल्पयेत् ॥
 गोपुं ब्राह्मणसंस्थासु कुरिकायाश्च भेदने ।
 पशूनां हरणे चैव सद्यः कार्य्योऽर्द्धपादिकः ॥
 सूत्रकार्पासकिखानां गोमयस्य गुडस्य च ।
 दध्नः क्षीरस्य तक्रस्य पानीयस्य दण्डस्य च ॥
 वेणुवैदलभाण्डानां लवणानां तथैव च ।
 ऋणयानांच हरणे ददोभस्मनएव च ॥
 मत्स्यानां पक्षिणांचैव तैलस्य च घृतस्य च ।
 मांसस्य मधुनश्चैव यच्चान्यत्पशुसम्भवम् ॥
 अन्येषां वैयमादीनां मद्यानामोदनस्य च ।
 पक्वानानांच सर्वेषां तन्मूल्याद्द्विगुणोदमः ॥
 पुष्पेषु हरिते धान्ये गुल्मबल्लीनगेषु च ।
 अन्येष्वपरिपूतेषु दण्डः स्यात् पंचकृष्णालः ॥
 परिपूतेषु धान्येषु शाकमूलफलेषु च ।
 निरन्वये शतं दण्डः सान्वये षडशतं दमः ॥
 स्यात् साहसं त्वन्वयवत् प्रसभं कर्म यत् कृतम् ।
 निरन्वयं भवेत् स्तोत्रं हृत्वापह्नूयते च यत् ॥ ३२२

यस्त्वेतान्यवकृष्टतानि द्रव्यानि स्तेनयेत्तरः ।
 तमाद्यं दण्डयेद्वाजा यश्चार्जिं चोरयेद्गृहात् ॥ ३३३ ॥
 येन येन यथाङ्गेन स्तेनोवृषु क्लिषेष्टते ।
 तत्तदेव हरेत्तस्य प्रत्यादेशाय पार्थिवः ॥
 पिताचार्यः सुहृन्माता भार्या पुत्रः पुरोहितः ।
 नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति यः स्वधर्मं न तिष्ठति ॥
 कार्षापणं भवेद्दण्ड्यो यत्रान्यः प्राहृतोजनः ।
 ब्रह्म राज भवेद्दण्ड्यः सहस्रमिति धारणा ॥
 अथापाश्रन्तु शूद्रस्य स्तेने भवति क्लिषणम् ।
 षोडशैव तु वैश्यस्य द्वाविंशत् क्षत्रियस्य च ॥
 ब्राह्मणस्य चतुषष्टिः पूर्णं वापि शतं भवेत् ।
 द्विगुणा वा चतुःषष्टिस्तद्दोषमुणविद्धि सः ॥
 वानस्पत्यं मूलफलं दार्वग्न्यर्थं तथैव च ।
 दण्ड्यो गोभ्योग्रासार्थमस्तेयं मत्सुरब्रवीत् ॥
 योऽदत्तादायिनोहस्ताङ्गिप्सेत ब्राह्मणो धनम् ।
 याजनाश्वपनेनापि यथा स्तेनस्तथैव सः ॥
 द्विजोऽध्वगः क्षीणवृत्तिर्द्वाविंशु द्वे च मूलके ।
 आददानः परचेत्त्रान्न दण्डं दातुमर्हति ॥
 असन्धितानां सन्धिता सन्धितानां च मोक्षकः ।
 दाशाश्वरश्चत्तर्त्रं च प्राप्तः स्यात्क्षौरक्लिषणम् ॥
 अनेन विधिना राजा कुर्वाणः स्तेननिग्रहम् ।
 यथोऽस्मिन् प्राल्पु याज्ञोके प्रेत्य चासुत्तमं सुखम् ॥
 ऐन्द्रं स्थानमभिप्रेप्सुर्यशश्चाक्षयमध्ययम् ।
 नोपक्षेते क्षणमपि राजा साहसिकं नरम् ॥ ३४४ ॥

वाग्दुष्टान्तस्कराच्चैव दण्डेनैव च हिंसितः ।
 साहसस्य नरः कर्त्ता विज्ञेयः पापकृत्तमः ॥ ३४५
 साहसे वर्त्तमानस्तु योमर्षयति पार्थिवः ।
 स विनाशं ब्रजत्याशु विद्वेषश्चाधिगच्छति ॥
 न मित्रकारणाद्राजा विपुलाहा धनागमात् ।
 समुत्सृजेत् साहसिकान् सर्वभूतभयावंडान् ॥
 शस्त्रं द्विजातिभिर्ग्राह्यं धर्मो यत्रोपरुध्यते ।
 द्विजातीनां च वर्णानां विभ्रवे काळकारिते ॥
 आत्मनश्च परिव्राणे दक्षिणानाश्च सङ्गरे ।
 स्त्रीविप्राभ्युपपत्तौ च धर्मण्यन्न दुष्यति ॥
 गुरुं बालवृद्धौ वा ब्राह्मणं वा बहुश्रुतम् ।
 चाततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन् ॥
 नाततायिवधे दोषोऽहन्तुर्भवति कश्चन ।
 प्रकाशं वाप्रकाशं वा मन्यस्तन्मन्यश्चकृति ॥
 परदारभिमर्षेषु प्रवृत्तान् नृन् महीपतिः ।
 उद्वेजनकरैर्दण्डैश्चिह्नयित्वा प्रवासयेत् ॥
 तत्समुत्थोहि लोकस्य जायते वर्णासङ्करः ।
 येन मूलहरोऽधर्मः सर्वनाशाय कल्पते ॥
 परस्य पत्न्या पुरुषः सभाषां योजयन् रहः ।
 पूर्वमाञ्चारितोदोषैः प्राप्नुयात् पूर्वसाहसम् ॥
 यस्त्वनञ्चारितः पूर्वमभिभाषित कारणात् ।
 न दोषं प्राप्नुयात् किञ्चिन्न हि तस्य व्यतिक्रमः ॥
 परस्त्रियं योऽभिकटेत्तीर्थेऽरण्ये वनेऽपि वा ।
 नदीष्वान् वापि बभ्रुहे स संग्रहणमाप्नुवन् ॥ ३५६

उपचारक्रिया केलिः स्पर्शाभूषणवासषाम् ।
 सहखटासनश्चैव सर्वं संग्रहणं स्मृतम् ॥ ३५७
 स्त्रियं स्पृष्टेददेशे यः स्पृष्टोवा मर्षं येत्तया ।
 परस्परसंगानुमते सर्वं संग्रहणं स्मृतम् ॥
 अत्राह्वयः संग्रहणे प्राणान्तं दण्डमर्हति ।
 चतुर्णामपि वर्णानां दारारक्ष्यतमाः सदा ॥
 भिक्षुका वन्दिनश्चैव दीक्षिताः कारवस्तथा ।
 सन्भाषणं सह स्त्रीभिः कुर्य्युरप्रतिवारिताः ॥
 न सन्भाषां परस्त्रोभिः प्रतिषिद्धः समाचरेत् ।
 निषिद्धोभाषमाणस्तु सुवर्णं दण्डमर्हति ॥
 नैष चारणदारेषु विधिर्यात्मोपजीविषु ।
 सञ्जयन्ति हिते नारीन्निर्गुणाश्चारयन्ति च ॥
 किञ्चिदेव तु दाप्यः सग्रात् सन्भाषां ताभिराचरन्
 प्रैथ्यासु चैकभक्तासु रहः प्रव्रजितासु च ॥
 योऽकामां दूषयेत् कन्यां स सद्योबधमर्हति ।
 सकामां दूषयंस्तुल्यो न बधं प्राप्नुयान्नरः ॥
 कन्यां भजन्तीमुत्कृष्टं न किञ्चिदपिदापयेत् ।
 जघन्यं सेवमानन्तु संयतां वासयेद्भूङ्हे ॥
 उत्तमां सेवमानन्तु जघन्योबधमर्हति ।
 शुल्कं दद्यात् सेवमानः समामिच्छेत् पिता यदि ॥
 अभिषद्य तु यः कन्यां कुर्याद्दर्पेण मानवः ।
 तस्यैव कर्त्थं अङ्गुल्यौ दण्डं चार्हति षट्शतम् ॥
 सकामां दूषयंस्तुल्यो लाङ्गुलिच्छेदमाप्नुयात् ।
 द्विशतन्तु दमं दाप्यः प्रसङ्गविनिवृत्तये ॥ ३६८

कन्यैव कन्यां या कुर्यात्तस्यैः स्याद्द्विगुणोदमः । ३८
 शुल्कंच द्विगुणं दद्याच्छिफाच्चैवाप्रुयाद्दश ॥
 या तु कन्यां प्रकुर्यात् स्त्री सा सद्यो मौण्ड्यमर्हति ।
 अङ्गुल्योरेव च च्छेदं खरेणोद्दहनस्तथा ॥
 भर्तारं लङ्घयेद् या तु स्त्री ज्ञातिगुणदर्पिता ।
 तां श्वभिः खादयेद्राजा संस्थाने बहुसंस्थिते ॥
 पुमांसं दाहयेत् पापं शयने तप्त आयसे ।
 अभ्यादध्युच्च काष्ठानि तत्र दह्येत पापकृत् ॥
 संवत्सराभिश्चस्तस्य दुष्टस्य द्विगुणोदमः ।
 ब्राह्मण्या सह संवासे चाण्डाल्या तावदेव तु ॥
 शूद्रोगुप्तमगुप्तं वा द्वैजातं वर्णमावसन् ।
 अगुप्तमङ्गसर्वस्वैर्गुप्तं सर्वेण हीयते ॥
 वैश्यः सर्वस्वदण्डः स्यात् संवत्सरनिरोधतः ।
 सहस्रं क्षत्रियोदण्डोऽगोमौण्डं मूत्रेण चार्हति ॥
 ब्राह्मणीं यद्यगुप्तान्तु गच्छेतां वैश्यपार्थिवौ ।
 वैश्यं पंचशतं कुर्यात् क्षत्रियन्तु सहस्रिणम् ॥
 उभावपि तु तावेव ब्राह्मण्या गुप्तया सह ।
 विप्रुसौ शूद्रवद्दण्डौ दग्धव्यौ वा कटाग्निना ॥
 सहस्रं ब्राह्मणोदण्डो गुप्तां विप्रां बलाद्भुजन् ।
 शतानि पंच दंडाः स्याद्दिच्छन्त्या सह सङ्गतः ॥
 मौंड्यं प्राणान्तिकोदंडो ब्राह्मणस्य विधीयते ।
 दूतरेषान्तु वर्णानां दंडः प्राणान्तिको भवेत् ॥
 न जातु ब्राह्मणं हन्यात् सर्वपापेष्वपि स्थितम् ।
 राष्ट्रादेनं बहिः कुर्यात् समग्रधनमक्षतम् ॥ ३८०

न ब्राह्मणवधाद्भूयानधर्मो विद्यते भुवि ।
 तस्मादस्य बधं राजा मनसापि न चिन्तयेत् ॥ ३८१ ॥
 वैश्यश्चेत् क्षत्रियां गुप्तां वैश्यां वा क्षत्रिवो ब्रजेत् ।
 यो ब्राह्मण्यामगुप्तायां तावुभौ दंडमर्हतः ॥
 सहस्रं ब्राह्मणो दंडं दाय्योगुप्ते तु ते ब्रजन् ।
 शूद्रायां क्षत्रियविशोः साहस्रो वै भवेद्दमः ॥
 क्षत्रियायामगुप्तायां वैश्ये पंचशतं दमः ।
 मूत्रेण मीणेषु मिक्षेत् क्षत्रियो दण्डमेव वा ॥
 अगुप्ते क्षत्रियावैश्ये शूद्रां वा ब्राह्मणो ब्रजन् ।
 शतानि पंच दण्डाः स्यात् सहस्रं त्वन्यजस्त्रियम् ॥
 यस्य स्तेनः पुरे नास्ति नान्यस्त्रीगो न दुष्टवाक् ।
 न साहसिकदण्डघ्नौ स राजा शक्रलोकभाक् ॥
 एतिषां निग्रयो राज्ञः पंचानां विषये स्वके ।
 साम्बान्यद्यत् स्वजात्येषु लोके चैव यशस्करः ॥
 ऋत्विजं यस्तजेद्दूयान्यो वाक्यं चर्त्विक्त्वजेद्दुयदि ।
 शक्तं कर्मण्यदुष्टं च तयोर्दंडः शतं शतम् ॥
 न माता न पिता न स्त्री न पुत्रस्यागमर्हति ।
 त्वजन्नपतिताने राज्ञा दंडाः शतानि षट् ॥
 आश्रमेषु द्विजातिनां कार्यं विवदतां मिथः ।
 न विब्रूयान्नृपो धर्मं चिकीर्षन् हितमात्मनः ॥
 यथार्हमेतानभ्यर्च्य ब्राह्मणैः सह पार्थिवः ।
 सान्त्वेन प्रशमय्यादौ स्वधमं प्रतिपादयेत् ॥
 प्रतिवेश्यानुवेश्यौ च कल्याणे विंशतिद्विजे ।
 अर्हावभोजयन् विप्रोर्दंडमर्हति माषकम् ॥ ३८२ ॥

श्रोत्रियः श्रोत्रियं साधुं भूतिहात्येष्वभोजयन् ।
 तदन्नं द्विगुणं दाप्यो हिरण्येचैव माषकम् ॥ ३८३ ॥
 अथो जडः पीठसर्पो सप्तत्या स्थविस्त्वयः ।
 श्रोत्रियेषूपकुर्वन् न दाप्याः केनचित् करम् ॥
 श्रोत्रियं व्याधित्तत्तै ध बालहृद्वावकिंचनम् ।
 महाकुलीनमार्यश्च राजा संपूजयेत् सदा ॥
 शाल्मलीफलके श्लक्ष्णे नेनिज्यान्नेजकः श्नैः ।
 न च वासांसि वासोभिर्निर्हरेन्न च वासयेत् ॥
 तन्तुवायोदशपलं दद्यादेकपलाधिकम् ।
 अतोऽन्यथावर्त्तमानो दाप्योद्दशकं दमम् ॥
 शुल्कस्थानेषु कुशलाः सर्वपथ्यविचक्षणाः ।
 कुर्युरर्घं यथा षण्णं ततोविंशं वृषोहरेत् ॥
 रात्रः प्रख्यातभांडानि प्रतिषिद्धानि यानिच ।
 तानि निर्हरतोलीभात् सर्वहरें हरेन्नृपः ॥
 शुल्कस्थानं परिहरन्नकाले क्रयविक्रयी ।
 मिथ्यावादी च संखाने दाप्येऽष्टगुणमत्स्यम् ॥
 आगमं निर्गमं स्थानं तथा वृद्धिस्तयापुभौ ।
 विचार्य सर्वपथ्यानां कारयेत् क्रयविक्रयौ ॥
 पंचरात्रे पंचरात्रे पक्षे पक्षेऽथवा गते ।
 कुर्वीत चैषां प्रत्यक्षमर्घसंस्थापनं वृषः ॥
 तुलामानं प्रतीमानं सर्वंच सप्तात् सुलक्षितम् ।
 षट्सु षट्सुच मासेषुपुनरेव परीक्षयेत् ॥
 पणं यानं तरे दाप्यं पौरुषोर्द्धपणं तरे ।
 पादं पशुश्च योषिश्च पादाद्धं रिक्तकः पुमान् ॥ ४०४ ॥

भांडपूर्णानि यानानि तार्थ्यं दाप्यानि सारतः ।
 रिक्तभांडानि यत्किञ्चित् पुमांसश्चापरिच्छदाः ॥ ४० ॥
 दीर्घाध्वनि यथादेशं यथा कालं तरो भवेत् ।
 नदीतीरेषु तद्विद्यात् समुद्रे नास्ति लक्षणम् ॥
 गर्भिणी तु द्विमासादिस्तथा प्रवर्जितो मनिः ।
 ब्राह्मणालिङ्गिनश्चैव न दाप्यास्मारिकं तरे ॥
 यान्नावि किञ्चिद्वाशानां विशीर्य्यतापराधतः ।
 तद्वागैरेव दातव्यं समाजस्य स्वर्तोऽशतः ॥
 एष नौयायिनामुक्तो व्यवहारसा निर्णयः ।
 दाशापराधतस्तोये दैविके नास्ति निग्रहः ॥
 वाणिज्यं कारयेद्दैव्यं कुसीटं कृषिमेव च ।
 पशूनां रक्षणञ्चैव दासां शूद्रं द्विजानाम् ॥
 जत्रियंचैव वैश्यंच ब्राह्मणोत्तिकर्षितौ ।
 पिष्टयाश्लृष्टंसेजस्वानि कर्माणि कारयन् ॥
 दासान्तु कारयन्तो भाद्राह्वणः संस्कृतान् द्विजान् ।
 अनिच्छतः प्राभवत्याद्रात्रा दंडाः शतानि घृ ॥
 शूद्रान्तु कारयेद्दासां क्रीतमक्रीतमेव च ।
 दासाश्चैव हि सृष्टोऽसौ ब्राह्मणस्य स्वयम्भुवा ॥
 न स्यामिना निष्टोऽपि शूद्रो दासादिमुच्यते ।
 निसर्गजं हि तत्तस्य कस्तस्मात्तदपोहति ॥
 ध्वजाह्वतो भक्तदासो गृहजः क्रीतदत्रिमी ।
 पैत्रि को दंडदासश्च सप्तैते दासयोनयः ॥
 भार्या पुत्रश्च दासश्च तत्र एवाधना स्मृताः ।
 यत्ने समधिगच्छन्ति यसा ते तस्य तदनम् ॥ ४१ ॥

विस्रब्धं ब्राह्मणः शूद्राद्व्योपादानमाचरेत् ।
 न हि तस्मास्ति किञ्चित् स्वं भर्तृहार्यधनो हि सः ॥ ४१७
 वैश्यशूद्रौ प्रयत्नेन स्वानि कर्माणि कारयेत् ।
 तौ हि चतौ स्वकर्मभ्यः क्षोभयेतामिदं जगत् ॥
 अहन्यहन्यवेक्षेत कर्मान्तान् बाहानि च ।
 आयव्ययी च नियतावारान् कौशले च ॥
 एवं सर्वानिमा राजा व्यवहारान् समापयन् ।
 व्यपोह्य क्रिल्विषं सर्वं प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ४२०
 इति मानवे धनशास्त्रे शृगुप्रोक्तायां
 संहितायामष्टमोऽध्यायः ॥ ७

नवमोऽध्यायः ।

पुरुषस्य स्त्रियाश्चैव धर्म्यं वर्त्मनिर्निष्ठतोः ।
 संयागे विप्रयोगे च धर्मान् कथ्यामि शाश्वतान् ॥
 अश्वतन्त्राः श्लियः कार्याः पुरुषैः सौर्दिदानिषुम् ॥
 विषये च सज्जन्यः संस्थाप्या आकनोवशं ॥
 पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति वीवने ।
 रक्षन्ति स्यविरे पुत्रा न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥
 कालेऽदाता पिता वाचोवाचश्चासुपयत्प्रियः ॥
 बन्धे भर्तरि पुत्रस्तु वाचोमातुररक्षिता ॥
 मूर्खेभ्योऽपि प्रसङ्गेभ्यः स्त्रियोरक्ष्या विशंपतः ।
 द्वयोर्हि कुलयोः शोकमावर्हयुररक्षिताः ॥ ५

दूमं हि सर्ववर्षानां पश्यन्तो धर्ममुत्तमम् ।
 यतन्ते रक्षितुं भार्यां भर्तारो दुर्बला अपि ॥ ६ ॥
 स्वां प्रसूतिं चरित्वा कुलमात्मानमेव च ।
 स्वंच धर्मं प्रयत्नेन जायां रक्षन् हि रक्षति ॥
 पतिभार्यां संप्रविश्य गर्भोभूत्वेह जायते ।
 जायायास्तद्धि जायात्वं यदस्रां जायते पुनः ॥
 यादृशं भजते हि स्त्री सुतं सृते तथाविधम् ।
 तस्मात् प्रजाविशुद्ध्यर्थं स्त्रियं रक्षेत् प्रथमतः ॥
 न कश्चिद्बोधितः शक्तः प्रसह्य परिरक्षितुम् ।
 एतैरुपाययोगैस्तु शक्त्यास्ताः परिरक्षितुम् ॥
 अर्थस्य संग्रहे चैवां व्यये चैव नियोजयेत् ।
 शौचे धर्मोन्नपत्न्याश्च पारिणाह्यस्य वेक्षण्ये ॥
 अरक्षिता गृहे रुहाः पुरुषैराप्तकारिभिः ।
 आत्मानमात्मना यास्तु रक्षेयुस्ताः सुरक्षिताः ॥
 पानं दुर्जनसंसर्गः पत्या च विरहोऽटनम् ।
 स्वप्नोऽन्यगेहवासश्च नारीसंदूषणानि षट् ॥
 नैतारुपं परीक्षन्ते नासां वयसि संस्थितिः ।
 सुरुपं वा विरुपं वा पुमानित्थेव मुञ्चते ॥
 यौञ्ज्याञ्जलचित्ताश्च नैस्त्रेष्ट्याश्च स्वभावतः ।
 रक्षिता यद्वतोऽपीह भर्तृष्वेता विकुर्वते ॥
 एवं स्वभावं ज्ञात्वासां प्रजापतिनिसर्गजम् ।
 परमं यद्वमातिष्ठेत् पुरुषोरक्षणं प्रति ॥
 शय्यासनमलहारं कामं क्रोधमनार्जवम् ।
 द्रोहभावं कुचर्याश्च स्त्रीभ्यो मनुःकल्पयत् ॥ १७ ॥

क्षुद्रिणीयाः क्रिया मन्त्रैरिति धर्मोध्यवस्थितः ।
 चिरिन्द्रिया ह्यमन्त्राश्च स्त्रियोऽवृतमिति, स्थितिः ॥ १२०
 तथा च श्रुतयोऽनङ्गो निगीता निगमेष्वपि ।
 स्वालक्ष्येष्वपरीक्षायां तासां शृणुत निष्कृतीः ॥
 यन्मे माता प्रलुलुभे विचरन्त्वः पतिव्रता ।
 तन्मे रेतः पित्वा हं क्तमिदं त्वस्यैतन्निदर्शनम् ॥
 ध्यायत्यनिष्टं यत्किञ्चित् पाणिग्राहस्य चेतसा ॥
 तस्यैष व्यभिचारस्य निङ्गवः सम्यगुच्यते ॥
 यादृग्गुणेन भर्ता स्त्री संवृज्येत यथाविधि ।
 तादृग्गुणा सा भवति समुद्रेणैव निम्नगा ॥
 अक्षमाला वशिष्ठेन संवृक्ताऽधमयोनिज्जा ।
 शारङ्गी मन्दपालेन जगामाभ्यर्हणीयताम् ॥
 एताश्चान्याश्च लोकेऽस्त्रियपक्षेऽप्रसृतयः ।
 उत्कर्षं योषितः प्राप्ताः स्त्रैः स्त्रैर्भर्तृगुणैः शुभैः ॥
 एषोदिता लोकयात्रा नित्यं स्त्रीपुंसयोः शुभा ।
 प्रेत्येह च सुखोदकान् प्रजा धर्मान्निबोधत ॥
 प्रजनार्थं महाभागाः पूजार्हाऽष्टहदीप्तयः ।
 स्त्रियः श्रियश्च गेहेषु न विप्रेषोऽस्ति कश्चन ॥
 उत्पादनमपत्यस्य जातस्य परिपालनम् ।
 प्रत्यहं लोकयात्रयाः प्रत्यहं स्त्रीनिवन्धनम् ॥
 अपत्यं धर्मकार्याणि शश्रूषा रतिरुत्तमा ।
 दाराधीनस्तथा स्वर्गः पितृणामात्मनश्च ह ॥
 पतिं या नाभिचरति मनोवाग्देहसंयता ।
 सा भर्तृलोकानाप्नोति सद्भिः साध्वीति चोच्यते ॥ १२६

व्यभिचारात् भर्तुः स्त्री लोके प्राप्नोति निन्द्यताम् ॥
 शृगालयोनिं वा प्राप्नोति पापयोगैश्च पीड्यते ॥ ३०
 पुत्रं प्रत्यर्दितं सद्भिः पूर्वजैश्च महर्षिभिः ।
 विखजन्ममिमं पुण्यमुपन्यासं निबोधत ॥
 भर्तुः पुत्रं विजानन्ति श्रुतिद्वैधन्तु भर्तुरि ॥
 आहुरुत्पादकं केचिदपरे द्वे त्रिण्यं विदुः ॥
 क्षेत्रभृता स्मृता नारी बीजभृतः स्मृतः पुमान् ॥
 क्षेत्रबीजसमायोगात् सम्भवः सर्वदेहिनाम् ॥
 विशिष्टं कुत्रचिद्बीजं स्त्रीयोनिस्त्वेव कुत्रचित् ॥
 उभयन्तु समं यत्र सा प्रसूतिः प्रश्न्यते ॥
 बीजं यच्चैव योन्याश्च बीजमुत्कृष्टमुच्यते ।
 सर्वभूतप्रसूतिर्हि बीजलक्षणलक्षिता ॥
 यादृशं तूष्यते बीजं क्षेत्रे कालोपपादिते ।
 तादृशो हति तत्तस्मिन् बीजं स्वैर्यज्जितं गुणैः ॥
 इयं भूमिर्हि मृतानां गच्छती योनिरुच्यते ।
 न च योनिगुणान् कांश्चिद्बीजं पुष्यति पुष्टिषु ॥
 भूमावप्येककेदारे कालोमानि कृषीबलैः ।
 नाना रूपाणि जायन्ते बीजानीह रूभावतः ॥
 ब्रीहयः शालयोमुद्गास्तिला माषास्तथा यवाः ।
 यथा बीजं प्ररोहन्ति स एव नानीक्ष्वस्तथा ॥
 अन्यदुप्तं जातमन्यदित्येतन्नोपपद्यते ।
 उष्यते यद्वि यद्बीजं तत्तदेव प्ररोहति ॥
 तत् प्राज्ञेन विनीतेन ज्ञानविज्ञानैवेदिना ।
 आयुष्कामेण यत्तस्य न जातु परयोषिति ॥ ४१

अथ गात्रा वायुगीताः कीर्त्तयन्ति पुराविदः ।
 अथ बीजं स वमर्ष्यं पुंसां परपरिग्रहे ॥ ४२
 न यतीष्वर्थया विदुः सि विदुः मनुविध्यतः ।
 तथा नायति वै क्षिप्रं बीजं परपरिग्रहे ॥
 पृथोरपीमां पृथिवीं भार्यां पूर्वविदो विदुः ।
 स्थाणुच्छेदस्य केदारमाहुः शल्यवतो मृगम् ॥
 एतावानेव पुरुषो यज्जायात्मा प्रजेति ॥
 विप्राः प्राहुस्तथा चैतद्यो भर्ता सा क्षृताङ्गना ॥
 न निष्क्रयविसर्गाभ्यां भर्तुर्भार्या विमुच्यते ।
 एवं धर्मं विजानामः प्राक् प्रजापतिनिर्मितम् ॥
 सकृदंशोनिपतति सकृत् कन्या प्रदीयते ।
 सकृदाह ददानीति त्रीष्वेतानि सतां सकृत् ॥
 यथा मोक्षोद्भवासीषु महिष्यजाविकासु च ।
 नोत्पादकः प्रजाभागी तथैवान्याङ्गनास्वपि ॥
 येऽक्षेत्रिणो बीजवन्तः परक्षेत्रप्रवापिण्यः ।
 ते वै शल्यस्य जातस्य न लभन्ते फलं क्वचित् ॥
 अदन्यगेषु वृषभो वत्सानां जनयेच्छतम् ।
 गोमिनामेव ते वत्सा मोघं स्कन्दितमार्घभम् ॥
 तथैवाक्षेत्रिणोबीजं परक्षेत्रप्रवापिण्यः ।
 कूर्बन्ति क्षेत्रिणामर्थं न बीजी लभते फलम् ॥
 फलत्वनभिसन्धाय क्षेत्रिणां बीजिनान्तथा ।
 प्रीयच्च क्षेत्रिणामर्थोबीजाद्योनिर्गरीयसी ॥
 क्रियाभ्युपगमात्क्षेत्रहीजार्थं यत् प्रदीयते ।
 तस्यैह भागिनौ दृष्टौ बीजी क्षेत्रिकएव च ॥ ५३

श्रीवशात्तादृतं बीजं तस्य चोत्ते प्ररोहति ।
 चोत्तिकस्यैव तद्बीजं न वशा लभये फलम् ॥ १४
 एष धर्मी गवामस्य हास्युद्राजोविकस्य च ।
 विहङ्गमद्विषीणां च विज्ञेयः प्रसवं प्रति ॥
 एतद्दः सारफलं गुत्वं बीजयोन्वोः प्रकीर्तितम् ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि बीषितां धर्ममापदि ॥
 भ्रातृर्ष्येष्टस्य भार्या वा गुरुपत्न्यनुजस्य सा ।
 यवीवसस्तु वा भार्या स्रुषा ज्येष्ठस्य सा स्मृता ॥
 ज्येष्ठोयवीयसोभार्या ववीवान् वाग्रजस्त्रियम् ।
 पतितौ भवतो गत्वा निवृत्तावध्वनापदि ॥
 देवराज्ञं सपिण्डराज्ञं स्त्रियं सम्यङ्द्रियुक्तया ।
 प्रजेप् स्रिताधिमन्तव्या संन्तानस्य परिज्ञये ॥
 विधवावां निवृत्तस्तु वृताक्तोवाग्वतो निधिः ।
 एकमुत्पादयेत् पुत्रं न द्वितीयं कथंचन ॥
 द्वितीयमेके प्रजनं मन्यन्ते स्त्रीषु तद्विदः ।
 अनिर्द्वं नियोगार्थं पश्यन्तो धर्मतस्तयोः ॥
 विधवावां नियोगार्थं निर्द्वं ते तु यथाविधि ।
 गुरुवश्च स्रुषावश्च वर्त्तयातां परस्परम् ॥
 निवृत्तो यो विधिं हित्वा वर्त्तयातान्तु कामतः ।
 तावुभौ पतितौ स्यातां स्रुषागगुरुतल्पगौ ॥
 नान्यास्मिन् विधवा नारी नियोक्तव्या द्विजप्रतिभिः ।
 अन्यस्मिन् हि निवृत्तानां धर्मं हन्युः सनातनम् ॥
 गोद्वाहिकेषु मन्त्रेषु नियोगः कीर्त्तयेत् कश्चित् ।
 न विधाहविधावक्तं विधवावेदनं पुनः ॥ १५

अथ द्विजैर्हि विद्वद्भिः पशुधर्मो विगर्हितः ।
 अनुथाणामपि प्रोक्तो वेणो राज्यं प्रयासति ॥ ६६ ॥
 स महोमखिलां भुङ्क्त्वा राजर्षिं प्रवरः पुरा ।
 वर्णानां सङ्करं चक्रे कामोपहतचेतनः ॥
 ततः प्रभृति यो मोहात् प्रमीतपतिकां स्त्रियम् ।
 नियोजयत्यपत्यार्थं तं विगर्हन्ति साधवः ॥
 यथा म्रियेत कन्याया वाचा सत्ये कृते पतिः ।
 तामनेन विधानेन निजो विन्देत देवरः ॥
 यथाविध्यधिगम्यैनां शुक्लवस्त्रां शुचिव्रताम् ।
 मियोभजेताप्रसवात् सक्तत् सक्तहतावृती ॥
 न दत्त्वा कस्यचित् कन्यां पुनर्दद्याद्विचक्षणः ।
 दत्त्वा पुनः प्रयच्छन् हि प्राप्नोति पुरुषानृतम् ॥
 विधिवत्प्रतिगृह्यापि त्यजेत् कन्यां विगर्हिताम् ।
 व्याधितां विप्रदुष्टां वा कृद्मना चोपपादिताम् ॥
 यस्तु दोषवतीं कन्यामनाख्यायोपपादयेत् ।
 तस्य तद्वितथं कुर्यात् कन्यादातुर्दुरात्मनः ॥
 विधाय वृत्तिं भार्यगयाः प्रवसेत् कार्यवान्नरः ।
 अवृत्तिकर्षिता हि स्त्री प्रदुष्टेत् स्थितिमत्यपि ॥
 विधाय प्रोषिते वृत्तिं जीवेन्नियममास्थिता ।
 प्रोषिते त्वविधायैव जीवेच्छिलैरगर्हितैः ॥
 प्रोषितो धर्मकार्यार्थं प्रतीक्ष्योऽष्टौ नरः समाः ।
 विद्यायं षट् यशोऽर्थं वा कामार्थं त्रींस्तु वत्सरान् ॥
 संवत्सरं प्रतीक्षेत द्विषन्तीं योषितं पतिः ।
 ऊर्द्धं संवत्सरात्त्वेनां दायान् कृत्वा न संवसेत् ॥ ७७ ॥

अतिक्रामेत् प्रमत्तं या मत्तं रोगार्त्तमेव वा ।
 सा त्वेन मासान् परित्याज्याविभूषणपरिच्छदा ॥
 उन्मत्तं पतितं क्लीबमबीजं पापरोगिणम् ।
 न त्यागोऽस्ति द्विषन्त्याश्च न च दायापवर्त्तनम् ॥
 मद्यपासाघृष्टता च प्रतिकुला च या भवेत् ।
 व्याधिता व्याधिवेत्तव्या हिंसाऽर्धघ्नी च सर्वदा ॥
 बन्ध्याष्टमेऽधिवेद्याब्दे दशमे तु चतुप्रजा ।
 एकादशे स्त्रीजननी सद्यस्वप्रियवादिनी ॥
 या रोगिणी स्यात्तु हिता सम्पन्नाचैव शीलतः ।
 सानुघ्नाप्याधिवेत्तव्या नावमान्या च कर्हिचित् ॥
 अधिविन्ना तु या नारी निर्गच्छेद्रुषिता गृहात् ।
 सा सद्यः सन्निरोधव्या त्याज्या वा कुलसन्निधौ ॥
 प्रतिषिद्धापि चेद् या तु मद्यमभ्युदयेष्वपि ।
 प्रेक्षासमाजं गच्छेद्वा सा दंष्ट्रा कृष्णालानि षट् ॥
 यदि स्वाश्रापराश्चैव विन्देरन् योयितो हिजाः ।
 तासां वर्णक्रमेण स्याज्जैष्ठ्यं पूजा च वैश्व च ॥
 भर्तुः शरीरशुश्रूषां धर्मकार्यंच नैत्थिकम् ।
 स्वा चैव कुर्यात् सर्षपां नास्वजातिः कथंचन ॥
 यस्तु तत्कारयेन्मोहात् स्वजात्या स्थितयान्यया ।
 यथा ब्राह्मणचाण्डालः पूर्वदृष्टस्तथैव सः ॥
 उत्कृष्टायाभिरुपाय वराय सदृशाय च ।
 अप्राप्तमपि तां तस्मै कन्यां दद्याद्यथाविधि ॥
 काममाभरणान्निष्ठेद्गृहे कन्यात्तुमत्यपि ।
 न चैवैनां प्रपञ्चेत्तु गुणहीनाय कर्हिचित् ॥ ८८

त्रीणि वर्षाण्युदीचेत कुमार्यृतुमती सती ।
 ऊर्ध्वन्तु कालादेतस्माद्दिन्देत सदृशं पतिम् । ८०
 अदीयमाना भर्तारमधिगच्छेद्यदि स्वयम् ।
 नैनः किञ्चिद्वाप्नोति न च यं साधिगच्छति ॥
 अलङ्कारं नाददीत पितॄं कन्या स्वयंवरा ।
 मातृकं भ्रातृदत्तं वा स्तेना स्याद्यदि तं हरित् ॥
 पित्ने न दद्याच्छुक्लान्तु कन्यामृतुमतीं हरन् ।
 स हि स्वाभ्यादतिक्रामेदृतुनां प्रतिरोधनात् ॥
 त्रिंशद्दशोद्धृते कन्यां हृद्यां द्वादशवार्षिकीम् ।
 त्र्यष्टवर्षोऽष्टवर्षीवा धर्मे सीदति सत्वरः ॥
 देवदत्तां परिभार्यां विन्दते नेच्छ्यात्मनः ।
 तां साध्वीं विभ्रयान्नित्यं देवानां प्रियमाचरन् ॥
 प्रजानार्थं स्त्रियः शृष्टाः सन्तानार्थंच मानवाः ।
 तस्मात् साधारणोधर्मं श्रुतौ पत्न्या सहोदितः ॥
 कन्यायां दत्तशुक्लयां स्त्रियते यदि शुक्लदः ।
 देवराय प्रदातव्या यदि कन्यानुमन्यते ॥
 आददीत न श्रुद्रोऽपि शुक्लं दुहितरं ददत् ।
 शुक्लं हि गृह्णन् कुरुते च्छन्नं दुहितृविक्रयम् ॥
 एतत्तु न परे चक्रुर्नापरे जातु साधवः ।
 यदन्यस्य प्रतिज्ञाय पुनरन्यस्य दीयते ।
 नानु शश्रुम जालेतत् पूर्वेष्वपि हि जन्मसु ।
 शुक्लसंज्ञेन मूखेन च्छन्नं दुहितृविक्रयम् ।
 अन्योन्यस्याय्यभिचारोभवेदामरणान्तिकः ।
 एषधर्मः समासेन ज्ञेयः स्त्रीपुंसयोः परः ॥ १०१

तथा नित्यं यतेवातां क्षीपुंसौगु हतक्रियौ ।
 यथा नाभिचरेतां तौ वियुक्तावितरेतरम् ॥ १०३
 एष स्त्रीपुंसयोर्लुक्तो धर्मोवा रतिसंहितः ।
 आपद्यपत्यप्राप्तिश्च दायभागं निबोधतः ॥
 ऊर्ध्वं पितुश्च मातुश्च समेत्य भ्रातरः समम् ।
 भजेरन् पैटकं रिक्थमनीशास्ते हि जीवतोः ॥
 ज्येष्ठएव तु गृह्णीयात् पितृं धनमशेषतः ॥
 शेषास्तमुपजीवेयुर्यथैव पितरन्तथा ॥
 ज्येष्ठेन जातमात्रेण पुत्री भवति मानवः ।
 पितृणामनृणञ्चैव स तस्मात् सर्वमर्हति ॥
 यस्मिन्नृणं सन्नयति येन चानन्यमश्रुते ।
 स एव धर्मजः पुत्र कामजानितरान् विदुः ॥
 पितेव पालयेत् पुत्रान् ज्येष्ठोभ्रातृन् यवीयसः ॥
 पुत्रवच्चापि वर्त्तेरन् ज्येष्ठे भ्रातरि धर्मतः ॥
 ज्येष्ठः पृज्यतमोलोके ज्येष्ठः सद्भिरगर्हितः ।
 ज्येष्ठः कुलं वर्द्धयति विनाशयति वा पुनः ॥
 यो ज्येष्ठो ज्येष्ठवृत्तिः स्यान्मातेव स पितेव सः ॥
 अज्येष्ठवृत्तिर्यस्तु स्यात् स सम्पूज्यस्तु बन्धुवत् ॥
 एवं सह वसेयुर्वा पृथग्वा धर्मकाम्यया ।
 पृथग्विवर्द्धते धर्मस्तस्माद्दम्याः पृथक् क्रिया ॥
 ज्येष्ठस्य विंशत्तद्वारः सर्वद्रव्याश्च यद्वरम् ।
 ततोऽर्द्धं मध्यमस्य स्यात्त, रीयन्तु यवीयसः ॥
 ज्येष्ठश्चैक कनिष्ठश्च संहरेतां यथोदितम् ।
 येन्ये ज्येष्ठकनिष्ठगभ्यां तेषां स्यान्मध्यमं धनम् ॥

सर्वेषां धनजातानामाददीताग्रमग्रजः ।
 यच्चसातिशयं किञ्चिद्दशतश्चाप्रुयाह्वरम् ॥ ११४ ॥
 उदारो न दशस्वस्ति सम्पन्नानां स्वकर्मसु ।
 यत्किञ्चिदेव देयन्तु ज्यायसे मानवर्द्धनम् ॥
 एवं समुद्रतोडारे समान्नांश्यान् प्रकल्पयेत् ।
 उदारोऽनुद्रृतेतेषामियं स्यादंशकल्पना ॥
 एताधिकं हरेज्जेष्टाः पुत्रोऽध्यङ्गं ततोऽनुजः ।
 अंशमंशं यवीयांस इति धर्मोऽव्यवस्थितः ॥
 स्त्रेभ्योऽंशेभ्यस्तु कन्याभ्यः प्रदद्याद्भ्रातरः पृथक् ॥
 स्वात् स्वादंशाच्चतुर्भागं पतिताः स्युरदित्सवः ॥
 अजाविकं सैकशफं न जातुविषमं भजेत् ।
 अजाविकन्तु विषमं ज्येष्ठस्यैव विधीयते ॥
 यवीयान् ज्येष्ठभार्यायां पुत्रमुत्पादयेत् यदि ।
 समस्तत्र विभागः स्यादिति धर्मोऽव्यवस्थितः ॥
 उपसर्जः प्रधानस्य धर्मतो नोपपद्यते ।
 पिता प्रधानं प्रजने तस्माद्दर्मेण तं भजेत् ॥
 पुत्रः कनिष्ठोज्येष्ठायां कनिष्ठायांच पूर्वजः ।
 कथं तत्र विभागः स्यादिति चेत् संशयो भवेत् ॥
 एकं वृषभमुडारं संहरेत् स पूर्वजः ।
 ततो परेऽज्येष्ठवृषास्तदूनानां स्वमावृतः ॥
 ज्येष्ठस्तु जातो ज्येष्ठायां हरेद्वृषभघोडशाः ।
 ततः स्वमावृतः शेषा भजेरन्निति धारणा ॥
 सदृशस्त्रीषु जातानां पुत्राणामविशेषतः ।
 न मावृतोज्येष्ठे मस्ति जन्मतोज्येष्ठामुच्यते ॥ १२५ ॥

जन्मज्येष्ठेन चाज्ञानं सुब्रह्मण्यास्वपि कृतम् ।
 यमयोश्चैव गर्भेषु जन्मतोज्येष्ठता कृता ॥ १२६ ॥
 अपुत्रोऽनेन विधिना सुतां कुर्वीत पुत्रिकाम् ।
 यदपत्यं भवेदस्यां तन्मम स्यात् स्वधाकरम् ॥
 अनेन तु विधानेन पुरा चक्रेऽथ पुत्रिकाः ।
 विष्टद्वयं स्ववंशस्य स्वयं दक्षः प्रजापतिः ॥
 इदौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ।
 सोमाय रात्रे सत्कृत्य प्रीतात्मा सप्तविंशतिम् ॥
 अथैवात्मा तथा पुत्रः पुत्रेण दुहित्वा समा ।
 तस्यामात्मनि विष्टन्तां कथमन्यो धनं हरेत् ॥
 मातुस्तु यौतुकं यत् स्यात् कुमारीभागएव सः ।
 दौहित्र एव च हरेदपुत्रस्यखिलं धनम् ॥
 दौहित्रोऽखिलं रिक्त्यमपुत्रस्य पितुर्हरेत् ।
 स एव दद्याद्दौ पिच्छौ पित्ने मातामाहाय च ॥
 पौत्रदौहित्रयोर्लोके न विधेयोऽस्ति धर्मतः ।
 तयोर्हि मातापितरौ सभूतौ तस्य देहतः ॥
 पुत्रिकायां कृतायान्तु यदि पुत्रेऽनुजायते ।
 समस्तत्र विभागः स्याज्जगता नास्ति हि स्त्रियाः ॥
 अपुत्रायां कृतायान्तु पुत्रिकायां कथंचन ।
 धनं तत्पुत्रिकाभर्ता हरेतैवाविचारयन् ॥
 अकृता वा कृता वापि यं विन्देत् सदृशात् सुतम् ।
 पौत्रौ मातामहस्तेन दद्यात् पिच्छं हरेद्वनम् ॥
 पुत्रेण लोकान् जयति पौत्रेणानन्यमश्रुते ।
 अथ पुत्रस्य पौत्रेण ब्रह्मत्याप्नोति पिष्टपम् ॥ १२७ ॥

पुत्रान्मो नरकाद्यन्मात्त्रायते पितरं सुतः ।
 तस्मात् पुत्रइति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयम्भुवा ॥ १२८
 पौत्रदौहित्ययोर्लोकं वियेषो नोपपद्यते ।
 दौहित्योऽपि ह्यमुत्रैतं सन्तारयति वीत्रवत् ॥
 मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्वपेत् पुत्रिकासुतः ।
 द्वितीयस्तु पितुस्तस्यास्तृतीयन्तत् पितुः पितुः ॥
 उपपन्नोगुणैः सर्वैः पुत्रोयस्य तु दक्षिणः ।
 स हरेतैव तद्रिकथं सम्प्राप्तोऽप्यन्यगोत्रतः ॥
 गोत्ररिक्थे जनत्रितुर्न हरेद्विभक्तः कश्चित् ।
 गोत्ररिक्थानुगः पिंडोऽप्यपैति ददतः स्वधा ॥
 अनियुक्तासुतश्चैव पुत्रिण्यामश्च देवरात् ।
 उभौ तौ नार्हतोभागं चारजातककामजौ ॥
 नियुक्तायामपि पुमान्नार्थ्यां जातोऽविधानतः ।
 नैवाहं पैतृकं रिक्थं पतितोत्पादितो हिंसः ॥
 हरेत्तत्र नियुक्तायां जातः पुत्रोयथौरसः ।
 जेत्त्रिकस्य तु तन्नृजं धर्मतः प्रसवश्च सः ॥
 धनं योविभृयाद्भ्रातुर्हृतस्य स्त्रियमेव च ।
 सोऽपत्वं स्नातुरसत्पाद्य दद्यात्तस्मै च तद्धनम् ॥
 या नियुक्तान्यतः पुत्रं देवराहाप्यवाप्रयात् ।
 तं कामजरीकथीयं वृथोत्पन्नं प्रचक्षते ॥
 एतद्विधानं विघ्नं यं विभागस्यैकयोनिषु ।
 बह्वीषु चैकजातानां नानास्त्रीषु निबोधत ॥
 ब्राह्मणस्यानुपूर्वेण चतस्रस्तु यदि स्त्रियः ।
 तासां पुत्रेषु जातेषु विभागेयं विधिः स्मृतः ॥१४९

कीनाशो गोदृषोयनमलङ्कारश्च वैश्व च ।
 विप्रत्नौ द्वारिकं देवमेकांशश्च प्रधानतः ॥ १५०
 त्वांशं दाय्यादरेविप्रो द्वावंशौ क्षत्रियास्ततः ।
 वैश्याजः सार्द्धमेवांशमंशं शूद्रास्ततो हरेत् ॥
 सर्वेषां रिक्त्यजातन्तु दशधा परिकल्प्य च ।
 धर्म्यं विभागं कुर्वीत विधिनानेन धर्मवित्
 चतुरोऽंशान् हरेद्द्विप्रस्त्रीनंशान् क्षत्रियास्ततः ।
 वैश्यापुत्रो हरेद्द्वयंशमंशं शूद्रास्ततो हरेत् ॥
 यद्यपि स्यात्तु सत्पुत्रोऽद्यसत्पुत्रोपि वा भवेत् ।
 ज्ञादिकं दशमादद्याच्छूद्रापुत्राय धर्मतः ॥
 ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्रापुत्रेण ऋक्यभाक् ।
 यदेवात्थ पिता दद्यात्तदेवास्य धनं भवेत् ॥
 समप्रर्णासु ये जाताः सर्वे पुत्रा द्विजानाम् ।
 उदारं ज्यायसे दत्त्वा भजेरन्नितरे समम् ॥
 शूद्रस्य तु सर्वणैव नान्या भार्या विधीयते ।
 तस्यां जाताः समांशाः सूर्यदि पुत्रशतं भवेत् ॥
 पुत्रान् द्वादश यानाह नृणां स्वायम्भुवोमनुः ।
 तेषां षड्बन्धुदायादाः षड्दायादवान्धवाः ॥
 औरसः क्षत्रजश्चैव दत्तः क्षत्रिमह्वच ।
 गूढोत्पन्नोऽपि विद्वश्च दाय्यादा बान्धवाश्च षट् ॥
 कानीनश्च सहोदृश्च क्रीतः पौनर्भवस्तथा ।
 स्वयन्दत्तश्च शूद्रश्च षड्दायादवान्धवाः ॥
 यादृशं फलमाप्नोति कुप्लवैः सन्तरन् जलम् ।
 तादृशं फलमाप्नोति कुप्लवैः सन्तरंस्तमः ॥ १५१

यशेकरिक्थिनौ स्यातामौरसक्षेत्रजौ सुतौ ।
 यस्य यत् पैटकं रिक्तं स तद्गृह्णीत नेतरः ॥ १६२
 एक एवौरसः पुत्रः पित्रास्य वसनः प्रसुः ।
 शेषाणामानुशंसार्थं प्रदद्यात् प्रजीवनम् ॥ १६३
 षष्ठन्तु क्षेत्रजसंगं प्रदद्यात् पैटकाडनात् ।
 औरसो विभजन् दायं पित्रां पंचममेव वा ॥ १६४
 औरसक्षेत्रजौ पुत्रौ पट्टरिक्तस्य भागिनौ ।
 दशापरे त क्रमशीगोत्ररिक्त्यांशभागिनः ॥ १६५
 स्वे क्षेत्रे संस्कृतायान्तु स्वयमतपादयेद्दि यम् ।
 तमौरसं विजानीयात् पत्रं प्रथमकल्पितम् ॥ १६६
 यस्तत्पुत्रः प्रमीतस्य क्लीवस्य व्याधितस्य वा ।
 स्वधर्मेण नियुक्तायां स पत्रः क्षेत्रजः स्मृतः ॥ १६७
 माता पिता वा दद्यातां यमद्भिः पत्रमापदि ।
 सदृशं प्रीतिसंयुक्तं स ज्ञेयोदत्तमः सुतः ॥ १६८
 सदृशन्तु प्रकृत्यादूयं गुणदोषविचक्षणम् ।
 पुत्रं पुत्रगुणैर्युक्तं स विज्ञेयश्च कृत्विमः ॥ १६९
 उत्पद्यते गृहे यस्या न च ज्ञायेत कस्य सः ।
 स गृहे गूढउत्पन्नस्तस्य स्यादूयस्य तत्पुत्रः ॥ १७०
 मातापितृभ्यामत्सृष्टं तयोरन्यतरेण वा ।
 यं पत्रं परिगृह्णीयादपविद्धः स उच्यते ॥
 पितृवेश्मानि कन्या तु यं पुत्रं जनयेद्द्रुहः ।
 तं कानीनं वदेन्नान्ना वोढुः कन्यासमृद्धवम् ॥
 या गर्भिणी संस्क्रियते ज्ञाताज्ञातापि वा सती ।
 वोढुः स गर्भोभवति सहीद इति चोच्यते ॥ १७१

क्रीणीयाद्वयस्त्ववत्यार्थं मातापितापितोर्यमन्तिकात् ।
 स क्रीतकः सुतस्तस्य सदृशोऽसदृशोऽपि वा ॥ ७४
 या पत्या वा परित्यक्ता विधवा वा स्वयेच्छया ।
 उत्पादयेत् पुनर्भूत्वा स पौनर्भव उच्यते ॥ ५
 सा चेद्व्यतयोनिः स्नातप्रत्यागतापि वा ।
 पौनर्भवेण भर्ता सा पुनः संस्कारमर्हति ॥ ६
 मातापितृविहीनोयस्यक्तो वा स्यादकारणात् ।
 आत्मानं सृष्ट्यं वेदयन् स्वयन्दत्तस्तु स स्मृतः ॥ ७
 यं ब्राह्मणस्तु शूद्रायां कामादुत्पादयेत् सुतम् ।
 स पारश्वेव श्वस्तस्मात् पारश्वः स्मृतः ॥ ८
 दास्यां वा दासदास्यां वा यः शूद्रस्य सुतोभवेत् ।
 सोऽनुज्ञातो हरेदंशमिति धर्मोव्यवस्थितः ॥ ९
 क्षेत्रजादीन् सुतानेतानेकादश यथोदितान् ।
 पुत्रप्रतिनिधीनाहुः क्रियालोपान्मनीषिणः ॥ १०
 य एतेऽभिहिताः पुत्राः प्रसङ्गादन्यबीजजाः । १६
 यस्य ते बीजतोजातस्तस्य ते नेतरस्त तु ॥ १७
 भ्रातृणामेकजातानामेकश्चेत् पुत्रवान् भवेत् ।
 सर्वास्तांस्तेन पुत्रेण पुत्रिणोमसुरब्रवीत् ॥
 सर्वासामेककपत्रीनामेका चेत् पुत्रीणी भवेत् ।
 सर्वास्तांस्तेन पुत्रेण प्राह पुत्रवतीर्मनुः ॥
 श्रेयसः श्रेयसोऽभावे पापीयान्त्क्थमर्हति ।
 बहवश्चेत्तु सदृशा सर्वे रिक्थस्य भागिनः ॥
 न भ्रातरो न पितरः पुत्रा ऋक्थहराः पितुः ।
 पिता हरेद्पुत्रस्य रिक्थं भ्रातर एवच ॥ १८५

त्रयाणामुदकं कार्ब्यं त्रिषु पिंडः प्रवर्त्तते ।
 चतुर्थः सम्प्रदातैषां पंचमो नोपपद्यते ॥ १८६
 अनन्तरः सपिंडादयस्तस्य तस्य धनं भवेत् ।
 अतज्जुं सकुल्यः स्यादाचार्यः शिष्यएव वा ॥
 सर्वेषामप्यभावे तु ब्राह्मणा रिक्थभागिनः ।
 त्रैविद्याः शुचयो दान्ता स्तथाधर्मो न हीयते ॥
 अहर्ष्यं ब्राह्मणद्रव्यं राज्ञा नित्यमिति स्थितिः ।
 दूतरेषान्तु वर्णानां सर्वाभावे हरेद्गृपः ॥
 संस्थितस्यानपत्यस्य सगोत्रात् पुत्रमाहरेत् ।
 तत्र यदृक्थजातं स्यात्तत्तस्मिन् प्रतिपादयेत् ॥
 द्वौ तु यौ विवदेयातां द्वाभ्यां जातौ स्त्रिया धने ।
 तयोर्यद्वयस्य पित्रं स्यात्तत् स गृह्णीत नेतरः ॥
 जनन्यां संस्थितायान्तु समं सर्वे सहोदराः ।
 भजेरन्माटकं रिक्थं भगिन्यश्च सनाभयः ॥
 यास्तासां सार्युहितरस्तासामपि यथार्हतः ।
 मातामह्या धनात् किञ्चित् प्रदेयं प्रीतिपूर्वकम् ॥
 अथ्यग्न्यध्यावाहनिकं दत्तञ्च प्रीतिकर्मणि ।
 भ्राह्ममाहपितृप्राप्तं षड्विधं स्त्रीधनं स्मृतम् ॥
 अन्वाधेर्यञ्च यदृचं पत्या प्रीतेन चैव यत् ।
 पत्यौ जीवति वृत्तायाः प्रजायास्तदनं भवेत् ॥
 ब्राह्मदैवार्षगान्धर्वप्रजापत्येषु यद्वसु ।
 अप्रजायामतीतायां भर्तुरेव तद्दिष्यते ॥
 यत्त्वस्राः स्राहनं दत्तं विवाहेष्वासुरादिषु ।
 अप्रजायामतीतायां मातापितृोस्तद्दिष्यते ॥ १८७

स्त्रियान्तु यज्ञवेदित्तं पित्रा दत्तं कथंचन ।
 ब्राह्मणी तद्वरेत् कन्या तदपत्यस्य वा भवेत् ॥ १५८
 न निर्हारं स्त्रीयः कुर्युः कुटुम्बाङ्गदुःख्यगात् ।
 स्वकादपि च वित्तादि स्वस्य भर्तुरवाप्तया ॥
 पतौ जीवति यः स्त्रीभिरलङ्कारो हतो भवेत् ॥
 न तं भजेरन् दायादा भजमानाः पतन्ति ते ॥
 अनंशौ क्लीवपतितौ जात्यन्धबधिरौ तथा ।
 उन्नत्तजडमूकाश्च ये च केचिन्निरिन्द्रियाः ॥
 सर्वेषामपि तु न्याय्यं दातुं शक्त्या मनीषिणा ॥
 आसाच्छादनमत्यन्तं पतितौ ह्यददद्भवेत् ॥
 यद्यर्थिता तु दारैः स्यात् क्लीवादीनां कथंचन ।
 तेषामुत्पन्नतन्तूनामपत्यं दायमर्हति ॥
 यत् किञ्चित् पितरि प्रेते धनं ज्येष्ठोऽधिगच्छति ॥
 भागो यवीयसां तत्र यदि विद्यानुपालिनः ॥
 अविद्यानान्तु सर्वेषामीहातश्चेदनं भवेत् ।
 समस्तत्र विभागः स्यादपित्रप्रदति धारणा ॥
 विद्याधनन्तु यद् यस्य तत्तस्यैव धनं भवेत् ।
 मैत्रामौहादिकंचैव माधुपर्किकमेव च ॥
 भ्रातृणां यस्तु नेहेत धनं शक्तः स्वकर्मणा ।
 स निर्भाज्यः स्वकादंशात् किञ्चिद्दत्तोपजीवनम् ॥
 अनुपन्नन् पितृद्रव्यं श्रेयसा यदुपार्जयेत् ।
 स्वयमीहितलब्धं तत्राकामो दातुमर्हति ॥
 पैतृकान्तु पिता द्रव्यमनवाप्तं यदाप्नुयात् ।
 त तत् पुत्रैर्भजेत् सार्द्धमकामः स्वयमर्जितम् ॥ २०८

विभक्ता सह जीवन्तो विभजेरन् पुनर्यदि ।
 समस्तत्र विभागः स्याज्ज्येष्ठं तत्र न विद्यते ॥ २१० ॥
 येषां ज्येष्ठः कनिष्ठोवा हीयेतांशप्रदानतः ।
 त्रियेताम्यतरो वापि तस्य भागो न लुप्यते ॥
 सोदर्यां विभजेरस्तं समेत्य सहिता समम् ।
 भ्रातरो ये च संसृष्टा भगिनश्च सनाभयः ॥
 यो ज्येष्ठो विनिकुर्वीत लोभाद्भातृन् यवीयसः ।
 सोऽज्येष्ठं स्याद्भागश्च नियन्तव्यश्च राजभिः ॥
 सर्वएव विकर्मस्था नार्हन्ति भ्रातरोधनम् ।
 न चादत्त्वा कनिष्ठेभ्यो ज्येष्ठ कुर्वीत यौतकम् ॥
 भ्रातृणामविभक्तानां दद्युत्यानं भवेत् सह ।
 न पुत्रभागं विषमं पिता दद्यात् कथंचन ॥
 ऊर्ध्वं विभागाज्जातन्तु पितृमेव हरेदनम् ।
 संसृष्टास्तेन वा ये स्युर्विभजेत स तैः सह ॥
 अन्नपत्यस्य पुत्रस्य माता दायमवाप्नुयात् ।
 मातर्यपि च वृत्तार्थां पितुर्माता हरेदनम् ॥
 ऋणो धने च सर्वस्मिन् प्रविभक्ते यथाविधि ।
 पश्चाद्द्रश्येत यत्किञ्चित् तत्सर्वं समतां नवेत् ॥
 वस्त्रं पत्रमलङ्कारं कृतान्नमुदकं त्रियः ।
 योगक्षेमं प्रचारं च न विभाज्यं प्रचक्षते ॥
 अयमुक्तोविभागोवः पुत्राणाञ्च क्रियाविधिः ।
 क्रमशः क्षेत्रजादीनां द्युतधर्मास्त्रिवोधत ॥
 दत्तं समाह्वयंचैव राजा राष्ट्रास्त्रिवारयेत् ।
 राज्यान्सकरणावेतौ द्वौ दोषौ पृथिवीक्षिताम् ॥ २२१ ॥

प्रकाशमेतत् तास्कर्यं बह्वे वनसमाह्वयौ ।
 तदोर्नित्यं प्रतीघाते नृपतिर्विद्ववान् भवेत् ॥ २२२
 अप्राणिभिर्यत् क्रियते तन्नोके द्युतमुच्यते ।
 प्राणिभिः क्रियते यस्तु स विज्ञेयः समाह्वयः ॥
 द्यूतं समाह्वयंचैव यः कुर्यात् कारयेत् वा ।
 तान् सर्वान् घातयेद्राजा शूद्रांश्च द्विजलिङ्गिनः ॥
 कितवान् कुशीलवान् क्रूरान् पापण्डुस्थान्च मामवान् ।
 विकर्मस्थान् शौण्डिकांश्च क्षिप्रं निर्वासयेत् पुरात् ॥
 एते राष्ट्रे वर्तमाना राज्ञः प्रच्छन्नतस्कराः ।
 विकर्मक्रियया नित्यं बाधन्ते भद्रिकाः प्रजाः ॥
 द्यूतमेतत् पुराकल्पे दृष्टं वैरकरं महत् ।
 नस्माद्यूतं न सेवेत हास्यार्थमपि बुद्धिमान् ॥
 प्रच्छन्नं वा प्रकाशं वा तन्निषेवेत योनरः ।
 तस्य दण्डविकल्पः स्याद् यथेष्टं नृपतेस्तथा ॥
 क्षत्रविट् शूद्रयोनिस्तु दण्डं दातुमशक्नुवन् ।
 आदृश्यं कर्मणा गच्छेद्विप्रो दद्याच्छनैः शनैः ॥
 स्त्रीबालोन्मत्तदृढानां दरिद्राणाञ्च रोमिण्याम् ।
 शिपाविदलरज्ज्वाद्यैर्विदध्यान्नृपतिर्दमम् ॥
 ये निवृत्तास्तु कार्येषु हन्युः कार्याणि कार्थिण्याम् ।
 धनोपगमा पच्यमानास्तान्निस्त्रान् कारयेन्नृपः ॥
 कूटशासनकर्त्तृंश्च प्रकृतिनाञ्च दूषकाम् ।
 स्त्रीबालब्राह्मणप्राञ्च हन्याद्विट्सेविनस्तथा ॥
 मौस्तिसानुशिष्टञ्च यत्र कचन यद्भवेत् ।
 कृतं तद्धर्मतोविद्यान् तद्भूयोनिवर्त्तयेत् ॥ २२३

अमात्याः प्राड् विवाकोवा यत् कुर्यः कार्यमन्वया ।
 तत् स्वयं वृपतिः कुर्यात्तान् सदस्रश्च दण्डयेत् ॥ २१४
 ब्रह्महा च सुरापश्च स्त्रीषु च गुरुतल्पयः ।
 एते सर्वे पृथक् ज्ञेया महापातकिनो नराः ॥
 चतुर्णामपि चैतेषां प्रायश्चित्तमकुर्वताम् ।
 शारीरं धनसंयुक्तं दंडं धर्म्यं प्रकल्पयेत् ॥
 गुरुतल्पे भगः कार्यः सुरापाने सुराध्वजः ।
 स्तूये च श्वपदं कार्यं ब्रह्महण्यशिराः पुमान् ॥
 असम्भोज्या ह्यसंयान्या असंपाठ्या विशाहिनः ।
 चरेयुः पृथिवीं दीनाः सर्वधर्मबहिर्स्कृताः ॥
 ज्ञातिसम्बन्धिभिस्त्वेते त्यक्तय्याः कृतलक्षणाः ।
 निर्दया निर्नमस्कारास्तन्मनोरनुशासनम् ॥
 प्रायश्चित्तन्तु कुर्वाणाः सर्वे वर्णा यथोदितम् ।
 नांका राज्ञा ललाटे स्युर्दाप्य स्तूतमसाहसम् ॥
 आगःसु ब्राह्मणसैव कार्यमध्वम साहसः ।
 विवा त्योवा भवेद्राष्ट्रात् सद्व्यः सपरिच्छदः ॥
 दूतरे कृतवन्तस्तु पापान्येतान्यकामतः ।
 सर्वस्वहारमर्हन्ति कामतस्तु प्रवासनम् ॥
 नाददीत वृषः साधुर्महापातकिनोधनम् ।
 आददानस्तु तन्नोभाक्तेन दोषेण लिप्यते ॥
 अप्सु प्रवेश्य तं दंडं वरुणायोपपादयेत् ।
 श्रुतवृत्तोपपन्ने वा ब्राह्मणे प्रतिपादयेत् ॥
 ईशो दंडस्य वरुणो राज्ञां दंडधरोहि सः ।
 ईशः सर्वस्य जगतो ब्राह्मणो वेदपारगः ॥ २४५

यत्र वर्जयते राजा पापकृद्गो धनान्नमम् ।
 तत्र कालेन जायन्ते मानवा दीर्घजीविनः ॥ : ४३
 निष्पृथग्ये च शस्त्रानि यथोक्तानि विशां पृथक् ।
 बालाश्च न प्रमीयन्ते विकृतं न च जायते ॥
 ब्राह्मणान् बाधमानस्तु कामादवरवर्णजम् ।
 हन्याच्चित्तैर्बधोपायैरुद्देजमकरैर्नृपः ॥
 थावानबध्यस्य बधे तावान् बध्यस्य मोक्षणे ।
 अधर्मोऽनृपतेर्हृष्टो धर्मस्तु विनियच्छतः ॥
 उदितोऽयं विस्तरश्चो मिथो विवदमानयोः ।
 अष्टादशसु मार्गेषु व्यवहारस्य निर्णयः ॥
 एवं धर्माणि कार्याणि सम्यक् कुर्वन्नाहीपतिः ।
 देशानलब्धान् लिपसेत खड्वांश्च परिपालयेत् ॥
 सम्यङ्निविष्टदेशस्तु कृतदुर्गश्च शाश्वतः ।
 कण्ठ शोहारणैर्नित्यमातिष्ठेद्दृश्यत्सुत्तमम् ॥
 रक्षणादार्यवृत्तानां कण्ठकानाश्च शोधनात् ।
 नरेन्द्रास्त्रिदिवं यान्ति प्रजापालनतत्पराः ॥
 अशासंस्तस्करान् यस्तु बलिं गृह्णाति पार्थिवः ।
 तस्य प्रचुभ्यते राष्ट्रं स्वर्गाश्च परिहीयते ॥
 निर्भयन्तु भवेत्तस्य राष्ट्रं बाहुबलाश्रितम् ।
 तस्य तद्वर्द्धते नित्यं सिन्धुमान्द्रव द्रुमः ॥
 द्विविधां स्तस्करान् विद्यात् परद्रव्यापहारकान् ।
 प्रकाशांश्चाप्रकाशांश्च चारचक्षुर्महीपतिः ॥
 प्रकाशवंचकास्तेषां नानापण्योपजीविनः ।
 प्रच्छन्नवंचकास्वै ते वै स्तेनाटविकादयः ॥ २५७

छत्तुक्कोचक्राशोपधिका वक्षकाः कितवास्तथा ।
 मङ्गलादेशटप्ताश्च भद्राश्चेष्टणिकैः सह ॥ २५८
 असम्यक्कारिणश्चैव महामानाश्चिकित्सकाः ।
 शिल्पोपचारयुक्ताश्च निपुणाः पश्यवोषितः ॥
 एवमादीन् विजानीयात् प्रकाशांश्लोककण्टकान् ।
 निगूढचारिणश्चान्याननार्थानार्थलिङ्गिनः ॥
 तान् विदित्वा सुचरितैर्गूढैस्तत्कर्मकारिभिः ।
 चारैश्चानेकसंस्थानैः प्रोक्षसाद्य वक्ष्यमानयेत् ॥
 तेषां दोषानभिख्याप्य स्वे स्वे कर्माणि तत्त्वतः ।
 कुर्वीत शासनं राजा सम्यक्सारापराधतः ॥
 न हि दंडादृते शक्यः कर्त्तुं पापविनिग्रहः ।
 स्तं नानां पापबुद्धीनां निभृतं चरतां क्षितौ ॥
 सभाप्रपापूपशाला वेशमद्यान्नविक्रयाः ।
 चतुष्पथाश्चैत्यवृक्षा समाजाः प्रेक्षणाणि च ॥
 जीर्णोद्यानान्यरण्यानि कारुकावेशनानि च ।
 शून्यानि चाप्यगाराणि वनान्युपवनानि च ॥
 एवम्बि धान्नृपोदेशान् गुल्मैः स्थावरजङ्गमैः ।
 तस्करप्रतिषेधार्थं चारैश्चाप्यनुचारयेत् ॥
 तत्सहायैरमुगतैर्नानाकर्मप्रवेदिभिः ।
 विद्यादुत्सादयेच्चैव निपुणैः पूर्वतस्करैः ॥
 भक्ष्यभोज्यापदेशैश्च ब्राह्मणानां च दर्शनैः ।
 शौर्थकर्मापदेशैश्च कुर्युस्तोषां समागमम् ॥
 ये तत्र नोपसर्पसूर्मूलप्रणिहिताश्च ये ।
 तान् प्रसह्य वृषो हन्यात् समित्रज्ञातिवाञ्छवान् ॥ २६८

अ होढे न विना चीरं घातयेद्दामि कोट्टपः ।
 य होढं सोपकरणं घातयेद्विचारयन् ॥ २७०
 ग्रामेष्वपि च ये केचिच्चौराणां भक्तदायकाः ।
 भाण्डावकाशदाश्चैव सर्वांस्तानपि घातयेत् ॥
 राष्ट्रेषु रक्षाधिकृतान् समन्तांश्चैव चोदितान् ।
 अभ्याघातेषु मध्यस्थान् शिष्याश्चौरानिव द्रुतम् ॥
 यश्चापि धर्मसमयात् प्रच्युतो धर्मजीवनः ।
 दंडेनैव तमप्योषेत् स्वकाहर्माद्धि विच्युतम् ॥
 ग्रामघाते हिताभङ्गे पथि मोषाभिदर्शन ।
 शक्तितो नाभिधावन्तो निर्वासनाः सपरिच्छदाः ॥
 राज्ञः कोषापहर्तृंश्च प्रतिकूलेषु च स्थितान् ।
 घातयेद्विभिधैर्दंडैररीणाञ्चौपजापकान् ॥
 सन्धिं क्त्वा तु ये चौर्ष्यं राक्षी कुर्वन्ति तस्कराः ।
 तेषां क्त्वा नृपो हस्तैः तोच्छ्मूले निवेशयेत् ॥
 अङ्गुली ग्रन्थिभेदस्य क्केदयेत् प्रथमे ग्रहे ।
 द्वितीये हस्तचरणौ तृतीये बधमर्हति ॥
 अग्निदान् भक्तदांश्चैव तथा शस्त्रावकाशदान् ।
 सन्निघातंश्च मोषस्य हन्याच्चौरमिवेश्वरः ॥
 तडागभेदकं हन्यादसु शुद्धवधेन वा ।
 तद्वापि प्रतिसंस्कुर्याद्वाप्यस्तूतमसाहसम् ॥
 कोष्ठागाराद्बुधागारदेवतागारभेदकान् ।
 हस्तश्वरथहर्तृंश्च हन्यादेवाऽविचारयन् ॥
 यस्तु पूर्वनिविष्टस्य तडागस्योदकं हरेत् ।
 आगमं वाप्यपां भिन्यात् स दाप्य पूर्वसाहसम् ॥ २८१

समुत्सृजेद्राजमार्गं यत्त्वमेध्यमनादपि ।
 स द्वौ कार्षापणौ दद्यादमेध्यञ्चाग्रं शोधयेत् ॥ २८२ ॥
 आपद्गतोऽथवा वृद्धो गर्भिणी वालएव वा ।
 परिभाषणमर्हन्ति तंच शोध्यमिति स्थितिः ॥
 चिकित्सकानां सर्वेषां मिथ्याप्रचरतां दमः ।
 अमानुषेषु प्रथमो मानुषेषु तु मध्यमः ॥
 संक्रमध्वजयथीनां प्रतिमानांच भेदकः ।
 प्रतिकुर्याच्च तं सर्वं पंच दद्याच्छतानि च ॥
 अद्रूषितानां द्रव्याणां द्रूषणे भेदने तथा ।
 मणीनामपवधे च दंडं प्रथमसाहसः ॥
 समैर्हं विषमं यस्तु चरेद्द्वै मूल्यतोऽपि वा ।
 स प्राप्नुयाद्दमं पूर्वं नरोमध्यममेव वा ॥
 बन्धनानि च सर्वाणि राजमार्गं निवेशयेत् ।
 दुःखिता यत्र दृश्येरन् विहताः पापकारिणः ॥
 प्राकारस्य च भेत्तारं परिखाणाच्च पूरकम् ।
 द्वाराणां चैव भङ्क्तारं क्षिप्रमेव प्रवासयेत् ॥
 अभिचारेषु सर्वेषु कर्त्तव्यो द्विशतोदमः ।
 मूलकर्मणि चानामैः कृत्यासु विविधासु च ॥
 अवीज विक्रयीचैव बीजोत्कृष्टन्तथैव च ।
 मर्त्यादाभेदकश्चैव विहृतं प्राप्नुयाद्दमम् ॥
 सर्वकण्टकपापिष्टं हेमकारन्तु पार्थिवः ।
 प्रवर्त्तमानमन्याये छेदयेत्क्षयशः क्षुरैः ॥
 सीताद्रव्यापहरेण यास्त्राणामौषधस्य च ।
 कालमासाद्य कार्यञ्च राजा दंडं प्रकल्पयेत् ॥ २८३ ॥

स्वाम्यामात्मी पुरं राष्ट्रं कोषदंडौ सहस्रतया ।
 सप्त प्रहृतयो ह्येताः सप्ताङ्गं राज्यमुच्यते ॥ २८४ ॥
 सप्तानां प्रकृतानान्तु राज्यसंघासां यथाक्रमम् ॥
 पूर्वं पूर्वं गुरुतरं ज्ञानीयाद्वासनं महत् ॥
 सप्ताङ्गेषु ह राज्यस्य विष्टब्धस्य त्रिदंडवत् ।
 अन्योन्यगुणवैशेष्यान्न किंचिदतिरिच्यते ॥
 तेषु तेषु तु ह्येतेषु तत्तद्दङ्गं विशिष्यते ॥
 येन यत् साध्यते कार्यं तत्तस्मिन् अष्टमुच्यते ॥
 चारणोत्साहयोगेन क्रिययैव च कर्मणाम् ।
 स्वशक्तिं परशक्तिंच नित्यं विद्यान्महीपतिः ॥
 पीडनानि च सर्वाणि व्यसनानि तथैव च ।
 चारमेत ततः कार्यं संचिन्त्य गुरुलाघवम् ॥
 चारमेतैव कर्माणि आन्तः आन्तः पुनः पुनः ॥
 कर्माण्यारभमाणं हि पुरुषं श्रीर्निषेवते ॥
 हतं त्रेतायुगंचैव द्वापरं कलिरेव च ।
 राज्ञो वृत्ताणि सर्वाणि राजा हि युगमुच्यते ॥
 कलिः प्रसुप्तो भवति स जाग्रद्द्वापरां युगम् ।
 कर्मस्वप्नद्यतस्त्रेता विचरंस्तु हतं युगम् ॥
 इन्द्रस्यार्कस्य वायोश्च यमस्य वरुणस्य च ।
 चन्द्रस्याग्नेः पृथिव्याश्च तेजोवृत्तं वृषश्चरेत् ॥
 वार्षिकान्चतुरो मासान् यथेन्द्रोऽभिप्रवर्धति ॥
 तथाभिवर्षेत् स्वं राष्ट्रं कामैरिन्द्रव्रतं चरन् ॥
 अष्टौ मासान् यथादित्यस्तोयं हरति रश्मिभिः ।
 तथा हरेत् करं राष्ट्रान्नित्यमर्कव्रतं हि तत ॥ ३०५ ॥

अविश्य सर्वभूतानि यथा चरति मासतः ।
 तथा चारैः प्रवेष्ट्यं व्रतमेतच्च मासतम् ॥ १०६ ॥
 यथा यमः प्रियदेष्यौ प्राप्ते काले निवच्छति ।
 तथा राज्ञा नियन्तव्या प्रजास्तच्च यमव्रतम् ॥
 बरुणेन यथा पार्श्वैर्वृष एवाभिवृश्यते ।
 तथा पापान्निगृह्णीयाद्रतमेतच्च वारुणम् ॥
 परिपूर्णं यथा चन्द्रं दृष्ट्वा हृथन्ति मानवाः ।
 तथा प्रकृतयो यस्मिन् स चान्द्रव्रतिको वृषः ॥
 प्रतापयुक्तस्तेजस्वी नित्यं स्यात् पापकर्मसु ।
 दुष्टसामन्तहिंस्रश्च तदाग्नेयं व्रतं स्मृतम् ॥
 यथा सर्वाणि भूतानि धराधारयते समम् ।
 तथा सर्वाणि भूतानि विभ्रतः पार्थिवं व्रतम् ॥
 एतैरुपायैरथैश्च युक्तो नित्यमतन्द्रितः ।
 स्तेनान् राजा निगृह्णीयात् स्वराष्ट्रे परएव च ॥
 परामप्यापदं प्राप्तो ब्राह्मणान्न प्रकोपयेत् ।
 ते ह्येनं कुपिता हन्युः सद्यः सबलवाहनम् ॥
 यैः कृतः सर्वभक्ष्योऽग्निरपेयश्च महोदधिः ।
 क्षयी चाप्यायितः सोमः को न नश्येत् प्रकोप्य तान् ॥
 लोकानन्यान्सृजेयुर्जे लोकपाशांश्च कोपिताः ।
 देशान् कुर्वुरदेवांश्च कः क्षिण्वंस्तान् सच्चभ्रुयात् ॥
 यानुपाश्रित्य तिष्ठन्ति लोका देवाश्च सर्वदा ।
 ब्रह्म चैव धनं येषां को हिंस्यात्तान जिजीविषु ॥
 अविदांश्चैव विदांश्च ब्राह्मणो दैवतं महत् ।
 प्रणीतस्याप्रणीतश्च यथाग्निर्देवतं महत् ॥ १०७ ॥

अशानेष्वपि तेजस्वी पावको नैव कुष्यति ।
 ह्यमानश्च यज्ञेषु भूयएवाभिवर्धते ॥ ३१८
 एवं यद्यप्यविष्टेषु वर्तन्ते सर्वकर्मसु ।
 सर्वथा ब्राह्मणाः पृथ्याः परमं दैवतं हि तत् ॥
 क्षत्रस्यातिप्रहृदस्य ब्राह्मणान् प्रति सर्वशः ।
 ब्रह्मैव सन्नियन्तु स्यात्क्षत्रं हि ब्रह्मसम्भम् ॥
 अद्भ्योऽग्निब्रह्मतः क्षत्रमश्मनो लोहसुखितम् ॥
 तेषां सर्वत्रयं तेजः स्वासु बोनिषु शम्प्यति ॥
 साब्रह्म क्षत्रक्षत्रोति नाक्षत्रं ब्रह्म वर्धते ।
 ब्रह्म क्षत्रं च सम्पृक्तमिह चामुत्र वर्धते ॥
 हत्वा धनन्तु विप्रेभ्यः सर्वदंडसमुत्थितम् ।
 पुत्रे राज्यं समासृज्य कुर्वीत प्रायणं रणे ॥
 द्रुवंचरन् सदायुक्तो राजधर्मेषु पार्थिवः ।
 हितेषु चैव लोकस्य सर्वान् भृत्यान्नियोजयेत् ॥
 एषोखिलः कर्मविधिरुक्तोराज्ञः सनातनः ।
 इमं कर्मविधिं विद्यात् क्रमशोवैश्यान्पुद्गयोः ॥
 वैश्यस्तु ह्यतसंस्कारः ह्यत्वा दारपरिव्रजम् ।
 वार्त्तायां नित्ययुक्तः स्यात् पशून्चैव रक्षणे ॥
 प्रजापतिर्हि वैश्याय सृष्ट्वा परिहृदे पशून् ।
 ब्राह्मणाय च राज्ञे च सर्वाः परिहृदे प्रजाः ॥
 न च वैश्यस्य कामः स्यान्न रुचेयं पशूनिति ।
 वैश्ये चेच्छ्रुति नान्येन रक्षितव्याः कथंचन ॥
 अण्णिसुक्ता प्रवालानां लोहानां तान्तवस्य च ।
 गन्धानां च रसानां च विद्यादर्थ्यबलाबलम् ॥ ३२६

कीजानामुक्तिविच्च स्यात् क्षेत्रदोष गुण्यं च ॥ ३३० ॥
 मानयोगं च जानीयात्तलायोगांश्च सूर्यशः ॥
 सारासारं च भाण्डानां देशानां च गुणागुणम् ।
 लाभालाभं च पयसानां पशूनां परिवर्द्धनम् ॥
 मृत्स्थानां च मृत्तिं विद्याद्भाषाश्च विविधा नृणाम् ॥
 द्रव्याणां स्थानयोगांश्च क्रयविक्रयमेव च ॥
 धर्मेषु च द्रव्यहृदावातिष्ठेद् यत्र सुत्तमम् ।
 हृद्याश्च सर्वभूतानामत्रमेव प्रयत्नतः ॥
 विप्राणां वेदविदुषां गृहस्थानां यज्ञस्त्रिणाम् ।
 शुश्रूषैव तु शूद्रस्य धर्मो नैःश्रेयसः प्ररः ॥
 शुचिरुत्कृष्टशुश्रूषुर्द्दुर्वागजहङ्कृतः ।
 ब्राह्मणाद्याश्रयोनित्यमुत्कृष्टं जगतिमश्रुते ॥
 एषोऽनापदि वर्णानामुक्तः कर्मविधि शुभः ।
 आपद्यपि हि यस्तेषां क्रमश्चःस्तन्निबोधतः ॥ ३३६ ॥

इति मानवे धर्मशास्त्रे धृगुप्रोक्तायां
 संहितायामष्टमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

दशमोऽध्यायः ।

अधीयोरैस्तयोवर्णाः स्वकर्मस्था द्विजातयः ।
 प्रब्रूयाद्ब्राह्मणस्त्वेषां नेतरावित निश्चतः ॥ १ ॥
 सर्वेषां ब्राह्मणोविद्याहन्त, पायान् यथाविधि ।
 वैशेष्यात् प्रकृतिश्चैष्ट्यात् नियमस्य च धारणात् ॥ २ ॥

वैश्यात् प्रकृतिश्चैष्ट्यात् निव्रमस्य च धारणात् ।
 संस्कारस्य विशेषाच्च वर्णानां ब्राह्मणः प्रभुः ॥ १
 ब्रह्मणः क्षत्रियो वैश्यास्त्रयो वर्णा द्विजातयः ।
 चतुर्थं एकाजातिस्तु शूद्रो नास्ति तु पंचमः ॥ ४
 सर्ववर्णेषु तुल्यासु पत्नीष्वक्षतयोनिषु ।
 आमुलोम्बेन सम्भूता जाता ज्ञेयास्तएव ते ॥ ५
 स्त्रवन्तरजातासु द्विजैरुत्पादितान् सुतान् ।
 सदृशानेव तावाहुर्मातृदोषविगर्हितान् ॥ ६
 अनन्तरासु जातानां विधरेषु समातनः ।
 द्वेकान्तरासु जतानां चर्म्मं विद्यादिमं विधिम् ॥ ७
 ब्राह्मणाद्वैश्याकन्यायामम्बुष्ठोनाम जायते ।
 निषादः शूद्रकन्यायां यः पारशव उच्यते ॥ ८
 क्षत्रियाच्छूद्रकन्यायां क्रुराचारविहारवान् ।
 क्षत्रशूद्रवपुर्जन्तु रग्नोनाम प्रजावते ॥ ९
 विप्रस्य त्रिषु वर्णेषु तृपतेर्वर्णयोर्द्वयोः ।
 वैश्यास्य वर्णं चैकस्मिन् षड्दृतेऽपसदाः स्मृता ॥ १०
 क्षत्रियाद्विप्रकन्यायां सुतो भवति जातितः ।
 वैश्यान्मागधवैदेहौ राजषिप्राङ्गनासुतौ ॥ ११
 शूद्रादायोगवः क्षत्ता चाण्डालश्चधमो नृणान् ।
 वैश्याराजन्यविप्रासु जायन्ते वर्णसङ्कराः ॥ १२
 एकान्तरे त्वात्सूलोम्यादम्बुष्ठोग्री यथा स्मृतौ ।
 क्षत्तवैदेहकौ तद्वं प्रातिलोम्येपि जन्मानि ॥ १३
 पुत्रा येऽनन्तरस्त्रीजाः क्रमेणोक्ता द्विजन्मनाम् ।
 तानन्तरान्मस्तु मातृदोषात् प्रचक्षतु ॥ १४

ब्रीह्यणादुग्रकन्यायामाहतौनाम जायते ।
 आभीरोऽम्बष्ठकन्यायामायोगव्यान्तु धिम्बणः ॥ ११
 आयोगवश्च क्षन्ता च चंडालश्चाधमो वृणाम् ।
 प्रातिलोम्येन जायन्ते शूद्रादपसदास्तयः ॥ १६
 वैश्यान्मागधवैदेहौ क्षत्रियात् सृत एव तु ।
 प्रतीपमेते जायन्तेऽपरेऽप्यसदास्तयः ॥ १७
 जातोनिषादाच्छूद्रायां जात्या भवति पुङ्गवः ।
 शूद्राज्जातो निषाद्यान्तु स वै कुक्कुटकः स्मृतः ॥ १८
 क्षत्तुर्जातस्तथोग्रायां श्वपाकइति कीर्त्यते ।
 वैदेहकेन त्वम्बष्ठामुत्पन्नो वेणु उच्यते ॥ १९
 द्विजातयः सवर्णासु जनयन्त्यत्रतांस्तु बान् ।
 तान् सावित्रो परिभ्रष्टान् व्रात्याइति विनिर्दिशेत् ॥ २०
 व्रात्तात्तू जायते विप्रात् पापात्मा भूजकण्टकः ।
 आवन्त्यवाटधानौ च पुष्पधः श्रैखण्ड च ॥ २१
 भङ्गोमल्लश्च राजन्यात् व्रात्यान्निष्छिविरेव च ।
 नटश्च करणश्चैव खसो द्रविडएव च ॥ २२
 वैश्यात्तु जायते व्रात्यात् सुधन्वाचार्यएव च ।
 कारुशश्च विजन्मा च मैत्रः स्वात्वतएव च ॥ २३
 व्यभिचारेण वर्णानामवेशावेदनेन च ।
 स्वकर्माणां च त्यागेन जायन्ते वर्णसङ्कराः ॥ २४
 सङ्कीर्णयोमयो ये तु प्रतिलोमानुलोमजाः ।
 अन्योन्यव्यतिषक्ताश्च तान् प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ २५
 सुतो वैदेहकश्चैव चंडालश्च नराधमः ।
 मागधः क्षत्तृजातिश्च तथायोगव एव च ॥ २६

एते षट् सदृशान् वर्णान् जनयन्ति स्वयोनिषु ।
 मातृजात्यां प्रसूयन्ते प्रवरासु च योनिषु ॥ २७
 यथा त्रयाणां वर्णानां द्वयोरामृत्य जायते ।
 आनन्तव्यात् स्वयोन्यान्तु तथा वाङ्मथेऽपि क्रमात् ॥ २८
 ते चापि वाङ्मान् सुवङ्गंस्ततोऽप्यधिकदूषितान् ।
 परस्परस्य दारेषु जनयन्ति विगर्हितान् ॥ २९
 यथैव शूद्रो ब्राह्मण्यां वाङ्मं जन्तुं प्रसूयते ।
 तथा वाङ्मतरं वाङ्मश्चातुर्वर्ण्यं प्रसूयते ॥ ३०
 प्रतिकूलं वर्त्तमाना वाङ्मा वाङ्मतरान् पुनः ।
 हीना हीनान् प्रसूयन्ते वर्णान् पंचदशैव तु ॥ ३१
 प्रसाधनोपचारज्ञमदासं दासजीवनम् ।
 सैरिभ्रिं वागुरावृत्तिं सूते दस्युरयोगवे ॥ ३२
 मैत्रेयकस्तु वैदेहो माधुकं सम्प्रसूयते ।
 नृन् प्रशंसत्यजस्रं यो घण्टाताडोऽरुणोदये ॥ ३३
 निषादो मार्गवं सूते दाशं नौकर्णजीविनम् ।
 कैवर्त्तमिति यं प्राहुरार्यावर्त्तनिवासिनः ॥ ३४
 घृतवस्त्रभृत्सु नारीषु गर्हितान्नाशनासु च ।
 भवन्त्यायोवीष्वेते ज्ञातिहीनाः पृथक् त्वयः ॥ ३५
 कारवरनिषादात्तु चर्मकार प्रसूयते ।
 वैदेहिकादन्ध्रमेदौ वहिर्ग्राम प्रतिश्रयो ॥ ३६
 चंडालात् पांडुसोपाकस्त्वक्सारव्यवहारवान् ।
 आहंङिकोनिषादेन वैदेह्यामेव जायते ॥ ३७
 चंडालेन तु सोपाको मुलव्यसनवृत्तिमान् ।
 पुङ्गवां जायते पापः सदा सज्जनगर्हितः ॥ ३८

निषादस्त्रीः तु चण्डालात् पुत्रमन्यावसाविनम् ।
श्मशानगोचरं सूते बाह्यानामपि गर्हितम् ॥ ३८
सङ्करे जातयस्वेताः पितृमातृप्रदर्शिताः ।
प्रच्छन्ना वा प्रकाशा वा वेदितव्याः स्वकर्मभिः ॥ ४०
सजातिजानन्तरजाः षट् सूता द्विजधर्मिणः ।
शूद्राणान्तु सधर्माणः सर्वोपध्वंसजाः स्मृताः ॥ ४१
तपोबीजप्रभावेस्तु ते गच्छन्ति युगे युगे ।
उत्कर्षश्चापकर्षंच मनुष्येष्विह जन्मतः ॥ ४२
शनकैस्तु क्रियालोपादिमाः क्षत्रियजातयः ।
दृषत्सत्त्वं गता लोके ब्राह्मणादर्थनेन च ॥ ४३
पौण्ड्रकाश्चौड्रद्रविडाः काम्बोजा जवनाः शकाः ।
पारदापङ्कवाञ्चीनाः किराता हरदाः खशाः ॥ ४४
मुखवाङ्मरुपञ्जानां या लोके जातयोर्वहिः ।
क्लेच्छवाचश्चार्य्यवाचः सर्वे ते दस्यवः स्मृता ॥ ४५
ये द्विजानामपसदा ये चापध्वंसजाः स्मृताः ।
ते निन्दितैर्वर्त्तयेयुर्द्विजानामिव कर्मभिः ॥ ४६
सूतानामश्वसारथ्यमस्वष्ठानां चिकित्सितम् ।
वैदेहकानां स्त्रीकार्यं मागधानां वाणिक्यपथः ॥ ४७
मत्स्यघातो निषादानां त्वष्टिस्वायोगवस्य च ।
मदाश्रुचुम्बुमहूनामारण्यपशुहिंसनम् ॥ ४८
क्षत्रप्रपुङ्गसानान्तु विलीकोबधवन्धनम् ।
धिग्वणानां चर्मकार्यं वेणानां भाण्डवादनम् ॥ ४९
चैत्यद्रुमश्मशानेषु शैलेषूपवनेषु च ।
वसैर्युरेते विज्ञाना वर्त्तयन्तः स्वकर्मभिः ॥ ५०

चंडालश्चपशानाम् बहिर्ग्रामात् प्रतिश्रयः ।
 अपपात्राश्च कर्त्तव्या धनमेघां श्वगर्हभम् ॥ ५९
 वासांसि मृतपिलानि भिन्नभांडेषु भोजनम् ।
 कार्णावसमलङ्कारः परिव्रज्या च नित्यशः ॥ ५९
 न तैः समयमन्विच्छेत् पुरुषो धर्ममाचरन् ।
 व्यवहारो मिथस्तेषां विवाहः सदृशैः सह ॥ ५३
 अन्नमेघां परार्थीनं देयं चाद्भिन्नभाजने ।
 रात्रौ न विचरेयुस्ते ग्रामेषु नगरेषु च ॥ ५४
 दिवा चरेयुः कार्यार्थं चिह्निता राजशासनैः ॥
 अवाग्धवं शवंचैव निर्हरेयुरिति स्थितिः ॥ ५५
 बध्नांश्च हन्युः सततं यथाशास्त्रं वृषाज्ञया ।
 बध्वासांसि गृह्णीयुः शय्याश्चाभरणानि च ॥ ५६
 वर्णापेतमविज्ञातं नरं कलुषयोनिजम् ।
 आर्यरूपमिवानार्यं कर्मभिः स्वैर्विभावयेत् ॥ ५७
 अनार्यता निष्ठुरता क्रूरता निष्क्रियत्वं ।
 पुरुषं व्यञ्जयन्तीह लोके कलुषयोनिजम् ॥ ५८
 पितॄं वा भजते शीलं मातुर्वीभयमेव वा ।
 न कथनंचन दुर्यानिः प्रकृतिं स्वां निवच्छति ॥ ५९
 कुले मुखेऽपि जातस्य यस्य स्यादयोनिःसङ्करः ।
 संश्रयत्येव तच्छीलं नरोऽल्पमपि वा बहु ॥ ६०
 यत्र त्वेते परिध्वंसा जायन्ते वर्णदूषकाः ।
 राष्ट्रिकैः सह तद्राष्ट्रं क्षिप्रमेव विनश्यति ॥ ६१
 ब्राह्मणार्थं यवार्थं वा देहत्यागोऽनुपस्कृतः ।
 स्त्रीबालाभ्युपपत्तौ च बाह्यानां सिद्धिकारणम् ॥ ६२

अर्चिसा सत्यमस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
 एतं सामासिकं धर्मं चातुर्वर्ण्यं ब्रवीन्मनुः ॥ ६३
 शूद्रायां ब्राह्मणाज्जातः श्रेयसा चेत् प्रजायते ।
 अश्रेयान् श्रेतसीं जार्तिं गच्छत्यासप्तमादृशुगात् ॥ ६४
 शूद्रो ब्राह्मणतामेति ब्राह्मणश्चैति शूद्रताम् ।
 क्षत्रियाज्जातमेवन्तु विद्याद्वैश्यान्तथैव च ॥ ६५
 अनार्यायां समुत्पन्नो ब्राह्मणात्, यदृच्छया ।
 ब्राह्मण्यमप्यनार्यान्त, श्रेयस्त्वं क्वेति चेद्भवेत् ॥ ६६
 जातो नार्यामनार्यायामार्यादार्यो भवेद्गणैः ।
 जातोऽप्यनार्यादार्यायामनार्य्य इति निश्चयः ॥ ६७
 मातृभावप्यसंस्कार्याविति धर्मो व्यवस्थितः ।
 वैगुन्याज्जन्मनः पूर्वं उत्तरः प्रतिलोमतः ॥ ६८
 सुवीजं वैव सुक्षेत्रे जातं सम्पद्यते यथा ।
 तथार्याज्जात आर्यायां सर्वं संस्कारमर्हति ॥ ६९
 बीजमेके प्रशंसन्ति क्षेत्रमन्ये मनीषिणः ।
 बीजक्षेत्रे तथैवान्ये तत्रेयन्तु व्यवस्थितिः ॥ ७०
 अक्षेत्रे बीजमृत्सृष्टमन्तरैव विनश्यति ।
 अबीजक्रमपि क्षेत्रं केवलं स्थंडिलं भवेत् ॥ ७१
 यस्माद्बीजप्रभावेण तिर्यग्जा ऋषयोऽभवन् ।
 पृजिताश्च प्रशस्ताश्च तस्माद्बीजं प्रशस्यते ॥ ७२
 अनार्य्यमार्य्यक्रमाणमार्य्यं चानार्य्यकर्मिणम् ।
 स्रग्धाधार्या ब्रवीद्वाता न समौ नासमाविति ॥ ७३
 ब्राह्मणा ब्रह्मयोनिस्था ये स्वकर्मण्यवस्थिताः ।
 ते सम्यगुपजीवेयुः षट् कर्मिणि यथाक्रमम् ॥ ७४

अध्यापनमध्ययनं यजनं याजनस्तथा ।
 दानं प्रतिग्रहश्चैव षट् कर्माण्यग्रजन्मनः ॥ ७५
 षष्ठान्तु कर्मणामस्य त्रीणि कर्माणि जीविका ।
 याजनध्यापने चैव विशुद्धाच्च प्रतिग्रहः ॥ ७६
 तयो धर्मा निवर्तन्ते ब्राह्मणात् क्षत्रियं प्रति ।
 अध्यापनं याजनंच तृतीयश्च प्रतिग्रहः ॥ ७७
 वैश्यं प्रति तथैवैते निवर्तन्तेऽत्रिति स्थितिः ।
 न तो प्रति हि तान् धर्मान्मनुराह प्रजापतिः ॥ ७८
 शस्त्रास्त्रभृत्त्वं क्षत्रस्य वणिक् पशुकृषिर्विशः ।
 आजीवनाथं धर्मस्तु दातमध्ययनं यजिः ॥ ७९
 वेदाभ्यासो ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य च रक्षणम् ।
 वार्त्ता कर्मव वैश्यस्य विशिष्टानि स्वकर्मसु ॥ ८०
 अजीवंस्तु यथोक्तेन ब्राह्मणः स्वेन कर्मणा ।
 जीवेत् क्षत्रियधर्मण स ह्यस्य प्रत्यनन्तरः ॥ ८१
 उभाभ्यामप्यजीवंस्तु कथं स्यादिति चेद्भवेत् ।
 कृषिगोरक्षमास्थाय जीवेद्वैश्यस्य जीविकाम् ॥ ८२
 वैश्यवृत्त्यापि जीवंस्तु ब्राह्मणः क्षत्रियोऽपि वा ।
 हिंसाप्रायां पराधीनां कृषि यत्नेन वर्जयेत् ॥ ८३
 कृषिं साध्विति मन्यन्ते सा वृत्तः सद्विगर्हिता ।
 भूमिं भूमिशयांश्चैव हन्ति काष्ठमयोमुखम् ॥ ८४
 दूदन्तु वृत्तिवैकल्यात्त्यजतो धर्मनैपुण्यम् ।
 विट्पण्यमुद्धृतोदारं विक्रेयं वित्तवहनम् ॥ ८५
 सर्वान्नुसानपाहंत कृतात्रश्च तिलैः सह ।
 अश्वमौलवणंचैव पशवो ये च मानुषाः ॥ ८६

सवंच तान्तवं रक्तं घाणक्षीमाविकानि च ।
 अपि चेत् स्युररक्तानि फलमूले तथौषधी ॥ ८७
 अपः शक्त्वं विषं मांसं सोमं गन्धांश्च सर्वशः ।
 क्षीरं क्षौद्रं दधि घृतं तैलं मधु गुडं कुशान् ॥ ८८
 आरण्यांश्च पशून् सर्वान् दंष्ट्रिणाश्च वर्यांसि च ।
 मद्यं नीलिं च लाक्षाञ्च सर्वाश्चैकशफांस्तथा ॥ ८९
 कामसुत्पाद्यं कृष्यान्तु स्वयमेव कृषीबलः ।
 विक्रीणीत तिलान् शुद्धान् धर्मार्थमचिरस्थितान् ॥ ९०
 भोजनाभ्यञ्जनादानादूयदन्यत् कुरुते तिलैः ।
 कृमिभूतः श्वविष्टायां पितृभिः सह मज्जति ॥ ९१
 सद्यः पतति मांसेन लाक्षया लवणेन च ।
 त्रहणेण शूद्रीभवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात् ॥ ९२
 दूतरेषान्तु पण्यानां विक्रयादिह कामतः ।
 ब्राह्मणः सप्तरात्रेण वैश्यभावं नियच्छति ॥ ९३
 रसा रसैर्द्विमातव्या नत्वेव लवणं रसेः ।
 कृताङ्गचाकृताङ्गेन तिला घान्येन तत्समाः ॥ ९४
 जीवेदेतेन राजन्यः सर्वेणाप्यनयं गतः ।
 नत्वेवं ज्यायसीं वृत्तिमभिमन्येत कर्हिचित् ॥ ९५
 योलोभादधमो जात्या जीवेदुत्कृष्टकर्मभिः ।
 तं राजा निर्धनं कृत्वा क्षिप्रमेव प्रवासयेत् ॥ ९६
 वरं स्वधर्मोविगुणो न पारक्यः स्वनुष्ठितः ।
 परधर्मेण जीवन् हि सद्यः पतति जातितः ॥ ९७
 वैश्योऽजीवन् सधर्मेण शूद्रवृत्त्यापि वर्त्तयेत् ।
 धनाचरन्नकार्याणि निवर्त्तेत च शक्तिमान् ॥ ९८

अथक्तुं वस्तु शुश्रूषांशुद्रः कर्तुं द्विजमनान् ।
 पुत्रदारात्ययं प्राप्तोजीवित् कारुण्यकर्मभिः ॥ ८८
 यैः कर्मभिः प्रचरितैः शुश्रूषन्ते द्विजातयः ।
 तानि कारुण्यकर्मणि शिल्पानि विविधानि च ॥ १००
 वैश्यवृत्तिमनातिष्ठन् ब्राह्मण्यः स्वे पथि स्थितः ।
 अवृत्तिकर्षितः सीदन्निर्मं धर्मं समाचरेत् ॥ १०१
 सर्वतः प्रतिगृह्णीयाद्ब्राह्मणस्वनयं गतः ।
 पवित्रं दुष्यतीत्येतत् धर्मतो नोपपद्यते ॥ १०२
 नाध्यापनादयाजनरहं गर्हितं प्रतिग्रहात् ।
 दोषो भवति विप्राणां ज्वलनाम्बु समाहि ते ॥ १०३
 जीवितात्ययमापन्नो योऽन्नमन्ति यतस्ततः ।
 आकाशमिव पङ्केन न स पापेन लिप्यते ॥ १०४
 अजीगर्तः सुतं हन्तुमुपासपद्वुभुक्षितः ।
 न चालिप्यत पापेन क्षुत्प्रतीकारमाचरन् ॥ १०५
 खमांसमिच्छन्नार्तोऽन्तुं धर्माधर्मविचक्षणः ।
 प्राणानां परिरक्षार्थं वामदेवो न लिप्तवान् ॥ १०६
 भरद्वाजः क्षुधार्त्तंस्तु सपुत्रो विजने बने ।
 बह्वीर्गाः प्रतिजग्राह वृधोस्तद्व्योमहातपाः ॥ १०७
 क्षुधार्त्तंश्चात्तुमभ्यागाद्विष्णामित्रः खजाघनीम् ।
 चण्डालहस्तादादाय धर्माधर्मविचक्षणः ॥ १०८
 प्रतिग्रहादृयाजनाद्वा तथैवाध्यापनादपि ।
 प्रतिग्रहः प्रत्यवरः प्रेत्य विप्रस्य गर्हितः ॥ १०९
 याजनाध्यापने नित्यं क्रियेते संस्कृतात्मनाम् ।
 प्रतिग्रहस्तु क्रियते शूद्रादप्यन्वजन्मनः ॥ ११०

जेपहोमैरपैत्येनो याजनाध्यापनः कृतम् ।
 प्रतिग्रहनिमित्तन्तु त्यागेन तपसैव च ॥ १११
 शिलोच्छ्रमप्याददीत विप्रोऽजीवन् यतस्ततः ।
 प्रतिग्रहाच्छ्रितः श्रेवांस्ततोऽप्युच्छ्रः प्रशस्यते ॥ ११२
 सीदद्भिः कुप्यमिच्छद्भिर्देनं वा पृथिवीपतिः ।
 वाच्यः स्यात् स्नातकैर्विप्रैरदित्संख्यागमर्हति ॥ ११३
 अकृतं च कृतात् जेवाज्ञौरजाविकमेव च ।
 विहरण्यं धान्यमन्नञ्च पूर्वं पूर्वमदोधवत् ॥ ११४
 सप्त वित्तागमा धर्म्या दायोलाभः क्रवीजयः ।
 प्रयोगः कर्मयोगश्च सत्प्रतिग्रह एव च ॥ ११५
 विद्या शिल्पं भृतिः सेवा गोरक्ष्यं विपणिः कृषिः ।
 भृतिभंक्ष्यां कुसीदं च दय जीवनहेतवः ॥ ११६
 ब्राह्मणः क्षत्रियोवापि वृद्धिं नैव प्रयोजयेत् ।
 कामन्तु खलु धर्मार्थं दद्यात् पापीयसोऽल्पिकाम् ॥ ११७
 चतुर्थमादानोऽपि क्षत्रियो भगमापदि ।
 प्रजारक्षन् परं शक्त्या क्लिप्तात् प्रतिमुच्यते ॥ ११८
 स्वधर्मोविजयस्तस्य नाहवे स्यात् पराशुखः ।
 शस्त्रेण वैश्यावक्षित्वा धर्म्यमाहरयेद्बलिम् ॥ ११९
 धान्येऽष्टमं विष्णं शुल्कं विंशं कार्षापणावरम् ।
 कर्मोपकरणाः शूद्राः कारवः शिल्पिनस्तथा ॥ १२०
 शूद्रस्तु वृत्तिमाकङ्क्षेत् क्षत्रमाराधयेद्दयदि ।
 धनिनं वाप्युपाराध्य वैश्यं शूद्रोजिजीविषेत् ॥ १२१
 स्वर्गार्थं सुभयार्थं वा विप्रानाराधयेत्तु सः ।

जात-ब्राह्मणशब्दस्य सा ह्यस्य कृतकत्वता ॥ १२२
 विप्रसेवैव शूद्रस्य विशिष्टं कर्म कीर्त्तते ।
 यदतोऽन्यदि कुरुते तद्भवत्यस्य निष्फलम् ॥ १२३
 प्रकल्प्या तस्य तैर्दृत्तिः स्वकुटुम्बाद् यथार्हतः ।
 शक्तिं चावेक्ष्य दास्यं च भृत्यानां च परिग्रहम् ॥ १२४
 उच्छिष्टमन्नं दातव्यं जीर्णानि वसनानि च ।
 पुलाकाश्चैव धान्यानां जीर्णाश्चैव परिच्छेदाः ॥ १२५
 न शूद्रे पातकं किञ्चिन्न च संस्कारमर्हति ।
 नास्याधिकारो धर्मोऽस्ति न धर्मात् प्रतिषेधनम् ॥ १२६
 धर्मेष्वस्तु धर्मज्ञाः सतां वृत्तिमनुष्ठिताः ।
 मन्त्रवर्जं न दूष्यन्ति प्रशंसां प्राप्नुवन्ति च ॥ १२७
 यथा यथा हि सदृत्तमातिष्ठत्यनसूयकः ।
 तथा तथेमंचामुंच लोकं प्राप्नोत्यनिन्दितः ॥ १२८
 शक्तेनापि हि शूरेण न कार्या धनसंचयः ।
 शूद्रीं हि धनमासाद्य ब्राह्मणानिव वाधते ॥ १२९
 एतेऽस्तुर्णां वर्णानामापहर्माः प्रकीर्त्तिताः ।
 यान् सम्यगनुतिष्ठन्ती व्रजन्ति परमां गतिम् ॥ १३०
 एषधर्मविधि कृत्स्नश्चातुर्वर्ण्यस्य कीर्त्तितः ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तविधिं शुभम् ॥ १३१

इति मानवे धनशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां
 संहिताया दशमोऽध्यायः ॥ १०

एकादशोऽध्यायः ।

सान्त्वानिकं ब्रूयमाणमध्वगं सर्ववेदसम् ।
 गुर्वथं पिष्टमात्रथं स्वाध्यायार्थुपतापिनः ॥ १
 नवैतान् ज्ञानकान् विद्याद्ब्राह्मणान् धर्मभिक्षुकान् ।
 निःस्त्रेभ्यो देयमेतेभ्यो दानं विद्याविशेषतः ॥ २
 एतेभ्यो हि द्विजाग्र्येभ्यो देयमन्नं सदक्षिणम् ।
 इतरेभ्यो बहिर्वेदि कृतान्नं देयमुच्यते ॥ ३
 सर्वरत्नानि राजा तु यथाहं प्रतिपादयेत् ।
 ब्राह्मणान् वेदविदुषो यज्ञार्थं चैव दक्षिणाम् ॥ ४
 कृतदारोऽपरान् दारान् भिक्षित्वा योऽधिगच्छति ।
 रतिमात्रं फलं तस्य द्रव्यदातुस्तु सन्ततिः ॥ ५
 धनानि तु यथा शक्तिं विप्रेषु प्रतिपादयेत् ।
 वेदवित्सु विविक्तेषु प्रेत्य स्वर्गं समश्नुते ॥ ६
 यस्य त्रैवार्षिकं भक्तं पर्याप्तं भृत्यवृत्तये ।
 अधिकं वापि विद्येत स सोमं पातुमर्हति ॥ ७
 अतः स्वल्पीयसि द्रव्ये यः सोमं पिबति द्विजः ।
 स पीतसोमपूर्वोऽपि न तस्याप्नोति तत्फलम् ॥ ८
 शक्तः परजने दाता स्वजने दुःस्वजीविनि ।
 मध्वापातो विषाखादः स धर्मप्रतिरूपकः ॥ ९
 भृत्यानामुपरोधेन यत् करोत्यौर्द्ध्वदेहिकम् ।
 तद्भवत्यसुखोदकं जीवतश्च स तस्य च ॥ १०

यस्त्वचेत् प्रतिरुद्धः स्यादेकेनाङ्गेन यज्वनः ।
 ब्राह्मणस्य विशेषेण धार्मिके सति राजनि ॥ १११
 यो वैश्यः स्याद्ब्रह्मपशुहर्निःकतुरसोमपः ।
 कुटुम्बात्तस्य तद्द्रव्यमाहरेद्वयज्ञसिद्धये ॥ १२
 आहरेत्स्त्रीणि वा द्वे वा कामं शुद्रस्य वैश्वनः ।
 न हि शुद्रस्य यज्ञेषु कश्चिदस्ति परिग्रहः ॥ १३
 योऽनाहिताग्निः शतगुरयज्वा च सहस्रगुः ।
 तयोरपि कुटुम्बाभ्यामाहरेद्विचारयन् ॥ १४
 आदाननित्याश्चादात्पराहरेदप्रयच्छतः ।
 तथा यशोऽस्य प्रयते धर्मश्चैव प्रवर्द्धते ॥ १५
 तथैव सप्तमे भक्ते भक्तानि षडनश्रता ।
 अश्वस्तनविधानेन हर्त्तव्यं हीनकर्मणः ॥ १६
 खलात् क्षेत्वाद्गाराहा यतोवाप्युपलभ्यते ।
 आख्यातव्यं तु तत्तस्मै पृच्छते यदि पृच्छति ॥ १७
 ब्राह्मणस्वं न हर्त्तव्यं क्षत्रियेण कदाचन ।
 दस्युनिष्क्रिययोस्तु स्वमजीवन् हुत्तुमर्हति ॥ १८
 योऽसाधुभ्योऽर्थमादाय साधुभ्यः संप्रयच्छति ।
 स कृत्वा पुनमात्मानं सन्तारयति तावुभौ ॥ १९
 यद्धनं यज्ञशीलानां देवस्वं तद्विदुर्बुधाः ।
 अयज्वनान्तु यद्विद्वत्तमासुरस्वं तदुच्यते ॥ २०
 न तस्मिन् धारयेद्दण्डं धार्मिकः पृथिवीप्रतिः ।
 क्षत्रियस्य हि बालिश्याद्ब्राह्मणः सीदति क्षुधा ॥ २१
 वस्य भृत्यजनं ज्ञात्वा स्वकुटुम्बान्महीप्रतिः ।
 श्रुतशीले च विज्ञाय वृत्तिं धर्म्यां प्रकल्पयेत् ॥ २२

कल्पयित्वाऽस्य वृत्तिं च रक्षेदेनं समन्ततः ।
 राजा हि धर्मप्रदं भागं तस्मात् प्राप्नोति रक्षितात् ॥ २३
 न यज्ञार्थं धनं शूद्रादिप्रोभिद्योत कर्हिचित् ।
 यजमानो हि भिक्षित्वा चाण्डालः प्रेत्य जायते ॥ २४
 यज्ञार्थमर्थं भिक्षित्वा यो न सर्वं प्रयच्छति ।
 स याति भासतां विप्रः काकतां वा यतं ममाः ॥ २५
 देवस्वं ब्राह्मणस्वं वा लोभेनोपदिनस्ति यः ।
 स पापात्मा परे लोके मृधोच्छ्रयेन जीवति ॥ २६
 दृष्टिं वैश्वानरो नित्यं निर्वपेद्दृष्ट्यर्थे ।
 क्लृप्तानां पशुसोमानां निष्कृत्यर्थमसम्भवे ॥ २७
 आपत्कल्पेन यो धर्मं कुरुतेऽनापदि द्विजः ।
 स नाप्नोति फलं तस्य परत्वेति विचारितम् ॥ २८
 विश्वैश्च देवैः साध्यैश्च ब्राह्मणैश्च महर्षिभिः ।
 आपत्सु मरणाद्गीतैर्विधेः प्रतिनिधिः कृतः ॥ २९
 प्रभुः प्रथमकल्पस्य योऽनुकल्पेन वर्तते ।
 न साम्परायिकं तस्य दुर्मतेर्विद्यते फलम् ॥ ३०
 न ब्राह्मणो वेदयेत् किञ्चिद्राजनि धर्मवित् ।
 स्ववीर्य्यैव तान् शिथान्मानवानपकारिणः ॥ ३१
 स्ववीर्याद्राजवीर्याच्च स्ववीर्य्यं बलवत्तरम् ।
 तस्मात् स्वेनैव वीर्य्येण निगृह्णीयादरीन् द्विजः ॥ ३२
 श्रुतीरथर्वाङ्गिरसीः कुर्यादित्थं विचारयन् ।
 वाक्यस्त्रं वै ब्राह्मणस्य तेन हन्यादरीन् द्विजः ॥ ३३
 क्षत्रियो वाहुवीर्य्येण तरेदापदमात्मनः ।
 धनेन वैश्यमूढौ तु जपद्भोमैर्द्विजोत्तमः ॥ ३४

विधाता शासिता वक्ता मैत्रीब्राह्मणस्यते ।
 तस्मै नाकुशलां वृथा न युष्कं गिरमीरयेत् ॥ १५
 न वै कन्या न युवतीर्नाल्पविद्यो न वासिथः ।
 होता स्यादग्निहोत्रस्य मार्तो नासंस्कृतस्तथा ॥ १६
 नरके हि पतन्त्येते जुह्वतः स च यस्य तत् ।
 तस्माद् वै तानकुशलो होता स्याद्देवपारणः ॥ १७
 प्राजापत्यमदत्त्वाश्चमन्याधेयस्य दक्षिणाम् ।
 अनाहिताम्बिर्भवति ब्राह्मणोविभवे सति ॥ १८
 पुण्यान्यन्यानि कुर्वीत अहधानो जतेन्द्रियः ।
 न त्वल्पदक्षिणैर्यज्ञैर्यजेतेह कथंचन ॥ १९
 इन्द्रियाणि यशः स्वर्गमायुः कीर्तिं प्रजाः पशून् ।
 इत्यल्पदक्षिणोयज्ञस्तस्मान्नाल्पधनोयजेत् ॥ २०
 अग्निहोत्रापविध्याम्बीन् ब्राह्मणः कामकारतः ।
 चान्द्रायणं चरेन्नासं वीरहत्यासमं हि तत् ॥ २१
 ये शूद्रादधिगम्यार्थमग्निहोत्रसुपास्तते ।
 ऋत्विजस्तो हि शूद्राणां ब्रह्मवादिषु वर्हिताः ॥ २२
 तेषां सततमज्ञानां वृषलान्धुपसेविनाम् ।
 पदा मस्रकमाक्रम्य दाता दुर्गाणि सन्तरेत् ॥ २३
 अकुर्वन् विहितं कर्म निन्दितंच समाचरन् ।
 प्रसजंश्चेन्द्रियार्थेषु प्रावचिन्तयते नरः ॥ २४
 अकामतः कृते पापे प्रावचिन्तं विदुर्बुधाः ।
 कामकारकृतेऽप्याहुरेके श्रुतिविदर्शनात् ॥ २५
 अकामतः कृतं पापं वेदाभ्यासेन शुद्ध्यति ।
 कामतस्तु कृतं मोहात् प्रावचिन्तैः पृथग्विधैः ॥ २६

प्रायश्चित्तीवतां प्राप्य देवात् पूर्वकृतेन वा ।
 न संसर्गं व्रजेत् सद्भिः प्रायश्चित्तेऽकृते हिजः ॥ ४७
 दूह दुश्चरितैः केचित् केचित् पूर्वकृतैस्तथा ।
 प्राप्नुवन्ति दुरात्मानो नरा रूपविपर्ययम् ॥ ४८
 सुवर्णचौरः कौनख्यं सुरापः श्यावदन्तताम् ।
 ब्रह्महृत् क्षयरोगित्वं दौर्धर्मं गुरुतल्पगः ॥ ४९
 पिशुनः पौतिनासिक्यं सूचकः पूतिवक्रताम् ।
 धान्यचौरोऽङ्गहीनत्वमातिरैक्यन्तु भिक्षुकः ॥ ५०
 अन्नहर्ता मया विक्तं मौक्यं वागपहारकः ।
 वस्त्रापहारकः श्वैत्रं पङ्क्तुतामश्नहारकः ॥ ५१
 हीपहर्ता भवेदन्धः कानो निर्वापको भवेत् ।
 हिंसया व्याधिभूयस्त्वं स्फ्रीतोऽन्धस्त्राभिमर्षकः ॥ ५२
 एवं कर्मविशेषेण जायन्ते सद्भिर्गर्हिताः ।
 जडमूकान्धबधिरा विकृताकृतयस्तथा ॥ ५३
 चरितव्यमतो नित्यं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ।
 निन्द्यैर्हि लक्षणैर्युक्ता जायन्तेऽनिष्कृतैः नसः ॥ ५४
 ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः ।
 मृच्छन्ति पातकान्याहः संसर्गश्चायि तैः सह ॥ ५५
 अदृतं च समुत्कर्षं राजगामिच पेशुनम् ।
 गुरोचालीकृनिर्बन्धः समानि ब्रह्महत्या ॥ ५६
 ब्रह्मोभक्ता वेदनिन्दा कौटसाहस्यं सुहृद्वधः ।
 गर्हितानाद्ययोर्जग्धिः सुरापानसमानि षट् ॥ ५७
 निक्षेप व्यापहरणं नराश्नरजतस्य च ।
 शुभिवन्नमणीनां च रुक्मसोयसमं स्मृतम् ॥ ५८

रेतःसेकः स्वयोगीषु कुमारीष्वन्यजासु च ।
 सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसमं विदुः ॥ ५८
 गोवधोऽयाज्यसंवाज्यपारदार्यात्मविक्रयः ।
 गुरुमाहपितृत्थानः स्वाध्यायाग्न्योः सुखस्य च ॥ ६०
 परिविहितानुजेनोढे परिवेदनमेव च ।
 लयोर्दानं च कन्यायस्त्वयोरेव च याजनम् ॥ ६१
 कन्याया दूषणं चैव बार्हृष्यं व्रतलोपनम् ।
 ताड्यमारामद्वाराणामपत्यस्य च विक्रयः ॥ ६२
 व्रात्यतावत्सकत्वागो भृत्याध्यापनमेव च ।
 भृताश्चाध्यवनादानमप्यग्न्यानां च विक्रयः ॥ ६३
 सर्वाकरैश्चधीकारोमहारयन्त्रप्रवर्त्तनम् ।
 हिंस्रौषधीनां स्वराजौवोऽभिचारोमूलकर्म च ॥ ६४
 इत्यनार्थमशुष्काणां द्रुमाख्यारामवपातनम् ।
 आत्मार्थं च क्रियारभोनिन्दितान्नादनं तथा ॥ ६५
 अनाहिताग्निता स्तेयच्छणानामनपक्रिया ।
 असच्छास्त्राधिगमनं कौशौल्यस्य च क्रिया ॥ ६६
 धान्यकृष्यपशुस्तेयं मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ।
 स्त्रीशूद्रविद्वत्क्षत्रवधो नास्तिक्यं चोपपातकम् ॥ ६७
 ब्राह्मणस्य रुजः कृत्या व्रातिरन्नेयमद्यवोः ।
 जैह्वं च मैथुनं पुंसि जाति भ्रंशकरं स्मृतम् ॥ ६८
 खराश्लोष्ठं च्छगीभानामाजाविकवधस्तथा ।
 सङ्करीकरणं ज्ञेयं मीनाहिमहिषस्य च ॥ ६९
 निन्दितेभ्यो धनादानं वाण्यज्यं शूद्रसेवनम् ।
 अपात्रीकरणं ज्ञेयमसत्त्वस्य च भाषणम् ॥ ७०

कृमिकोटवयोहत्या मद्यसंस्पृष्टभोजनम् ।
 फलैधः कुसुमस्तेयमधैर्य्यं च मलावहम् ॥ ७१
 एतान्येनांसि सर्वाणि यथोक्तानि पृथक् पृथक् ।
 यैर्यत्रैतैरपोष्णन्ते तानि सम्यङ्बोधत ॥ ७२
 ब्रह्महा द्वादश समा कुटीं कृत्वा वने वसेत् ।
 भैक्षाश्यात्मविशुद्ध्यर्थं कृत्वा श्वशिरोध्वजम् ॥ ७३
 खर्द्यं शस्त्रभृतां वा स्याद्विदुषामिच्छयात्मनः ॥
 प्राण्येदात्मानमग्नौ वा समिद्धे त्रिरवाक्शिराः ॥ ७४
 यजेत वाश्वमेधेन स्वर्जिता गो सवेन वा ।
 अभिजिद्विश्वजिह्वां वा त्रिवृताग्निष्टृतापि वा ॥ ७५
 जपन् वान्यतमं वेदं योजनानां शतं व्रजेत् ।
 ब्रह्महत्यापनोदाय मितभुङ्क्नियतेन्द्रियः ॥ ७६
 सर्वस्वं वेदविदुषे ब्राह्मणायोपपादयेत् ।
 धनं वा जीवनायालं गृहं वा सपरिच्छदम् ॥ ७७
 हविष्यभुग् वानुसरेत् प्रतिश्रोतः सरस्वतीम् ।
 जपेद्वा नियताहारस्त्रिवेदस्य संहिताम् ॥ ७८
 कृतवापनोनिवसेद्ग्रामान्ते गोव्रजेऽपि वा ।
 आश्रमे वृक्षमूले वा गोब्राह्मणहिते रतः ॥ ७९
 ब्राह्मणार्थं गवार्थं वा सद्यः प्राणान् परित्यजन् ।
 मुच्यते ब्रह्महत्याया गोप्ता गोब्राह्मणस्य च ॥ ८०
 त्रयवरं प्रतियोडा वा सर्वस्वमवजित्य वा ।
 विप्रस्य तन्निमित्ते वा प्राणलाभे विमुच्यते ॥ ८१
 एवं दृढव्रतोनित्यं ब्रह्मचारी समाहितः ।
 समाप्ते द्वादशे वर्षे ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ ८२

विष्टा वा भूमिदेवानां नरदेवसमागम ।
 स्वमेनोऽवभृयन्नातो हवमेधे विमुच्यते ॥ ८३
 धर्मस्य ब्राह्मणोऽमूलमग्रं राजन्यउच्यते ।
 तस्मात् समागमे तेषामेनोविख्याय्य शुच्यति ॥ ८४
 ब्राह्मणः सन्धवेनैव देवानामपि दैवतम् ।
 प्रमाणंचैव लोकस्य ब्रह्मात्रैव हि कारणम् ॥ ८५
 तेषां वेदविदोऽब्रूयुस्त्रयोऽप्येनःसु निष्कृतिम् ।
 सा तेषां पावनाय स्यात् पवित्रं विदुषां हि वाक् ॥ ८६
 अतोऽन्यतममास्थाय विधिं विप्रः समाहितः ।
 ब्रह्महत्याकृतं पापं व्यपोहत्यात्मवन्तया ॥ ८७
 हत्वा गर्भमविघ्नातमेतदेव व्रतंचरेत् ।
 राजन्यवैश्यौ चेजानावात्रेयीमेव च स्त्रियम् ॥ ८८
 उक्त्वा चैवावृतं साध्ये प्रतिरुध्य गुरुं तथा ।
 अपहृत्य च निःक्षेपं कृत्वा च स्त्रीसुहृद्बधम् ॥ ८९
 दूर्यं विशुद्धिरुद्धता प्रमाथ्याकामतोद्विजम् ।
 कामतोब्राह्मणबधे निष्कृतिर्नविधीयते ॥ ९०
 सुरां पीत्वा द्विजोमोहादग्निवर्ष्यां सुरां पिबेत् ।
 तथा स्वकाये निर्दग्धे मुच्यते किल्बिषान्ततः । ९१
 गोभूत्रमग्निवर्ष्यां वा पिबेदुदकमेव वा ।
 पयोघृतं वा मरणाद्गोशकृद्रसमेव वा ॥ ९२
 कणान् वा भक्षयेदह्यं पिश्याकं वा सकृद्विशि ।
 सुरापानापमुत्त्वर्थं बालावासा जटी ध्वजौ ॥ ९३
 सुरा वै मलमन्वानां पाप्मा च मलमुच्यते ।
 तस्मान्ब्राह्मणराजन्यो वैश्याश्च न सुरां पिबेत् ॥ ९४

गौडी पैडी च माधी च विज्ञेया त्रिविधा सुरा ।
 यथैवैका तथा सर्वा न पातव्या द्विजोत्तमैः ॥ ८५
 यश्चरन्ः पिशाचान् मर्द्यं मांसं सुरासवम् ।
 तद्ब्राह्मणेन नास्तव्यं देवानामश्रुता हविः ॥ ८६
 अमेधे वा यतेन्नस्ती वैदिकं वाप्यहाहरेद् ।
 अकार्यमग्न्यं कुर्याद्वा ब्राह्मणो मदमोहतः ॥ ८७
 वल्ल कावनतं ब्रह्म मद्येनाग्राव्यते सद्यत् ।
 तस्य व्यपैति ब्राह्मण्यं शूद्रत्वं च स गच्छति ॥ ८८
 एषा विचित्राभिहिता सुरापानस्य निष्कृतिः ।
 अतर्जुं प्रवक्ष्यामि सुवर्णस्तेवनिष्कृतिम् ॥ ८९
 सुवर्णस्तेयकृद्दिप्रो राजानमभिगम्य तु ।
 स्वकर्म स्थापयन् ब्रूयान्नां भवानानुशास्त्विति ॥ ९०
 गृहीत्वा मुषलं राजा सक्तदन्त्यास्तु तं स्वयम् ।
 बधेन शुध्यति स्तेनो ब्राह्मणस्तपसैव तु ॥ ९१
 तपसापनुगुत्सस्तु सुवर्णस्तेयजं मलम् ।
 चीरवासा द्विजोऽरण्ये चरेद्ब्रह्महणोव्रतम् ॥ ९२
 एतेर्व्रतैरपोहेत पापं स्तेयकृतं द्विजः ।
 गुरुस्त्रीगमनीयस्तु व्रतैरेभिरपानुदेत् ॥ ९३
 गुरुतल्पप्रभिभाष्यै नस्तप्तं स्वप्यादयोमये ।
 सुमीं ज्वलन्तीं स्वाग्निं च त्युना स विशुध्यति ॥ ९४
 स्वयं वा शिश्रुवृषणानुत्कृत्याधाय चाप्लवौ ।
 नैर्ऋतीं दिशमातिष्ठेदानिपातादजिह्वगः ॥ ९५
 खट्वाङ्गी चीरवासा वा श्मश्रुलो विजने वने ।
 प्राजापत्यचरेत् कृष्णमन्त्रमेकं समाहितः ॥ ९६

चान्द्रायणं वा त्रीन्मासानभ्यस्येन्नियतेन्द्रियः ।
 हविष्येण यवाग्वा वा गुरुतस्यापनुत्तये ॥ १०७
 एतैर्व्रतैरपोहेयुर्महापातकिनो मलम् ।
 उपपातकिनस्त्रेवमेभिर्नानाविधैर्व्रतैः ॥ १०८
 उपपातकसंबुक्तो गोघ्नो मासं यवान् पिवेत् ।
 द्यौतवापो वसेद्गुगाष्ठे चर्मणा तेन संवृतः ॥ १०९
 चतुर्थकालमग्नीयादक्षारलवणं मितम् ।
 गोमूत्रेण चरत् स्नानं द्वौ मासौ नियतेन्द्रियः ॥ ११०
 दिवानुगच्छेद्गुगास्तास्तु तिष्ठन्नृद्धं रजः पिवेत् ।
 शुश्रूषित्वा नमस्कृत्य रात्रौ वीरासनं वसत् ॥ १११
 तिष्ठन्तीष्वनुतिष्ठेत्तु व्रजन्तीष्वप्यनुव्रजत् ।
 आसीनासु तथासीनो नियतो वीतमत्सरः ॥ ११२
 आतुरामभियस्तां वा चौरव्याघ्रादिभिर्भयैः ।
 पतितां पङ्कलग्नां वा सर्वापायैर्विमोचयेत् ॥ ११३
 उष्ये वर्षति शीते वा मारुते वाति वा भृशम् ।
 न कुर्वीतात्मनश्चाणं गोरकृत्वा तु शक्तितः ॥ ११४
 आत्मनो यदि वान्येषां गृहं क्षेत्रेऽथवा खले ।
 भक्षयन्तीं न कथयेत् पिवन्तश्चैव वत्सकम् ॥ ११५
 अनेन विधिना यस्तु गोघ्नो गामनुगच्छति ।
 स गोहत्याकृतं पापं त्रिभिर्सासैर्यथांश्चति ॥ ११६
 वृषभैकादशा गाश्च दद्यात् सुचरितव्रतः ।
 अविद्यमाने सर्वस्वं वेदविद्गो निवेदयेत् ॥ ११७
 एतदेव व्रतं कुर्यात्पपातकिनोद्विजाः ।
 अवकौर्णिवर्जं शुद्धाय चान्द्रायणमथापि वा ॥ ११८

अथकीर्णो तु काणेन गर्दभेन चतुष्पदे ।
 पाकयज्ञविधानेन यजेत निऋतिं निधि ॥ ११८
 हुत्वाग्नौ विधिवद्बोमानन्ततश्च समेत्युचा ।
 वातेन्द्रगुरुवङ्गीनां जुह्वयात् सर्पिषाहुतीः ॥ १२०
 कामतो रेतसः सेकां व्रतस्य च द्विजन्मनः ।
 अतिक्रमं व्रतत्याहुर्धर्मज्ञा ब्रह्मवादिनः ॥ १२१
 मारुतं पुरुहूतं च गुरुं पावकमेव च ।
 चतुरो व्रतिनोऽथ्येति ब्राह्मं तेजोऽवकीर्णिनः ॥ १२२
 एतस्मिन्नेनसि प्राप्ते वसित्वा गर्दभाजिनम् ।
 सनागारांश्चरेद्भैक्ष्यं स्वकर्म परिकीर्त्तयन् ॥ १२३
 तेभ्योलब्धेन भैक्ष्येण वर्त्तयन्नेककालिकम् ।
 उपस्पृशं स्त्रिषवणं तद्धेन स विशद्वाति ॥ १२४
 जातिभ्रंशकरं कर्म कृत्वान्यतममिच्छया ।
 चरेत् सान्तपनं कृच्छ्रं प्राजावत्यमनिच्छया ॥ १२५
 सङ्गरापात्रकृत्यासु मासं शोधनमैन्दवम् ।
 मलिनीकरणीयेषु तप्तः स्याद्दूयावकैस्त्राहम् ॥ १२६
 तुरीयो ब्रह्महत्यायाः क्षत्रियस्य बधे स्मृतः ।
 वैश्येऽष्टमांशो वृत्तस्थे शूद्रे त्रैयस्तु षोडशः ॥ १२७
 अक्लामतस्तु राजन्यं विनिपात्य द्विजोत्तमः ।
 वृषभैकसहस्रा गा दद्यात् सुचरितव्रतः ॥ १२८
 त्वाब्दं चरेद्वा नियतो जटी ब्रह्महृणोव्रतम् ।
 वसन् दूरतरे ग्रामाद्ब्रह्ममूलनिकेतनः ॥ १२९
 एतदेव चरेद्द्वंद्वं प्रायश्चित्तं द्विजोत्तमः ।
 प्रमाप्य वैश्यां वृत्तस्थं दद्याच्चैकशतं गवाम् ॥ १३०

एतदेव व्रतं कृतं यथासाधु शूद्रा चरेत् ।
 हृषभैकादशा वापि दद्याद्विप्राय गाः सिताः ॥ १२१
 मार्जारनकुली इत्या चाद्यं मंडूकमेव च ।
 श्वगोषोलूककाकांच शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ॥ १२२
 पयः द्विदेनिरात्रं वा योजनं वाऽधनोव्रजेत् ।
 उपसृशेत् सवन्धां वा सूर्तं वाऽवैवतं जपेत् ॥ १२३
 अन्नं कार्णावसीं दद्यात् सर्पं हत्वा द्विजोत्तमः ।
 पलालभारकं षण्ढे सैसकं चैकमाषकम् ॥ १२४
 घृतकुम्भं वराहंतु तिलद्रोणन्तु तित्तिरौ ।
 शुकं द्विहायनं वत्सं क्रौंचं हत्वा द्विहायणम् ॥ १२५
 हत्वां हंसं बलाकांच बकं बर्हिषमेव च ।
 वानरं श्येनभासौ च स्रग्ध्रं वेद्वाह्मणाव याम् ॥ १२६
 वासोदद्याद्यं हत्वा पंचनीलान् वृषान् गजम् ।
 अजमेघावनडाहं खरं हत्वैकहायनम् ॥ १२७
 क्रव्यादांस्तु मृगान् हत्वा घेनु दद्यात् पयस्विनीम् ।
 अक्रव्यादान् वत्सतरीमुष्टं हत्वा तु कृष्णलम् ॥ १२८
 जीनकामुं कवस्तावीन् पृथग्दद्याद्विशुद्धये ।
 चतुर्णामपि वर्णानां नारीर्हत्वानवस्थिताः ॥ १२९
 दानेन बध्निर्येकं सर्पादीनामथक्रुषन् ।
 एकैकश्चरेत् कृच्छ्रं द्विजः पापापमुत्तये ॥ १३०
 अस्थिमतान् सत्वानां सहस्रस्य प्रमापये ।
 पूर्णं चानस्यानस्यान्तु शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ॥ १३१
 किंचिदेव तु विप्राय दद्यादस्थिमतां वधे ।
 अग्न्याचैव हिंसायां प्राणायामेन शृणुति ॥ १३२

फलदानान्तु दृष्टार्थी हृदने जप्यद्यत्तम् ।
 गुल्मवह्नीलतानां च पुष्यितानां च वीरुधाम् ॥ १४३
 अवाद्यजानां सत्त्वानां रसजानां च सर्वशः ।
 फलपुष्पोद्भवानां च घृतप्राशोविशोधनम् ॥ १४४
 छष्टजानामोषधीनां जरातानां च स्वयं वने ।
 दद्यालम्भे ऽनुगच्छेद्वां दिनमेकं पथोव्रतः ॥ १४५
 एतैर्व्रतैरपोह्यं स्यादेनोहिंसासमुद्भवम् ।
 ज्ञानाज्ञानकृतं कृतञ्च शृणूतानाद्यभक्षणे ॥ १४६
 अज्ञानाद्वाकृषीं पीत्वा संस्कारेष्वैव शुद्धयति ।
 मतिपूर्वमनिर्देश्यं प्राणान्तिकमिति स्थितिः ॥ १४७
 अपः सुराभाजनस्या मद्यभाण्डस्थितास्तथा ।
 पंचरात्रं पिवेत् पीत्वा ब्रह्मपुष्पीशृतं पयः ॥ १४८
 स्पृष्ट्वा दत्त्वा च मदिरां विधिवत् प्रतिगृह्य च ।
 शूद्रोच्छिष्टाश्च पीत्वापः कुशवारि पिवेत् त्रयम् ॥ १४९
 ब्राह्मणस्तु सुरापत्य गन्धमाघ्राव सोमपः ।
 प्राणानप्सु त्विराचम्य घृतं प्राश्य विशुद्धयति ॥ १५०
 अज्ञानात् प्राश्य विष्णुमूत्रं सुरासंस्पृष्टमेव च ।
 पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयोवर्णा द्विजातयः ॥ १५१
 वपनं मेखला दंडो भैक्ष्यचर्या व्रतानि च ।
 निवर्त्तन्ते द्विजातीनां पुनः संस्कारकर्मणि ॥ १५२
 अभोज्यानास्तु भुक्तां स्त्रीशूद्रोच्छिष्टमेव च ।
 जग्धां मांसमभक्ष्यञ्च सप्तरात्रं यवान् पिवेत् ॥ १५३
 शुक्तानि च कषायांश्च पीत्वा मेध्यान्वपि द्विजः ।
 तावद्भवत्यप्रयतो चावत्तच्च ब्रजत्वचः ॥ १५४

विड्वराहखरोद्राणां गोमायोः कपिकाकथोः ।
 प्राश्य मूत्रपुरीषाणि द्विजश्चान्द्रायणश्चरेत् ॥ १५५
 शुष्काणि मुक्ता मांसानि भौमानि कवकानि च ।
 अज्ञातं वैव मूनास्थमेतदेव व्रतश्चरेत् ॥ १५६
 क्रथ्यादमूकरोद्राणां कुक्कुटानां च भक्षणे ।
 नरकाकखराणां च तप्तकृच्छ्रं विशोधनम् ॥ १५७
 मासिकानान्तु योऽश्रीव्यदंसमावर्त्तको द्विजः ।
 स त्रीण्यहान्युपवसेदेकाहश्चोदके वसेत् ॥ १५८
 ब्रह्मचारी तु योऽश्रीवान्मधु मांसं कथंचन ।
 स कृत्वा प्राकृतं कृच्छ्रं व्रतशेषं समापयेत् ॥ १५९
 विडालकाकाशूच्छिष्टं जग्ध्वाश्वनकुलस्य च ।
 केशकीटावपत्रं च पिवेद्ब्रह्मसुवर्चलाम् ॥ १६०
 अभोज्यमन्नं नात्तव्यमात्मनः शुद्धिमिच्छता ।
 अज्ञानभुक्तं तूक्तार्थं शोध्यं वाप्याशुशोधनैः ॥ १६१
 एषोऽनाद्यादन स्योक्तो व्रतानां विविधो विधिः ।
 स्तेयदोषापहर्तृणां व्रतानां श्रूयतां विधिः ॥ १६२
 धान्यान्नधनचौर्याणि कृत्वा कामाद्विजोत्तमः ।
 सजातीयगृहादेव कृच्छ्राब्देन विशुध्यति ॥ १६३
 मनुष्याणान्तु हरणे स्त्रीणां त्रेत्रगृहस्य च ।
 कूपवापीजलानां च शुद्धिश्चान्द्रायणं स्मृतम् ॥ १६४
 द्रव्याणामल्पसाराणां स्तेयं कृत्वाऽन्यवेश्मतः ।
 चरेद्दत् सान्तपनं कृच्छ्रं तन्निर्यात्यात्मशुद्धये ॥ १६५
 भक्ष्यभोज्यापहरणे यानशय्यासनस्य च ।
 पुष्पमूलफलानां च पंचगव्यं विशोधनम् ॥ १६६

श्लेषां क्रांशुद्रमाणां च शुष्कान्त्रय गृह्य च ।
 चेलचर्माभिषाणां च तिरात्रं त्यादभोजनम् ॥ १६७
 मणिमुक्ताप्रावालानां ताम्रस्य रजतस्य च ।
 अयःकां त्योपलानां च द्वादशाहं कणावता ॥
 कार्पासक्रीटजोर्णानां द्विशफैकशफस्य च ।
 यक्षिगन्धैषधीनाञ्च रज्ज्वाञ्चैव त्राहं पयः ॥
 एतैर्व्र तैरपोहेत पापं स्त्रियकृतं द्विजः ।
 अगम्यागमनीयन्तु व्रतैरेभिरपानुदेत् ॥
 गुरुतल्पव्रतं कुर्याद्व्रतेः सिक्ता स्वयोनिषु ।
 सख्यः पुत्रस्य च स्त्रीषु कुमारीष्वन्यजासु च ॥
 पैतृष्वश्वेयीं भगिनीं स्वस्त्रीयां मातुरेव च ।
 मातुञ्च भ्रातुस्त्रनयां गत्वा चान्द्रायणंचरेत् ॥
 एतास्त्रिसस्तु भार्यार्थं नोपयच्छेत् बुद्धिमान् ।
 ज्ञातित्वेनाहुपेयास्ताः पतति ह्युपयन्धः ॥
 अमानुषीषु पुरुषउदक्यायामयोनिषु ।
 रेतः सिक्ता जले चैव कच्छं सान्तपनंचरेत् ॥
 मैथुनस्तु समासेषु पुंसि योषिति वा द्विजः ।
 गोयानेऽप्यसु दिवा चैव सवासाः स्नानमाचरेत् ॥
 चाण्डालान्त्वस्त्रियोगत्वा मुक्ता च प्रतिगृह्य च ।
 पतत्यज्ञानतो विप्रो ज्ञानात् साम्यन्तु गच्छति ॥
 विप्रदुष्टां स्त्रियं भर्ता निरुभ्यादेकवेश्मनि ।
 यत् पुंसः परदारेषु तच्चैनां चारयेद्दतम् ॥
 सा चेत् पुनः प्रदुष्येत्तु सहशेनोपयन्विता ।
 कच्छं चान्द्रायणंचैव तदस्याः पावनं स तम् ॥ १७८

यत् करच्छेकरात्रेण वृषलीसेवनाद्भिजः ।
 तत्रैश्वर्यमुग् जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्घोषोद्धति ॥ १७८
 एषा पापक्षतामुक्ता चतुर्णामपि निष्कृतिः ।
 पतितैः सम्यङ्मुक्तानामिमाः शृणुत निष्कृतीः ॥
 संवत्सरेण पतति पतितेन सहाचरन् ।
 याजनाध्यापनाद्यूनासतु यानासनाशनात् ॥
 यो येन पतितेनैषां संसर्गं याति मानवः ।
 स तस्यैव व्रतं कुर्यात् तत्संसर्गविशुद्धये ॥
 पतितस्योदकं कार्यं सपिण्डैर्वाश्वैर्वह्निः ।
 निन्दितेऽहनि सायाह्ने ज्ञात्वात्विग्गुरुसन्निधौ ॥
 दासीघटमपां पूर्णं पर्यस्येत् प्रेतवत् पदा ।
 अहोरात्रमुपासीरन्नशौचं बान्धवैः सह ॥
 निवर्त्तरेत् तस्मात्तु सभाषण सहासने ।
 दायाद्यस्य प्रदानं च यात्रा चैव हि लौकिकी ॥
 ज्येष्ठता च निवर्त्तते ज्येष्ठावाप्यश्च यदनं ।
 ज्येष्ठांशं प्राप्नुयाच्चास्य यवीयान् गुणतोधिकः ॥
 प्रायश्चित्ते तु चरिते पूर्णकुम्भमपां नवं ।
 तेनैव सार्द्धं प्रास्येद्युः स्नात्वा पुण्ये जलाशये ॥
 स त्वष्पु तं घटं प्रास्य प्रविश्य भवनं स्वकं ।
 सर्वाणि ज्ञातिकार्याणि यथापूर्वं समाचरेत् ॥
 एतदेव विधिं कुर्याद्दूयोषित्सु पतितास्वपि ।
 ब्रह्मन्नपानं देयन्तु वसेद्युश्च गृहान्तिके ॥
 एतस्त्रिभिरनिर्णिक्तैर्नार्थं किञ्चित् सहाचरेत् ।
 कृतनिर्णयनां चैव न जुगुप्सेत कर्त्तुञ्चित् ॥ १८०

बालघ्नांश्च कृतघ्नांश्च विशुद्धानपि धर्मतः ।
 शरणागतहन्तृंश्च स्त्रीहन्तृंश्च न संवसेत् ॥ १८१
 येषां द्विजानां सावित्री नामुच्येत यथाविधि ।
 तांश्चारयित्वा त्रीन् कृच्छ्रान् यथाविध्युपनाययेत् ॥
 प्रायश्चित्तं चिकीर्षन्ति विकर्मस्थास्तु ये द्विजाः ।
 ब्रह्मणा च परित्यक्तास्तेषामप्येतदादिश्रेत् ॥
 यद्गर्हितेनार्जयन्ति कर्मणा ब्राह्मणा धनं ।
 तसरोत्सर्गेण शुद्ध्यन्ति जप्येन तपसैव च ॥
 जपित्वा त्रीणि सावित्र्याः सहस्राणि समाहितः ।
 मासं गोष्ठे पयः पीत्वा मुच्यतेऽसत्प्रतिग्रहात् ॥
 उपवासकथं तन्तु गोव्रजात् पुनरागतं ।
 प्रणतं परिपृच्छेयुः साम्यं सौम्येच्छसीति किम् ॥
 सत्यमुक्त्वा तु विप्रेषु विकिरेद्वयवसं गवाम् ।
 गोभिः प्रवर्तिते तीर्थं कुर्युस्तस्य परिग्रहम् ॥
 व्रात्यानां याजनं कृत्वा परेषामन्यकर्म च ।
 अभिचारमहीनं च त्रिभिः कृच्छ्रैर्व्यपोहति ॥
 शरणागतं परित्यज्य वेदं विप्लाव्य च द्विजः ।
 संवत्सरं यवाहारस्तत् पापमपसेधति ॥
 श्वश्रुगालखरैर्दंष्ट्रोऽग्राम्यैः क्रव्याद्भिरेव च ।
 नराश्वोष्ट्रवराहैश्च प्राणायामेन शुद्ध्यति ॥
 षष्ठान्नकालता मासं मंहिताजपएव वा ।
 होमाश्च साकला नित्यमपांक्त्यानां विशोधनम् ॥
 उष्ट्रयानं समारुह्य खरयानन्तु कामतः ।
 स्नात्वा तु विप्रोद्विग्वासाः प्राणान्नाहेन शुद्ध्यति ॥ २०२

विनाङ्गिरसु वाप्यार्त्तः शरीरं सन्निवेश्य च ॥
 सचेलो वहिराप्तुत्य गामालभ्य विशुद्धति ॥ २०३
 वेदोदितानां नित्यानां कर्मणां समतिक्रमे ।
 स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभोजनम् ॥
 छंकारं ब्राह्मणस्योक्ता त्वंकारं च गरीयसः ।
 स्नात्कानश्च ब्रह्मः शेषमभिवाद्य प्रसादयेत् ॥
 ताडयित्वा तृणेनापि कण्ठे वा बध्य कससा ।
 विवादे वा विनिर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥
 अवगूर्य त्वद्दशतं सहस्रमभिहृत्य च ।
 जिघांसया ब्राह्मणस्य नरकं प्रतिपद्यते ॥
 शोणितं यावतः पांशून् संगृह्णाति महौतले ।
 तावन्त्यब्दसहस्राणि तत्कर्त्ता नरके वसेत् ॥
 अवगूर्य चरेत् छच्छमतिछच्छं निपातने ।
 छच्छातिछच्छौ कुर्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम् ॥
 अतुक्तनिष्कृतीनान्तु पापिनामपनुत्तये ।
 शक्तिञ्चावेक्ष्य पापंच प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥
 यैरभ्युपायैरेनांसि मानवो व्यपकर्षति ।
 तान् वोऽभ्युपायान् वक्ष्यामि देवर्षिपितृसेवितान् ॥
 व्रह्मं प्रातस्त्रह्मं सायं व्रह्ममद्यादयाचितं ।
 व्रह्मं पशुं च नाश्रीयात् प्राजापत्यंचरन् द्विजः ॥
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
 एकरात्रोपवासश्च छच्छं सान्तपनं स्मृतम् ॥
 एकैकं ग्रसमश्रीयात् व्रह्मणि त्रौणि पूर्ववत् ।
 व्रह्मंचोपवसेदन्त्यमतिछच्छं चरन् द्विजः ॥ २१४

ममकृच्छ्रं चरन् विप्रो जलक्षीरघृतानिलान् ।
 प्रतिव्रतं पिवेदुशान् सकृत्स्नायी समाहितः ॥ २१५ ॥
 यतात्मनोऽप्रमत्तस्य द्वादशाहमभोजनम् ।
 पराको नाम कृच्छ्रोयं सर्वपापापनोदनः ॥
 एकैकं क्लृप्सयेत् पिण्डं कृणो शुक्लं च वर्धयेत् ।
 उपसृशं स्निषवणमितचान्द्रायणं स्मृतम् ॥
 एतमेव विधिं कृत्स्नमाचरेद्वयमध्वमे ।
 शुक्लापक्षादिनियतञ्चरं चान्द्रायणव्रतम् ।
 अथावधौ समश्रीयात् पिण्डान्मध्यन्दिने स्थिते ।
 नियतात्मा हविष्याशो यतिचान्द्रायणं चरन् ॥
 चतुरः प्रातरश्रीयात् पिंडान् विप्रः समाहितः ।
 चतुरोऽस्तमिते सूर्ये शिशुचान्द्रायणं स्मृतम् ॥
 यथाकथञ्चित् पिंडानां तिस्रो शीतीः समाहितः ॥
 मासेनाश्रन् हविष्यस्य चन्द्रस्यैति सलोकताम् ॥
 एतद्रुदास्तथादित्या वसवश्चाचरन् व्रतम् ।
 सर्वाकुशलमोक्षाय मरुतश्च महर्षिभिः ॥
 महाव्याहृतिभिर्होमः कर्त्तव्यः स्वयमन्वहम् ।
 अर्हिसा सत्यमक्रोधमार्जवंच समाचरेत् ॥
 त्विरहस्त्रिर्निशायांच सवासा जलमाविशेत् ।
 स्त्रीभूदपतितां चैव नाभिभाषेत कर्हचित् ॥
 स्थानासनाभ्यां विहरेदशक्तोऽधः शयीत वा ।
 ब्रह्मचारी व्रती च स्याद्गुरुदेवद्विजार्चकः ॥
 सावित्रीञ्च जपेन्नित्यं पवित्राणि च शक्तितः ।
 सर्वेष्वेव व्रतेश्वेवं प्रायश्चित्तार्थमाहृतः ॥ २२६ ॥

एते द्विजातयः शोध्या व्रतैराविष्कृतैः नसः ।
 अनाविष्कृतपापांस्तु मन्त्रैर्होमैश्च शोधयेत् ॥ २२९
 रक्षापनेनामुतापेन तपसाऽध्ययनेन च ।
 पापकृन्मुच्यते पापात्तथा दानेन चापदि ॥
 यथा यथा नरोऽधर्मं स्वयं कृत्वामुभाषते ।
 तथा तथा त्वचेवाहिस्तेनाधर्मिण्य मुच्यते ॥
 यथा यथा मनस्तस्य दुष्कृतं कर्म गर्हति ।
 तथा तथा शरीरं तत्तेनाधर्मिण्य मुच्यते ॥
 कृत्वा पापं हि सन्तप्य तस्मात् पापात् प्रमुच्यते ।
 नैवं कुर्यां पुनरिति निवृत्त्या पृथगे तु सः ॥
 एवं संचिन्त्य मनसा प्रेत्य कर्मफलोदयम् ।
 मनोवाञ्छूर्तिभिर्नित्यं शुभं कर्म समाचरेत् ॥
 अज्ञानाद्व्यदि वा ज्ञानात् कृत्वा कर्म विगर्हितम् ॥
 तस्माद्द्विमुक्तिमन्विच्छन् द्वितीयं न समाचरेत् ॥
 वस्त्रिन् कर्मण्यस्य कृते मनसः स्यादलाघवम् ।
 तस्मिंस्तावत्तपः कुर्याद्दयावत्तुष्टिकरं भवेत् ॥
 तपोमूलमिदं सर्वं दैवमानुषकं सुखम् ।
 तपोमध्यं बुधैः प्रोक्तं तपोऽन्तं वेददर्शिभिः ॥
 ब्राह्मणस्य तपोज्ञानं तपः क्षत्रस्य रक्षणम् ।
 वैश्यस्य तु तपोवार्त्ता तपः शूद्रस्य सेवनम् ॥
 ऋषयः संवतात्मानः फलमूलानिलाश्रयाः ।
 तपसैव प्रपश्यन्ति त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥
 औषधान्यगदोविद्या दैवी च विविधा स्थितिः ।
 तपस्यैव प्रसिद्धान्ति तपस्तेषां हि साधनम् । २३०

अद्भुतरं यदुरापं यद्गुं यच्च दुष्करम् ।
 सर्वन्तु तपसा साध्वं तपोति दुरतिक्रमम् ॥ २३८
 महापातकिनश्चैव शेषाश्च कार्यकारिणः ।
 तपसैव सुतप्तेन मुच्यन्ते किल्बिषान्ततः ॥
 कौटाश्चाहिपतङ्गाश्च पशवश्च वयांसि च ।
 स्यावराणि च भूतानि दिवं यान्ति तपोबलात् ॥
 यत् किञ्चिदेनः कुर्वन्ति मनोवाङ्मूर्त्तिभिर्जनाः ।
 तत् सर्वं निर्दहत्याशु तपसैव तपोधनाः ॥
 तपसैव विशुद्धस्य ब्राह्मणस्य दिवोकसः ।
 इव्याश्च प्रतिगृह्णन्ति कामान् संवर्द्धयन्ति च ॥
 प्रजापतिरिदं शास्त्रं तपसैवासृजत् प्रभुः ।
 तथैव वेदानृषयस्तपसा प्रतिपेदिरे ॥
 इत्येतत्तपसो देवा महाभाग्यं प्रचक्षते ।
 सर्वस्यास्य प्रपश्यन्तस्तपसः पुण्यमुत्तमम् ॥
 वेदाभ्यासोऽन्वहं शक्त्या महायज्ञक्रियाक्षमा ।
 नाशयन्त्याशु पापानि महापातकजान्यपि ॥
 यथैधस्तेजसा बर्हः प्राप्तं निर्दहति क्षणात् ।
 तथा ज्ञानाग्निना पापं सर्वं दहति वेदवित् ॥
 इत्येतदेनसा मुक्तं प्रायश्चित्तं यथाविधि ।
 अतज्जुं रहस्यानां प्रायश्चित्तं निबोधतः ॥
 सध्याहृतिप्रणवकाः प्राणायामास्तु षोडश ।
 अपि भ्रूणहनं मासात् पुनन्त्य हरहः कृताः ॥
 कौत्सं जघ्रापत्येतद्वाशिष्ठं च प्रतीत्यृचम् ।
 माहित्वं शुद्धवत्यश्च सुरापोऽपि विशुद्धयति ॥ २५०

सङ्गज्जाघ्रात्य वामीयं शिवसङ्कल्पमेव च ।
 अपहृत्य सुवर्णन्तु क्षणाद्भवति निर्दयः ॥ २१
 हवीथगतीयमभ्यस्य मतमंहतीति च ।
 जपित्वा पौरुषं सूक्तं मुच्यते गुरुतल्पगः ॥
 एनसां स्थृतसूत्राणां चिकीर्षन्नपनोदनम् ।
 अवेत्सृचं जपेदब्दं यत्किञ्चिदमितीति वा ॥
 प्रतिगृह्यप्रतिग्राह्यं भुक्त्वा चान्नं विगर्हितम् ।
 जतं स्तरत्समन्दीयं पूयते मानवस्त्रयाहात् ॥
 सोमारौद्रन्तु बद्धेना मासमभ्यस्य शङ्कति ।
 स्रवन्त्वामाचरन् स्नानमर्थ्यन्नामिति चात्प्रचम् ॥
 अर्द्धमिन्द्रमित्येतदेनस्त्री सप्तकं जपेत् ।
 अप्रशस्तन्तु कृत्वासु मासमासीत भैक्षभुक् ॥
 मन्त्रैः शकलहोमीयैरब्दं हुत्वा घृतं द्विजः ।
 सुगुर्वथपङ्कथेनो जघ्ना वा नम इत्यचम् ॥
 महापातकसंयुक्तोऽनुगच्छेद्वाः समाहितः ।
 अभ्यस्याब्दं पावमानीर्भेच्छाहारोविशङ्कति ॥
 अरण्ये वा त्विरभ्यस्य प्रयतो वेदसंहिताम् ।
 मुच्यते पातकैः सर्वः पराकैः शोधितस्त्रिभिः ॥
 त्र्यहन्त्पवसेद्युक्तस्त्रिरङ्गोऽभ्यपयत्पयः ।
 मुच्यते पातकैः सर्वस्त्रिर्जपित्वाऽघमर्षणम् ॥
 यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापापनोदनः ।
 तथाऽघमर्षणं सूक्तं सर्वपापापनोदनम् ॥
 हत्वा लोकानपीमांस्त्रीनश्नन्नपि यतस्ततः ।
 ऋग्वेदं धारयन् विप्रो नैनः प्राप्नोति किञ्चन ॥ २६२

ऋक्संहितां त्विरभ्यस्य यजुषां वा समाहितः ।
 साम्नां वा सरहत्यानां सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २६३
 यथा महाह्रदं प्राप्य क्षिप्तं लोष्ट्रं विनश्यति ।
 तथा दुश्चरितं सर्वं वेदे त्रिवृत्ति मज्जति ॥ २६४
 ऋचोयजूंषि चान्यानि सामानि विविधानि च ।
 एष ज्ञेयस्त्रिवृद्देवो योवेदैनं स वेदवित् ॥ २६५
 आद्यं यज्ञाक्षरं ब्रह्म त्रयी यस्मिन् प्रतिष्ठिता ।
 अगुह्योऽन्यस्त्रिवृद्देवोयस्तं वेद स वेदवित् ॥ २६६

इति मानवे धन्वयाखे भृगुप्रोक्तायां
 संहितायामेकादशोऽध्यायः ॥ ११

द्वादशोऽध्यायः ।

धीतुर्वर्ण्यस्य हृत्स्रोऽयमुक्तो धर्मस्त्वयानघ ।
 कर्मणां फलनिर्दृष्टिं शंस नस्तत्त्वतः पराम् ॥ १
 स तानुवाच धर्मात्मा महर्षीन् मानवी भृगुः ।
 अथ सर्वस्य शृणुत कर्मयोगस्य निर्णयम् ॥ २
 शुभाशुभफलं कर्म मनोवाग्देहसम्भवम् ।
 कर्मजा गतयो नृणामृत्तमाधममध्वमाः ॥ ३
 तस्येह त्रिविधस्यापि त्र्यधिष्ठानस्य देहिनः ।
 दशलक्षणकुक्तस्य मनो विद्यात् प्रवर्त्तकम् ॥ ४

परद्रव्येवभिधानं मनसानिष्टचिन्तनम् ।
 पितयाभिनिवेशश्च त्रिविधं कर्म मानसम् ॥ ३
 भारुष्यमवृतं चैव पैशुन्यश्चापि सर्वशः ।
 असंख्यद्वयलापश्च वाङ्मयं स्याच्चतुर्विधम् ॥ ६
 अदन्तानामुपादानं हिंसा चैवाभिधानतः ।
 परदारोपसेवा च शरीरं त्रिविधं स्मृतम् ॥ ७
 मानसं मनसैवावमुपसृङ्क्तो शुभाशुभम् ।
 वाचा वाचा कृतं कर्म कायेणैव च कायिकम् ॥ ८
 शरीरजैः कर्मदोषैर्याति स्थावरतां नरः ।
 वाचिकैः पञ्चिभ्यगतां मानसैरन्त्यजातिताम् ॥ ९
 वाग्दंडोऽथ मनोदंडः कायदंडस्तथैव च ।
 यस्यैते निहिता बुद्धौ त्रिदंडीति स उच्यते ॥ १०
 त्रिदंडमेतन्निश्चिद्य सर्वभूतेषु मानवः ।
 कामक्रोधौ तु संयम्य ततः सिद्धिं नियच्छति ॥ ११
 योऽस्यात्मनः कारयिता तं क्षेत्रज्ञं प्रचक्षते ।
 यः करोति तु कर्माणि स भूतात्मोच्यते बुधैः ॥ १२
 जीवसंज्ञोऽन्तरात्मान्यः सहजः सर्वदेहिनां ।
 येन वेदयते सर्वं सुखं दुःखं च जन्मसु ॥ १३
 तावुभौ भूतसम्पृक्तौ महान् क्षेत्रज्ञ एव च ।
 उच्चावचेसु भूतेषु स्थितं तं व्याप्य तिष्ठतः ॥ १४
 असंख्या मूर्त्तवस्तस्य निष्पतन्ति शरीरतः ।
 उच्चावचानि भूतानि सततं चेष्टयन्ति याः ॥ १५
 पंचभ्य एव मात्राभ्यः प्रेत्य दुष्कृतिनां वृणां ।
 शरीरं ज्ञातनार्थीयमन्यदुत्पद्यते ध्रुवम् ॥ १६

तेमानुभूय ताः यामीः शरीरेणेह यातनाः ।

तास्त्रैव भूतमावासु प्रलीयन्ते विभागशः ॥ १७

सोऽनुभूयासुखोदकांन् दोषान् विषयसङ्गजान् ।

य्यपेतकल्पसोऽभ्येति तावेवामौ महोजसौ ॥ १८

तौ धर्मं पश्यतस्तस्य पापं चातन्द्रितौ सह ।

यगभ्यां प्राप्नोति संष्टक्तः प्रेत्येह च सुखासुखम् ॥ १९

वद्याचरति धर्मं स प्रायशोऽधर्ममल्पशः ।

तैरेव चाटतो नूतैः स्वर्गं सुखमुपाश्रुते ॥ २०

यदि ते प्रायशोऽधर्मं सेवते धर्ममल्पशः ।

तैभूतैः स परित्यक्तो यामीः प्राप्नोति यातनाः ॥ २१

यामोस्ता यातनाः प्रास्य स जीवो वीतकल्मषः ।

तान्येव पंचभूतानि पुनरप्येति भागशः ॥ २२

एता दृष्टास्य जीवस्य गतीः स्त्रैव चेतसा ।

धर्मतोऽधर्मतश्चैव धर्मं दध्यात् सदा मनः ॥ २३

सत्त्वं रजस्तमश्चैव त्रीन् विद्यादात्मबो गुणान् ।

यैर्याप्येमान् स्थितोभावान्महान् सर्वानशेषतः ॥ २४

योयद्देषां गुणोद्देहे साकल्येनातिरिच्यते ।

स सदा तद्गुणप्रायं तं करोति शरीरिणम् ॥ २५

सत्त्वं ज्ञानं तमोऽज्ञानं रागद्वेषी रजः स्रतं ।

एतद्गामिभदेतेषां सर्वभूताश्रितं वपुः ॥ २६

तत्र यत् प्रीतिसंयुक्तं किञ्चिदात्मनि सञ्चयेत् ।

प्रशान्तमिव शुद्धात्मं सत्त्वं तदुपधारयेत् ॥ २७

यत्तु दुःखसमायुक्तमप्रीतिकरमात्मनः ।

ऋद्रजोऽप्रतिषं विद्यात् सततं चारि देहिनाम् ॥ २८

यत् स्यान्मोहसंशुक्तमथक्त्वं विषयात्मकं ॥
 अप्रतर्क्यमविज्ञेयं तमस्तदुपधारयेत् ॥ २८
 त्रयाणामपि चैतेषां गुणानां त्रयः फलोद्भवः ।
 अग्रो मध्योजघन्यश्च तं प्रवक्ष्याम्यग्रेषतः ॥ २९
 वेदाभ्यासस्तपोज्ञानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
 धर्मक्रियात्मचिन्ता च सात्त्विकं गुणलक्षणम् ॥ ३०
 आरम्भरुचिता धैर्यमसत्कार्यपरिग्रहः ।
 विषयोपसेवा चाजस्रं राजसं गुणलक्षणम् ॥ ३१
 लोभः स्वप्नोऽदृतिः क्रौर्यं नास्तिक्वं भिन्नवृत्तित्वा ।
 याचिष्णुता प्रमादश्च तामसं गुणलक्षणम् ॥ ३२
 त्रयाणामपि चैतेषां गुणानां त्रिषु तिष्ठतां ।
 इदं सामासिकं ज्ञेयं क्रमशोगुणलक्षणम् ॥ ३३
 यत्कर्म कृत्वा कुर्वन्श्च करिष्यं शैव लज्जति ।
 तज्ज्ञेयं विदुषा सर्वतामसं गुणलक्षणम् ॥ ३४
 येनास्मिन् कर्मणा लोके ख्यातिमिच्छति पुष्कलाम् ॥
 न च शोचत्यसम्पत्तौ तद्विज्ञेयन्तु राजसम् ॥ ३५
 यत् सर्वेणोच्छति ज्ञातुं यन्न लज्जति चाचरन् ।
 येन तुष्यति चात्मास्य तत् सत्त्वगुणलक्षणम् ॥ ३६
 तमसो लक्षणं कामो रजसस्त्वर्थ उच्यते ।
 सत्त्वस्य लक्षणं धर्मः श्रैष्ठ्यमेषां यद्योत्तरम् ॥ ३७
 येन यांस्तु गुणेनैषां संसारान् प्रतिपद्यते ।
 तान् समासेन वक्ष्यामि सर्वस्यास्य यथाक्रमम् ॥ ३८
 देवत्वं सात्त्विका यान्ति मनुष्वत्वं च राजसाः ।
 तिर्यक्त्वं तामसा नित्यमित्येषा त्रिविधा गतिः ॥ ३९

त्रिविधा त्रिविधैवाः तु मित्रेया गौणिकी गतिः ।।
 अधमा मध्यमाया च कर्मविद्याविशेषतः ॥ ४१
 स्यावराः कृमिकीटाश्च मत्स्यगः सर्पाः सक्तच्छपाः ।।
 वशत्रश्च खगाश्चैव जघन्या तामसी गतिः ॥ ४२
 हस्तिनश्च तुरङ्गाश्च शूद्रा स्त्रेच्छाश्च गर्हिताः ।।
 सिंहा व्याघ्रा वराहाश्च मध्यमा तामसी गतिः ॥ ४३
 चारणाश्च सुपर्णाश्च पुरुषाश्चैव दान्तिकाः ।।
 रक्षांसि च पिशाचाश्च तामसीपूत्तमा गतिः ॥ ४४
 भक्षामक्षानटाश्चैव पुरुषाः शस्त्रवृत्तयः ।।
 द्यूतपानप्रसक्ताश्च जघन्या राजसी गतिः ॥ ४५
 राजानः क्षत्रियाश्चैव राज्ञश्चैव पुरोहिताः ।।
 वादयुद्धप्रधानाश्च मध्यमा राजसी गतिः ॥ ४६
 गन्धर्वा गुह्यका यक्षा विवुधानुचराश्च ये ।।
 तथेवाप्सरसः सर्वा राजसीपूत्तमा गतिः ॥ ४७
 तपसा यतयो विप्रा ये च वैमानिका गणाः ।।
 नक्षत्राणि च दैत्याश्च प्रथमा सात्त्विकी गतिः ॥ ४८
 जज्वानऋषयो देवा वेदा ज्योतींषी वत्सराः ।।
 पितरश्चैव साध्याश्च द्वितीया सात्त्विकी गतिः ॥ ४९
 ब्रह्मा विश्वसृजो धर्मो महानथ्यक्तमेव च ।।
 उत्तमां सात्त्विकीमेतां गतिमाहुर्मनीषिणः ॥ ५०
 एष सर्वः समुद्दिष्टप्रकारस्य कर्मणः ।।
 त्रिविधस्त्रिविधः कृत्स्नः संसार सार्वभौतिकः ॥ ५१
 इन्द्रियाणां प्रसङ्गेन धर्मस्यासेवनेन च ।।
 पापान् संयान्ति संसारानविद्वांसो नराधमाः ॥ ५२

कीं वां योनिस्तु जवोऽयं येन वेनच कर्मथा ।
 क्रमयो वाति लोत्रोऽस्त्रिंस्तत् सर्वं निबोधत ॥ ५३
 बह्वन वर्षगणान् घोरावरकान् प्राप्य तत्क्षयात् ।
 संसारान् प्रतिपद्यन्ते महापातकित्वस्त्रिमान् ॥ ५४
 श्वशुर खरोराष्ट्राणां गोऽजाविष्वगपक्षिणाम् ।
 चण्डालपुङ्गवानां च ब्रह्महा योनिमिच्छति ॥ ५५
 ह्यमिकौटपतङ्गानां विड् भुजाश्चैव पक्षिणाम् ।
 हिंसाणाश्चैव सत्त्वानां सुरापो ब्राह्मणो व्रजेत् ॥ ५६
 लताहिशरटानां च तिरश्चां चाम्बु चारिणाम् ।
 हिंसाणाश्च पिशाचानां स्तेनो विप्रः सहस्रशः ॥ ५७
 छणगुल्मलतानाश्च क्रव्यादां दंष्ट्रिणामपि ।
 क्रूरकर्मक्षताश्चैव शतशो गुरुतल्पगः ॥ ५८
 हिंसा भवन्ति क्रव्यादाः क्षमयोऽभक्ष्यभक्षिणः ।
 परस्परदिनस्तेनाः प्रेतान्यस्त्रीनिषेविणः ॥ ५९
 संयोगं पतितैर्गत्वा परस्यैव च बोधितम् ।
 अपहृत्यच विप्रस्त्वं भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ ६०
 मणिमुक्ताप्रवालानि हृत्वा लोभेन मानवः ।
 विविधानि च रत्नानि जायते हेमकर्त्तृषु ॥ ६१
 धान्यं हृत्वा भवत्यासुः कांस्यं हंसो जखं पुवः ।
 मधु दंशः पयः काको रसं श्वा नकुलो घृतम् ॥ ६२
 मांसो गृध्रो वपां मद्गु सौखं तैलपकः खगः ।
 चीरीवाकस्तु लवणं बसाका शकुनिर्दधि ॥ ६३
 कौषेयं तित्तिरिहृत्वा चौरं हृत्वा तु दुर्दुरः ।
 कार्पासतान्तवं क्रौञ्च गोधा गां वाग्गुदोगुडम् ॥ ६४

कुच्छुन्दरि शभान् गन्धान् पत्रशकन्तु वर्चिणः ।
 श्वरवित् कृताकं विविधमकृताकन्तु शस्त्रकः ॥ ६३
 वकोभवति हृत्वाग्निं गृहकारी शुभस्करम् ।
 एतानि हृत्वा वासंसि जावते जीवजीवकः ॥ ६६
 हृको अग्नेभं व्याघ्रोऽश्वं फलमूलन्तु कर्कटः ।
 स्त्रीमृक्षस्तोककोवारि यानान्युद्रः पशून्तजः ॥ ६७
 यदा तदा परद्रव्यमपहृत्य बलान्नरः ।
 अथशं याति तिर्यक्त्वं जग्ध्वा चैवाहुतं हविः ॥ ६८
 क्षियोऽप्येतेन कल्पेन हृत्वा दोषमवाप्नुयुः ।
 एतेषामेव जन्तूनां भार्य्यात्वमुपचरन्ति ताः ॥ ६९
 स्त्रेभ्यः स्त्रेभ्यस्तु कर्मभ्यश्चरता वर्षां ह्यनरपदि ।
 पापान् संसृत्य संसारान् प्रेष्यतां वान्ति अतुषु ॥ ७०
 वान्ताश्चुल्कारमुखः प्रेतो विप्रोधर्मात् स्वकाञ्चुरतः ।
 अमेध्यकुणपाशी च क्षत्रियः कटपूतनः ॥ ७१
 मैत्राक्षज्योतिकः प्रेतोवैश्योभवति पूयसृक् ।
 चैलाशकृच्च भवति शूद्रोधर्मात् स्वकाञ्चुरतः ॥ ७२
 अथ यथा निषेवन्ते विषयान् विषयात्मकाः ।
 तथा तथा कुशलता तेषां तेषूपजावते ॥ ७३
 तेऽभ्यासात् कर्मणां तेषां पापानामल्पबुद्धयः ।
 सम्प्राप्नुवन्ति दुःखानि तासु तास्विह योनिषु ॥ ७४
 तामिस्रादिषु चोग्रेषु नरकेषु विवर्त्तनम् ।
 असिपत्रवनादीनि बन्धनच्छेदनानि च ॥ ७५
 विविधाश्चैव सम्पीडाः काकोलूकैश्च भक्षयम् ।
 करभवालुकातापान् कुभीपाकांश्च दाहयान् ॥ ७६

सशबांश्च विधोनीषु दुःखप्रावासु नित्यशः ।
 शीतातपाभिघातांश्च विविधानि भयानि च ॥ ७७
 असह्यर्भवासेषु वासं जन्म च दारुणम् ।
 बन्धनानि च कष्टानि परप्रेषत्वमेव च ॥ ७८
 बन्धुप्रियवियोगांश्च संकासश्चैव दुर्जनैः ।
 द्रव्यार्जवश्च नाशश्च मित्रामित्रस्य चार्जनम् ॥ ७९
 जरां चैवाप्रतीकारां व्याधिभिश्चोपपीडनम् ।
 क्लेशांश्च विविधां स्तास्ताम्बृह्युमेव च दुर्जयम् ॥ ८०
 आहृशेन तु भावेन यद्वयत् कर्म निषेवते ।
 ताहृशेन शरीरेषु तप्तत् फलमुपाश्रुते ॥ ८१
 एष सर्वः समुद्दिष्टः कर्मणां वः फलोद्वयः ।
 निःश्रेयसकरं कर्म विप्रस्येदं निवोधत ॥ ८२
 धिदाभ्यासस्तपोज्ञानमिन्द्रियाणां च संवमः ।
 अहिंसा गुरुसेवा च निःश्रेयसकरं परम् ॥ ८३
 सर्वेषामपि चैतेषां शुभानामिह कर्मणाम् ।
 किञ्चित् श्रेयस्करतरं कर्मोक्तं पुरुषं प्रति ॥ ८४
 सर्वेषामपि चैतेषामात्मज्ञानं परं स्मृतम् ।
 तद्द्वयं सर्वविद्यानां प्राप्यते ह्यस्य ततः ॥ ८५
 षष्ठा मेषान्तु सर्वेषां कर्मणां प्रेत्य चेह च ।
 श्रेयस्करतरं ज्ञेयं सर्वदा कर्म वैदिकम् ॥ ८६
 वैदिके कर्मयोगे तु सर्वास्त्रेतान्त्वशेषतः ।
 अन्तर्भवन्ति क्रमशस्तस्मिंस्तस्मिन् क्रियाविधौ ॥ ८७
 सुखाभ्युदयिकञ्चैव नैःश्रेयसिकमेव च ।
 प्रवृत्तं च निवृत्तं च द्विविधं कर्म वैदिकम् ॥ ८८

इह चासुच वा काम्यं प्रवृत्तं कर्म कीर्त्यते ।
 निष्कामं ज्ञानपूर्वन्तु निवृत्तमुपदिश्यते ॥ ८८
 प्रवृत्तं कर्म संसेव्य देवानामेति साम्यताम् ।
 निवृत्तं सेवमानस्तु भूतान्येत्थीति पंच वै ॥ ८९
 सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
 समं पश्यन्नात्मयाजी स्वाराध्यमधिगच्छति ॥ ९०
 यथोक्तान्यपि कर्माणि परिहाय द्विजोत्तमः ।
 आत्मज्ञाने शमे च स्याद्देदाभ्यासे च यत्नवान् ॥ ९१
 एतद्धि जन्मसाफल्यं ब्राह्मणस्य विशेषतः ।
 प्राप्यैतत् कृतकृत्योहि द्विजो भवति नान्यथा ॥ ९२
 पितृदेवमनुष्याणां वेदश्चक्षुः सनातनम् ।
 अथक्यंचाप्रमेयंच वेदशास्त्रमिति स्थितः ॥ ९३
 या वेदवाद्याः स्मृतयो याश्च काश्च कुदृष्टयः ।
 सर्वास्ता निष्फलाः प्रेत्य तमोनिष्ठा हि ता स्मृताः ॥ ९४
 उत्पद्यन्ते च्यवन्ते च यान्यतोऽन्यानि कानिचित् ।
 तान्यर्वाकालिकतया निष्फलान्यनृतानि च ॥ ९५
 चातुर्वर्ण्यं त्रयोलोकाश्चत्वारश्चाश्रमाः पृथक् ।
 भूतं भवद्भविष्यंच सर्वं वेदात् प्रसिध्यति ॥ ९६
 शब्दः स्पर्शश्च रूपंच रसोगन्धश्च पंचमः ।
 वेदादेव प्रसूयन्ते प्रसूतिगुणकर्मतः ॥ ९७
 विभर्ति सर्वभूताणि वेदशास्त्रं सनातनम् ।
 तस्मादेतत् परं मन्ये तज्जन्तो रस्य साधनम् ॥ ९८
 सैनापत्यंच राज्यंच दण्डनेहत्वमेव च ।
 सर्वलोकाधिपत्यंच वेदशास्त्रविदर्हति ॥ ९९

यथा जातवलोवक्त्रिर्दहत्याद्रानपि द्रुमान् ।
 तथा दहति वेदज्ञः कर्मजं दोषमात्मनः ॥ १०१
 वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो यत्र तत्राश्रमे वसन् ।
 इहैव लोके तिष्ठन् स ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ १०२
 अज्ञेभ्यो ग्रन्थिनः श्रेष्ठा ग्रन्थिभ्यो धारिणो वराः ।
 धारिभ्योज्ञानिनः श्रेष्ठा ज्ञानिभ्यो व्यवसायिनः ॥ १०३
 तपोविद्या च विप्रस्य निःश्रेयसकरं परम् ।
 तपसाकिल्बिषं हन्ति विद्यया स्रुतमश्रुते ॥ १०४
 प्रत्यक्षं चानुमानं च शास्त्रं च विविधागमम् ।
 तयं सुविदितं कार्यं धर्मशुद्धिमभीप्सता ॥ १०५
 आर्थं धर्मोपदेशं च वेदशास्त्रविरोधिनः ।
 यस्तर्कैणानुसन्धत्ते स धर्मं वेदनेतरः ॥ १०६
 नैःश्रेयसमिदं कर्म यथोदितमशेषतः ।
 मानवस्यास्य शास्त्रस्य रहस्यमुपदिश्यते ॥ १०७
 अनाम्नातेषु धर्मेषु कथं स्यादिति चेद्भवेत् ।
 यं शिष्टा ब्राह्मणा ब्रूयुः सः धर्मः स्यादशुद्धितः ॥ १०८
 धर्मेणाधिगतो यैस्तु वेदः सः परिब्रह्मणः ।
 ते शिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥ १०९
 दशावरा वा परिषद् यं धर्मं परिकल्पयेत् ।
 त्रावरा वापि वृत्तस्वा तं धर्मं न विचालयेत् ॥ ११०
 त्रैविद्यो ह्येतु कस्तर्को नैरुक्तो धर्मपाठकः ।
 त्रयश्चाश्रमिणः पूर्वं परिषत् स्याद्दशावरा ॥ १११
 ऋग्वेदविद् यजुर्विद् सामवेदविदेव च ।
 त्रावरा परिषद् ज्ञेया धर्मसंशयनिर्णये ॥ ११२

ऐं त्तोऽपि वेदविदमं यं व्यवहृद्विजोत्तमः ।
 स त्रिज्ञेवः परोधर्मो नाज्ञानामुदितोऽद्युतैः ॥ ११३
 अत्रतानाममन्वाणां जातिमात्रोपजोविनाम् ।
 सहस्रशः समेतानां परिषत्त्वं न विद्यते ॥ ११४
 यं वदन्ति तमो भूता मूर्खा धर्ममतद्विदः ।
 तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वक्तननुगच्छति ॥ ११५
 एतद्वोऽभिहितं सर्वं निःश्रेयसकरं परम् ।
 अन्नादप्रच्युतो विप्रः प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ११६
 एवं स भगवान् देवो लोकानां हितकाम्यया ।
 धर्मस्य परमं गुह्यं ममेदं सर्वमुक्तवान् ॥ ११७
 सर्वमात्मनं सम्पश्येत् सच्चासच्च समाहितः ।
 सर्वं हात्मनि सम्पश्यन्नाधर्मं कुरुते मनः ॥ ११८
 आत्मैव देवता सर्वाः सर्वमात्मन्यवस्थितम् ।
 आत्मा हि जनयत्येषां कर्मयोगं शरीरिणाम् ॥ ११९
 खं सन्निवेशयेत् खेषु चेष्टनस्पर्शनेऽनिलम् ।
 पक्तिदृष्ट्योः परं तेजः स्त्रेहोऽपो गाश्च मूर्त्तिषु ॥ १२०
 मनसोन्दुं दिशः श्रोत्रे क्रान्ते विष्णुं बले हरम् ।
 वाचग्निं मित्वमुत्सर्गं प्रजने च प्रजापतिम् ॥ १२१
 प्रथासितारं सर्वधामणीयांसमणोरपि ।
 रुक्माभं स्वप्रधीगम्यं विद्यान्तं पुरुषं परम् ॥ १२२
 एतमेके वदन्त्यग्निं मनुमन्ये प्रजापतिम् ।
 इन्द्रमेके परे प्राणसपरे ब्रह्म शाश्वतम् ॥ १२३
 एष सर्वाणि भूतानि पंचभिर्द्याप्य मूर्त्तिभिः ।
 जन्मवृद्धिश्चरैर्नित्यं संसारयति चक्रवत् ॥ १२४

एवं चः सर्वभूतेषु पश्यात्प्राणमात्मनः ।

स सर्वसमतामेत्य ब्रह्माभ्येति परं पदम् ॥ १२५ ॥

इत्येतन्ममानुवं श्रास्त्रं ऋगुप्रोक्तां पठन् द्विजः ।

अथत्याचास्वान्नित्यं यथेष्टं प्राप्नुवाद्गतिम् ॥ १२६ ॥

इति मानवे धर्मशास्त्रे ऋगुप्रोक्तायां संहितायां

द्वादशोऽध्यायः ॥

मनुसंहिता समाप्ता ।

